

ՔԱՆԱԿԱՆ

Արևելագիտության
ինստիտուտի

1/2
2021

QUARTERLY of the Institute of Oriental Studies

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
ORIENTAL STUDIES

VOLUME I, ISSUE 2

YEREVAN
«VARM» PRINTING HOUSE
2021

ԲԱՆԲԵՐ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՏՈՐ 1, ՀԱՄԱՐ 2

ԵՐԵՎԱՆ
«ՎԱՌՄ» ՏՊԱԳՐԱՏՈՒՆ
2021

P. - ISSN 2738-2710

E. - ISSN 2738-2702

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES (BIOS)**

Published by the decision of the Scientific Council of the Institute of Oriental Studies of NAS RA

The periodical has been published since 1960.

Until 2021s the periodical was named “The Countries and Peoples of the Near and Middle East”

Editor-in-Chief: *Robert Ghazaryan*

Vice-Editor: *Ruslan Tsakanyan*

Editorial Board: *Aram Kosyan, Gor Margaryan, Azat Bozoyan, Aleksan Hakobyan, Yervand Grekyan, Arax Pashayan, Levon Hovsepyan, Aghavni Harutyunyan, Mushegh Ghahriyan, Arsen Bobokhyan, Vardan Voskanyan, Mher Sahakyan, Hrach Martirosyan (Netherlands), Vladimir Dmitriev (Russia), Anna Shirinyan (Italy), Mariam Chkhartishvili (Georgia), Giuseppe Cecere (Italy), Isabelle Augé (France), Iakovos Aktsoğlu (Hellas), Zhalgas Adilbaev (Kazakhstan), Shahban Khapizov (Daghestan).*

Editorial Office: Marshal Baghramyan Ave. 24/4, Yerevan 0019, Armenia

Tel. (+374 10) 58 33 82, (+374 10) 56 52 11

E-mail: journal@orient.sci.am

Web page: <http://www.orientcpnme.am/>

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES. I/2 (34) / - Yerevan:
Institute of Oriental Studies of NAS RA, 2021.- 238 p.:

The current issue of the "Bulletin of the Institute of Oriental Studies" includes studies on the ancient, medieval, modern and contemporary history of the countries of the Southwest Asia, as well as issues of source studies and philology. A considerable part deals with the ongoing developments and processes in the Eurasian region. The periodical may be of interest for the orientologists, specialists in the field of Armenology and international relations.

© Institute of Oriental Studies of NAS RA 2021

ԲԱՆԲԵՐ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ (ԲԱԻ)

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Գլխավոր խմբագիր՝ Ռոբերտ Ղազարյան
խմբագրի տեղակալ՝ Ռուսլան Յականյան

խմբագրական խորհուրդ՝ Արամ Քոսյան, Գրո Մարգարյան, Ազատ Բոզոյան, Ալեքսան Հակոբյան, Երվանդ Գրեկյան, Արաքս Փաշայան, Լևոն Հովսեփյան, Աղավնի Հարությունյան, Մուշեղ Ղահրիյան, Արսեն Բոբոխյան, Վարդան Ոսկանյան, Միքեր Սահակյան, Հրաչ Մարտիրոսյան (Նիդերլանդներ), Վլադիմիր Դմիտրիև (Ռուսաստան), Աննա Շիրինյան (Իտալիա), Մարիամ Չխարոյիշվիլի (Վրաստան), Զուլֆեպե Չեչերե (Իտալիա), Իզաբել Օմե (Ֆրանսիա), Յակովոս Ակցոլու (Հունաստան), Ժալգաս Ադիլբաև (Ղազախստան), Շահբան Խապիզով (Դաղստան):

խմբագրական խորհրդի հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան 0019, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24/4

Հեռ. (+374 10) 58 33 82, **(**+374 10) 56 52 11

Էլ-փոստ՝ journal@orient.sci.am

Կայքէջը՝ <http://www.orientcpnme.am/>

Պարբերականը հրատարակվում է 1960 թ.-ից:

Պարբերականը մինչև 2021 թ. կոչվել է Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ (ՄՄԱԵԺ):

ԲԱՆԲԵՐ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ. 1/2 - Եր.: ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ, 2021.- 238 էջ:

«Բանբեր Արևելագիտության ինստիտուտի» մատենաշարի հերթական հատորն ընդգրկում է Հարավ-արևմտյան Ասիայի երկրների հին և միջին դարերի պատմության, նոր և նորագույն ժամանակների, ինչպես նաև աղբյուրագիտության և բանասիրության հարցերի վերաբերյալ հետազոտություններ: Զգալի տեղ է հատկացված տարածաշրջանի քաղաքական զարգացումների, միջազգային հարաբերությունների և այլ հիմնախնդիրների լուսաբանմանը: Նախատեսվում է արևելագետների, հայագետների, միջազգայնագետների համար:

© ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐԱՄ ՔՈՍՅԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՆԹԱՑՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԻ
ԱՐԵՎՄՈՒՏՔՈՒՄ Մ.Թ.Ա. XV ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԵՐԻՆ - XIV ԴԱՐՈՒՄ..... 10

ՌՈՒՍԼԱՆ ՑԱԿԱՆՅԱՆ

ԹՈՒԿՈՒԼՏԻ-ՆԻՆՈՒՐՏԱ Ի-Ի (Մ.Թ.Ա. 1242-1206 թթ.) ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵՔ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ..... 20

ԱՐԹՈՒՐ ՄԵԼԻՔՅԱՆ

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐԻ ԱՐՔԱՅԱՏԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆՆԵՐԻՑ ՍԵՐՎԱԾ
ԼԻՆԵԼՈՒ ՎԱՐԿԱԾԸ. ԱՌԱՍՊԵԼ ԹԵ՛ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ..... 31

ԱԼԵՔՍԱՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ԿՐԿԻՆ ՀԱՅՈՑ ԲԴԵՇԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԻ
ՄԱՍԻՆ..... 53

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.
ՉԵՁՈՔՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՊԱՀԱՆՋ (1941 թ.)..... 76

ԱՐՄԵՆ ՄԱՐՈՒՔՅԱՆ

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀԱՅԵՐԻ ԵՎ ՌՈՒԱՆԴԱՅՈՒՄ
ԹՈՒԹՍԻՆԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՓՈԽԼԵՐԻ
ԵՎ ՄԵԹՈՂՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ..... 88

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՉԻՆԱԿԱՆ «ԳՈՏԻ ԵՎ ՃԱՆԱՊԱՐՀ» ՆԱԽԱՋԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԾՈՑԻ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ..... 112

ԱՐԱՄ ԱԲԱՋՅԱՆ

ՇԱՆՀԱՅԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ «ՄԵԿ ԳՈՏԻ, ՄԵԿ ՃԱՆԱՊԱՐՀ»
ՆԱԽԱՋԵՌՆՈՒԹՅԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳԸ ԽԹԱՆԵԼՈՒ ՀԱՐԹԱԿ..... 144

ՍԱՐԳԻՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԾԱՅՐԱՀԵՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ
«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ (20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 2014 ԹՎԱԿԱՆԸ)..... 155

ԵՎԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
(1992-2021 ԹԹ.) 165

ԱՐԾՐՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՑԱՆՑԱՀԱՐԹԱԿԱԿԵՆՏՐՈՆ (ՅՀԿ) ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ
ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ՉԻՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒՄ 185

ԹԵՐԵԶԱ ԱՄՐՅԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՉԱՐՇԱՄԲԵ ՍՈՒՐԻ ՏՈՆԻ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ԵԶԴԻԱԿԱՆ
ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՈՒՄ 204

ՀԱԿՈԲ ԱՎԶՅԱՆ

ՄԻ ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՎԱԾՔ ՄՈԼԼԱ ՆԱՍՐԵԴԴԻՆԻ ՄԱՍԻՆ ԹԱԼԻՇԵՐԵՆԻ
ԱՆԲԱՐԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌՈՎ. ՏԵՔՍՏ, ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՌԱՐԱՆ ԵՎ
ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 213

CONTENTS

ARAM KOSYAN DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE WESTERN PART OF THE ARMENIAN HIGHLAND (LATE XV-XIV CENTURIES BC)	10
RUSLAN TSAKANYAN THE CAMPAIGNS OF THE FIRST THREE YEARS OF TUKULTI- NINURTA'S I (1242-1206 BC)	20
ARTHUR MELIKYAN THE HYPOTHESIS OF THE ARSACIDS' DESCENT FROM THE ACHAEMENIDS: MYTH OR REALITY?	31
ALEKSAN HAKOBYAN ONCE MORE ABOUT THE MAIN FUNCTION OF THE ARMENIAN PITIASHKHS (BDEAŠXS)	53
CHRISTINE MELKONYAN SOVIET-TURKISH RELATIONS: FROM NEUTRALITY TO DEMAND (1941)	76
ARMEN MARUKYAN COMPARATIVE ANALYSIS OF STAGES AND METHODS OF ARMENIAN GENOCIDE IN THE OTTOMAN EMPIRE AND TUTSI GENOCIDE IN RWANDA.....	88
AGHAVNI HARUTYUNYAN CHINESE BELT AND ROAD INITIATIVE IN THE COUNTRIES OF THE GULF COOPERATION COUNCIL	112
ARAM ABAJYAN SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS A PLATFORM FOR PROMOTING THE AGENDA OF CHINA'S BELT AND ROAD INITIATIVE	144
SARGIS GRIGORYAN TRANSFORMATIONS OF THE ISLAMIC EXTREMISM AND THE EMERGENCE OF THE "ISLAMIC STATE" (FROM THE END OF 20TH CENTURY TILL 2014)	155
YEVA HARUTYUNYAN JAPAN'S ECONOMIC POLICY IN ARMENIA (1992-2021)	165

ARTSRUN HOVHANNISYAN	
THE INTRODUCTION OF NET-PLATFORM-CENTRIC WARFARE IN THE CHINESE ARMY (PLA)	185
TEREZA AMRYAN	
THE TRANSFORMATION OF THE IRANIAN CHARSHANBE SURI FESTIVAL IN THE YEZIDI TRADITION	204
HAKOB AVCHYAN	
A SHORT STORY OF MULLAH NASREDDIN IN THE ANBARĀNI DIALECT OF THE TALYSHI LANGUAGE: TEXT, TRANSLATION, GLOSSARY AND COMMENTS	213

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE WESTERN PART OF THE ARMENIAN HIGHLAND* (Late XV-XIV centuries BC)¹

Aram Kosyan

Abstract

The cuneiform Hittite texts of the XV-XIV centuries BC contain important information dealing with at least two different population movements happened along the Upper Euphrates region. First of these is fixed in the treaty signed between the Hittite king Tudḫaliyaš II (second part of the XV century BC) and Šunaššura, king of Kizzuwatna. The second migration took place later, during the reign of Tudḫaliyaš III. This second migration is of interest since in that population movement was involved a great number of people from different parts of Asia Minor. The study of several Hittite prayers compiled during the reign of Arnuwandaš I allow to assume that this second migration is definitely connected with continuous famine, hunger, plague and attacks of neighboring countries which could force the population of several regions to migrate first to Išuwa and from there to Ḫayaša.

Keywords: Flight of population, famine, plague, Išuwa, Ḫayaša, Ḫatti.

In regard to the political formations of the western part of the Armenian Highland cuneiform sources of the mid-II millennium BC, particularly Hittite, contain important information according to which here are registered population movements, most probably affecting the demographic situation of the region under discussion. This information which is preserved in cuneiform texts composed during the reign of two Hittite kings has been touched upon by many scholars dealing with the history of the Hittite empire. Although these two events have been fully discussed, we should mention that currently only in regard to the background of the first text exist more or less convincing explanation. As to the second population movement, until now it lacks reliable explanation. Below we shall discuss both sources in chronological order.

* The article was submitted on November 1, 2021. The article was reviewed on November 14, 2021.

¹ This study has been carried out within the framework of the grant received from the State Committee of Science, Republic of Armenia (grant N. 20TTSH-005).

The Flight of the population of Išuwa to Mittani

The first source is the treaty signed between the Hittite king Tudḫaliyaš II and Šunaššura, the king of Kizzuwatna (second half of the XV century BC)¹. In the historical prologue of the treaty is mentioned that during the Hittite campaign directed against the Upper Euphrates country of Išuwa (the province of Tsopk' of medieval Armenian sources), some groups of its population had escaped to Mittani and the king Šauštatar refused the Hittite king's demand to return these people back.

In the special literature, despite the absence of additional information, has been suggested that these refugees could have been a group of population which was closely connected to Mittani, thus hostile to the Hittites, so Šauštatar refused to hand them over to the Hittite king². This suggestion is acceptable since after Tudḫaliyaš II, during the reigns of his successor Arnuwandaš I and Šuppiluliumaš I (late XV-XIV centuries BC) in some Hittite texts are preserved the names of several chieftains of Išuwa and neighboring political entities who bore names which have good Indo-Iranian (maybe Indo-Aryan) etymology (Lupakiutta, Arziutta, Uitarra etc.)³. Taking into account the Indo-Iranian (Aryan) names of the kings of Mittani, indeed, one is free to propose that the population of Išuwa could have been partly Indo-Iranian⁴.

The Flight of Hittite population to Išuwa and neighboring regions

The second source is the treaty signed between the Hittite king Šuppiluliumaš I and Šattiwaza, the king of the already Hittite vassal state of Mittani. Here is mentioned about the flight of the Hittite population to Išuwa and other regions during Tudḫaliyaš III, the father of the king⁵.

The text lists numerous localities, some entitled as “countries” and “cities”, some as “mountains”. These localities are - Gurtališša, Arawanna, Zazziša, Kalašma, Timana, Mount Ḫaliwa, Mount Karna, Turmitta, Alḫa, Ḫurma, Mount

¹ CTH 41 and 131, edited Weidner 1923: 88ff.; Beckman 1996: 13ff. (transl.); for the ascription of the treaty to Tudḫaliyaš II see Beal 1986: 432ff.; Wilhelm 1988. The treaty was compiled in two languages - Akkadian and Hittite.

² According to T.R. Bryce, even after the conquest by Tudḫaliyaš II Išuwa “remained firmly pro-Mitannian in its loyalties” (Bryce 2005: 128).

³ The names are preserved in KUB XXIII+, an instruction/treaty addressed to the numerous chieftains of the Upper Euphrates political entities by Arnuwandaš I, the Hittite king (CTH 146). The text was first published partly by A.H. Sayce (Sayce 1930), later by V. Khachatryan (Khachatryan 1998: 87-94 [several passages]), O.R. Gurney (Gurney 1948 [complete English translation]). Complete edition of the text see in Kosyan 2006a; Reichsmuth 2011; Kosyan et al. 2018: 10-50).

⁴ On the Indo-Iranian personal names attested in KUB XXIII 72+ and KBo XVI 42 (a letter sent to Šuppiluliumaš I by some Hittite official) see Kosyan 2006a; Kosyan 2006b.

⁵ The treaty (CTH 51) was compiled in two languages - Hittite and Akkadian (edited by Weidner 1923: 2ff.; Beckman 1996: 38ff. [N.6A]) (English translation). On the passage under consideration see Kosyan 2020: 100-101.

Ḫarana, half of Tegarama, Tepurziya, Ḫazga, Armatana⁶. Then it is said that these people first had entered Išuwa and from there went to the place which was hostile to Ḫatti (*eberti māṭ Išuwa ina libbi nakri ašbū* "beyond the land of Išuwa among the enemy") and settled down there. The text does not give the name of this hostile country (see below about the possible new habitat of these refugees).

Most of these place-names, despite the absence of convincing argumentation, has been looked near the Euphrates, to the west of the river⁷.

The flight of Hittite subjects to Išuwa and an unknown region to the east usually is mentioned without specification of its causes.

J.D. Hawkins and M. Weeden, taking into account the proposed localizations of some toponyms in the north-western part of Asia Minor (Arawanna and Kalašma), some in central provinces of Ḫatti (Durmitta, Alḫa, Ḫurma), and others in the Euphrates zone (Tegarama, Armatana and Tepurziya), concluded that some of these peoples "were more mobile than sedentary"⁸. It is worth to mention that this proposal could not be supported by any argument. More to say, hardly it would be possible to explain the reason of such population movement through the nature of their lifestyle, especially in the case of Arawanna and Kalašma situated in the north-western regions of Asia Minor.

Some years ago, we had suggested to explain this event in the context of the history of Asia Minor since several Hittite texts contain clear evidence for the existence of wholesale turmoil since the end of the XV century BC⁹. These texts tell about continuous revolts of neighboring countries against Ḫatti, depopulation of settlements, and raids of different countries and tribes into the Hittite territory.

Thus, in a prayer of Muṣiliš II addressed to the gods of Ḫatti¹⁰ is mentioned the depopulation of numerous settlements during the reign of his grandfather (Tudḫaliyaš III) as a result of plague and hunger. In another prayer he refers to the destructive consequences of the plague which continued for 20 years¹¹. If one adds a much later text of Ḫattušiliš III (mid-XIII century BC) where it is said that during the reign of his ancestor (Tudḫaliyaš III) Ḫatti had suffered invasions of all

⁶ This part of the text has been published and discussed by some scholars (Forrer 1926: 35-36; Goetze 1940: 21-23; Cornelius 1958: 237-238; Krahmer 1977: 40-41 etc.). Complete edition of the text see in Kosyan 2016: 69-81.

⁷ The discussion of these place-names see in Cornelius 1958: 239ff.; Giorgadze 1961: 174ff., for the localization see Del Monte und Tischler 1978 (by entries).

⁸ Hawkins and Weeden 2017: 9; the same opinion is expressed by A. Altmann (Altmann 2001: 16) who suggested that this fugitive population might consist of sedentary, as well as nomadic or semi-nomadic components.

⁹ Kosyan 2016: 108-113.

¹⁰ KUB XIV 13 + KUB XXIII 124 (= CTH 378.IV, edited by Götze 1930: 242ff.; Lebrun 1980: 220ff.; Singer 2002: 64ff. [N.14]).

¹¹ It is said that "[People kept dying] at the time of my father, at the time of my brother, [Arnuwandaš II - A.K.], they keep on dying [in my time]. ... For twenty years now people have been dying in Ḫatti [in great numbers]. Ḫatti [has been very badly damaged] by the plague" (Singer 2002: 56 [N.10]). The same information is given in another prayer (Singer 2002: 57 [N.11]).

neighboring countries (the so-called “Concentric invasion”)¹², then we could arrive at quite reasonable suggestion.

Thus, the texts referred to above definitely show that at least still during the last years of Arnuwandaš I Ḫatti had fallen into deep crisis which continued during Tudḫaliyaš III, his successor. As a result, many Hittite-controlled territories were lost to invaders who attack from all directions. Probably, exactly during Tudḫaliyaš III the court and central administration were forced to leave iattušaš and establish a temporary capital in Šamuḫa, which was located in the east, in the Upper country.¹³ In one letter of the same king is mentioned the mobilization of troops organized in different regions of iatti in order to campaign against Ḫayaša¹⁴.

In the prayers addressed to the gods which were compiled during Arnuwandaš I is described a catastrophic situation in iatti. It is said that the settlements were emptied, the population had escaped, and the Kaškaean tribes were constantly invading and destroying the temples of gods, temple personnel was enslaved, and there remain nobody who could worship the gods, since the people had left their settlements¹⁵.

These sources testify that already from the end of the XV century BC Asia Minor had appeared in the period of crisis which is expressed in crop failure and plagues, neighboring countries were continuously attacking the land of Ḫatti, many settlements were depopulated. This situation continued until the beginning of the reign of Muṣiliš II, that is about 80 years. Indeed, it is difficult to state an uninterrupted chain of famine and plague, but the effect of these negative events must have greatly influenced the lifestyle of the sedentary population.

Unfortunately, currently we lack palaeoclimatological studies dealing with this period, which could add more arguments in order to clarify the problem. Whether in our case one could speak about repeated dry or humid climatic conditions, is not clear. In both cases famine, hunger and plagues could have been true background for the situation described above.

It should be stressed that the central part of Asia Minor (the area enclosed within the River Halys-Kızılırmak) is characterized by extreme conditions for agricultural lifestyle. Despite the existence of extensive land resources, mostly fertile, climatic fluctuations could interfere into the activities of the sedentary population. The lack of precipitations, early cooling of climate (especially in August-September) and other circumstances often might have negative impact on agricultural activities¹⁶. For example, the XIII century Hittite texts point on food shortage and the import of grain from other countries, mostly Egypt¹⁷.

¹² **KBo VI 28 + KUB XXVI 48 (CTH 88).**

¹³ **Bryce 2005: 147.**

¹⁴ **Alp 1991: 298ff.; Kosyan 2001** (transliteration and historical context).

¹⁵ **Singer 2002: 40ff.**

¹⁶ **Metz 1996: 83f.**

¹⁷ **Archi - Klengel 1980.**

Now let us focus on the location of countries the population of which had fled from the Hittite-controlled regions.

Only three of them are undoubtedly located in the western parts of the Armenian Highland.

Tegarama - Til-Garimmu of Neo-Assyrian sources, modern Gürün.

Zazziša - In the “Annals” of Muršiliš II is mentioned in the context of his campaign against Hayaša¹⁸. An approximate location in the east of the Hittite Upper country, in the north-west of the Armenian Highland has been proposed¹⁹.

Tepurziya - probably, is the same as ^{KUR}Teburzi attested during the northern campaigns of the Assyrian king Tukulti-Ninurta I as one of the countries of Šubarū²⁰.

As to Hurma, most probably it should be sought to the west of Malatya, in the fertile plain of Elbistan.²¹

Other countries and mountains listed in the text either had been located approximately, or their localization is doubtful yet.

Kalašma, Arawanna and Gurtališša probably lay in the north-western part of Asia Minor (in Classical Paphlagonia), or in the west²². As to Armatana, a location along the eastern or south-eastern limits of Asia Minor has been suggested²³.

Even with this uncertain localization of the toponyms under discussion it becomes clear that the treaty of Šuppiluliumaš I with Šattiwaza refers to more or less mass migration of peoples to the western parts of the Armenian Highland, particularly to Išuwa and İayaša which took place in the first half of the XIV century BC. Probably, this was not a simultaneous event, but a continuous process.

Taking into account the extensive geography of these population groups, hardly they were ethnically related. For example, the region lying to the west of the Upper Euphrates, which leads towards Halys-Kızılırmak and Kayseri at least from the late III mill. BC - early II mill. BC comprised one of the centers of Hittite statehood where during the period of Assyrian trading colonies and later period came into existence numerous small political entities, among them the above mentioned Hurma (Hurrama of Cappadocian tablets). This fact could prove that at least the population of İurma was not related to the population of the Armenian Highland.

It seems that the next scenario is worth to suggest for the problem under discussion. Periodical outbursts of plagues and famine most probably had triggered

¹⁸ The contexts see in **Del Monte und Tischler** 1978: 497 and **Kosyan** 2004: 102-103.

¹⁹ To the east of Halys, towards the big bend of the Euphrates (**Del Monte und Tischler** 1978: 293-294; **Kosyan** 2004: 90-91).

²⁰ **Nashef** 1982: 260; **Harutyunyan** 1985: 182.

²¹ **Del Monte und Tischler** 1978: 125; M. Forlanini locates Hurma to the east of Kayseri, in the neighborhood of the town Pınarbaşı (near the River Zamantisu), and compares the name with modern Göreme (**Forlanini** 2007: 264-266, 278-279), that is along the road leading to Malatya.

²² **Del Monte und Tischler** 1978: 30, 164.

²³ **Del Monte und Tischler** 1978: 38f.; Also **Kosyan** 2004: 40.

the population of several parts of Asia Minor to leave their settlements and find refuge in the mountainous regions of the east. In this regard let us refer to the "Deeds of Šuppiluliumaš", the text compiled during the reign of Muršiliš II where is described the campaign of his father directed against Išuwa and Ḫayaša with the aim to bring back the Hittite subjects²⁴.

Unfortunately, the text which describes the campaign of the Hittite army in pursuit of Hittite subjects is damaged. Only one place-name - ^{URU}Zuḫḫapa which is mentioned in the context of that campaign, could give some clues for the direction of Hittite army's march. It is generally accepted that this name could be compared with the Assyrian ^{URU}Suḫmu/Suḫme, to the east of Išuwa²⁵.

^{UR.SAG}Laḫa which appears in the broken context of the same text is the only attestation of this place-name. It is said that after burning down ^{URU}Zuḫḫapa and its environs by the Hittites the refugees escaped to ḫayaša. Since here the text is damaged, we are not aware whether Šuppiluliumaš I had reached Ḫayaša.

The existence of the Hittite subjects in Ḫayaša is mentioned in the final lines of the treaty signed between Šuppiluliumaš I and Ḫukkana, the ruler of Ḫayaša. Here the Hittite king demands the return of the Hittite population who to that date resided in Ḫayaša²⁶. It seems that the information regarding the Hittite population residing in the east is in full accordance with that of the treaty of Šuppiluliumaš I and Šattiwaza where the Hittite population had fled to the east and resided "beyond the land of Išuwa among the enemy".

The uncertainty of the chronological correlation between two texts ("Deeds of Šuppiluliumaš" and "Treaty between Šuppiluliumaš and Ḫukkana") makes our reconstruction of events doubtful. It remains unknown if the treaty was compiled before that campaign or postdated it. If that campaign took place before ḫukkana had become the ruler of ḫayaša, then we can conclude that the Hittites did not succeed to return back their population. The demand of the Hittite king to hand over the Hittite subjects makes doubtful the statement that he had achieved his goal.

In regard to the migration of the Hittite population as a consequence of the hunger, plague and attacks of neighboring states and tribes it would be worth to mention a similar event which took place in Assyria during the reign of Tiglathpileser I.²⁷

²⁴ See **Kosyan** 2016: 96-97 (Fragment 25).

²⁵ **Del Monte G. und J. Tischler** 1978: 516; **Ertem** 1973: 169; **Kosyan** 2004: 104. But see **Khachatryan** 1971: 114 n.266 and **Khachatryan** 1998: 58 who suggests an equation with the mountains Tskhanist in Bingöl. A tentative identification of Zuḫḫapa with ^{URU}Suḫmu/Suḫme seems dubious since we have another toponym ^{URU}Zuḫma (**KUB XXIII 72+ Rev.37**) (for the proposed localization see **Kosyan** 2004: 104).

²⁶ **Kosyan** 2016: 40-41.

²⁷ **Grayson** 1975: 189; **Glassner** 2004: 188f.

“*[In king Tiglath-Pileser's thirty-second year, a famine (so severe) occurred (that) peop]le ate one another's flesh; [...] Aramean 'houses' plundered ([i]h!-tab-bu-tu) [the land], seized the roads, and conquered and took [many fortified cities] of Assyria. [Citizens of Assyria fled t]o the mountains of Ḫabriuri [to save their] lives; [the Arameans] took their [...], their money, and their property; [Marduk-nadin-aḫḫe, king of] Babylonia, passed away ...*” This text is dated with 1082 BC.

About 150 years after this event Aššurnasirpal II, another Assyrian king tells the next: *“I brought back the enfeebled Assyrians who, because of hunger (and) famine, had gone up to other lands, to the land Šubru. I settled them in the city Tušḫa”*²⁸.

From the text of Aššurnasirpal II it becomes evident that the Mesopotamian population who had fled to Ḫabriuri²⁹ at the beginning of the XI century BC moved further to the north.

The flight of the Assyrian population at the beginning of the XI century BC and their return half a century later seem to serve as good parallel to the events happened in Hittite Anatolia in the XIV century BC. In both cases the reasons for the flight of population actually are similar. The migration of the Hittite population was a response to famine(s) and hunger, combined with attacks of the Kaškaean tribes. In the case of Assyria - terrible famine and continuous attacks of the mobile Aramaean tribes; the latter also appear in difficult situation and were forced to find means of subsistence.

The background of events which took place in the XIV century BC associated with famines and plagues is not an isolated page in the history of Hittite Anatolia. Exactly with such serious problems had encountered the Hittite empire towards the end of its existence, during the last decades of the XIII century BC, which became a crucial factor for its disintegration³⁰. This marked the beginning of a long period of the history of the Eastern Mediterranean and surrounding regions (tentatively entitled by scholars as “The XII century BC Near Eastern crisis”) which lasted until the end of the XI century BC during which had left the historical scenery many states of this vast geographical area (Ḫatti, Mycenaean states, Ugarit etc.), others had survived but encountered significant territorial losses, possessing with far less political and economic potential (Assyria, the New kingdom of Egypt etc.)³¹.

²⁸ Grayson 1991: 202 (text N. A.O.101.1).

²⁹ Ḫabriuri has been located to the north-east of modern city Irbil, the capital of Iraqi Kurdistan (Nashef 1982: 168). In this dictionary of the Middle Assyrian toponyms, it is listed under the outdated reading Kirriuri.

³⁰ We had discussed this problem in our earlier studies (Kosyan 1998a; 1998b; 1999). See also earlier and later studies (Klengel 1974; Divon 2008; Kaniewski et al. 2010 etc.).

³¹ Considerable number of scholars had discussed the period of crisis in Eastern Mediterranean (Weiss 1982; Neumann and Parpola 1989; Caubet 1989; Yon 1989 etc.).

BIBLIOGRAPHY

- Alp S. 1991:** Die Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük, Ankara.
- Archi A. und H.Klengel 1980:** Ein hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes, *AoF* 7, 143-157.
- Altman A. 2001:** The Işuwa Affair in the Šattiwaza Treaty (CTH 51 obv. 10-24) Reconsidered. *Ugarit-Forschungen* 32, 11-21.
- Bryce T.R. 2005:** The Kingdom of the Hittites, Oxford (first edition 1998).
- Caubet A. 1989:** Reoccupation of the Syrian coast after the destruction of the “Crisis Years”, in Ward W.A., Sharp Joukowsky M. (Eds.), *The Crisis years: the 12th century BC. From Beyond the Danube to the Tigris*, Dubuque, 123-131.
- Cornelius Fr. 1958:** Geographie des Hethiterreiches, *Orientalia* 27, 225-251, 373-398.
- Del Monte G. und J. Tischler 1978:** Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte, Wiesbaden (*Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*, Bd.VI.1).
- Divon Sh.A. 2008:** A Survey of the Textual Evidence for “Food Shortage” from the Late Hittite Empire, in *The City of Emar among the Late Bronze Age Empires History, Landscape, and Society Proceedings of the Konstanz Emar Conference*, 25.–26.04. 2006 (eds. Lorenzo d’Alfonso, Yoram Cohen, and Dietrich Sürenhagen), 101-109.
- Ertem H. 1973:** Boğazköy metinlerinde geçen coğrafyan adları dizini, Ankara.
- Forlanini M. 2007:** The Offering List of KBo IV.13 (I 17'-48') to the local gods of the kingdom, known as "Sacrifice List", and the history of the formation of the early Hittite state and its initial growing beyond central Anatolia, in A. Archi, R. Francia (eds.), *VI Congresso Internazionale di Ittitologia. Roma, 5-9 settembre 2005* (*Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 49), Rome, 259-280.
- Forrer E. 1926:** Die Boghazköi-Texte in Umschrift, Bd. II, Leipzig.
- Giorgadze G.G. 1961:** Towards the questions of the Localization and Language Structure of Kaskaean Ethnic and Geographical names, in *Peredneaziatskij sbornik* I, Moscow, 161-210 (in Russian).
- Glassner J.-J. 2004:** *Mesopotamian Chronicles*, Atlanta.
- Goetze A. 1940:** *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven.
- Götze A. 1930:** Die Pestgebete des Muršiliš, *Kleinasiatische Forschungen* 1, H.2, 161-251.
- Grayson A.K. 1975:** *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Locust Valley, New York.
- Grayson A.K. 1991:** *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods / Vol. 2, Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (1114-859 BC)*, Toronto-Buffalo-London.
- Harutyunyan N.V. 1985:** *Toponyms of Urartu*, Yerevan (in Russian).
- Hawkins J.D. and Weeden M. 2017:** Kizzuwatna and the Euphrates States: Kummaha, Elbistan, Malatya: Philology, in *Hittite Landscape and Geography* (eds. M. Weeden and L.Z. Ullmann), Leiden-Boston, 1-17.
- Heinhold-Krahmer S. 1977:** *Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen*, Heidelberg (= *Texte der Hethiter* 8).
- Khachatryan V.N. 1971:** *Eastern Provinces of the Hittite empire*, Yerevan (in Russian).
- Khachatryan V.N. 1998:** *Armenia in the XV-VII centuries BC*, Yerevan (in Arm.).
- Kaniewski D., Paulissen E., Van Campo E., Weiss H., Otto T., Bretschneider J., Van Lerberghe K. 2010:** Late second - early first millennium BC abrupt climate changes in coastal Syria and their possible significance for the history of the Eastern Mediterranean, *Quaternary Research* 74, 207-215.

- Klengel H. 1974:** “Hungerjahre” im Hatti, AoF 1, 165-174.
- Kosyan A.V. 1998a:** Isuwa and Gordion in the XII-X centuries B.C. (A comparative study), Patmabanasirakan handes 3, 177-194 (in Arm., English summary).
- Kosyan A.V. 1998b:** The XII century B.C. Crisis. Ethnic Movements and Depopulation (discussing the problem), Lraber hasarakakan gitutyunneri 3, 45-52 (in Russian).
- Kosyan A. 1999:** M.t.a. XII dari merdzavoarevelyan č’gnažamə ev Haykakan Lernaškarhə (The XII Century B.C. Near Eastern Crisis and the Armenian Highland), Yerevan (In Arm., English summary).
- Kosyan A. 2001:** New Data about the Interrelations between the Hittite Empire and the Countries of the Armenian Highland, CPNME XX, 233-245 (in Arm., English summary).
- Kosyan A.V. 2006a:** An Aryan in Isuwa, Iran and the Caucasus 10/1, 1-6.
- Kosyan A.V. 2006b:** Arnuwandas I in the East, AJNES I, 72-97.
- Kosyan A.V. 2016:** The XIV century BC Interstate Treaties between the Hittite Empire and Hayasa, Yerevan (in Arm.).
- Kosyan A.B. 2020:** The Euphratian Contact Zone in the II Millennium BC (on the example of Isuwa CPNME XXXIII (1), Yerevan, 95-110.
- Kosyan A.V., Ghazaryan R., Khanzadyan M., Martirosyan S. 2018:** The XV century Hittite Cuneiform Texts about the Armenian Highland, Yerevan (in Arm.).
- Lebrun R. 1980:** Hymnes et prières Hittites, Louvain-la-Neuve.
- Neumann J., Parpola S. 1987:** Climatic change and the eleventh-tenth-century eclipse of Assyria and Babylonia. Journal of Near Eastern Studies 46, 161-182.
- Reichsmuth S. 2011:** Mita von Pahhuwa (CTH 146), In Hethitologie in Dresden, Bd. 35 (Hrsg. R. Fischer, D. Groddek u H. Marquardt), Wiesbaden, 109-144 (= Dresdner Beiträge zur Hethitologie).
- Singer I. 2002:** Hittite Prayers, Atlanta.
- Weiss B. 1982:** The decline of the Late Bronze Age civilization as a possible response to climate change. Climatic Change 4, 173-198.
- Yon M. 1989:** The End of the Kingdom of Ugarit in Ward W.A., Sharp Joukowsky M. (Eds.), The Crisis years: the 12th century BC. From Beyond the Danube to the Tigris, Dubuque, 111-122.

ABBREVIATIONS

- AoF** - Altorientalische Forschungen, Berlin.
- CPNME** - Countries and Peoples of the Near and Middle East, Yerevan.
- CTH** - E. Laroche, Catalogue des Textes Hittites, Paris.
- KBo** - Keilschrifttexte aus Boghazköy Leipzig und Berlin, 1916ff.
- KUB** - Keilschrifturkunden aus Boghazköy, Berlin, 1921ff.

Aram Kosyan
Institute of Oriental Studies of NAS RA,
aramkosyan@yahoo.com

**ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՈՒԱՇԽԱՐՀԻ
ԱՐԵՎՄՈՒՏՔՈՒՄ Մ.Թ.Ա. XV դարի վերջերին - XIV դարում**

Արամ Քոսյան

Քանալի բառեր՝ բնակչության փախուստ, երաշտ, համաճարակ, Իսուվա, Հայասա, Խաթթի:

Մ.թ.ա. XV-XIV դարերի խեթական սեպագիր տեքստերը պահպանել են տեղեկություններ Հայկական լեռնաշխարհի արևմուտքում տեղ գտած բնակչության առնվազն երկու տեղաշարժային ալիքների մասին: Առաջինը մ.թ.ա. XV դարի երկրորդ կեսի խեթական արքա Թուխալիյաս II-ի և Կիցցուվատնայի արքա Սունասուրայի միջև կնքված պայմանագրի այն հատվածն է, ըստ որի Իսուվայի (հայկ. աղբյուրների Ծոփք) նվաճման շրջանում այստեղից դեպի Խեթական պետության հակառակորդ Միտտանիի տարածք բնակչության մի մասի հեռացումն է: Երկրորդ աղբյուրը խեթական արքա Սուպալիլուվիումաս I-ի և Միտտանիի արքա Շատտիվազայի միջև կնքված պայմանագիրն է, որտեղ խոսվում է Խաթթիից դեպի արևելք՝ դեպի Իսուվա և ավելի հեռու հեռացած խեթական բնակչության մասին:

Վերոհիշյալ աղբյուրի տեղեկության համադրումը մ.թ.ա. XIV դարի վերջերին - XIV դարի սկզբներին կազմված խեթական արքա Առնուվանդաս I-ի՝ Խաթթիի աստվածներին ուղղված աղոթքների տեքստերի հետ թույլ է տալիս ենթադրելու, որ այդ տեղաշարժի (կամ մի քանի տեղաշարժային ալիքների) պատճառը կարող էր լինել Փոքր Ասիայում տևական երաշտը, սովը և համաճարակները, ինչպես նաև հարևան երկրների ասպատակությունները, ինչի մասին հստակ տեղեկություններ է հաղորդում նաև Մուրսիլիս II-ի (XIV դարի վերջին քառորդ) մի տեքստը:

Վերոհիշյալ տեղեկությունների համադրումը Սուպալիլուվիումաս I-ի գործունեությանը վերաբերող տեքստերի («Սուպալիլուվիումասի գործունեությունը» և «Պայմանագիր Սուպալիլուվիումասի և Հայասայի կառավարիչ Խուկկանայի միջև») տվյալների հետ նշում է այն կոնկրետ տարածքը, ուր կարող էր ապաստան գտնել Փոքր Ասիայից հեռացած բնակչությունը: Դա պետք է լիներ Հայասան, դեպի ուր ուղղված էր Սուպալիլուվիումասի արշավանքը՝ փախստականներին վերադարձնելու նպատակով և որտեղ, ըստ Խուկկանայի հետ կնքված պայմանագրի, գտնվում էր խեթական բնակչություն:

THE CAMPAIGNS OF THE FIRST THREE YEARS OF TUKULTI-NINURTA'S I (1242-1206 BC)*

Ruslan Tsakanyan

For Prof. Aram Kosyan, on his 65th birthday

Abstract

The chronology of events during the reign of Tukulti-Ninurta I does not stand out with particular accuracy, which often sparked controversy. In particular, it refers to the irregular sequence of events in the king's records. In this article, examining the records of the Assyrian king, we have singled out the raids of his first three years, 1242-1239 BC.

Keywords: Assyria, Aššur, invasion, eponym, Uqumenu, Qutu, Šarnida, Mehru, Katmuḫu, Alzu, Nairi.

The XIV-XIII centuries BC were marked by the rise of the city-state of Aššur and the emergence of the Middle Assyrian state. The newly created and fully militarized state began to pursue an active foreign policy, striving for regional domination. During this period the main task of Assyrian foreign policy was to break through the "crescent" controlled by the Hittites extending from the north to the west, which would pave the way leading to the sources of metals in the north, trade routes and centers to the west¹.

The state of Mitanni fell under the attacks of the Assyrian kings Adad-nārārī I (1304-1273 BC²), in particular Shalmaneser I (Šulmānu-ašarēd) (1272-1243 BC). Tukulti-Ninurta I (1242-1206 BC³), who succeeded Shalmaneser I, in the very year of his reign, set about consolidating the achievements of his predecessors.

Due to the lack of sources, there is no clarity as to the date of this or that event in the military and political history of the Middle Assyrian period. As it is known, the royal inscriptions that are dated are almost clearly dated. However, it should be noted that the royal chronicles are not always dated or have been quite damaged. For instance, two of the Tukulti-Ninurta I's inscriptions are clearly dated, the first dating to the 15th year of the king's reign⁴ - «ITI al-la-na-tu [li-mu] ^{md}A-šur-EN-

* The article was submitted on November 24, 2021. The article was reviewed on November 28, 2021.

¹ Tsakanyan 2018: 19ff.; Kosyan 1999: 13; Liverani 2014: 351ff.; Cifola 2004: 7ff.; Edzard 2004: 166f.; Cancik-Kirschbaum 2003: 50f.; Kuhrt 1995: 348ff.; Munn-Rankin 1975: 274ff.

² For the Middle Assyrian period chronicle in detail, see Freydank 1991: 188f.; Wilhelm, Boese 1987: 74-117.

³ By Y. Bloch- Shalmaneser I ruled in 1269-1241 BC, and Tukulti-Ninurta I ruled in 1240-1205 BC, Bloch 2010: 1; Bloch 2008: 144.

⁴ Bloch 2010: 31; Röllig 2008: 4; Freydank 2005: 49f.

DINGIR.MEŠ» - “Month of Allanatu, eponymy of Aššur-bēl-ilāni”¹, and 18th year of the reign² - «li-mu ^mI-na-^dAš-šur-MU-aš-bat» - “Eponymy of Ina-Aššur-šuma-ašbat”³, in another inscription - «ITI xxxx li-mu xxxx»⁴, the month and the eponym are damaged. And from the other inscription only the name of the writer - «^mUb-rum A.ZU»⁵, is known. Nevertheless, the documents of economic or other nature make it possible not only to restore the reign of this or that king and the list of eponyms but also to shed new light on the dating of specific events.

The royal chronicles, especially the so-called “*Great Inscription*”, are very important for the first three years of Tukultī-Ninurta I's rule, and not only regarding his campaigns. It was first published in 1989, two years after the publication of A. K. Grayson's *Corpus*, and in 2007 M. P. Streck published the grammatical, morphological and syntactic study of that inscription⁶. Given the above publications, however, in this work we have mainly used the latest edition of the inscription⁷. It should be noted that it is relevant and even supplements the inscription RIMA, A.0.78.1 of A. K. Grayson's *Corpus*. The inscription describes in detail the hostilities during the first years of the king's reign⁸ and mentions the construction of a new palace in the city of Aššur⁹.

The construction of a new palace by the Assyrian king in Assur, and the above-mentioned inscriptions dedicated to that undertaking and glorifying his exploits, seems to shed new light on the dating of the military operations during the first years of his reign. In terms of the latter, Y. Bloch and L. Peri wrote that the “*Great Inscription*” of Tukultī-Ninurta I tell of three military campaigns undertaken by the king, the first of which took place in the year of his accession to the throne. Therefore, it stands to reason that the second and third military campaigns took place in the king's first and second complete regnal years, respectively. Work on the New Palace - more precisely, on part of it - was probably completed in the third regnal year of Tukultī-Ninurta I, at which time the “*Great Inscription*” was written¹⁰.

The First Campaign (1242/41 BC) against Uqumānu and Qutū

The chronicles of Tukultī-Ninurta I, in addition to being almost undated, pose one more important problem. His chronicles often do not maintain the order of the

¹ RIMA 1: A.0.78.18.

² Bloch 2010: 31; Cf. by W. Röllig the eponym of the 21st year of Tukultī-Ninurta I, Röllig 2008: 4; by H. Freydank - the eponym of the 19th year of Tukultī-Ninurta I, Freydank 2005: 49f..

³ RIMA 1: A.0.78.6.

⁴ RIMA 1: A.0.78.2.

⁵ RIMA 1: A.0.78.16.

⁶ Streck 2007.

⁷ Bloch, Peri 2016-2017: 21-35.

⁸ Bloch, Peri 2016-2017: 21-31 (Col. I-V); RIMA 1: A.0.78.1. Col. I- Col. IV. l. 36.

⁹ Bloch, Peri 2016-2017: 31-35 (Col. V-VIII); RIMA 1: A.0.78.1. Col. IV. l. 36-Col. VI.

¹⁰ Bloch, Peri 2016-2017: 42.

invasions and the conquered countries, and the enumerations are usually rather complicated. Very often, several different invasions are included in the description of one common event. For example, the inscription RIMA 1 A.0.78.23 is interesting as it lists almost all the conquests of the king. However, it immediately attracts the attention that after the description of the titles of the king, the gods and the lineage, we read: “*At the beginning of my sovereignty (lit. at the beginning of the throne of my sovereignty), at the beginning of my reign, I uprooted 28,800 Hittite people from Syria (lit. “Beyond the Euphrates”) and led (them) into my land*”¹. The point here is that often in the academic literature the above-mentioned is presented exactly as it is mentioned in the inscription.² Meanwhile, a very important event regarding specific Hittite captives was not included in the record which glorifies the first three years of the king's campaigns and construction activity³. Otherwise, it may seem that Tukultī-Ninurta I had conducted only two campaigns, south and north. Meanwhile, in different years he conducted at least 4 campaigns to the north.

Thus, Tukultī-Ninurta I informed in his inscription:

«Col. I, 37. *e-nu-ma ÉRIN.MEŠ Ú-qu-ma-na-iu-ú*

Col. II, 1. *ša iš-tu ul-la-a <ana> MAN.MEŠ maḥ-ruti* 2. *ab-be-ia kúl-la-at gi-mir-ti KUR.KUR<-šu-nu>* 3. *la ik-nu-šú-ma* 4. *mi-še-e'-ti kib-rat₄* 5. *ú-ka-mu ina u₄-me-šu-ma* 6. *ina e-mu-qe dan-na-ti* 7. *ša Aš-šur EN-ia* 8. *ina GIŠ.TUKUL-ti ša DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ* 9. *pe-tu-ú GIŠ.TUKUL.MEŠ-ia* 10. *a-li-ku-ut im-ni-ia* 11. *ar-ḫi pa-áš-qu-ti ki-šir ḫur-ša-ni* 12. *dan-nu-ti at-tal-la-ku-ma* 13. *ina kib-rat₄ ma-ḫi-ra* 14. *la i-šu-ú ina šar-<ru> MAN-ti-ia* 15. *ana KUR Ú-qu-me-ni a-lik* 16. *ši-ḫir-ti KUR Qu-ti-i DAGAL-ti* 17. *ki-ma DU₆ a-bu-bi ás-ḫu-up* 18. *ÉRIN.MEŠ-šú-nu si-ḫir a-šam-ša-ti* 19. *lu ú-šal-me* 20. *ina u₄-me-šu-ma ina áš-ri* 21. *nam-ra-ši pu-šuq ḫur-ša-ni* 22. *ana IGI ÉRIN.MEŠ-ia in-ne-ni-ma* 23. *ana MURUB₄ ù ta-ḫa-zi* 24. *dáp-niš iz-zi-zu-ni* 25. *ana Aš-šur u DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ* 26. *EN.MEŠ-ia at-kal-ma* 27. *it-ti-šu-nu am-da-ḫaṣ* 28. *abi-ik-ta-šu-nu aš-kun* 29. *šal-ma-te-šu-nu ḫur-ri muš-pa-li* 30. *ša KUR-i lu-me-li* 31. *i-ta-at*

KA.GAL-šu-nu 32. *šal-ma-su-nu ana gu-ru-na-ti* 33. *lu ú-še-pi-ik* 34. *URU.URU-šu-nu a-pu-ul* 35. *aq-qur ana DU₆ u kar-me ú-ter* 36. *KUR Qu-ti-i DAGAL-ti a-bél*

COL. III, 1. *ina ḫu-ud ŠÀ u me-tel-lu-ti* 2. *UGU-šu-nu lu at-ta-zi-iz* 3. *^mA-bu-le-e MAN KUR Ú-qu-me-ni* 4. *gu-ni ma-li-ki-šú* 5. *qa-ti ik-šu-ud* 6. *šal-la-su-nu nam-kur-šu-nu aš-lu-la* 7. *ana URU-ia Aššur lu-bi-la* 8. *ni-iš Aš-šur u DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ* 9. *ša AN KI lu-tam-me-šu-nu-ti* 10. *ni-ir be-lu-ti-ia dan-na* 11. *ina GÚ-šu-nu ú-kín* 12. *ana KUR-šu-nu ú-me-šir-šu-nu-ti* 13. *šap-šu-ti-šu-nu ana GÌR-ia* 14. *ú-šek-niš* 15. *u tup-ši-ka e-mi-id* 16. *MU-šam-ma GÚ.UN-su-nu DUGUD* 17. *ina URU Aš-šur ina tak-né-e* 18. *lu am-da-ḫar* 19. *KUR Qu-ti-i né-*

¹ RIMA 1: A.0.78.23: 27-30; A.0.78.24: 23-25.

² Arutyunyan 1970: 26f.

³ Galter 1988: 217f.

su-ti 20. ša ar-ḫa-tu-šu-nu šup-šu-qa-ma 21. ana me-te-eq ERIN.MEŠ-ia 22. ul na-
ṭu-ú 23. ana uz-zi MURUB₄-ia 24. iš-ḫu-tu-ma 25. ana GÌR-ia ik-nu-šú 26.
GÚ.UN u ma-da-ta 27. ana u₄-um ša-ti UGU-šu-nu aš-kun»

“(Col. I, 37) *When the troops of the Uqumēnu,*

(Col. II, 2) *all of (whose) countries, (1) since the days of old, (3) did not submit themselves (1) (to) the previous kings, (2) my fathers, (5) were carrying off (4) the plunder of the four quarters (of the world) – (5) at that time, (6) with the strong might (7) of Aššur, my lord, (8) with trust in the great gods (9) who open up my weapons (10) (and) proceed at my right side, (12) I marched in one direction after another, (11) through the narrow passages and (12) the difficult (11) rocky mountains. (13) In the four quarters (of the world) (14) I had (13) no rival. (14) At the begi<nni>ng of my sovereignty (15) I marched to the land Uqumēnu. (16) The entire extensive land of Qutū (17) I overwhelmed (making it look) like a ruin hill (created by) the deluge. (19) I surrounded (18) their army (like) with a circle of sandstorms. (20) At that time, (22) they banded together (?) against my army (20-21) in a difficult place, in a mountain defile. (24) They fiercely took up position (23) for a fight and a battle. (26) I put my trust (25) in Aššur and the great gods, (26) my lords, and (27) fought with them. (28) I brought about their defeat. (30) I filled (29) with their corpses and the ravines (30) of the mountains with their corpses. (33) I made heaps (32) of their corpses like (grain) piles (31) beside their gates. (34) Their cities I destroyed, (35) ravaged and turned into ruin hills. (36) (Thus) I became lord of the extensive land of Qutū.*

(COL. III, 1) *With joy and excellence (2) I stood over them. (5) I captured (3) Abu-le'e, the king of the land Uqumēnu, (4) and the hordes of his princes. (6) I carried off their captives (and) their property (7) (and) brought them to my city, Aššur. (9) I made them swear (8) an oath by Aššur and the great gods (8) of heaven and earth. (11) I imposed upon their necks (10) the heavy yoke of my lordship (12) (and) sent them (back) to their lands. (13) The resistant ones among them (14) I subdued (13) at my feet (15) and imposed (upon them) corvée. (16) Annually (18) I received (16) their heavy tribute (17) with ceremony in my city, Aššur. (19) The land of the distant Qutū, (20) the paths to which are very narrow and (22) (the terrain of) which is not suitable (21) for the movement of my army, (24) took fright (23) at the ferocity of my warfare (25) and submitted themselves at my feet. (27) I levied (26) tribute and impost (27) upon them forever”⁴.*

Tukultī Ninurta I states that «*ina šarrû*» *šarrūtiya*» - “*at the beginning of my sovereignty*”, i.e. in the accession year of the king, he invaded Qumenu. As can be seen from the context of the inscription, Tukultī-Ninurta's campaigns to the north,

⁴ Bloch, Peri 2016-2017: 23-27, Col. I, 37 - Col. III, 27; Görg 1989: 202-207, Col. I, 37 – Col. III, 27; Cf. - RIMA I: A.0.78.1. Col. II, 14- Col. III, 11, and - A.0.78.2; A.0.78.3; A.0.78.10; A.0.78.18; A.0.78.20; A.0.78.23; A.0.78.24.

to Uqumenu (Qumenu)⁵ and Qutu⁶, were motivated by the disobedience of the above-mentioned territories⁷. Moreover, “*At that time, they banded together (?) against my army in a difficult place, in a mountain defile*” the mentioned lines of the inscription show that Uqumenu and Qutu, led by king Abu-le’e of Uqumenu, were united against Assyria. As a result, the allies were defeated, Abu-le’e and a large number of princes were imprisoned and brought to Assyria. Later, according to the inscription, Tukultī-Ninurta I allowed them to return to their countries after the Uqumenu-Qutu authorities took the oath of allegiance to Assyria and was imposed an annual tax on them.

It is another matter whether Uqumenu and Qutu were subdued during one invasion or as a result of a double invasion in the same year⁸. However, the relevant lines of the inscription, as well as its comparison with other inscriptions of the king, which mention the same events, suggest that this was a single campaign.

The Second Military Campaign (1241/40 BC) against Šarnida, Meḥru and Katmuḥu

After subjecting Uqumenu and Qutu, the Assyrian king campaigned to northwest, Šarnida⁹, Meḥru¹⁰ and Katmuḥu¹¹:

«Col. III, 28. *ina u₄-me-šu-ma ana KUR Šar-ni-da* 29. *KUR Me-eḥ-ri lu a-lik* 30. *ina Á-at ÉRIN.MEŠ-at Qu-ti-i* 31. *šá Aš-šur ù DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ* 32. *ana is-qi-ia iš-ru-ku* 33. *GU.ŠUR KUR Me-eḥ-ri dan-nu-ti* 34. *lu ak-ki-is ana URU-ia Aš-šur* 35. *lu-bi-la É.GAL be-lu-ti-ia* 36. *šá <a>-ra-mu ina GU.ŠUR Me-eḥ-ri* 37. *ša-tu-nu lu ú-kín*

Col. IV, 1. *ina MU-ma ši-a-ti* 4 *URU.DIDLI šap-šu-ti* 2. *ša KUR Kat-mu-ḥi* 3. *ma-ḥaz be-lu-ti-šú dan-nu-ti* 4. *šá ina su-lu-me-e ù sa-ra-ar-te* 5. *UN.MEŠ-ia ú-ka-mu* 6. *mi-še-e'-ta ana KUR-ia na-du-ú* 7. *i-na ma-lu-ti u₄-me lu ak-šud* 8. *eš-re-šu ki-ma ri-be lu-ri-ib* 9. *šal-la-su-nu nam-<kur>-šú-nu aš-lu-la* 10. *ana URU-ia Aš-šur ub-la*»

“(Col. III, 28) *At that time* (29) *I marched* (28) *to the land Šarnida (and)* (29) *the land Meḥru.* (30) *By the means of the army of the land of Qutu, (31) which Aššur and the great gods (32) had allotted to me, (34) I cut down (33) mighty beams of the land Meḥru (and) (35) brought them (34) to my city, Aššur. (37) I buttressed (35) my lordly palace (36) which I love with those beams from Meḥru.*

⁵ It should be said that we will not refer to the toponyms attested in the inscription, which is beyond the scope of our discussion, but will mention their references in the academic literature: **Helsinki Atlas** 2001: 4, B4; **RGTC V**: 222f.; **NAT**: 284; **RGTC IX**: 70; **TU**: 119f.

⁶ **RGTC V**: 191ff.; **RGTC VII/3-2**: 474f.; **NAT**: 138, 220; **TU**: 124.

⁷ **Munn-Rankin**: 284.

⁸ For the discussions in detail see: **Munn-Rankin**: 284-285; **Aarutyunyan** 1970: 21ff.; **Salvini** 1967: 18ff.; **Haas** 1986: 26f.

⁹ **RGTC V**: 244; **TU**: 239.

¹⁰ **RGTC V**: 194; **NAT**: 244; **RGTC VII/3-1**: 409f.; **TU**: 143f.

¹¹ **Helsinki Atlas** 2001: 3, E3; **RGTC V**: 165f.; **NAT**: 215f.; **TU**: 98f.

(Col. IV, 1) *In that same year, four resistant cities (2) of the land Katmuḫu, (3) its strong capitals, (4) which during a deceitful peace (5) dragged off my people and (6) plundered my land, (7) I conquered in the fullness of time. (8) Like an earthquake I shook their shrines. (9) I carried off their captives (and) their prop<erty> (and) (10) brought (them) to my city, Aššur*¹².

Apparently, Tukultī Ninurta I swiftly conquered and subjugated Šarnida and Meḫru as evidenced by line 30 of the inscription, it took place “*by the means of the army of the land of Qutū*”.

This may indicate that the campaign to Šarnida and Meḫru took place at least a year after the above-mentioned invasion. Next, the Assyrian king attacked Katmuḫu. The Assyrians were concerned about Katmuḫu. According to the inscription, in violation of the pre-existing peace treaty with Assyria, they repeatedly attacked the Assyrian settlements, looted and returned with captives. The center of Katmuḫu and 4 or 5¹³ fortified cities or bases fell under the Assyrian attack, and part of the population deported to Assyria. There is another fascinating inscription of the king, where in parallel with the above-mentioned toponyms Eluḫnia¹⁴, Buššu¹⁵ and Mummu¹⁶ are also mentioned.

The Third Military Campaign (1240/39 BC) against Alzu, Mount Kašiyari, and other Regions

After subjugating Katmuḫu, the Assyrian king campaigned to the north. Passing the Mountains of Kašiyari¹⁷, he attacked Alzu¹⁸:

«Col. IV, 11. KUR Šu-ba-ri-i ka-la-ša 12. si-ḫīr-ti Ka-ši-ia-ri 13. a-di KUR Al-zi šá i-na IGI ana tar-ši 14. BALA ^{md}SILIM.MA-MAŠ MAN KIŠ a-bi-ia 15. ib-bal-ki-tu ta-mar-ta-šú 16. ik-lu-ú pa-a l-en 17. mi-it-ḫa-ri-iš iš-ša-ak-nu 18. ana Aš-šur ù DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ 19. EN.MEŠ-ia qa-ti aš-ši 20. ana KUR Ka-ši-ia-ri e-li KUR Šu-ba-ri 21. KUR Al-zi MAN.MEŠ re-ši-šu-nu 22. ina rap-pi lu-la-iṭ ma-ḫa-za GAL-a 23. šá KUR Pu-ru-lum-zi ak-šud 24. bal-tu-šu-nu ina IZI aq-lu 25. ši-ta-at ÉRIN.MEŠ-šu-nu 26. ana šal-la-ti lu am-nu 27. 4 URU be-lu-ti-šú dan-nu-ti 28. ša ^mEḫ-li-Te-šub MAN KUR Al-zi 29. 6 URU.DIDLI šap-šu-ti 30. šá KUR A-ma-da-ni aq-lu 31. šal-la-su-nu nam-kur-šú-nu aš-lu-la 32. ana URU-ia Aš-šur ub-la 33. ^mEḫ-li-^dTe-šub MAN KUR Al-zi 34. ana i-di pa-luḫ-ti-ia 35. iš-ḫu-ut-ma ÉRIN.MEŠ É.GAL-lì-šú 36. ù DUMU.MEŠ il-qe 37. si-ḫīr-ti KUR-šu ú-me-šīr

¹² Bloch, Peri 2016-2017: 27, Col. III, 28 - Col. IV, 10; Görg 1989: 206-209, Col. III, 28 - Col. IV, 10; Cf. RIMA 1: A.0.78.1. Col. III, 12-29, see also: RIMA 1: A.0.78.2: 17-36.

¹³ 5 cities according to A. K. Grayson - RIMA 1: A.0.78.1. Col. III, 21.

¹⁴ RIMA 1: A.0.78.2: 23; RGTC V: 102; TU: 255.

¹⁵ RIMA 1: A.0.78.2: 25; RGTC V: 76; TU: 162.

¹⁶ RIMA 1: A.0.78.2: 25; RGTC V: 197; TU: 144.

¹⁷ Helsinki Atlas 2001: 3, D3; RGTC V: 162; NAT: 203; TU: 106f.

¹⁸ Helsinki Atlas 2001: 3, B2; RGTC V: 27; NAT: 13; RGTC VI/1: 10; Kosyan 2004: 33f.; TU: 18f.

Col. V, 1. *ana pa-aṭ Na-i-ri ana KUR la i-du-ú* 2. *ša-la-liš lu i-ba-'a* 3. *ši-ta-at ÉRIN.MEŠ-šú* 4. *ša ina ŠÀ tam-ḥa-ri i-pár-ši-du* 5. *šu-mur ta-ḥa-zi-ia* 6. *e-tar-ma ana KUR-i e-be-ru-ti* 7. *ana e-ṭé-er nap-ša-ti-šu-nu* 8. *lu i-nu-qu* 3 *šu-ši URU.DIDLI-šú* 9. *a-pu-ul aq-qur ina IZI aq-lu* 10. *ana DU₆ ú kar-me ú-ter* 11. *KUR Al-zi KUR A-ma-da-ni* 12. *KUR Ni-ḥa-ni KUR A-la-ia* 13. *KUR Te-pur₁₃-zi KUR Pu-ru-lúm-zi* 14. *mi-iš-ra-te-šu-nu* 15. *ana ŠÀ KUR-ia lu ú-te-ra* 16. *li-ṭi-šu-nu aš-bat ana GÌR-ia ú-šék-[niš]* 17. *ú ṭup-ši-ka e-mi-id*

“(Col. IV, 11) All the land of the Šubarû, (12) the entirety of Kašiyari (13) as far as the land Alzu, which previously, during (14) the reign of Šulmānu-ašarêd, king of the universe, my father, (15) had rebelled and (16) withheld (15) its tribute, (17) had united itself (16) under one command. (19) I raised my hands (in prayer) (18) to Aššur and the great gods, (19) my lords, (and) (20) marched up to Mount Kašiyari. (22) (As) with a bridle I controlled (20) the land of the Šubarû, (21) the land Alzu and their allied kings. (23) I conquered (22) the great cult center (23) of the land Purulumzu. (24) I burnt them (the inhabitants) alive (and) (25) the remnants of their army (26) I took as captives. (30) I burned down (27) four strong capitals (28) of Eḥli-Tešub, king of the land Alzu, (and) (29) six resistant cities (30) of the land Amadanu. (31) Captives (and) property I carried off from them (and) (32) brought to my city, Aššur. (33) Eḥli-Tešub king of the land Alzu (35) took fright (34) in the face of my terrifying radiance. (36) He took (35) his courtiers (36) and his sons, (37) abandoned his entire land (and)

(Col. V, 2) went secretly (1) to the border of Nairi, to an unknown land. (3) The remnant of his army, (4) which had fled in the midst of the battle, (6) fearing (5) the violence of my warfare, (8) ran (6) to the mountains standing out (at the horizon) (7) to save their lives. (8) 180 of their towns (9) I destroyed, ravaged, burnt, (and) (10) turned into ruin hills. (15) I added to my land (14) the regions of (11) the lands Alzu, Amadānu, (12) Niḥānu, Alaya, (13) Tepurzu and Purulumzu (16) I took from them hostages, subd[ue]d (them) at my feet, (17) and imposed corvée (upon them)”¹⁹.

According to the inscription, “All the land of the Šubarû” had rebelled since the period of Šulmānu-ašarêd I and refused to pay taxes to the Assyrian king. After the defeat Eḥli-Tešub, the king of Alzu had fled with his sons and courtiers and took refuge in the previously unknown country of Nairi - «Na-i-ri ana KUR la i-du-ú».

Tukultī-Ninurta I conquered and ruined Purulumzu²⁰, the spiritual center of Alzu, and ordered to burn to death its population. In the assault he ruined four cities of Alzu, and after that, probably, six cities of the country of Amadanu²¹, the

¹⁹ Bloch, Peri 2016-2017: 28-31, Col. IV, 11. - Col. V, 17; Görg 1989: 208-211, Col. IV, 11. - Col. V, 17; Cf. RIMA 1: A.0.78.1. Col. III, 30- Col. IV, 23.

²⁰ RGTC V: 219; TU: 161f.

²¹ RGTC V: 28; NAT: 14; TU: 24f.

ally of Alzu. Then, conquering and destroying 180 settlements, he annexed Alzu, Amadanu, Niḥanu²², Alaya²³, Tepurzu²⁴ and Purulimzu.

This record of the king is silent about Eḫli-Tešub, as well as about any invasion of Nairi. The reason for it may be that no invasion of that country was made at the time of writing the inscription. And the fact that the presence of Eḫli-Tešub and his courtiers in Nairi supposed a new military conflict with Assyria, is unambiguous. In addition, it can be assumed that it would not take long; it most likely took place during the ten-year period of decade including 4-13 years of Tukultī-Ninurta I's reign. The discussion of the latter, however, is beyond the scope of our research.

The summary of the invasions of the first three years

This marks the end of the military operations of the first three years of Tukultī-Ninurta I's reign, which resulted in:

«Col. V, 18. *ina be-ri-it* URU Šá-si-lam 19. *ù* URU Maš-ḥaz-MAN²⁵ 20. *e-bir* Za-be šu-pa-li-i 21. *iš-tu* KUR-i Zu-qu-uš-ki 22. *ù* KUR-i La-la-ar 23. *ši-di* KUR Qu-ti-i DAGAL-ti 24. *si-ḥir-ti* Lu-lu-mi-i Pap-ḥi-i 25. *a-di* Kat-mu-ḥi KUR Šu-ba-ri-i ka-la-šá 26. *si-ḥir* KUR Ka-ši-ia-ri 27. *a-di* ZAG Na-i-ri *ù* Má-kan 28. *ši-di* Pu-rat-te 29. *mi-iš-ru* 30. *ù* ku-du-ur-ru 31. *šá* Aš-šur *ù* DINGIR.MEŠ GAL.MEŠ 32. *ana is-qi-ia iš-ru-ku* 33. *pa-a l-en kúl-la-at* 34. *na-ki-<ri>-ia aš-ku-un*»

“(Col. V, 18) *(From the region) between the cities of Šasilam (19) and Mašḥaz-šarri (20) on the opposite bank of the Lower Zab, (21) from Mount Zuquški (22) and Mount Lallar, (23) the district of the extensive land of Qutu, (24) the entire land of Lullumu (and) Paphu (25) to the land of Katmuḥu, the whole land of Šubaru, (26) the entirety of Mount Kašiyari, (27) to the border of Nairi and Makan, (28) the bank of the Euphrates – (29) (in those) regions (30) and their borders, (31) which Assur and the great gods (32) allotted to me, (34) I brought (33) all (34) my ene<mi>es (33) under one command*”²⁶.

Thus, summarizing the above-mentioned, we precisely follow the inscription of the Tukultī-Ninurta I, which outlined the northern border of Assyria, from northeast to northwest, in that period. According to it, the borders of Assyria stretched from Lower Zab to the Euphrates, which he subjugated in 1243-1240 BC.

²² RGTC V: 205; TU: 154f.

²³ RGTC V: 10f.; TU: 17f.

²⁴ RGTC V: 260; TU: 182.

²⁵ According to A. K. Grayson: “URU Maš-ḥat-MAN”, RIMA 1: A.0.78.1. Col. IV, 26.

²⁶ Bloch, Peri 2016-2017: 31, Col. V, 18-34; Görg 1989: 211, Col. V, 18-34; Cf. - RIMA 1: A.0.78.1. Col. IV, 24-36; and - A.0.78.23: 17-36.

BIBLIOGRAPHY

- Arutyunyan N. V. 1970:** Biaynili (Urartu). Voenno-političeskaya istoriya I voprosy toponimiki (Biainili (Urartu) The History of Wars and Politics, and Questions of Place-Name Studies), Yerevan (In Rus.)
- Bloch Y. 2008:** The Order of Eponyms in the Reign of Shalmaneser I, *Ugarit-Forschungen* 40, 143-178.
- Bloch Y. 2010:** The Order of Eponyms in the Reign of Tukulti-Ninurta I, *Orientalia*, Nova Series, Vol. 79/1, 1-35.
- Bloch Y., Peri L. A. 2016-2017:** I Placed My Name There: The Great Inscription of Tukulti-Ninurta I, King of Assyria, from the Collection of David and Cindy Sofer, London, Israel Museum Studies in Archaeology, vol. 8, 2-56.
- Cancik-Kirschbaum E. 2003:** Die Assyrer. Geschichte, Gesellschaft, Kultur, München.
- Cifola B. 2004:** The Titles of Tukulti-Ninurta I, in: Frame, G. (ed.), *From the Upper Sea to the Lower Sea, Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A.K. Grayson*, Leiden, 7-16.
- Edzard D. O. 2004:** Geschichte Mesopotamiens. Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen, München.
- Freydank H. 1991:** Beiträge zur mittellassyrischen Chronologie und Geschichte, Berlin.
- Freydank H. 2005:** Zu den Eponymenfolgen des 13. Jahrhunderts v. Chr. in Dūr-Katlimmu, *Altorientalische Forschungen* 32, 45-56.
- Galter H. D. 1988:** 28.800 Hethiter, *Journal of Cuneiform Studies* 40/2, 217-235.
- Görg M. 1989:** Ein weiterer Zeitgenosse: Tukulti-Ninurta I. von Assur. In *Beiträge zur Zeitgeschichte der Anfänge Israels: Dokumente, Materialien, Notizen*, ed. M. Görg, Ägypten und Altes Testament 2, Wiesbaden, 197-217.
- Haas V. 1986:** Die ältesten Nachrichten zur Geschichte des armenischen Hochlands, Volkert Haas (Hrsg.). *Das Reich Urartu, Ein altorientalischer Staat im 1. Jahrtausend v. Chr., Konstanzer Altorientalische Symposien, Band I*, Stuttgart, 21-30.
- Kosyan A. 1999:** M.t'.a. XII dari merdzavoarevelyan č'gnažamə ev Haykakan Lernaškharhə (The XII Century B.C. Near Eastern Crisis and the Armenian Highland), Yerevan (In Arm.).
- Kosyan A. 2004:** Haykakan Lernaškharhi teğanunnerə (əst khet'akan sepagir ağbyurneri) (The Toponyms of the Armenian Highland (According to the Hittite Cuneiform Sources), Yerevan (In Arm.).
- Kuhrt A. 1995:** The Ancient Near East c. 3000-330 BC, Vol. I, London-New York.
- Liverani M. 2014:** The Ancient Near East. History, society and economy, London-New York.
- Munn-Rankin J. M. 1975:** Assyrian Military Power, 1300–1200 BC. In I. E. S. Edwards; C. J. Gadd; N. G. L. Hammond; S. Solberger (eds.). *The Cambridge Ancient History, Volume II, Part 2, History of the Middle East and the Aegean Region, 1380-1000 BC*. Cambridge University Press, 274-306.
- Röllig W. 2008:** Duara - die Satellitenstadt zu Dūr-Katlimmu, in: D. Bonatz, R. M. Czichon and F. J. Kreppner (eds.), *Fundstellen: Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Altvorderasiens ad honorem Hartmut Kühne*, Wiesbaden, 189-96.
- Salvini M. 1967:** Nairi e Ur(u)atri. Contributo alla storia formazione del regno di Urartu, Roma.

- Streck M. P. 2007:** Die große Inschrift Tukulti-Ninurtas I. Philologische und historische Studien, *Die Welt des Orients* 37, 145-165.
- Tsakanyan R. 2018:** Mijinasorestanyan terut'yan artak'in ev nerk'in k'ağak'akanut'yan voroš hartseri šurj (On Some Foreign and Domestic Policy Issues of Middle Assyrian Empire), *The Countries and Peoples of the Near and Middle East XXXI*, Yerevan, 19-28 (In Arm.).
- Wilhelm G., Boese J. 1987:** Absolute Chronologie und die hethitische Geschichte des 15. und 14. Jahrhunderts v. Chr., In: P. Åström (ed.), *High, Middle or Low? Acts of an International Colloquium on Absolute Chronology held at the University of Gothenburg 20th-22nd August 1987, Part 1*, Gothenburg, 74-117.

Abbreviations

- Helsinki Atlas 2001:** The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period, Ed. By S. Parpola and M. Porter, Helsinki.
- NAT** - Parpola S., *Neo-Assyrian Toponyms*, *Alter Orient und Altes Testament* 6, Neukirchen-Vluyn: Butzon & Bercker, 1970.
- RGTC V-** Nashef K., *Die Orts- und Gewässernamen der mittelbabylonischen und mittelasyrischen Zeit*, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*, V, Wiesbaden, 1982.
- RGTC VI/1** - Monte del J. F., Tischler J., *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*, VI, Wiesbaden, 1978.
- RGTC VII/3,1-2:** Bagg A., *Die Orts- und Gewässernamen der neuassyrischen Zeit, Teil 3: Babylonien, Urartu und die östlichen Gebiete*, *Répertoire géographique des textes cuneiforms*, VII/1, Wiesbaden, 2020.
- RGTC IX** - Diakonoff I. M., Kashkai S. M., *Geographical Names According to Urartian Texts*, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*, IX, Wiesbaden, 1981.
- RIMA 1** - Grayson A. K., *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (To 1115 BC)*, *Royal Inscriptions of Mesopotamia: Assyrian Periods 1*, Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 1987.
- TU** - Arutyunyan N. V., *Toponimika Urartu (Toponyms of Urartu)*, Yerevan, 1985 (In Russ.).

Ruslan Tsakanyan

Institute of Oriental Studies of the NAS RA
ruslan.tsakanyan@orient.sci.am

**ԹՈՒԿՈՒԼՏԻ-ՆԻՆՈՒՐՏԱ I-Ի (Մ.թ.ա. 1242-1206 թթ.) ԳԱՀԱՎԱԼՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵՔ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ**

Ռուսլան Յականյան

Քանալի բառեր՝ Ասորեստան, Աշշուր, արշավանք, էպոնիմ, Ուքումենու, Քուրու, Շարինդա, Մեխրու, Կադմուխի, Ալզի, Նաիրի:

Թուկուլտի-Նինուրտա I-ի (մ.թ.ա. 1242-1206 թթ.) ժամանակահատվածի իրադարձությունների ժամանակագրությունն առանձնակի ճշգրտությամբ աչքի չի ընկնում, ինչն էլ հաճախ տարակարծությունների տեղիք է տվել: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է արքայի արձանագրություններում տեղ գտած իրադարձությունների հերթականության անկանոն շարվածքին: Սույն հոդվածում քննելով ասորեստանյան արքայի արձանագրությունները՝ առաձնացրել ենք նրա կողմից կատարված կառավարման առաջին երեք տարիների՝ մ.թ.ա. 1243-1240 թթ. արշավանքները: Այս արշավանքները կարևոր են նաև Հայկական լեռնաշխարհի հարավային շրջանների վերաբերյալ ասորեստանյան արքայի հիշատակություններով: Այդ հիշատակությունների ոչ քննական մոտեցման արդյունքում մասնագիտական գրականության մեջ և մասնավորապես ուրարտագիտության մեջ ընդունվել են միանշանակորեն տարեգրությունից չբխող ենթադրություններ:

Թուկուլտի-Նինուրտա I-ի տարեգրությունների քննության արդյունքում առանձնացրել ենք արքայի կառավարման առաջին երեք տարիների կատարած արշավանքները, ըստ որի՝

1. Գահակալության առաջին տարում, արքայի առաջին արշավանքը դեպի Ուկ/քումենու/Կումանի և Գ/Կուտի՝ (մ.թ.ա. 1242/41 թ.),
2. Երկրորդ արշավանքը դեպի Շարինդա, Մեխրու, Կադմուխի և հարակից շրջանները՝ (մ.թ.ա. 1241/40 թ.),
3. Երրորդ ռազմարշավը, դեպի Ալզի, Ամադանու և հարակից շրջանները՝ (մ.թ.ա. 1240/39 թ.):

<https://doi.org/10.52837/27382702-2021-34.2-03>

THE HYPOTHESIS OF THE ARSACIDS' DESCENT FROM THE ACHAEMENIDS: MYTH OR REALITY?*

Arthur Melikyan

Abstract

In the 40s of the last century, J. Wolski proposed a thesis, still dominant in historiography, arguing that the story of Arrian which reached us thanks to his work "Parthica" that the Arsacid dynasty, the founder of Parthian state, descended from the Achaemenids, has a fictional origin. According to J. Wolski, J. Neusner and their followers, it is an "ideological fiction", a "literary forgery", which appeared in the period between the second half of II century BC and the beginning of the I century AD and was recorded in written form by Arrian. However, the conclusion, based on the limited and often one-sided data by Strabo and Justin, is defective and does not meet the current requirements of the study of the problem. Only a comprehensive examination of the evidence provided by written sources in the field of the Parthian numismatics, epigraphy, archaeology, onomastics and other branches of science can give a complete answer to the issue. In this case, it becomes obvious that the "Arrianian" legend about the genealogical connection between the Arsacids and the Achaemenids is not just a literary fiction, but has a real historical basis.

Keywords: *Arrian, the Arsacids, the Achaemenids, the Dahae, Central Asia, Parthia, Artaxerxes, Arsaces I, Mithridates I.*

1. The source basis of the problem

In ancient historiography the theory about the Achaemenid roots of the Arsacid dynasty first appeared in an excerpt from Arrianus' "Parthica", which has reached us thanks to the duplications in the works "Bibliotheca" of patriarch Photius of Constantinople (c. 810 - c. 895) and "Chronographia" of Syncellus (VIII-IX centuries).

In the *Parthica* he (Arrian - A.M)... «considers the Parthians to have been a Scythian race, which had long been under the yoke of Macedonia, and revolted, at the time of the Persian rebellion, for the following reason. Arsaces and Tiridates were two brothers, descendants of Arsaces, the son of Phriapetes. These two brothers, with five accomplices, slew Pherecles, who had been appointed satrap of Parthia by Antiochus Theos, to avenge an insult offered to one of them; they drove out the Macedonians, set up a government of their own»¹. G. Syncellus represented the mentioned story in Arrian's "Parthica" in a relatively larger text and notable difference: «... During the reign of this Antiochos (Seleukos Kallinikos), the

* The article was submitted on November 1, 2021. The article was reviewed on November 14, 2021.

¹ Photius: 1994; Photius 1959: cod 58.

Persians, who were tributaries to them from the time of Alexander the founder, revolted from Macedonian and Antiochid rule. A certain Arsaces and Teridates, brothers tracing their lineage from Artaxerxes king of the Persians, were satraps of the Bactrians at the time of the Macedonian Agathokles, the Persian eparch. According to Arrian, this Agathokles fell in love with Teridates, one of the brothers, and was eagerly laying a snare for the young man. But failing utterly, he was killed by him and his brother Arsaces. Arsaces then became king of the Persians, after whom the kings of the Persians were known as 'Arsacidai'»¹.

Thus, it is obvious that the two reports originating from the same source, among other differences, present the genealogy of the Arsacids in different ways. In the "Bibliotheca" of the patriarch Pothius, the founders of the Parthian state, Arsaces and his brother Tiridates, are called "descendants of Arsaces, the son of Phriapetes"², while Syncellus introduced them as "tracing their lineage from Artaxerxes king of the Persians"³. The contradictory nature of these two accounts of the origins of the founder of the Parthian state led some scholars to question their common literary origin⁴. Moreover, according to the widely accepted opinion in modern historiography, the theory of the "Achaemenid" origin of the Arsacids is fictional and penetrated into the Roman literary tradition in the beginning of Hadrian's reign (117-130), when Arrian wrote his "Parthica"⁵. In other words, the author of this legend is Arrian.

We have already shown that Arrian, the member of the Roman Senate and a high-ranking state official, could not have been the author of the lineage of the Arsacids in question⁶. It was put in literary circulation through the work of an anonymous Greek author, in which the official thesis on the genealogical connection between the Achaemenids and the Arsacids was of key importance. It is supposed that the family tree of the Arsacids had a corresponding appearance in it, which made visible the connection between the two.

The surviving fragment of Arrian's "Parthica" makes clear that in its original form (probably to a greater extent in Arrian's Parthian source), the stories of the Arsacids' descent from the Achaemenids and liberating themselves from Seleucid rule through rebellion were closely intertwined. However, in later Roman historiography, the two-faced different destinies. The first, due to its epic appeal, received wide acceptance, ousting the story by Apollodorus of Artemita about the

¹ Synkellos 2002: 412; Syncellus 1829: 539-540.

² Photius 1959: 58.51-52. Ἀρσάκης καὶ Τιριδάτης ἡσθητὴν ἀδελφῶν Ἀρσακίδαι, τοῦ υἱοῦ Ἀρσάκου τοῦ Φριαπίτου ἀπόγονοι.

³ Syncellus 1829: 539-540.

Ἀρσάκης τις καὶ Τιριδάτης ἀδελφοὶ τὸ γένος ἑλκοντες ἀπὸ τοῦ Περσῶν Ἀρταξέρξου

⁴ Gaibov, Koshelenko 2009: 79-87; Koshelenko, Gaibov, 2009: 102-108.

⁵ Stadter 1980: 11, 183; Nikonorov 1998: 11.

⁶ Melikyan 2021: 204-227.

conquest of Parthia by the Parni¹. In particular, this is evidenced by the fact that the Roman chroniclers Herodianus², Eunapius³, and Zosimus⁴, who succeeded Arrian, presented the emergence of the Arsacid state not as the conquest of Parthia, a part of the Seleucid state, but as a rebellion against the Macedonian rule led by Arsaces and his brother Tiridates. As for the story of the Arsacid dynasty's descent from the Achaemenids, it did not spread in Western historiography after Arrian. There is no hint of the genealogical relationship between these two dynasties in the writings of the authors who lived after Arrian. Certainly, the decline of interest in Greco-Roman historiography towards the Arsacids and their genealogy was due to the weakening of the Arsacids' authority during the last century of the Parthian Empire (the Romans defeated the Parthians three times in 80 years, capturing their capital Ctesiphon). The official tradition of the new Sasanian dynasty of Iran not only halved the period of the Arsacids⁵ deliberately, but also denounced as a period of decentralization, vulgarity, corruption, respect and loss of all kinds of values⁶, and it played a negative role, as well. The Byzantine author Theophylact of the VII century mentions the Arsacids only as the first of the seven noble Iranian clans, without saying anything about their lineage⁷. Late Iranian national historiography traces Arsaces' origins, in one case to the fictional archer Arash⁸, in another to Kay Kawad⁹ or his son Kay Aresh¹⁰, and in the third case, to Darius, Homa's son¹¹.

2. The historical study setting

Almost all researchers of the history of the Parthian state attributed the promulgation of the thesis of descent from the Achaemenid dynasty in the official ideology of the Arsacids to the territorial conquests of that state and the formation of a great power in a relatively short period of time. V. Tarn, one of the first and thorough researchers of Hellenistic civilization, considered that the Arsacids brought forward the thesis in question in order to substantiate their rule over the Seleucid territories¹². N. Debevoise addressed this issue briefly, believing that "the Parthian kings proclaimed their Achaemenid origins in order to strengthen the belief that they are the successors to the glorious deeds of Achaemenid Iran"¹³.

¹ Nikonorov 1998: 119.

² Herodian 1961: VI. 2. 7.

³ Blockley 1983: 32-33, Fragg. 3.

⁴ Zosimus 1982: I. 8. 1.

⁵ Shahbazi 1990: 208-229.

⁶ The Letter of Tansar 1968: 32; Daryaei 2015: 9.

⁷ Theophylact 1887: III, 18. 6-9.

⁸ Ferdowsi 1957: 636; Birūnī, 1879: 119.

⁹ Tabarī, 1987: 100.

¹⁰ Shahbazi 1986: 525-526.

¹¹ Tabarī 1987: 96 (704); Birūnī 1879: 118.

¹² Tarn 1929: 138-140.

¹³ Debevoise 2009: 34.

According to J. Wolski, J. Neusner, P. Stadter and others, the impressive victories against Crassus in 53 BC and Antonius in 36 BC, served as a great signal for the ideological leaning of the Arsacids towards the Iranian, especially the Achaemenid values. Nevertheless, they believed that the "false" theory of descent from the Achaemenids could have been established in the Parthian kingdom only in the beginning of the I century AD¹⁴. In general, V. Nikonorov shared this position. However, as a result of a bibliographic examination, the latter concludes that "the claims of the late Arsacids to be descended from the Achaemenids could only appear after the publication of Apollodorus of Artemita's "Parthica" (mid-I century BC)"¹⁵. G. Koshelenko initially attributed the creation of the Achaemenid origins of the Arsacids to a relatively late period of their rule. *"At a time when the Arsacid government needed other forms of justification than the right of conquest, at a time when local separatism was on the rise, it was special importance the struggle over the issue whether the Arsacids were local dynasty, heroic leaders of the Iranian liberation struggle against the Macedonian rule (as presented by Arrian) or foreigners, as represented by the late Iranian tradition emerging from the Sasanians"*¹⁶. Later, G. Koshelenko, together with V. Gaibov, proposed that the proclamation of Artaxerxes II (405-359 BC) by the Arsacids as the founder of their kingdom was a threatening message reminding the Greeks of the Achaemenid glory and power¹⁷. A. Balakhvantsev was solidar with V. Gaibov and G. Koshelenko on the ideological role of the genealogy in question. However, according to him, the message was addressed not to the Greeks, but to the population of the south-eastern regions of Iran, where the reputation of the Achaemenid dynasty had traditionally remained high. According to him, posing as the descendants of the Achaemenids, the Arsacids claimed the subjugation of the kingdoms of this region (Persis, Elymais, Characene)¹⁸.

Many modern scholars, continuing to attribute the promulgation of the ideological thesis that the Arsacids descended from the Achaemenids, to the rise of the political life of the Parthian state, believe that in the sphere of official ideology it could have appeared not earlier than the second half of the II century BC, and more precisely during the reign of Mithridates I (165-132 BC). According to J. Wiesehöfer, *"it was at this time that the Parthian state grew from a relatively small state to a great power, generating the demand for historic legitimation of sovereignty over a vast empire extending beyond the borders of Iran"*¹⁹. The author even mentions artistically. *"... looking back on their own success in creating the*

¹⁴ Wolski 1956-1957: 44-48; Neusner 1963: 40-59; Stadter 1980: 137.

¹⁵ Nikonorov 1998: 119.

¹⁶ Koshelenko 1976: 35.

¹⁷ Gaibov, Koshelenko 2009: 86.

¹⁸ Balakhvantsev 2018: 58, not. 175.

¹⁹ Wiesehöfer 2001: 133; Dąbrowa 2010: 130-132; Saeedifar, Ghazanfari 2017: 33-35.

*empire and the efforts for recognition of their rule, the Parthian kings "discovered" Parthia as their "homeland", and the Achaemenids as their "ancestors"."*²⁰

Such a methodology of studying the historicity of the theory about the Arsacid's descend from the Achaemenid dynasty and the time of its emergence, no matter how logical it may seem, is imperfect and does not meet the research requirements of the problem. First, it is rather one-sided and biased due to the prejudiced and denying attitude towards the data of Arrian's "Parthica", rooted in historiography. On the other hand, qualifying the Arsacid genealogy in question as a mere ideological trick, the vast majority of scholars did not even try to search for elements of historical truth on its basis. Finally, those evaluations are based mostly on reports from written sources, and data from Parthian numismatics, epigraphy, archeology, onomastics and other branches of sciences have not been explored relevantly. Whereas, at present, there is sufficient evidence to suggest that the "Arrianian" tradition about the connection between the Arsacids and the Achaemenids was not merely a literary fiction but had a real historical basis.

3.1 The real foundations of the theory of the Achaemenid origins of the Arsacids

The dynasties of many post-Achaemenid West-Asian countries, such as Greater Armenia, Atropatene, Pontus, Cappadocia and Commagene, traced their origins to the satrapal houses of the Achaemenid period for political and ideological reasons. And the right to be called the direct heirs of the Achaemenids was reserved exclusively for the kings of the Seleucid dynasty. From this point of view, it is very remarkable that, unlike the above-mentioned West-Asian dynasties, the Arsacids claimed to be the direct descendants of the Achaemenids. This itself seems to prove the widespread notion that the theory of Achaemenid origins of the Arsacids was indeed of ideological and political significance and was directed against the Seleucid dynasty.

But in this case, two main questions arise:

1. Did the theory in question have only ideological-propagandistic significance or was based on real historical bases?

2. In reality, when did the theory in question appear?

Since in the "Arrianian" tradition the kinship of the Arsacids with the Achaemenids is attributed to the tribal past of the first, obviously, we should search for the answers to the above questions in the context of the Achaemenid relationship with the nomadic world of Central Asia.

The Dahae confederation, which migrated in the vast area between the Southern Ural²¹ and the Syr Darya river basin, since V century BC had been under the political influence of Achaemenid Iran²² and played a significant role in the

²⁰ Wiesehöfer 2001: 133.

²¹ Balakhvantsev 2018: 37-38, 118-119.

²² Briant 2002: 173, 553; Balakhvantsev 2018: 28.

relations between the Achaemenids and the nomads of Central Asia. In addition to economic, spiritual and cultural ties, the Achaemenids were interested in the military safeguarding and security aspects of the Silk Road²³. It was with the help of the South Ural Dahae that Artaxerxes I (465-424 BC) in 456-454 BC suppressed the uprising in Egypt. According to A. Balakhvantsev, this contributed to strengthening ties between the Achaemenid regime and the Dahae of South Urals, paving the way for some of them to emigrate to Central Asia²⁴. That migration was gradual. In the IV century BC, the presence of Dahae tribes in Khwarazm and Sogdiana is confirmed not only by written sources, but also by archaeological data²⁵. Moreover, they make it obvious that during the mentioned period, the Dahae were one of the serious ethno-political factors in the region. The nomadic peoples of central Eurasia were often subdivided into several tribes. As a rule, a select tribe within a confederacy regarded itself as a privileged or royal group, claiming rule over other groups and clans. Thus, we know of the Royal Scythians²⁶ alongside the «Scythian nomads» and other dependent groups. Likewise, there were the Royal Sarmatians²⁷ and the Royal Iazyges²⁸. A similar internal division existed within the Dahae Confederacy that embraced the Aparni (*Ἀπαρνοί*), Xanthii (*Ξάνθιοι*), and Pissuri (*Πίσσουροι*)²⁹. M. Olbrycht thinks that the Aparnoi became the most powerful tribe in the Dahae confederacy, and claim a leading position in the steppes to the north of Parthia and Hyrcania only in the mid-3rd century BC³⁰. But the historical sources' and Parthian onomastic's data show that it happened in the first half of the 4th century, when the Aparnoi tribe had not yet established itself in the steppes to the north of Parthia and Hyrcania. This circumstance creates a logical base for imagining the kinship of the Achaemenids with the leading dynasty of the Dahae confederacy.

In the "Syncellus" version of the above-mentioned fragment of Arrian's "Parthica", the lineage of the Arsacids is traced back to the Achaemenid king Artaxerxes³¹. According to Babylonian astronomical texts, three Achaemenid kings, Artaxerxes I, Artaxerxes II (405-359 BC) and Artaxerxes III (359-338)

²³ Arrian 1967: III. 11. 3; Saveleva, Smirnov 1972: 122.

²⁴ Balakhvantsev 2018: 38-40.

²⁵ For the regions of the settlement of the Dahae in the Central Asia in IV century BC see Machinskiy 1974: 128-129; Bosworth 1980: 289; Bosworth 1995: 33; Khlopin 1983: 149; Bregel 2003: 7; Klyashtorniy, Sultanov 2004: 42. Balakhvantsev 2018: 37-40.

²⁶ Herodotus 1988: 4.19-20

²⁷ Ptolemy 1991: 5. 8.16.

²⁸ Strabo 1924: VII. 3.17.

²⁹ Strabo 1961: XI, 8.2.

³⁰ Olbrycht 2019b: 162.

³¹ In Old Persian the name Artaxšaça (Artaxerxes) consists of the words Arta (fairness, justice) and xšaça (kingdom) and means "having a kingdom of justice" (Kent 1950: 170-177; Arta and Artaxšaça; 181 on xšaça; Assar 2006c: 76);

whose personal names were Arshu (Aršu)³², Arshu (Aršu)³³ and Ukamash (Ukamaš)³⁴ respectively, added this title to their names after ascending the throne.

The identification of the names Arshu and Arshak, accepted in onomastics, leaves only Artaxerxes I and Artaxerxes II in the field of research. T. Daryae identified Artaxerxes, mentioned by Syncellus, with Artaxerxes I, basing on the fact that in the Babylonian cuneiform texts he was called by his personal name Arshu (Aršu = Aršak / Arsaces)³⁵. A. Balakhvantsev agrees with him, mentioning as an additional argument the special connection of that Persian king with the Dahae³⁶. Most scholars identified Artaxerxes mentioned by Syncellus with Artaxerxes II, whose personal name, according to Babylonian cuneiform texts, was also Arshu/Arshak. The second version is more probable, because Artaxerxes II attempted to strengthen the state through marriages. Plutarch reported that Artaxerxes II, in addition to the queen and two daughters whom he had married according to Zoroastrian custom, also had 360 concubines³⁷. The facts of the marriage of his daughter Rhodogune³⁸ with Orontas, the Armenian satrap, Apama's, the other daughter's marriage with Pharnavaz, and Atosa's marriage with Tiribazus³⁹, suggest that the marriages of the other daughters of the Persian king also served his political purposes. Obviously, one of them could have married the leader of the influential Dahae tribe of the steppes of Central Asia. On the one hand, historical events⁴⁰ and newly discovered archeological materials⁴¹ confirm the possibility of the Achaemenid princess' political marriage with the leader of the Dahae, and on the other hand, from the point of view of this supposed blood connection, it makes clear the exceptional devotion with which the Dahae defended Darius III and then Bessus against Alexander the Great⁴². Moreover, judging by some facts known from previous and subsequent times, the child born from such an unequal marriage could be named after a more authoritative maternal grandfather⁴³, or even called (half) Persian.

Of course, the family tree of Arsaces I (247-211 BC) could have provided a possible hint to clarify the question of the Arsacids' origins from the Achaemenids.

³² **Sachs** 1979:131 ff.; **Sachs, Hunger** 1988: 58-59.

³³ **Sachs, Hunger** 1988: 76-77, 92-93, 96-97, 108-111, 136-139. According to Plutarch, Artaxerxes II's personal name was Arsicas/Arsaces (**Plutarch** 1962: Artaxerxes, 1. 4.).

³⁴ **Schmitt** 1982: 90-94; **Sachs, Hunger** 1988: 142-143, 146-147, 152-153, 156-157.

³⁵ **Daryae** 2015: 8.

³⁶ **Balakhvantsev** 2018: 58, not. 174.

³⁷ **Plutarch** 1962: Artaxerxes 23. 2-4 and 27. 1-2

³⁸ **Xenophon** 1921: II.4.8; **Plutarch** 1962: Artaxerxes. 27. 4-5.

³⁹ **Plutarch** 1962: Artaxerxes, 27. 4-5.

⁴⁰ **Olbrycht** 2015: 257-275.

⁴¹ **Olbrycht** 2015: 257-275; Treister, Yablonsky 2013: 313-315. For the newly found evidences about the relations between the nomads of Central Asia and the Achaemenids see Stöllner, Samašev 2013: 715-731; **Olbrycht** 2021: 290-291.

⁴² **Olbrycht** 2019: 180.

⁴³ **Olbrycht** 2010: 239-240; **Melikyan** 2020b: 44-45.

But it has reached us very distorted. Written sources mention two people named Arsaces in the context of Alexander the Great's invasion. In the battle of Granicus (334 BC), Curtius Rufus names Arsaces as the commander of the cavalry of Memnon in the Persian army⁴⁴, and Arrian reported that in 329 BC, after the riot by Satibarzanes, the satrap of Aria, Alexander the Great entrusted the governing of the country to the Persian Arsaces⁴⁵. It is possible that these two are different people. However, given the historical and political situation, it is more probable that in both cases it referred to the same man who, after the disgraceful defeats of Darius III, like many Iranian nobles, sided with the winner while maintaining his social status. In any case, the fact is that the kind subjugation of the ruler of Aria to Alexander the Great did not last long. In the same 329 BC, arrested by Stasanor, the newly appointed satrap of Aria, on suspicion of having links with Satibarzanes and Bessus, he was chained and brought to Alexander at Zariaspa later that year. The sources do not say anything else about Arsaces, which suggests that he was executed on Alexander's order⁴⁶.

It is difficult to explain the reason for the shift in the political orientation of the Arian satrap. But his name Arsaces and the report by Arrian that «*Bessus with...the Dahae who dwell on this side of the river Tanais*»⁴⁷ allows us to see commonality between him and the Dahae who supported Bessus, and to attribute his behavior to the political orientation of his native ethnic community. From this we can conclude that the "Persian Arsaces" was in fact a representative of the clan descended from the marriage of the daughter of Artaxerxes II and the Dahae tribal leader, who was an intermediate link between Arsaces I and Arsaces, the eponymous forefather of his clan, the son of Phriapetes⁴⁸.

G. F. Assar also included the Arian satrap Arsaces within the Arsacid dynasty, suggesting that the phrase "the successors of Arsaces, the son of Phriapetes" be corrected as "the sons of Arsaces, the son of Arsaces, the successor of Phriapetes." In other words, he suggested identifying the satrap Arsaces with Arsaces I's father.

⁴⁴ Curtius 1946: II.

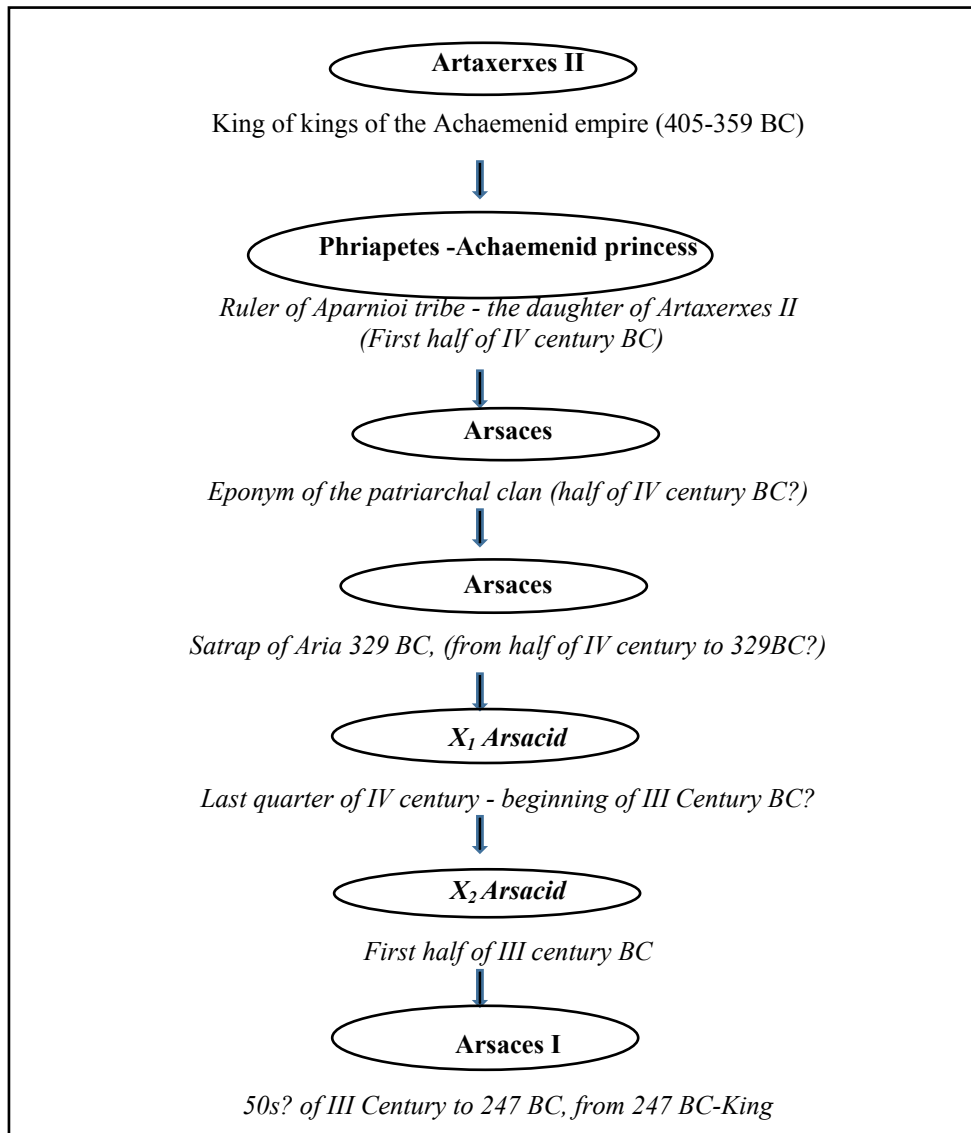
⁴⁵ Arrian 1967: III, 25. 7.

⁴⁶ Assar 2006c: 74.

⁴⁷ Arrian 1967: III, 28.8. Strabo mentioned an opinion about the original settlement place of the Aparns (Parni) tribe of the Dahae confederation, according to which «*Ἀπάρνωνος Δάας μεταναστας εἶναι ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς Μαιώτιδος Λαῶν*» - Aparnian Dāae were emigrants from the Dāae above Lake Maeotis» (Strabo 1961: XI. 9. 3): However, Arrian's mention of the Dahae as a people living "on this side of Tanais" should not be explained by Strabo's influence. Arrian clearly distinguished the Tanais-Jaxartes-Syr Darya flowing into the Sea of Aral from Tanais-Don which is the border of Asia and Europe and flows into the Sea of Azov (Maeotian Lake) (Arrian 1967: III. 30. 7-9). It explains the fact that Arrian called the Scythians living north of Tanais-Jaxartes Asian Scythians. (Arrian 1967: IV. 3. 6): A. Balakhvantsev combined the evidences by Arrian and Curtius Rufus and concluded that during the period "in under discussion the Dahae lived in mesopotamia between the rivers Oxus and Jaxartes (Balakhvantsev 2018: 29-30).

⁴⁸ Assar 2006c: 75, note 94.

However, this identification does not seem very convincing due to the lag of about 80 years. Arsaces, the satrap of Aria, could have been the grandson of Phriapetes, and Arsaces I's grandfather, at best, and more likely, the father of the grandfather.

Arrian's report about Phriapetes, the grand forefather of Arsaces I, is unique, and as such it should not have received much attention. However, the dilemma of the Arsacids' descent from the Achaemenids is solved when we look at this unique mention from the point of view of the canonical principle of genealogy in ancient historiography. According to it, while presenting the genealogy of a person, it was

obligatory to reach the founding forefather of the clan. Undoubtedly, Arrian presented the complete family tree of Arsaces I in his "Parthica". But later Patriarch Photius and Syncellus, following the canonical principle of the ancient genealogy, epitomized it in a different way. Syncellus, as the ancestor of Arsaces and Tiridates mentioned the Achaemenid king, whose daughter's marriage "Achaemenized" the leading clan of the Dahae, and Photius, as the ancestor of Arsaces and Tiridates mentioned the Dahae leader Phriapetes, who thanks to the marriage with the daughter of Artaxerxes gave his family the opportunity to be called the generation of the Achaemenids. Undoubtedly, the son of Phriapetes was named Arsaces in honor of his maternal grandfather, the glorious Arshu / Arsac / Artaxerxes II, making the latter the real eponymous forefather of the leading Dahae clan. From the partial restoration of the very incomplete family tree by Arrian, it is apparent that the use of that name in the leading clan of the Parni was not sporadic but periodical. In the case of Artaxerxes's grandson and son of Phriapetes, it is still a personal name. But after him, in about 100-year period, the mention of the name Arsaces at least twice suggests that in the pre-state period the name was changed to the name of a clan or more probably the name of the branch of the clan - Arsacid, emphasizing his Achaemenid descent and legitimacy of the power.

The main source for Pompeius Trogus in the history of the Parthians was the work "Parthia" by Apollodorus of Artemita. Therefore, it is not surprising at all, that Justin, who epitomized the work of Pompeius Trogus, being unaware of the theory that the Arsacids descended from the Achaemenids, or deliberately silencing it, praised the role of Arsaces I in the creation of the Parthian state⁴⁹ and considered him the eponym of the dynasty: «...cuius memoriae hunc honorem Parthi tribuerunt ut omnes exinde reges suos Arsacis nomine nuncupent»⁵⁰. The publishers of Justin's "Epitome" in English translated the above passage. «... the Parthians paid this honour to his memory, that they called all their kings thenceforth by the name of Arsaces»,⁵¹ or «... the Parthians revered his memory by giving all their subsequent kings the name Arsaces»,⁵² not noticing that their translations contradicted the logic of the original manuscript (XLI, 5, 6): In fact, Justin wrote in the above mentioned sentence *Arsacis nomine nuncupent* to make sure that Arsaces I's descendants bore the name Arsaces not as a personal name but as a second, family name⁵³. The use of the clan name Arsaces as an official name

⁴⁹ **Jvstinvs**, 1985: XLI, 5.5: "Thus Arsaces, having at once acquired and established a kingdom, and having become no less memorable among the Parthians than Cyrus among the Persians, Alexander among the Macedonians, or Romulus among the Romans, died at a mature old age".

⁵⁰ **Jvstinvs** 1985: XLI, 5, 6.

⁵¹ **Watson** 1882: 276.

⁵² **Justin** 1994: 256.

⁵³ Justin's evidence about the Parthian king Phriapatius confirmed: "The third king of the Parthians was Priapatius (**Phriapatius**); but he was also called Arsaces, for, as has just been observed, they distinguished all their kings by that epithet (tr. name), as the Romans use the titles of Caesar and Augustus".

by the Parthian kings is evidenced by the Babylonian cuneiform texts⁵⁴ and numismatic data⁵⁵. Strabo, agreeing with Justin, states: "*Such is also the custom among the Parthians; for all are called Arsaces, although personally one king is called Orodes, another Phraates, and another something else*"⁵⁶. From the above data of Arrian, as well as from our observations on the genealogy of the pre-state period of the Arsacids, the question arises whether Arsaces I, the founder of the Parthian state, bore that name as a personal name⁵⁷ or as a family name. Due to the extreme scarcity of source material, it is impossible to confidently choose between the two possible options. However, we are more inclined to believe that Arsaces I's descendants were called Arsac by virtue of an old dynastic custom, and that the Roman author, unaware of its origins, associated it with Arsaces I. Apart from the onomastic expressions, this is indirectly evidenced by the passive manifestations of representing themselves as Achaemenid heirs visible in the coinage of the first Arsacid rulers⁵⁸. These are the Zoroastrian custom of creationenthronement fires in Asaak⁵⁹, the combination of the diadem and kurbasi in the headdress⁶⁰, the title *kṛny* (* *kāra*na) of Arsaces I⁶¹, the use of pictorial motifs of the archer king⁶² and fire temple⁶³ on coins, and so on. From this follows that the opinion of Y. Wolski, J. Neusner, Y. Wiesehöfer and others about the time and significance of the promulgation of the idea of the Arsacid origins from the Achaemenids is not firm at all. Indeed, one cannot disagree that the reign of Mithridates I was a milestone in the history of the Arsacid state, as his conquests transformed the Arsacid state into an empire stretching from Bactria to the Euphrates, from the Armenian Taurus to the Persian Gulf. Indeed, during his reign the idea of the Arsacids' descent from the Achaemenids was promulgated in a clearer way. However, we must also accept that it was not a question of seeking a new ideological thesis, but of supplementing

⁵⁴ Cf. **Assar** 2006a: 90-149; **Assar** 2006b: 62-95.

⁵⁵ There are also a significant number of Parthian coins carrying both the proper names of the kings and their dynastic epithet. Cf. **Sellwood** 1980: 41.1, S41.17, S48.18, S60.1-10, S62.12, S66.1-4, and 233-299 with both the personal and throne names struck up on the coins, including, in several cases, the Aramaic version of the proper names, either abbreviated or in full.

⁵⁶ **Strabo** 1930: XV.1.36. τοιοῦτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τοῖς Παρθυαίοις Ἀρσάκαι γὰρ καλοῦνται πάντες, ἰδίᾳ δὲ ὁ μὲν Ὀρόδης, ὁ δὲ Φραάτης, ὁ δ' ἄλλο τι.

⁵⁷ One of the sons of Artabanus II, who reigned in the Greater Armenia in 34-35, also had the name Arsaces (**Debevoise** 2008:144): Among the Arsacids of Greater Armenia, two kings are known, who bore the family name of Arsaces as a proper name - Arsaces II (350-368) and Arsaces III (378-387):

⁵⁸ For the influence of the Iranian-Achaemenid traditions on the ideology of the Arsacids see **Wolski** 1966: 63-89; **Wolski** 1976: 195-214; **Olbrycht** 1997: 27-65; **Olbrycht** 2013a: 37-62; **Olbrycht** 2018: 198-220; **Shayegan** 2011; **Saeedifar, Ghazanfari** 2017: 28-32.

⁵⁹ **Isidoros**, 1976: 11.

⁶⁰ See **Gaslain** 2005: 9-30.

⁶¹ **Farrokh** 2007: 39; **Melikyan** 2012: 62-63; **Olbrycht** 2013b: 63-74.

⁶² **Melikyan** 2012: 53-57.

⁶³ Phraates IV- **Sellwood** 1980: 51.49, 52.40, 54.9, 53.18: Phraataces - **Sellwood** 1980: 57.16: Artabanus II **Sellwood** 1980: 63.22, 63.13: Osroes I - **Sellwood** 1980: 80.11: Vologases III-**Sellwood** 1980: 78.13, 78.15.

the old (inheritance) ideological declaration with a new one (direct descent from the Achaemenids) in line with the current capabilities and aspirations of the state. In other words, the dynamics of the official ideology of Mithridates I should be outlined not as a sharp rise, but a smoothly growing curve. The smooth transition from one ideological level to another was best expressed in his coinage.

In the iconography of the early silver coins (S 7.1 and S 8.1), Mithridates continued the theme of indirect investiture via the "Parthian archer", widely announcing the legitimacy of his rule⁶⁴. However, by seating the deified founder of the Arsacid dynasty on the omphalos, at the same time, Mithridates tried to show his Greek subjects that the Arsacids, not renouncing their rights of conquest, aspired to play the same key socio-political role that the Seleucids had previously played for them⁶⁵. In the composition of the bronze coins S 7.2, S 8.2 and S 8.3 intended for internal circulation, Mithridates I completely abandoned the iconography expressing the right of the Arsacids to conquer, instead proposing the idea of a government under divine patronage (divine investiture)⁶⁶. After the conquest of Media, Mithridates I took the official title of "Great King"⁶⁷. At first glance, it can be assessed as an act of introducing itself as the political successor of the Achaemenids. However, it would be more correct to condition the adoption of the new title on the fact that Mithridates I maintained the state status of that country after the conquest of Media and settled for appointing his brother Bagasis as its king⁶⁸. The emergence of a subordinate king in the administrative-political system of the state automatically required the Arsacid ruler to accept the higher title of "Great King". After the conquest of Mesopotamia, on the tetradrachms minted in Seleucia on Tigris in 141/140 BC, Mithridates I was depicted with a Hellenistic diadem knotted near the neck, a short (Greek) beard and haircut, and an honorary title of "«φιλέλληνος- hellenophile»" in addition to the official title of "King Arsaces the Great"⁶⁹. On the reverse of the coins, instead of the image of the "Parthian archer", in one case naked Apollo is depicted with a club and a horn of abundance, in the second case Zeus sitting on the throne holding a sceptre in his left hand and in his outstretched right hand holding a falcon looking to his side. According to R. Fowler, Mithridates I's attribution of the title "φιλέλληνος" was due to "agreement to enter into a friendly dialogue with the Greek communities of Mesopotamia"⁷⁰. And according to A. Gariboldi, the adoption of the mentioned title was aimed at gaining the sympathy of the Greek and Hellenized population of

⁶⁴ Melikyan 2020: 173.

⁶⁵ Erickson, Wright 2011: 165.

⁶⁶ Melikyan 2020: 173-178.

⁶⁷ Sellwood 1980: Type 10. 1-14; 18-19; Type 11. 1-6; Type 12. 1-5; 7-8; 11-13; 16-18; 21-25.

⁶⁸ Ivstins 1985: XLI, 6.7; Sellwood 1980: 12. 4-5, 12. 13, 12. 17-18, 12. 23-24; Assar 2006a: 89; Melikyan 2017: 199ff; Melikyan 2020b: 39 ff.

⁶⁹ Sellwood 1980: 13. 1-10.

⁷⁰ Fowler 2005: 152; See also Porada 1965: 183.

Mesopotamia⁷¹. And the compositions on the avers and the reverse of the above-mentioned coins together signaled the people of Mesopotamia the idea, that the power of the Parthian ruler was as God-pleasing and merciful as the power of the Seleucids, perhaps more transparently alluding to the Mithridates's readiness to respect the traditional rights of the Greek-Hellenistic population⁷². In general, the pictographs of that coin and coins S 7.2, 8.2 and 8.3 minted earlier by Mithridates I signaled the renouncing his predecessors' policy of "land occupation"⁷³ and the ambition of establishing a multi-ethnic and multi-lifestyle coexistence - an empire.

Some researchers, based on the fact that the on a cuneiform tablet dating back to 140/139 BC, discovered in the city of Orca in Babylon, Mithridates I is referred to as "King of Kings",⁷⁴ conclude that this great-power title was taken by Mithridates I⁷⁵. However, there is no official confirmation of it. This tablet is not of an official nature, so the fact that Mithridates I was honored with the imperial title of Achaemenids should be considered as nothing more than an attempt by the Orca population to please the new ruler of Mesopotamia under the threat of a Parthian attack. Ignored by the Parthian ruler, it did not become an official phenomenon. The last expression of Mithridates I's ideological rise was the creation of his own rock relief in Hung-e Azhdar, next to an ancient Elamite rock relief, where he was depicted receiving power, blessing and patronage from the Zoroastrian gods Ahura Mazda, Verethragna, Mithra and Tir⁷⁶. If we consider the possible influence of the Behistun monument of Darius I on this rock relief, its creation can be regarded as an expression of Mithridates I's return to Iranian roots after ideological quest. But even in this case, we can not fail to notice that the idea of descent from the Achaemenids is passive in that declaration.

According to popular opinion, the thesis of the descent from the Achaemenids finally became a key point of the official ideology of the Arsacids during the reign of Mithridates II (124-91 BC). In addition to the Nisa ostracons, which we will discuss below, the argument for this is the adoption by Mithridates II the pompous title "King of Kings" of the Achaemenids in 112/111 BC⁷⁷, the creation of his own rock relief⁷⁸ next to the majestic monument of Behistun of Darius I (522-486 BC) with the scene of a royal reception, and finally in the official portrait, the renunciation of the Greek-Hellenistic elements of clothing and headdress and the transition to the Iranian (Achaemenid) style⁷⁹.

⁷¹ Gariboldi 2004: 376.

⁷² Melikyan 2017: 178.

⁷³ Strabo 1961: XI. 9.2.

⁷⁴ Wolski 1993: 99; Fowler 2005: 146.

⁷⁵ Saeedifar, Ghazanfari 2017: 32.

⁷⁶ Melikyan 2017: 185-211, 247-260, Pic. 2.

⁷⁷ Sellwood 1980: Type 27. 1-13; 27. 28; Balakhvantsev 2018: 58; Olbrycht 2019: 182.

⁷⁸ Melikyan 2017: 128-129.

⁷⁹ Dąbrowa 2008: 28.

The last two arguments can be accepted unconditionally. As for the adoption of the title of "King of Kings" by Mithridates II, it could be due to the sophistication of the administrative-political system of the Arsacid state, and first, of all, to the increase in the number of people holding royal titles in the territories of the Arsacid state. No matter what, the fact is that almost a hundred years after the death of Arsaces I, the Parthian state became the true owner of the political and cultural heritage of the Achaemenids⁸⁰, and the ruling Arsacid dynasty presented itself as the direct heir of that glorious dynasty.

3.2 The Epigraphic evidence of the Arsacids genealogical connection with the Achaemenid dynasty

As a result of the excavations of Old Nisa, the Arsacid royal residence, starting from 1948, more than 2,500 potsherds with 2,758 texts have been found⁸¹. They mainly contain information about the supply of wine or other natural products from various temples or estates owned by individuals. The names of the vineyards mentioned in the documents of Nisa, Friyapātikān, Mihrdātakān, Artabānukān, Gotarzakān, are derived from the names of the Parthian kings of II-I centuries BC and correspond to the names of the temples to which they supplied their products⁸². Obviously, those temples are dedicated to the worship of deified kings, the natural rent of which had the meaning of sacrifices for the peace of the souls of the above-mentioned Parthian kings.⁸³ One of the vineyards mentioned in at least sixty-eight ostraca⁸⁴ dating to 92-30 BC⁸⁵, called Artaxšahrakān. "(of or cult of) Artaxšahr/Artaxerxes". This must have been dedicated to a dead king since, as commended above, it is highly unlikely that private citizens could adopt the regal epithet Artaxerxes as their personal names⁸⁶. In the II-I centuries BC, there was no king named Artaxerxes in the Arsacid royal list. It is also difficult to attribute the founding of the Artaxšahrakān vineyard to any of the Achaemenid kings named Artaxerxes, as there is no evidence of their activity in the Old Nisa documents. On this basis, it is unequivocally accepted in science the idea that the Arsacids set up the Artaxsahrakan endowment to perpetuate the name of king Artaxerxes II, alluded by Syncellus as their distant ancestor⁸⁷.

⁸⁰ Wolski 1966: 74.

⁸¹ Nosudi, Nazanin 2017: 59.

⁸² Olbrycht 2019: 181.

⁸³ Assar 2006c: 76.

⁸⁴ Diakonoff, Livshits 1977: 19-24 (Nos.128-174), 131 (No. 270); Diakonoff, Livshits 1998: 128 (No. 1501), 131 (Nos. 1524-1525), 137 (No. 1566), 139 (No. 1589), 139 (No. 1592), 140 (No. 1593); Diakonoff, Livshits 2003: 164 (No. 2573), 172 (No. 2625).

⁸⁵ Assar 2006c: 76.

⁸⁶ Assar 2006c: 76.

⁸⁷ Diakonoff, Livshits 1960: 20; Lukonin 1983: 697; Bader 1996: 272; Assar 2006c: 76-77; Olbrycht 2019: 181.

In the 90's BC, the existence of Artaxšahrakān vineyard in Old Nisa and a cult institution dedicated to Artaxerxes as the ancestor of the Arsacid dynasty, invalidates the opinion of J. Wolski, Neusner, P. Stader, V. Nikonorov, G. Koshelenko and their followers that the theory of Arsacids' origins from the Achaemenids was formulated in the middle of I century BC or later. Outwardly, it is in harmony with the theoretical approach of J. Wiesehöfer, Saeedifar, Ghazanfari and others, according to which the genealogy in question was published during the reign of Mithridates I and was due to the success of his conquest policy. But, in fact, this hypothesis has no historical basis, as well. The thing is that there are three documents (Nos. 1592, 1593, 2625) that mention the "Artaxšahrakān" vineyard mentioned in Nisa ostracons, which date back to 151/150 BC⁸⁸ and are considered to be the oldest documents found from that residence of the Arsacids. According to their date, the lower time boundary for the existence of "Artaxšahrakān" vineyards should be descended from 92 BC to at least 151/150 BC. As for the institution dedicated to the posthumous cult of Artaxerxes, it could have existed in the Arsacid cult center in Old Nisa⁸⁹ from earlier times. In any case, the change in the chronology of the "Artaxšahrakān" vineyard makes it clear that the establishment of the cult of Artaxerxes II as the ancestor of the Arsacids, preceded, not followed, the stunning success of Mithridates I. That fact alone is sufficient to demand a rejection of the existing conception about the fictional nature, significance, and time of promulgation of the Arsacids descent from the Achaemenids. In particular, to make sure that the idea of descent from the Achaemenids was not due to the success of the Arsacids' expansionist policy, it is enough to examine the territory of the Parthian state and its internal content in the II century BC.

In 151/150 BC, the Arsacid state was still modest in size, incorporating only Hyrcania, Parthia and Nisaya. It is true that Phraates I (168-165 BC) conquered the land of the Amardi⁹⁰ as early as 165 BC⁹¹, and in 163 BC⁹², not long after him, Mithridates I seized some of the bordering provinces from the Greco-Bactrian kingdom⁹³, but the Arsacids had not any achievement in the western direction yet. The date of the sculpture of "lying Hercules" in Behistun (Panemos month of 164 according to the Seleucid calendar (June / July 148 BC))⁹⁴ shows that even the conquest of Media chronologically followed the establishment of the religious institution in "Artaxšahrakān" vineyard in Old Nisa. In general, the iconography of the coins in the reign period of Mithridates I clearly demonstrates that the most

⁸⁸ **Diakonoff, Livshits** 1998: 139 (No. 1592), 140 (No. 1593); **Diakonoff, Livshits** 2003: 172 (No. 2625).

⁸⁹ **Dąbrowa** 2011: 247-249.

⁹⁰ **Isidoros** 1976: 2.7; **Ivstīnvs** 1985: XLI, 5. 9.

⁹¹ **Tacitus** 1962: V. 6; **Josephus** 2006: XII. 7, 293; **Ivstīnvs** 1985: XLI, 5. 9-10.

⁹² **Assar** 2006a: 89.

⁹³ **Strabo** 1961: XI, 11. 2; **Ivstīnvs** 1985: XLI, 6. 3. According to G. Assar, Mithridates I conquered Tapuria and Traxiane from the Greek-Bactrian kingdom (**Assar** 2006a: 89):

⁹⁴ **Melikyan** 2017: 59.

important internal political problem of that Arsacid monarch was the improvement of relations with the local Greek-Hellenistic population of the conquered territories. He tried to achieve this goal not by advocating the ideology of descent from the Achaemenids, but by using a more flexible ideological toolkit. The evidence of the Nisa ostraca 1592, 1593, 2625 about the cult of Artaxerxes II as the ancestor of the Arsacid dynasty, clearly demonstrates that the idea of being descended from the Achaemenids existed *by itself* both during and before Mithridates I, as a component of the Arsacid dynasty's self-consciousness and until 34 AC⁹⁵ had no links with the foreign policy of their empire.

BIBLIOGRAPHY

- Arrian 1967:** *Anabasis Alexandri*, with an English Translation by E. Iliff Robson, in Two Volumes, Vol. I, Books I-IV, London, Cambridge, Massachusetts.
- Assar G. 2005:** Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers, Part II: A Revised Stemma, *Parthica* 7, 29-63.
- Assar G. 2006a:** A Revised Parthian Chronology of the Period 165 – 91 BC, *Electrum* 11, 87-158.
- Assar G. 2006b:** A Revised Parthian Chronology of the Period 91-55 BC, *Parthica* 8, Pisa-Roma, 55-104.
- Assar G. 2006c:** Moses of Chorene and the Early Parthian Chronology, *Electrum* 11, 61-86.
- Bader A. 1996:** Parthian ostraca from Nisa: some historical data. In: *La Persia e l'Asia Centrale da Alessandro al X secolo*, 251-276.
- Bīrūnī 1879:** *The Chronology of Ancient Nations. An English Version of the Arabic Text of the Athār-ul Báciya of Albiruni, or «Vestiges of the Past»*. Translated and edited, with Notes and Index, by Dr. C. Edward Sachau, London.
- Blockley R. 1983:** *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malcus*, Edited and Translated by R. C. Blockley, Vol. II, Liverpool.
- Balakhvantsev A. 2018:** *Političeskaya istoriya ranney Parfii (Political History of Early Parthia)*, Moscow, (In Russ.)
- Bosworth A. 1980:** *A historical commentary on Arrian's History of Alexander. Vol. I.* Oxford.
- Bosworth A. 1995:** *A historical commentary on Arrian's History of Alexander. Vol. II.* Oxford.
- Bregel Y. 2003:** *An historical atlas of Central Asia.* Leiden.
- Briant P. 2002:** *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Translated by P.T. Daniels, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns.

⁹⁵ After the death of Zeno-Artaxias, Artabanus III installed his son Arsac (34-35) on the throne of Greater Armenia and at the same time, demanded that emperor Tiberius return the treasures left by Vonones I in Syria and Cilicia. He also threatened to annex all the territories that once belonged to the Achaemenids and Seleucids. (**Tacitus** 1963: IV. 31; **Dio Cassius** 1955: LVIII. 26; **Suetonius** 1914: Tiber., 66).

- Curtius Q. 1946:** Quintus Curtius. History of Alexander, Volume I: Books 1-5. Translated by J. C. Rolfe, Cambridge, MA- London.
- Dąbrowa Ed. 2008:** The Political Propaganda of the First Arsacids and its Targets, Parthica 10, Pisa.Roma, 25-31.
- Dąbrowa Ed. 2010:** The Parthian Kingship. In: Concepts of Kingship in Antiquity: Proceedings of the European Science Foundation Exploratory Workshop Held in Padova, November 28th – December 1st, 2007, Edited by Giovanni B. Lanfranchi & Robert Rollinger, Padova, 123-134.
- Dąbrowa Ed. 2011:** Ἀρσακίδης. Observation on the Nature of the Parthian Ruler-Cult, Mesopotamia XIV, Firenze, 247-254.
- Daryaei T. 2015:** Alexander and the Arsacids in the manuscript MU29, DABIR 1(1), 8-10.
- Debevoise N. C. 2008:** Političeskaya istoriya Parfii (A Political History of Parthia), Sankt-Peterburg (in Russ.).
- Diakonoff I., Livshits V. 1960:** Dokumenty iz Nisy I v. do n. è.: Predvaritel'nye itogi raboty (Documents from the Nisa of the I century BC. Preliminary results of the work), Moscow (In Russ.).
- Diakonoff I., Livshits V. 1977:** Parthian Economic Documents from Nisa. Texts I. P. 1-80 (documents Nos. 1-995). By I. M. Diakonoff and V. A. Livshits. (Corpus Inscriptionum Iranicarum. Pt. II: Inscriptions of the Seleucid and Parthian Periods and of Eastern Iran and Central Asia. Vol. II: Parthian). London.
- Diakonoff I., Livshits V. 1998:** Parthian Economic Documents from Nisa. Plates IV. By I. M. Diakonoff and V. A. Livshits. Plates 537-785 (documents Nos. 1450-2240). Corpus Inscriptionum Iranicarum. Pt. II: Inscriptions of the Seleucid and Parthian Periods and of Eastern Iran and Central Asia. Vol. II: Parthian). London.
- Diakonoff I., Livshits V. 2003:** Parthian Economic Documents from Nisa, London
- Dio Cassius 1955:** Dio's Roman History, with an English Translation by Earnest Cary, London-Cambridge MA.
- Erickson K., Wright N. 2011:** The "Royal Archer" and Apollo in the East: Greco-Persian Iconography in the Seleucid Empire, In: Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress, Glasgow, 2009, ed. by N. Holmes, Glasgow, 163-168.
- Farrokh K. 2007:** Shadows in the Desert, Oxford.
- Ferdowsi 1957:** Shahnameh, Vol. I, Moscow (in Russ.).
- Fowler R. 2005:** Most Fortunate Roots: Tradition and Legitimacy in Parthian Royal Ideology, In: Imaginary Kings: Royal Images in the Ancient Near East, Greece and Rome, ed. by Oliver Hakster and Richard Fowler, München, Printservice Decker & Bokor, 125-155.
- Gaibov V., Koshelenko G. 2009:** Nekotorye istočnikovovedčeskie problem istorii ranney Parfii (Some Problems of the Sources on Early Parthian History), Vestnik Drevney Istorii, № 3, 79–87 (In Russ.).
- Gariboldi A. 2004:** Royal Ideological Patterns between Seleucid and Parthian Coins. The Case of Theopator, In: Melammu Symposia 5, Stuttgart, 366-384.
- Gaslain J. 2005:** Le bachlik d'Arsace Ier ou la représentation du nomade-roi, "Bulletin of Parthian and Mixed Oriental Studies", no. 1, 9–30.
- Herodian 1961:** Herodian of Antioch's History of the Roman Empire. Translated from the Greek by Edward C. Echols, Berkeley and Los Angeles.

- Isidoros 1976:** Parthian Stations by Isidore of Charax. An Account of the overland trade Route between the Levant and India in the first Century B. C. The Greek Text, with a Translation and Commentary by W.H. Schoff. Chicago.
- Ivstinvs M. 1985:** M. Ivstini Ivstini Epitoma Historiarvm Philippicarvm Pompei Trogi. Accedvnt Prologi in Pompeivm Trogv m post Franciscvm Rvehl Intervm Edidit Otto Seel, Stuttgart.
- Josephus 2006:** Flavius Josephus, Jewish Antiquities, Translated by William Whilson, with an Introduction by Brian McCing, London.
- Justin, 1994:** Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus, with an English translation by J. C. Yardley, Atlanta, GA.
- Kent R. 1950:** Old Persian. Texts, Lexicon, New Haven, CT.
- Khlopın I. 1983:** Istoričeskaya geografiya yužnykh oblastey Sredney Azii (Historical Geography of Central Asian Southern Regions) (in Russ.), Ashkhabad.
- Klyashtorny S. G., Sultanov T. 2004:** Gosudarstva i narody Evraziyskikh stepey. Drevnost' i srednevekov'e (States and peoples of Eurasian steppes: From Antiquity to Modern Age), Sankt-Peterburg (In Russ.)
- Kosholenko G. 1976:** Geneologiya pervykh Aršakidov (Eščo raz o niseyskom ostrake № 1760) (Geneology of the first Arsacids (More about the Nisean ostrakon № 1760), sm. Istoriya i kul'tura narodov Sredney Azii: drevnost' i srednie veka, Red. V. G. Gafurov i V. A. Litvinskiy, Moscow, 31-37 (In Russ.).
- Koshelenko G., Gaibov V. 2009:** «Geografiya» Strabona kak istočnik po probleme vozniknoveniya Parfyanskogo i Greko-Baktriyskogo tsarstv (Strabo's "Geography" as a Source on the Problem of the Appearance of the Parthian and Greco-Bactrian States), Politika, ideologiya, istoriopisanie v rimsko-ellinističeskom mire, ed. O. L. Gabelko, Kazan, 102-108, (In Russ.).
- Lukonin V. 1983:** Political, Social and Administrative Institutions, in: Yarshater Ehsan (ed.), Cambridge History of Iran, 3.2, London: Cambridge, 681-747.
- Machinskiy D. 1974:** Nekotorye problem etnografii vostočno-evropeyskikh stepey vo II v. do n. e. - I v. n. e., (Some problems of ethnography of the Eastern European steppes in the II century BC - I century AD), ASGE, Vol. 16, 122-132 (In Russ.).
- Melikyan A. 2012:** Ankakhutyan gağap'ari patkeragrut'yuny Aršak Arajini dramneri vra (The Iconography of Independence Idea on the Currency of Arsaces I), Materials of International Scientific Conference, Vanadzor, 33-78 (In Arm.).
- Meliqyan A. 2017:** The Rock Relief of Hong-e Azhdar, The Histrico-Culturological Interpretation of a Monument of Hellenistic Period, Yerevan (in Arm).
- Melikyan A. 2020a:** The Iconographical Complex of the S 7.2 Type Dichalkouses of Mithridates I Arsacid, The Countries and Peoples of the Near and Middle East, Volume XXXIII, Part I, Yerevan, 156-186 (in Arm).
- Melikyan A. 2020b:** An Attempt to Identify a Picture on the Parthian Rock-cut Reliefs of Hong-i Azhdar, Fundamental Armenology № 1 (11) 2020, 39-53.
- Melikyan A. 2021:** The emergence of the Arshakid state according to the first book of Arrian's "Parthica", Scientific proceedings Vanadzor State University, 2021, Issue B (204-227, in. Arm.).
- Neusner J. 1963:** Parthian Political Ideology, Iranica Antiqua 3, 40-59.
- Nikonorov V. 1998:** Apollodorus of Artemita and the Date of his Parthica Revisited, Electrum, vol. 2, Kraków, 107-122.

- Nosudi S., Nazanin T. 2017:** Historical Data in the Ostraca from Nisa, Pazhohesh-ha-ye-Bastanshenasi Iran, Vol. 7, Number 14, 59-78 (Abstract).
- Olbrycht M. 1997:** Parthian King's Tiara - Numismatic Evidence and Some Aspects of Arsacid Political Ideology, *Notae Numismaticae*, № 2, 27-65.
- Olbrycht M. 2010:** Mithradates I of Parthia and Conquests up to 141 B.C, *Hortus Historiae: Studies in Honour of Professor Józef Wolski on the 100th Anniversary of his Birthday* (ed. by E. Dąbrowa, M. Dzielska, M. Salamon, S. Sprawski), Krakow, 239-241.
- Olbrycht M. 2013a:** An Admirer of Persian Ways: Alexander the Great's Reforms in Parthia-Hyrcania and the Iranian Heritage. In: *Excavating an Empire. Achaemenid Persia in Longue Durée*, eds. T. Daryaei, A. Mousavi, K. Rezakhani, Costa Mesa, 37-62.
- Olbrycht M. J. 2013b:** The Titulature of Arsaces I, King of Parthia. *Parthica. Incontri di culture nel mondo antico*, 15, 63-74.
- Olbrycht M. 2015:** Persia Beyond the Imperial Frontiers: The Nomads of the South Ural Region versus the Near East, *Anabasis. Studia Classica et Orientalia*, № 6, 257-275.
- Olbrycht M. 2018:** The Shaping of Political Memory: Cyrus the Great and the Achaemenids in the Royal Ideologies of the Seleucid and Parthian Periods. In: *Cyrus the Great. Life and Lore*. Edited by M. Rahim Shayegan, Boston-Cambridge-London, 198-220.
- Olbrycht M. 2019:** The Memory of the Past: The Achaemenid Legacy in the Arsakid Period, *Studia Litteraria Universitatis Jagellonicae Cracoviensis 2019*, special issue, Volume in Honour of Professor Anna Krasnowolska, 175-186.
- Olbrycht M. J. 2021:** Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.C.). *At the Crossroad of Iranian, Hellenistic and Central Asian History*, Leiden/Boston.
- Photius 1959:** *Bibliotheca*, ed. R. Henry, I, Paris, 1959.
- Photius 1994:** *The Bibliotheca*, Edited by N.G. Wilson, Bristol Classical Press.
- Plutarch 1962:** *Plutarch's Lives*, with an English Translation by Bernadotte Perrin, in *Eleven Volumes, Volume XI*, London.
- Porada E. 1965:** *The Art of Ancient Iran; Pre-Islamic Culture*, London, Methuen.
- Sachs A. 1979:** Achaemenid royal names in Babylonian astronomical texts. *American Journal of Ancient History* 4, 129-147.
- Sachs A., Hunger H. 1988:** *Astronomical diaries and related texts from Babylonia*. Vol. 1: *Diaries from 652 B.C. to 262 B.C.*, Wien.
- Saeedifar M., Ghazanfari K. 2017:** Ideological Foundations of the Power of King of Kings in Arsacid Era. *Parthica* 19, pp. 27-38.
- Saveleva T., Smirnov K. 1972:** Bližnevostočnye drevnosti na Yužnom Urale (Near Eastern Antiquities in the Southern Urals), *Vestnik Drevney Istorii*, № 3, 106-128 (in Russ.)
- Shahbazi Sh. 1986:** ARSACIDS i. Origins, *Enciclopedia Iranica*, Vol. II, Fasc. 5, pp. 525-526.
- Shahbazi Sh. 1990:** On the Xwaday-namag, *Acta Iranica*, № 30, pp. 208-229.
- Sellwood D. 1980:** *Sellwood D., An Introduction to the Coinage of Parthia*, 2nd edit., London.
- Stadter P. 1980:** *Arrian of Nicomedia*. Chapel Hill, Nord Carolina.

- Stöllner Th., Samašev Z. 2013:** (eds.), Unbekanntes Kasachstan - Archäologie im Herzen Asiens: Katalog zur Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom 26. Januar bis zum 30. Stöllner Th., Samašev Z. (eds.), Bochum, 715-731.
- Strabo 1961:** The Geography of Strabo, In Eight Volumes, Vol. V (books X-XII). With an English Translation by H.L. Jones. London, Cambridge (Mass.).
- Strabo 1930:** The Geography of Strabo, In Eight Volumes, Vol. VII (books XV-XVI). With an English Translation by H.L. Jones. Cambridge (Mass.), London, New York,
- Suetonius 1914:** The Lives of the Caesares, with an English Translation by J. C. Rolfe, In two Volumes, Vol. I, London, New York.
- Syncellus G. 1829:** Chronographiae, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Volumen 1, Bonnae.
- Synkellos 2002:** The Chronography of George Synkellos, A Byzantine Chronicle of Universal History from Creation. Translated with Introduction and Notes by William Adler and Paul Tuffin, Oxford University Press, New York.
- Ṭabarī 1987:** 100, The History of al-Tsbsrī, Vol. IV, Translated and Annotated by Moshe Perlmann, New York.
- Tacitus 1962:** Histories, with an English Translation by Clifford H. Moore, Cambridge MA. - London.
- Tacitus 1963:** Tacitus Cornelius, Annalium ab excessu divi Augusti que supersunt, Frauenfeldae.
- Tarn W. 1929:** Queen Ptolemais and Apama, Classical Quarterly. Vol. XXIII. No. ¾, 1929, 138-141.
- The Letter of Tansar 1968:** The Letter of Tansar. Transl. by M. Boyce, Roma.
- Theophilactes 1887:** Theophilacti Simocattae Historiae, Edited Carolus de Boor, Lipsiae, in Aedibus B.G. Teubneri.
- Treister M., Yablonsky L. 2013:** Einflüsse der achämenidischen Kultur im südlichen Uralvorland (5-3. Jh. v. Chr.), Ancient Toreutics and Jewellery in Eastern Europe, 5, Wien, 313-315.
- Watson J. 1882:** Justin, Cornelius Nepos and Eutropius, London.
- Wiesehöfer J. 2001:** Ancient Persia from 550 BC to 650 AD, Translated by Azizeh Azodi, London-New York.
- Wolski J. 1956-57:** The Decay of the Iranian Empire of the Seleucids and the Chronology of the Parthian Beginnings, Berytus, Vol. XII (1), 35-52.
- Wolski J. 1966:** Les Achéménides et les Arsacides. Contribution à l'histoire de la formation des traditions iraniennes, Syria, № 43, 63-89.
- Wolski J. 1976:** Iran und Rom. Versuch einer historischen Wertung der gegenseitigen Beziehungen. In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York, II, 9, 1. S. 195-214.
- Wolski J. 1993:** L'Empire des Arsacides, Acta Iranica 32, Lovanii, 56-57.
- Xenophon 1921:** Anabasis with an English translation by Carleton L. Brownson, London, New York.
- Zosimus 1982:** New History, A Translation with Commentary by Ronald T. Ridley, Canberra.

Arthur Melikyan
Vanadzor State University
arthurmelikyan@rambler.ru

**ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐԻ ԱՐՔԱՅԱՏԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆՆԵՐԻՑ ՍԵՐՎԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ
ՎԱՐԿԱԾԸ. ԱՌԱՍՊԵԼ ԹԵ՛ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Արթուր Մելիքյան

Բանալի բառեր՝ Արրիանուս, Արշակունիներ, Աքեմենյաններ, դահեր, Կենտրոնական Ասիա, Պարթևստան, Արտաքսերքսես, Արշակ I, Միհրդատ I:

Պատմագրության մեջ պարսկական Արքեմենյան և պարթևական Արշակունի տոհմերի ուղղակի ծագումնաբանական կապի մասին առաջին վկայությունները վերաբերում են Արրիանուս Ֆավիուսի «Պարթևիկա» աշխատությանը: Այն մեզ է հասել Փոթ պատրիարքի «Գրադարան» և Գ. Սինկելլուսի «Ընտրյալ ժամանակագրություն» աշատություններում կատարված կրկնապատումների ձևով և պարունակում է որոշակի տարբերություններ. Փոթի տարբերակում Պարթևական պետության հիմնադիրներ Արշակն ու նրա եղբայր Տրդատը եղել են «Արշակի՝ Հրիապիտեսի որդու հետևորդներ»-ը, մինչդեռ Սինկելլուսը նրանց ներկայացել է որպես «Պարսից արքա Արտաքսերքսեսի զարմից սերող անձինք»: Պատմագիտության մեջ Արշակունիների ծագումնաբանության վերաբերյալ Արրիանուսի «Պարթևիկա»-ի տեղեկությունները Ստրաբոնի և Հուստինիուսի տվյալների հետ դրանց անհամաձայնության պատճառով համարվել են ոչ պատմական և ստեղծվել: Սակայն գրավոր վկայությունների և անվանաբանության, հնագիտության, դրամագիտության տվյալների համադիր քննություը ցույց է տալիս, որ Արրիանուսի տեղեկությունները Աքեմենյանների հետ Արշակունիների ծագումնաբանական կապերի մասին բնավ էլ անհիմն չեն: Կենտրոնական Ասիայի քոչվորական աշխարհի հետ Աքեմենյանների վերաբերությունների քննությունը թույլ է տալիս կարծել, որ Արտաքսերքսես II-ի կողմից դինաստիական ամուսնությունների միջոցով տերության վարչաքաղաքական սուբյեկտներին Աքեմենյան արքունիքին կապելու քաղաքականությունը չի շրջանցել նաև այդ տարածաշրջանում ազդեցիկ դեր ունեցող դահական ցեղամիությանը և պարսից այդ արքայի բազմաթիվ դուստրերից մեկն էլ կնության է տրվել դահական ցեղառաջնորդ Հրիապիտեսին: Այդ ամուսնությունից ծնված որդին անվանակոչվել է հեղինակավոր մորական պապի՝ Արտաքսերքսես II-ի անձնական Արշու/Արշակ անունով և դարձել դահերի ցեղառաջնորդական տոհմի կամ տոհմաճյուղի անվանադիր նախնին: Նրա հաջորդների օրոք Արշակ անունը անձնանունից վերածվել է տոհմական անվան, որով ընդգծվել է դահերի ցեղառաջնորդների Աքեմենյան արմատները և նրանց իշխանության օրինականությունը: Այս ավանդույթը շարունակվել է նաև դահերի կողմից սեփական պետության ստեղծումից հետո: Եվ թեպետ Հուստինուսը Արշակ I-ին հաջորդած պարթևական արքաների պաշտոնական Արշակ անունը համարում է պետության հիմնադրի նկատմամբ հարգանքի նշան, ակնհայտ է, որ Արշակ գահակալական ան-

վան կիրառությունը ավելի խորը պատմական արմատներ է ունեցել և եղել է հին տոհմական ավանդույթի վերափմաստավորված շարունակությունը:

Պատմագիտության մեջ մինչ օրս տիրապետող է այն տեսակետը, որ Արշակունիների Աքեմենյաններից սերված լինելու մասին տեսությունը հրապարակվել է Միհրդատ I-ի օրոք կամ ավելի ուշ: Իրականում Աքեմենյան նախնիներին Արշակունիների անվանաբանական, կրոնական, պատկերագրական հղումները տեսնում ենք նրանց պետության ամենավաղ շրջանից: Դրա լավագույն արտահայտությունները Հին Նիսայում «Արտաքսերքսական» կոչված խաղողուտի և Արտաքսերքսես II-ի հոգու հանգստությանը նվիրված պաշտամունքային հաստատության գոյությունն են: Դրանց մասին վկայող ամենավաղ նիսայական օստրակոնները թվագրվում են Ք.ա. 151/150 թ.: Դա ինքնին ցույց է տալիս, որ կատարելապես անհիմն է Արշակունիների արքայատան Աքեմենյաններից սերված լինելու գաղափարը Միհրդատ I-ի նվաճողական քաղաքականության հետ կապելը: Այդ գաղափարը որպես Արշակունիների տոհմական ինքնագիտակցության առանցքային բաղադրիչ, ձևավորվել է դեռևս նախապետական ժամանակաշրջանում և որոշակի վերափոխությամբ շարունակել է գոյություն ունենալ մինչև այդ արքայատան կառավարման վերջը:

ԿՐԿԻՆ ՀԱՅՈՑ ԲԴԵՇԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԻ ՄԱՍԻՆ*

Ալեքսան Հակոբյան

Բանալի բառեր՝ Գուգարք, Գարդման, բղեշխություն, կուսակալություն, Աղծնիք, Նուր-Արփաշրական, Կադմեացիք, Կորդուք, Կարկառ, Գորոզուայք, Միհրանեանք, Աղվանք, Բաղասական:

Հոդվածում քննարկվում է հայկական բղեշխություն-կուսակալությունների գլխավոր գործառույթի խնդիրը, և ցույց է տրվում, որ այն, ամենայն հավանականությամբ, եղել է զինական: Այդ բղեշխություն-կուսակալությունների վրա էր դրված Հայոց թագավորության հարևան դաշնակից ոչ մեծ պետությունների արտաքին սահմանի պաշտպանության հիմնական պատասխանատվությունը, ընդ որում տվյալ հարցում բղեշխին էր ենթարկվում համապատասխան սատելիտ պետության զինուժը: Արդյունքում Մեծ Հայքի առանձին բղեշխությունների ու իրենց հարևան պետությունների միջև նաև ձևավորում էին յուրահատուկ հարաբերություններ, որոնք երբեմն առաջացնում էին անջատողական միտումներ՝ թեժացված արտաքին ուժերի կողմից: Ցույց է տրվում նաև, որ IV դարում Հայոց Արևելից կողմանց կուսակալ իշխանությունները՝ Գարդմանացիք և Սյունիքից անջատված Գորոզուայք - «Գարգարացիք», Մեծ Հայքի արքայի անունից կոնկրետ բղեշխական զինական գործառույթներ էին իրականացնում Կուրի ձախափնյա Աղվանից և Բաղասականի թագավորությունների նկատմամբ՝ կրելով գլխավոր պատասխանատվությունը նրանց հյուսիսային սահմանների պաշտպանության համար Կովկասյան լեռների սահմանագծով և Դերբենդի անցքով:

Ինչպես հայտնի է, արաբական աղբյուրները Սասանյան տերության Կավատ և Խոսրով Անուշիրվան արքայից արքաներին են վերագրում (այսինքն՝ նրանց կամքին ու ժամանակաշրջանին՝ VI դ. առաջին կես) Այսրկովկասի երեք նշանավոր քաղաքների կառուցումը՝ «Ջարդաման»-ի (այսինքն՝ Գարդմանի¹), Սուղդաբիլի (այսինքն՝ Գուգարաց բղեշխության

* Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 05.12.2020 թ.: Գրախոսվել է՝ 24.06.2021 թ.:

¹ Այս քաղաքը կարելի է համադրել ուշ «Ջարդախլու» հորջորջումով հայտնի գյուղի հետ (հմմ. Ջարդախ-լու - Ջարդաման): Ջարդախլուի նոր կենտրոնից 2 կմ հարավ-արևելք ձգվող բլրաշարի վրա (թերևս՝ հենց բերդակիր, կոորդինատները՝ N.40°43'22,8,

կենտրոն Յուրտավի) և Կարկառի (Հարավային Արցախի Գորոզուաց կողմնապահ իշխանության հյուսիսում, XVIII դ. կառուցված Շուշի քաղաքից 3 կմ արևելք)²: Մեզ համար կարևոր է, որ այդ երեքը նշանակալի ռազմավարական («կողմնապահական բղեշխական») կենտրոններ էին՝ ուղղված ողջ Առաջավոր Ասիայի համար կենսական նշանակություն ունեցող Կովկասյան սահմանագծի պաշտպանությանը³:

Այս առթիվ ներկայումս կարելի է նշել, որ անկախ գրականության մեջ բղեշխական հաստատության մասին հնչած տարասեռ կարծիքներից (որ արտացոլում են տարբեր երկրների ու ժամանակների համար տարբեր աղբյուրներում արձանագրված դրանց գործառույթները⁴)՝ հարկ է նկատել, որ Հայոց բղեշխությունները (հաստատված դեռ Տիգրան Մեծի օրոք⁵ և տարբեր ինտենսիվությամբ գոյատևած մինչև Արշակունիների թագավորության բաժանումը IV դ. վերջին) կատարել են դասական կողմնապահական-կուսակալական փոխարքայությունների գործառույթը (մեր պատմիչների խոսքերով՝ «կողմնակալք», «սահմանապահք», «սահմանակալք»): Այն է՝ բղեշխն իրավասություն ուներ թագավորի անունից և «թագաւորից յետոյ երկրորդի» (Ստրաբոնի խոսքով՝ ὁ δευτερος)՝ փոխարքայի պատվերով իրականացնելու վարչա-տնտեսական ու զինվորական կառավարումը տերության որոշակի սահմանային նահանգում՝ միաժամանակ, սակայն, իր *հրամանատարության տակ ունենալով* նաև դրա սահմանակից *կրտսեր դաշնակից* պետության ամբողջ զինական ուժն ու կրելով այդ երկրի *արտաքին սահմանի*

E.45°53'52,8, Alt.1342, խորհրդատվության համար շնորհակալ եմ հնազետ Գագիկ Սարգսյանին) պահպանվել են հին քաղաքագյուղի՝ միջնադարից եկող ավերակները (հմմ. **Կարապետյան** 2004, 517–518):

² Տե՛ս **Караулов** 1902: 17; **Караулов** 1903: 15-16; **Баладзори** 1927: 5-7; **Արաբ մատենագիրներ** 2005, 265-266; 448-449; 495; 560:

³ Տե՛ս դեռևս **Սարգսեան, Յակոբեան** 2012, 43-44, 57-58:

⁴ Տե՛ս, օր.՝ **Toumanoff** 1963, 155-192; **Hewsen** 1988-1989 : 271-319; 1990-1991, 147-183; **Մանասերյան** 1999, 77-85; **Յարութինեան** 2001, սն. 97-180: **Хуршудян** 2003: 33-72; **Хуршудян** 2015: 21-68.

⁵ Տե՛ս **Marquart** 1901: 165–173; **Մարկվարտ** 1903, 1-5, 114-119; **Адонц** 1908: 283; **Կրկյաշարյան** 1966, 257-262: Ըստ Պլուտարքոսի մի հեգնալից պնդման՝ Տիգրան Մեծին միշտ ուղեկցում էին 4 արքայիկներ, որոնց շատերը համարում են հենց բղեշխներ: Տե՛ս **Plut. Luc. XXI, 6**; **Պլուտարքոս** 2001, 55 («Նրա մոտ շատ թագավորներ կային սպասավորի դրությամբ, իսկ նրանցից չորսին նա մշտապես պահում էր իր մոտ որպես ուղեկից կամ թիկնապահ. երբ նա գնում էր ձիով, նրանք ... վազում էին նրա կողքից, իսկ երբ նստած էր լինում և զբաղվում պաշտոնական գործերով, նրանք կանգնում էին նրա շուրջը, ձեռքները կրծքներին»):

պաշտպանության ողջ պատասխանատվությունը: Համարվում է, որ բղեշխի այդ յուրօրինակ ռազմա-վարչական հաստատությունը ձևավորվել է Իրանական տերության պետական համակարգում Պարթևների դարաշրջանում՝ գոյատևելով մինչև VI դարի Սասանյան արքա Խոսրով Անուշիրվանի ժամանակը¹, իսկ Մեծ Հայքի թագավորություն այն բերել է Տիգրան II-ն, ըստ ամենայնի՝ հենց արքայից արքայի իրավունքն ու պարտականությունները ստանձնելիս: Դրանից վաղ՝ Աքեմենյանների օրոք, Հերոդոտոսին և այլ հույն հեղինակների հայտնի էին Պարսից միապետի այն բարձրաստիճան գորական պաշտոնյաները՝ կոչված «արքայի աչք»՝ *ὄφθαλμός τοῦ βασιλέως* (ըստ Անտոնինո Պալիարոյի վերականգնման՝ հենց հին իրան. *pati-axš, որից՝ bitaxš և հայ. bdeaxš²), որոնց նա իրենց զորախմբերով ուղարկում էր՝ վերահսկելու նահանգների սատրապներին³:

Ե դարի հայկական աղբյուրները գիտեին մեր երկրի *չորս* բղեշխությունների մասին, որպիսի թիվը, թերևս, արտահայտում էր նրանց վաղ՝ դասական վիճակը: Ըստ Ագաթանգեղոսի բնագրի՝ դրանք էին (հերթականության որոշ շեղումներով). ա) «Մեծ» կոչված Աղձնեաց բղեշխը Ասորիքի կողմում, այսինքն՝ որպես Օսրոյէնէ - Եդեսիայի թագավորության արտաքին սահմանի պաշտպանության պատասխանատու⁴; բ) Նոր-Շիրական կողմի բղեշխը, այսինքն՝ Կորճայք նահանգի արևելյան մասի՝ Կաղմէացիք կոչված գավառախմբի (կոչվում էր նաև՝ *Ծաւղէք*, *Ջաւ գաւառ* և *Ջաբդիկէնէ*⁵) իշխանը՝ Նոր-Արարատական պաշտոնական անունով հայտնի ուշ անտիկ և վաղմիջնադարյան Ադիաբէնէ - Ասորեստան թագավորության կողմում⁶ (ըստ Դ դարի «Զօրանամակ»-ի՝ այդ իշխանին էր վստահված երկրի հարավային կողմի՝ «Հարավային

¹ Տե՛ս, օր.՝ *Новосельцев* 1980: 111; *Хуршудян* 2015: 60.

² *Pagliari* 1929-1930: 160-168.

³ *Her.* I, 114; *Հերոդոտոս* 1986, 50: Հմմ. *Хуршудян* 2015: 26.

⁴ Ըստ Մովսէս Խորենացու գրանցած տեղեկանու (ինֆորմացիայի)՝ Աղձնեաց բղեշխները սերում էին հին Ասորեստանի արքա Սենեքերիմի տոհմից, Հայաստան եկած նրա որդի Սանասարից (*Խորենացի* 1913, գլ. Ա.իգ, էջ 70-71: *Մատենագիրք Հայոց* 2003, 1814):

⁵ *Կաղմէացիք* - *Ջաւ գաւառ* - *Ջաբդիկէնէ* այս համադրման մասին տե՛ս *Յակոբեան* 2009, 290-293:

⁶ Ըստ Խորենացու պնդման՝ այդ սահմանագիծը Կաղմէացիներին վստահել էր դեռ Հայկյան Արամ նահապետը. «*քանզի զարեւելեանն եւ զհարաւայինն նուաճեալ [Արամն], յանձնեալ էր ի ձեռն երկուց ցեղիցս այսոցիկ. Սիսակեանցն՝ զարեւելս, եւ որք ի Կաղմեայ տանէն՝ զԱսորեստանին*» (*Խորենացի* 1913, գլ. Ա.ժդ, էջ 46; *Մատենագիրք Հայոց* 2003, 1790-1791):

Դոան», զորքերի հրամանատարությունը⁷); գ) Կորդվաց կամ Կորդով-տաց իշխանը, այսինքն՝ Կորճայք նահանգի արևմտյան Կորդուք գավառի տերը Արուաստանի թագավորության (Beth-Arabaye, Միգդոնիա՝ Մծբին կենտրոնով) կողմում; և զ) Գուգարաց բղեշխը («որ Միս անուանեալ բղեաշխն»⁸) Մասքութների կողմում, այսինքն, ինչպես բոլորը համարում են՝ Վրաց և Աղվանից թագավորությունների՝ հյուսիսային տափաստանաբնակների դեմ ուղղված Կովկասյան լեռների պաշտպանական զծի պատասխանատուն⁹:

Տեղին հիշենք Ագաթանգեղոսի երկու բնագրերը. «Եւ ի զինուորական կողմանէն՝ *գշորեսին* գահերէցսն իւրոյ տաճարին, որ *բղեաշխքն կոչին*. զառաջին սահմանակալն ի Նոր Շիրական կողմանէն, եւ զերկրորդ սահմանակալն յԱսորեստանեաց¹⁰ կողմանէն, եւ զերրորդն՝ յԱրուաստան կողմանէն, գշորրորդն՝ ի Մասքթաց կողմանէն¹¹. զմեծ իշխանն Անգեղտան, եւ զթագադիր ասպետն...» (Հռոմ մեկնող «բազում

⁷ **Յակոբեան** 2011, 546 («Հարաւային դոռն է. / Ա. Կադմէացի - ԱՎԱՄ [(13200) մարտիկ արք], / Բ. Կորդուացի - Ռ [(1000) մարտիկ արք]...»): Ուշագրավ է նաև, որ ըստ Եղիշեի՝ պարսից Հազկերտ II արքայի նամակները ստացել էին Հայքը, Վիրքը, Աղվանքը, Լփինքը, Ծաւղէքը, Կորդուքը և Աղծնիքը (**Եղիշե** 1957, յեղ. Ա, էջ 10): Ըստ Պետրոս Պատրիկիոսի (**Petr.** 1860, fragm. 14)՝ 298 թ. Մծբինի խաղաղության պայմանագրով Հռոմին անցած (տվյալ դեպքում՝ իրապես Մեծ Հայքի արքայի տիրապետության տակ մտած) անդրտիգրիսյան նահանգների հերթականությունն էր՝ Անգեղտուն, Ծովք (Մեծ), Արգանէնէ, Կորդուք, Ծաւղէք-Չաբդիկէնէ:

⁸ Արմազիում (Կուրից հարավ) պեղված բղեշխների տապանատան մի երկեզուեան (արմմէրէն եւ յունարէն) վիմագրում Ձեվախաս բղեշխը կոչված է «կրտսեր» (“Ζητούχου τοῦ νευτέρου πιάξου”). Տե՛ս **Церетели** 1941: 23.

⁹ Ըստ Պատմահոր հայթայթած տվյալների՝ Գուգարաց բղեշխները սերում էին Աքեմենյան Դարեհ արքայի նախարար ոմն Միհրդատից (յաւելելով՝ «զոր ածեալ Աղեքսանդրի՝ թողու իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացոց [var. Իվերիացոց] ազգացն, զոր էած Նաբուգոդոնոսոր, որպէս Աբիդենոս պատմէ...») և Հայոց առաջին Արշակունի արքայ Վաղարշակի կողմից նշանակվել էին «ընդդէմ լերինն Կաւկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ»՝ վարելու «զկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն եւ Պոնտոս ծովու» (**Խորենացի** 1913, գլ. Բ.ը, էջ 114; գլ. Բ.ժա, էջ 121; **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 1859–1860, 1867–1868): Հավելենք, որ ըստ «Ջօրանամակ»-ի՝ Գուգարաց բղեշխին էր վստահված երկրի «Հիւսիսային Դոան» զորքերի հրամանատարությունը՝ «ՏՇ [(4500) մարտիկ արք]»-ով (**Յակոբեան** Գահնամակ 2011, 542):

¹⁰ Ձեռագրերի մեծ մասում՝ «յԱսորեստանեաց», հունարենում ևս՝ “ἀπὸ τῶν τῆς Ἀσσυρίας μερῶν” (**Lafontaine** 1973: 336, § 164): Բայց դա հարկ է սրբագրել (կամ գոնե ընկալել)՝ «յԱսորեսաց»: Հմմ. **Անանուն**, Աշխարհացոյց 2013, սն. 148–151, 153–156, 167:

¹¹ Հունարեն թարգմանված է՝ «Մասքթաց Հոնաց». “ἀπὸ τῶν Μασσαχούτων Οὐννων μερῶν” (**Lafontaine** 1973: 336, § 164):

մեծամեծների» ցանկում)¹²; «...գումարեաց զգլխաւորս նախարարացն եւ զկուսակալս աշխարհացն. առաջին՝ իշխանն Անգեղ տան, երկրորդ՝ իշխանն Աղծնեաց, որ է *Բղեաշխն մեծ*, երրորդ՝ իշխանն մարդպետութեան իշխանութեանն, չորրորդ՝ իշխանն թագակապ իշխանութեան ասպետութեանն, հինգերորդ՝ իշխանն սպարապետութեան, զաւրավար Հայոց աշխարհին, վեցերորդ՝ իշխանն Կորդովտաց¹³ աշխարհին, եաւթներորդ՝ իշխանն Ծովաց աշխարհին, ութերորդ՝ իշխանն Գուգարացոց աշխարհին, որ *Միւս անուանեալ բղեաշխն*, ... մետասաներորդ՝ իշխանն Սինեաց աշխարհին...» (Կեսարիա մեկնող «Հայաստան աշխարհի ... ընտիրք, կուսակալք, կողմնակալք, հազարաւորք, բիրաւորք» 16 իշխանների ցանկում)¹⁴: Հմմ. Փաւստոս Բուզանդի մոտ. «*Հայնու ժամանակաւ ապստամբեաց յարքայէն Հայոց մի ի ծառայից նորա՝ մեծ իշխանն Աղծնեաց, որ անուանեալ կոչէր Բղեաշխն, որ էր մի ի չորից՝ գահերէց, բարձերէց տաճարին արքունի*»¹⁵:

Ընդ սմին, պիտի արձանագրենք, որ վերոնշյալ գործառույթներով կուսակալությունների թվաքանակն ինչ-որ պահի էապես ավելացել է՝ թեկուզ և, զուցե, առանց *բղեշխություն* անունը ստանալու: Դա վերաբերում է և՛ հարավ-արևմուտքում Անգեղտան կուսակալությանը, որի վրա, ըստ «Զօրանամակ»-ի, դրված էր երկրի արևմտյան կողմի («Արեւմտեան Դռան») զորքերի, այդ թվում՝ Աղծնիքի զինուժի ղեկավարման պարտականությունը¹⁶, և՛ հյուսիս-արևմուտքում Սպերի Բագրատունյաց կուսակալությանը, որի մասին Ագաթանգեղոսի երկի «Գրիգորի վարք» կոչված տարբերակի՝ Լուսավորչին Կեսարիա ուղեկցող 16 իշխանների ցանկում ասված է մի կարևոր լրացումով. «չորրորդ՝ ասպետութեան իշխանը, որը պաշտպանում էր Կովկասյան լեռների կողմերը և Ճանիքը [Τσάνω]»¹⁷:

¹² Ագաթանգեղոս 1909, գլ. ՃԻԶ, § 873, 459–460; Մատենագիրք Հայոց 2003, 1722–1723:

¹³ Ձեռագրերի մեծ մասում և Ուխտանեսն պատմիչի մոտ՝ «Կորդուաց» (նաեւ՝ «Կորդուացոց»):

¹⁴ Ագաթանգեղոս 1909, գլ. ՃԺԲ, § 795, 414; Մատենագիրք Հայոց 2003, 1683–1684:

¹⁵ Բուզանդ 1933, գլ. Գ.թ, 32; Մատենագիրք Հայոց 2003, 287: Հմմ. նաև Բուզանդ 1933, գլ. Դ.իդ, 149; Դ.ծ, էջ 166; Ե.ժ, 214; Ե.ժգ, 216; Մատենագիրք Հայոց 2003, 355, 364, 389, 390:

¹⁶ Տե՛ս Յակոբեան 2011, 541 («Արեւմտեան դուռն է. / Ա. Անգեղտուն - ՎՆ [(3400) մարտիկ արք], / Բ. Բղեշխն Աղծնեաց - Տ [(4000) մարտիկ արք]...»):

¹⁷ Տե՛ս Garitte 1946: 73; Յունարէն Վարք 1966, հ^ր Թ-Ժ, 79: Ագաթանգեղոս 1977, 178, ծն. 44: Մեր ընդգծած լրացումը կա նաև «Վարքի» արաբերեն տարբերակում (գրչական սխալներով). «չորրորդ՝ իշխանն Ասպետաց՝ ըստ կոչմանն Ասպետ, որում յանձն էր

(այդ լրացումը հարում է Պատմահոր հաղորդմանը այն Բագարատ Բագրատունու մասին, որին Հայոց Վաղարշակ արքան նշանակել էր «ի ծայրս հայերէն խաւսից *կողմնակալ*, իշխան բիրուց եւ հազարաց, *յարեմարից կուսէ*»¹⁸), եւ արեւելքում Սիւնեաց կուսակալութեանը, որին, ըստ «Զօրանամակ»-ի՝ վստահված էր երկրի արևելյան կողմի («Արևելեան Դռան») զորքերի հրամանատարությունը¹⁹ (դա փոխանցված էր նրան Մարդպետական կուսակալությունից²⁰), և՛ հատկապես հյուսիս-արևելքում, որի իշխանների համար Խորենացին Բ.ը գլխում օգտագործում է «կողմնակալ բիրատոր» եզրույթը: Այս վերջին կողմում, ըստ ամենայնի՝ Գարդմանացիք իշխանությունը (Գարդման կենտրոնով, անտիկ շրջանում՝ *Սակասէնէ* եպարխիա²¹) պատասխանատու էր հարևան Աղվանից թագավորության, իսկ Գորոզուի կամ «Գարգարացիք» իշխանությունը (Կարկա՞ռ կենտրոնով)՝ Մասքթաց թագավորության (=Բաղասականի, մինչև Դերբենդի անցքը) *արտաքին սահմանների* պաշտպանության համար: Հենց այս վերջինի արքա Սանեսանի կենտրոնատեղի («ճամբար բանակին»)՝ Վատնեան դաշտ էր հասել ու այնտեղ եղերաբար նահատակվել Գրիգոր Լուսավորչի թոռ Գրիգորիս Մանուկը, ով «...եհաս յեպիսկոպոսութիւն կողմանց Աղուանից եւ Վրաց»²² և ում մարմինը, ըստ Խորենացու և Փավստոսի տվյալների՝ իր աշակերտները վերադարձրին ու հուղարկավորեցին Հարավային Արցախի Հաբանդ (կամ Փոքր Սյունիք) գավառի Ամարաս ավանում:

պահպանություն լեռանցն Կոսեաց եւ «Մ-տ-զ-ն»եանց [*հմմ. Τσάνων - Ա. Յ.*» (Mapp 1906: 115; Մառ 1911, 49; Жамкочян 2016: 164).

¹⁸ **Խորենացի** 1913, գլ. Բ.գ, 105: **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 1851: «Վարքի» նշած բուն «Կովկասեան լեռների կողմերի» պաշտպանության պատասխանատվությունը Խորենացին վերագրում էր Գուգարաց բղեշխներին. «Իսկ ընդդէմ լերինն Կաւկասայ *կողմնակալ հիւսիսոյ* կարգէ զմեծ եւ զիզար ազգն, եւ նահապետութեանն անուն կարդայ բղեաշխ Գուգարացոց, որ էր լեալ ի զաւակէ Միհրդատայ, Դարեհի նախարարի...» (**Խորենացի** 1913, գլ. Բ.ը, 114: **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 1859-1860):

¹⁹ **Յակոբեան** 2011, 544 («Արեւելեան դուռն է. / Ա. Սիւնի - Ա՞ՔՆ [(19400) մարտիկ արք], / Բ. Ամատունի - Տ [(4000) մարտիկ արք]...»):

²⁰ Տե՛ս **Մուշեղյան** 2007, 219-221:

²¹ *Գարդմանացիք - Սակասէնէ* համադրման մասին մանրամասն տե՛ս **Հարությունյան** 1994, 260: **Յակոբեան** 2009, 416-417:

²² **Բուզանդ** 1933, Գ.ե, 22: **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 281 (նաեւ՝ «...ի հնգետասանամենից եհաս յաստիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Վրաց եւ Աղուանից, այսինքն՝ սահմանացն Մասքթաց»):

Վերջինս, անշուշտ, Գորոզուի իշխանության հոգևոր կենտրոնն էր, որի եկեղեցու հիմքերը հասցրել էր օծել Գրիգոր Լուսավորիչը²³:

Հարկ է նկատել, որ սահմանակից կրտսեր դաշնակից երկրի արտաքին սահմանի պաշտպանությունն իրականացնելու դիմաց բղեշխություն-կուսակալությունները հաճախ իրենց *վարչական* կառավարման տակ էին ստանում այդ երկրի բուն տարածքի մի սահմանային կտոր: Հայաստանի հյուսիսում դա վերաբերում է նախ և առաջ Գուգարքին կցվող երեք՝ Մանգլեացիոր, Բողնոփոր և Քուիշափոր գաւառներին: Դրանք «Աշխարհացոյց»-ի մի բաժնում՝ Վիրքի նկարագրության մեջ, նշվում են իբրև *Հայոց երկրից հանված* գավառներ («Եւ զՄանգլեացիոր, եւ զՍամշոյղէ քաղաք ի Քուիշափոր, եւ զԲողնոփոր, մինչեւ ցՊարուար գաւառ, որ պատէ զՏփիսիս քաղաքաւ. բայց երեք փորակդ ի Հայոց հանէ»), իսկ մյուս բաժնում՝ Գուգարք նահանգի 9 գավառների ցանկում, այդ «փորակները» չեն յիշատակում («Ունի գաւառս *իւն*. զՁորոփոր, զԿողբափոր, զԾոբափոր, զՏաշիր, զԹռեղս, զԿանգարս, զՋաւլախս Վերի, զԱրտահան, զԿալարճս: ... Ունին արդ Վիրք՝ *հանեալ ի Հալլոց*»)²⁴: Ընդ որում՝ հավանաբար, հայ բղեշխների կառավարման տակ գտնվող այդ երեք գավառների տարածքը հյուսիսում մի պահ հասնում էր Կուր գետին, որի ափին՝ Արմագիում, ձևավորվել էր նրանց տոհմական գերեզմանատունը²⁵:

Հայաստանի հարավ-արևելյան կողմում, ըստ ամենայնի՝ բղեշխական կողմնապահության նույն գործառույթի հետ էր կապված Ատրպատականի հարակից մասում հայ Արշակունիների «Ձեռական իշխանութեան» հարափոփոխ կարգավիճակի դեպքը²⁶. այն հաճախ ստանում էր Ատրպատականի սահմանների պաշտպանության համար ևս պատասխանատու դարձող Հայոց թագավորը: Դրան նման էր հարևան Պարսկահայք նահանգի Հեր և Ջարևանդ գավառների կարգավիճակը, որոնք Իրանի արքաները մի հակառակ տրամաբանությամբ երբեմն տալիս էին Հայոց սահմանների պաշտպանության համար ևս պատասխանատու կարգվող Ատրպատականին: Դրա հետքը կա դեռ անտիկ շրջանում. ըստ Ստրաբոնի՝ Հուլիոս Կեսարը և Անտոնիոսը ք. ա. I դ. 40-

²³ Բուզանդ 1933, Գ.գ. 7: Մատենագիրք Հայոց 2003, 283, 2011: Խորենացի 1913, գլ. Գ.գ. 260: Վերջին մտքի համար մանրամասն տե՛ս Акопян KB 1987: 72-81.

²⁴ Տե՛ս Անանուն, Աշխարհացոյց 2013, սն. 118-119 եւ 142:

²⁵ Տե՛ս Церетели 1941: 23.

²⁶ Վերջինիս մասին ամփոփ տե՛ս Հարությունյան 1988, հմր 3, 56-67, հմր 4, 44-60:

ական թթ. հանել էին Συμβάκη կոչումը գավառը (հմմ. Քարաշամբ, Շամբի ձոր Զարեանդում) Հայոց Արտավազդ II-ի թագավորությունից ու հանձնել Ատրպատականի ավելի հնազանդ արքային²⁷:

Հայաստանի հարավային և արևմտյան կողմերում նույն բդեշխական գործառույթի հետ են կապված թվում Օսրոյենէի (Եդեսիայի) Աբգարների թագավորությունը և Փոքր Հայքն ու կապադովկիական ինչ-ինչ շրջաններ Մեծ Հայքի արքաների հետ կապելու դեպքերը, Աղծնիքին հարևան՝ «Միջագետք Հայոց» կոչված և ավելի արևելք ընկած՝ Կադմէացիքին հարևան Մահկերտուն, Նիխորական, Դասն երկրամասերի վերաբերյալ մեր մատենագիրների պատկերացումները: Հիշենք, թե ինչպես էր Խորենացին ներկայացնում Մեծ Հայքի մաս եղած «Միջագետքի»²⁸ կորուստը. «Բայց թիկունս առնելով Երուանդայ [Վերջինի - Ա. Յ.] զՀոռմայեցիս՝ ոչ ինչ վտանգի ի թագաւորութեանն Վեսպիանու եւ Տիտոսի, թողլով ի նոսա զՄիջագետս»²⁹: Փախտոս Բուզանդի խոսքերով՝ Հայոց Պապ արքան Վաղես կայսրից պահանջել էր և՛ Կեսարեան, և՛ Եդեսիան («...եթէ Կեսարեաւ հետ՝ եւ տասն քաղաք մեր լեալ է,

²⁷ **Strab.** 1915-1925, XI, 13, 2; **Ստրաբոն** 1940, 47: Ի դեպ, սրան որոշ նմանություն է ունեցել նաև Հռոմի սահմանային ռազմա-վարչական համակարգը: Ըստ Խորենացու՝ Տրդատ Մեծի մահվանից հետո Կոստանդին Մեծի «պալատի յարդարիչ», Արևելքի զորավար Անտիոքոսը բանակով մտել է Հայաստան, գահին դրել Խոսրով Կոտակին, նշանակել երկրի չորս կողմերի զորագնդերի սպարապետներին («Առաջին՝ Բագարատ ասպետ, զարավար արեւմտեան գնդին. երկրորդ՝ Միհրան առաջնորդ Վրաց եւ բդեշխ Գուգարացոց, սպարապետ հիւսիսային զարուն. երրորդ՝ Վահան նահապետ Ամատունեաց, զարավար արեւելեան գնդին. չորրորդ՝ Մանաճիհր նահապետ Ռշտունեաց, սպարապետ հարավային զարուն»), նրանց տալով «զիրաքանչիւր զարս», Գաղատական գնդով ամրապնդել է արևելյան սահմանը («ունել պահ յարքայէն Պարսից»), ապա շարժվել Փայտակարանում ապստամբած փոխարքա Սանատրուկի դեմ (**Խորենացի** 1913, գլ. Գ.ե-գ, 261-263): Ըստ Բ. Հարությունյանի՝ «Արդէն հռոմէական կայսր Սեպտիմիոս Սեւերոսի օրօք, Հայաստանի ու Հռոմի միջեւ կնքուած պայմանագրի համաձայն՝ Հայոց թագաւորութիւնը, ինչպէս նաեւ նրա ազդեցութեան ոլորտում գտնուող Իբերիայի եւ Ալքանիայի թագաւորութիւնները, ներառուեցին Կապադովկիայի ռազմա-պաշտպանական համակարգի մէջ» (**Արտյոնյան** 2001: 25): Ուշագրավ փաստ է նկատել նաև Հ. Հարությունյանը. Կապադովկիայի ստրատեգոս և պատմիչ Արրիանոսն իր մի երկում գրել է, որ իրենից առաջ (Բ դարի 30-ական թթ.) տեղի բանակում հայկական զորաջոկատ է եղել (**Перевалов** 2010: 178 /Диспозиция..., § 29/, հ մ մ . **Արտյոնյան** 2015: 236), ինչը կապված է թվում Հռոմի այդ արևելյան պրովինցիայի ունեցած կողմնապահական-«բդեշխական» գործառույթի հետ:

²⁸ **Խորենացի** 1913, գլ. Բ.լգ, 151-156; գլ. Բ.լգ, էջ 160: **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 1899-1905, 1908:

²⁹ **Խորենացի** 1913, գլ. Բ.լը, 164 : **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 1913:

արդ՝ ի բաց տո՛ւր, եւ զՈւռհա քաղաք շինեալ է նախնեացն մերոց, արդ՝ եթէ ոչ կամիս խանգար ինչ առնել, տո՛ւր ի բաց, ապա թէ ոչ, կոռւիմք մեծաւ պատերազմաւ»³⁰: Սրանց հարում է Սեբեոսի կողմից Վահրամ Չուբինին վերագրված պատկերացումը Հայոց երկրի հյուսիսային, հարավային և արևմտյան սահմանների մասին («Եւ թողում ձեզ զերկիրն ամենայն Հայոց մինչեւ ցԿապկոհ եւ ցԳրուն Աղուանից. եւ յԱսորոց կողմանէ՝ զԱրուաստան, զՄրծուին [*իմա՛ Մծբին - Ա. Յ.*] եւ զՆոր Շիրական մինչեւ ցսահմանս Տաճկաց, զի *առ նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է. եւ ընդ արեւմուտս մինչեւ ցԿեսարիայ Կապադովկացոց»*)³¹: Ասորիքի հանդեպ հավակնությունների մասին մի վիպական-նովելային պատում ունի Հովհան Մամիկոնյանը. «Իսկ նա ասէ [*Հայոց իշխան Սմբատը Սուրէն Պարսից զօրավարին - Ա. Հ.*]. «Հաւանեմ տրոցդ. բայց հարիւր եւ ութսուն հազար դահեկանի, որ փայտ են տարեալ ի Քարքէոյ, եւ ԴՃԴ դահեկանի, որ խոտ են կերեալ ի դաշտէդ, եւ ԿԴ դահեկանի, որ զեղն եւ զեղջերու եւ զնապաստակ երկրիս որսացեալ են եւ կերեալ, զհացի եւ զջրոյ գինն թողում, բայց զանոյշ *գինին Ասորոց* եւ Սալնայ եւ Մորխայ այս երկու տարի է, որ յինէն կտրեալ էին եւ ինքեանք արբին, զայն թող տա՛ն»³²: Ուշագրավ է նաև, որ ըստ Թովմա Արծրունու հաղորդած պատումի՝ Սանասարից սերվող, այսինքն՝ Աղձնիքի իշխանները, որ մասնակցել էին Կյուրոս I արքայի հաղթական պատերազմներին, նրանից որպէս պարգև ստացել էին «զՏմորիս ամրոցաւն եւ *զգեորափնեայսն Նինուէի*»³³:

Բոլորական-կուսակալական գործառույթի յուրօրինակությունը հիմք էր դառնում նաև որոշակի սերտության հարաբերությունների ձևավորման համար Հայոց տվյալ նահանգի և նրա հարևան դաշնակից պետության միջև՝ առաջացնելով երբեմն հիմնավոր, երբեմն անիրական ու կռվախնձորային փոխադարձ հավակնություններ (օր.՝ «Միջազետք Հայոց» երկրամասի, Գուգարք նահանգի, Հեր և Զարեվանդ գավառների կամ Ատրպատականում հայ Արշակունիների «Ձեռական իշխանութեան» դեպքերում): Այդ սերտությունը, ընդհուպ մինչև իրար անունով կոչվելը

³⁰ Բուզանդ 1933, գլ. Ե.թ, էջ 235: Մատենագիրք Հայոց 2003, 401: Այս տեղեկութեան արժեւորման առումով տե՛ս Հարությունյան 1998, 69-70:

³¹ Սեբիոս 1939, գլ. Թ, 39: Սեբեոս 1979, 78:

³² Յովհան 2005, գլ. Է, 1093:

³³ Թովմա 1887, գլ. Ա.Ե, 39: Թովմա 2006, 47: Թովմա 2010, 484: Արծրունյաց պատմիչի այս պնդման արժեւորման համար տե՛ս Հարությունյան 1998, 88-89:

(Գուգարաց բղեշխը՝ «իշխան Վրաց», Կադմեաց կողմնակալությունը՝ «Նոր Շիրական = Նոտ-Արտաշրական») նաև պատճառ էր դառնում Հայոց կենտրոնական իշխանության թուլության պահերին նրա դեմ համատեղ ելույթների համար, որպես կանոն՝ հրահրված օտարի, առավելապես՝ Սասանյանների կողմից: Հյուսիսում նման մի համատեղ ապստամբություն նկարագրելով («...յետ սորա Գուգարաց բղեշխն, եւ յետ սորա Ձորայ գաւառին տէրն, եւ Կողբայ գաւառին տէրն [ապստամբեցին յարքայէն Հայոց Արշակայ], եւ ընդ նոսա՝ Գարդմանաձորոյ տէրն»)՝ Փավստոս Բուզանդը նշում է Գարդմանի ու հարևան մի քանի գավառների միանալը Աղվանից թագավորությանը և ապա պատժվելը սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանի կողմից («Առնէր պատերազմ ընդ երկիրն Աղուանից... Եւ թափէր ի նոցանէ զբազում գաւառս, զոր *հապրեալ էր նոցա ի նոցանէն*. զՈւտի, զՇակաշէն եւ զձորն Գարդմանայ, զԿողթ եւ այլ, որ շուրջն էին զնովաւ սահմանք գաւառք: Եւ զԿուր գետ՝ որպէս եւ յառաջն լեալ էր, ընդ երկիրն Աղուանից եւ ընդ երկիրն իւրեանց սահման արարեալ կացուցանէին. եւ ի գլխաւորացն բազումս սպանանէին»)³⁴:

Ընդ սմին, Սասանյան տիրակալները Մեծ Հայքի 387 թ. բաժանման և 428 թ. Արշակունիների թագավորության վերացման պահերին ինչ-որ ժամանակով պահպանեցին նախկին հայկական առանձին բղեշխություններ ու կուսակալություններ (մասնավորապես՝ երկրի հյուսիսում)՝ հարևան երկրների արտաքին սահմանների պաշտպանության և զորական առումով նրանց նկատմամբ որոշակի գերակայության իրենց ավանդական գործառույթներով: 428 թ. իրենց ստեղծած Աղվանից մարզպանության մեջ Սասանյանները մտցրեցին ոչ միայն այդ պահի Աղվանից թագավորությունը (Կուրի ձախափնյակում) ու նրանից արևելք ընկած ծովափնյա շրջանները (որոնք անտիկ Ալբանիա թագավորության մաս էին կազմում՝ Մասքութք, Բաղասական ևն), այլև Կուրի աջափնյա Ուտիք հայկական նահանգը կամ առնվազն նրա հյուսիս-արևմտյան կեսը կազմող Գարդմանացիք իշխանությունը (աշխարհացույցյան չորս գավառներով՝ Գարդման, Շակաշէն, Տուս-Քուստակ, Աղուէ), որը պահպանում էր իր նախկին կուսակալական գործառույթների գոնե մի մասը³⁵: Այդ նույն ռեֆորմով ստեղծվեց նաև Սասանյան տերության

³⁴ Բուզանդ 1933, գլ. Դ.ծ, 166; գլ. Ե.ժգ, 215: Մատենագիրք Հայոց 2003, 364, 390:

³⁵ Ուտիքի հարևան Արցախ նահանգի տարածքն Աղվանից մարզպանության մեջ մտցվեց ավելի ուշ՝ 450-451 թթ. (տե՛ս Հարությունյան 1976, 77-95: Арутюнян 1976: 19-35; Акопян 1987, 109-114; Семенов 2002: 14; Mutafian 2012, t. I, 278): Իսկ 428-431 թթ. միջև Մաշտոցն

Վիրք - Վարջան մարզպանությունը, որի մեջ մտցվեցին Վրաց թագավորությունը և Գուգարաց բղեշխությունը, ընդ որում՝ վերջինը Մեծ Հայքի Արշակունիների թագավորության կազմից հանվել էր նրա 387 թ. բաժանումից հետո, թեպետ շարունակել էր պահպանել իր կուսակալական գործառույթը Կովկասյան լեռների սահմանագծի պաշտպանության առումով՝ կազմելով հարևան Վիրքի հետ միասին Սասանյան տերությանը ենթակա նախամարզպանական շրջանի մի յուրօրինակ վարչա-տարածքային զույգ³⁶։ Ողջ V դարի ընթացքում այդ զույգի բաղադրիչները պայքարեցին միմյանց դեմ իրական գերիշխանության համար, ինչը լավագույնս արտացոլել է Գուգարքի Վարսկեն (Վազգեն) բղեշխի Շուշանիկ տիկնոջ նահատակության պատմությունը³⁷։ Թվում է, թե նման պայքարը նշմարվում է նաև հարևան Աղվանքում³⁸։ Ընդ սմին, այդ պայքարի լուծումը տվեցին իրենք՝ Սասանյանները՝ դարավերջին ընդարձակ մարզպանական լիազորությունները վերապահելով թագավորներին՝ Վրաց մարզպանության մեջ Վախթանգ Գորգասալին, Աղվանից մարզպանության մեջ՝ Վաչագան II Բարեպաշտին։ Ճիշտ է, դա տևեց լոկ մի քանի տասնամյակ, և 523 թ. Կավատ արքայից արքայի մի նոր ռեֆորմով երկու երկրներում էլ թագավորական իշխանությունը վերացվեց³⁹։

իր երկրորդ հյուսիսային ուղևորության ընթացքում, ըստ Կորյունի մանրամասն տեղեկանու, առանձին է այցելում մի կողմից՝ Կուրի ձախափնյա Աղվանից թագավորություն (հյուրընկալվելով Արսվաղեն-Եսվաղեն թագավորին և Աղվանից Երեմիա ու Բաղասականի Մուշեղ եպիսկոպոսներին), մյուս կողմից՝ աջափնյա Գարդմանաձոր (հյուրընկալվելով տեղի Խուրս իշխանին)։ Տե՛ս **Կորին** 1941, գլ. ԺԷ, 70-72, գլ. ԺԸ, 72։ **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 246-247։ Նոյն կերպ նա առանձին է այցելում նաև Վրաց թագավոր Արծիվղին (Արշիլ) և Գուգարքի Տաշիր գավառում Աշուշա բղեշխին (**Կորին** 1941, գլ. ԺԸ, 72; **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 247)։ Այս ուղևորությունների ճշգրիտ ժամանակագրության և պատմական ենթատեքստի մասին հատուկ տե՛ս **Յակոբեան** 2006, 122-131։ **Յակոբեան** 2020, 86-91։

³⁶ Այդ յուրօրինակ զույգի բնութագրիչները (պարամետրերը) դեռ արժե լրացուցիչ հետազոտել։

³⁷ Տե՛ս **Մուրադյան** 1996։ Հմմ. **Очерки истории Грузии** 1988։ 63, 70, 493.

³⁸ Տե՛ս ստորև, ծն. 50։

³⁹ Վրաց թագավոր Գուրգենի գահընկեց արվելը մասնագետները մոտավորապես 523-ով են թվագրում Պրոկոպիոս Կեսարացու վկայության հիմքով (**Proc.** 1954, De bello Pers. I, 12, 4-14; **Պրոկոպիոս Կեսարացի** 1967, 154; **Очерки истории СССР** 1958։ 251; **Очерки истории Грузии** 1988։ 141-143; **Տեր-Պետրոսյան** 1981, 110-111)։ Վերջին տարիներին այդ հիմքերին արդեն միացել են նաև դրամագիտական տվյալները։ Տե՛ս **Gurnet** 1993։ 5; **Хуршудян** 2003։ 190-193; **Յակոբեան** 2020, 108-109։

Ավարտելով բոլորական-կուսակալական յուրահատուկ գործառույթի այս քննությունը՝ կարելի է մեր եզրակացությունների լույսի ներքո նորովի անդրադառնալ նաև Հայոց Արևելից կողմանց Գարդմանացի իշխանատոհմին հետագայում տրված «Միհրական/Միհրանեան» անվան (ըստ Մովսես Դասխուրանցու «Պատմութիւն Աղուանից»-ի Բ.Ժէ գլխի տոհմագրության) իրական պատմական հիմքերի գոնե համառոտ դիտարկմանը⁴⁰։ Այժմ կարելի է առավել հավանական համարել, որ V-VI դարերի ընթացքում Գարդմանացի Հայկազուն տոհմը⁴¹ կամ նրա մի ճյուղը, թերևս, խնամիական և դավանափոխության ճանապարհներով որոշակի մերձեցում է ունեցել Սասանյան տերության մեջ Կովկասյան սահմանի պաշտպանության լիազորության կարևոր իրազործող, ծագումով պարթև, բայց Ատրպատականում հաստատված *Միհրան*

⁴⁰ **Դասխուրանցի** 1983, գլ. Բ.Ժէ, 170-172, գլ. Գ.իբ/իգ/, 338-339։ Ըստ այս տոհմաբանական ավանդապատմի, որը, անկախ մերօրյա գրականության մեջ դեռ առկա մտայնություններից՝ լիովին վիպական է (մանրամասն տե՛ս **Յակոբեան** 2014, 109-113), իբրև թե «Միհրանեան» տոհմը սերում էր Սասանյան Խոսրով II Ապրուէզ արքային (590-628 թթ.) «ազգակից» ոմն Միհրանից, որը Բնդոյի ու Վստամի 595 թ. խռովության ճնշումից հետո 30 հազ. «երդով» փախել էր հյուսիս, բայց խազարների մոտ չհասած՝ Խոսրովի ներման «հրովարտակով» հաստատվել էր Գարդման գավառում, ուր դավադրաբար սպանել էր տեղի 12 Առանշահիկ իշխանների՝ գրավելով նրանց հողերը, իսկ Միհրանի թոռան որդի Վարդանն էլ (ով արդեն քրիստոնեություն էր ընդունել) իբրև թե նոր հաշվեհարդար էր տեսել «Առանշահիկների» հետ՝ կենդանի թողնելով լոկ իր փեսա Զարմիհրին։

⁴¹ Մեծ Հայքում Պարթև Արշակունիների թագավորությունն ավանդաբար Ք. ա. II դարում հաստատած Վաղարշակը (որի կերպարի տակ իրապես հանդես է գալիս առավելաբար Ք. հ. I դ. արքա Տրդատ I-ն, հմմ., օր.՝ **Адонц** 1908։ 431-433), ըստ Մովսես Խորենացու՝ Հայաստանի հյուսիս-արևելքի «կողմնակալ բիրաւոր» էր նշանակել Հայոց նահապետ Հայկից սերող և Սիսական նահանգը խորհրդանշող Սիսակի սերնդից ոմն Առանի, ումից էլ ծագել էին Կուրի աջափնյա Ուտիք և Արցախ նահանգների տարածքի՝ պատմիչի ժամանակի չորս իշխանատոհմերը՝ Ուտէացոց (*var.* Աւտէացոց), Գարդմանացոց, Ծաւդէացոց (*var.* Ծովդէացոց) և Գարգարացոց («Զօրանամակ»-ում կոչված՝ Գ[ո]ր[ո]զնունի, իսկ «Ներսէսեան գահնամակ»-ում՝ Գորոզուայք. տե՛ս **Յակոբեան** 2009, 281-282; **Յակոբեան** 2011, 537-538, 546, հմմ. **Հակոբյան** 1982, 122-123), ընդ որում՝ Սիսակի «աղու» (=«քաղցր», «մեղմ») մականունից էր այդ տարածքն անվանվել «Աղուանք»։ Ի դեպ, Պատմահորից քաղելով այս պատումը՝ Մովսես Դասխուրանցին իրեն բնորոշ հերթական շեղումներն է կատարել. օր.՝ «Աղուանք»-ի մեջ ընդգրկել է նաև Կուրի ձախափնյա, կովկասահայաց տարածքները՝ դրանց թեթևորեն վերագրելով այն, ինչ իր աղբյուրը գրում էր Եգերքի ու Վիրքի հյուսիսակողմերի մասին (հմմ. **Խորենացի** 1913, գլ. Բ.գ, 108-109։ **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 1854), իսկ Սիսակի «աղու» մականունն էլ հատկացրել է Առանին (**Դասխուրանցի** 1983, գլ. Ա.դ, 8)։

ազնվատոհմի հետ: Այս վերջինի մի քանի ներկայացուցիչներ լավ հայտնի են հայկական, վրացական և ասորական աղբյուրներից. օր.՝ Վարդանանց դեմ պատերազմող Միհրներսեհը, 484-ին մի քանի ամիս Հայոց մարզպան եղած Շապուհ Միհրանյանը, Գրիգոր Ռաժիկ նահատակը Միհրան տոհմից⁴², Ատրպատական շահրի մարզպան և Իրանի գահի հավակնորդ Վահրամ Չուբինը ևն: Նշված մերձեցման շնորհիվ Գարդմանացի իշխանների ձեռքում պիտի մի պահ կենտրոնացած լինեին Կովկասյան ողջ սահմանի (Բաղասականով, Աղվանքով և Վիրքով) պահպանության պատասխանատվությունը, որը նախկինում նրանք կիսում էին (այդպես նաև՝ հետագայում) Գուգարքի բղձխների, Սյունիքի և նրան ենթակա Գորոզուի «կողմնապահ» իշխանների հետ: Պետք է նկատի ունենալ, որ «Պատմութիւն Աղուանից»-ից լավ հայտնի՝ VI դ. սկզբների գործիչ Վարդան Քաջ Գարդմանացու⁴³ Արմայել պապի հայր և «առաջին Միհրանեան» Միհրան/Միհրը⁴⁴ մեծ հավանականությամբ կարող է նույնացվել Եղիշեի ու Մովսես Դասխուրանցու երկերում հիշված V դ. կեսերի անցքերի մասնակից, «Ճորայ մարզպան» Սեբուխտ

⁴² Նրա մասին տե՛ս Hoffmann 1880: 78–86; Говладзе 1979: 14-17; **Յակոբեան** 2000, սն. 146-149, 177-178: **Յակոբեան** 2009, 162-166:

⁴³ «Պատմութիւն Աղուանից»-ում առաջին Աղվանից իշխան Վարազ Գրիգորի պապ և Վաչագան Բարեպաշտ արքայի (485-523 թթ.) նախարար Վարդան Քաջի մասին ասվում է. «...որ հաւատացեալ ի Քրիստոս» (գլ. Գ.իբ /իգ/, էջ 339), սակայն ճիշտ կլինեին համարել, որ նա *վերադարձել էր քրիստոնեությանը*՝ շնորհիվ հավատափոխների/պրոզելիտների նկատմամբ Սասանյան Վաղարշ արքայից արքայի (484-488 թթ.) մոտեցման անօրինակ մեղմացման: Վարդանի անունն առկա է Վաչագանի հրավիրած Աղուէնի ժողովի մասնակիցների ցանկում («Վարդան Քաջ՝ Գարդմանայ տէր», գլ. Ա.իգ, 94), որի հարաբերականորեն ճշտված ժամանակը պիտի համարել 510-ական թթ. Միջակայքը (**Յակոբեան** 2020, 105, 163): Հմմ. նաև երկի Գ.Ժ գլխում, որը 704 թ. փաստաթուղթ է. «Վախտանգ ի Վարազմանեան, եւ նախնի է սոցա Քաջն Վարդան ի Միհրական տոհմէն, որ յաւուրս Վաչագանայ Աղուանից արքայի յԱղուէն ժողովոյն յարքայէն նախագահ եղեալ՝ բնաւորեցաւ ի Գարդման». մեր ընդգծած բառերից երևում է Գարդմանի իշխանի բարձր կարգավիճակը: Վարդանը երկիցս կոչված է նաև Գարդման բերդի շինող («Վարդ ծնաւ զՔաջն Վարդան, որ շինեաց զբերդն Գարդմանայ զերիս ամս»); «Քաջ Վարդան, որ հաւատացեալ ի Քրիստոս, եւ որ [առկայ ՁՁ գրչական վրիպակով՝ «ոչ» - Ա. Յ.] շինողն Գարդման բերդոյ». **Դասխուրանցի** 1983, գլ. Բ.Ժ, 172: գլ. Գ.իբ /իգ/, 339, հմմ. **Акопян** 1987: 160-161), և հիշում ենք, որ արաբ հեղինակները Կավատին ու Խոսրով Անուշիրվանին էին վերագրում Գարդմանի («Ջարդաման քաղաքի») կառուցումը:

⁴⁴ Աղբյուրում նրան է վերագրված Միհրավան քաղաքի կառուցումը (**Դասխուրանցի** 1983, գլ. Բ.Ժ, 171):

- Մերսերուխտի⁴⁵ և վրաց աղբյուրների՝ «Ռանի էրիսթա»⁴⁶ Բերգաբող - Բորգաբող - Բարգաբող - Վարագ-Բակուր - Վարգաբակի հետ (Սերուխտի և վերջինիս նույնացման հնարավորությունը նկատել է արդեն Իգոր Սեմյոնովը⁴⁷): Իսկ դա նշանակում է, որ այդ «առաջին Միհրանեանը» իր ժամանակով լիովին կարող էր լինել հաջորդը Մաշտոցին 428-430 թթ. միջակայքում մեծարող Խուրս Գարդմանացի «Հայկազուն» քրիստոնյա իշխանի: Իբրև դրան զուգորդվող զուգահեռ՝ հարևան Գուգարքում հավատամոռ Վարսկեն/Վազգենը որդին էր Մաշտոցի աջակից Աշուշա բարեպաշտ բղջիկի:

Ի դեպ, ինչպես ուշադիր նշմարել է Ի. Սեմյոնովը, «Վրաց դարձ»-ի անանուն հեղինակը Բորգաբող-Բարգաբողին կոչում է «պիտիախշ», այսինքն՝ *բղջիկ*⁴⁸: Ուշագրավ է նաև հետազոտողի հաջորդ դիտարկումը. «...հենվելով այն փաստի վրա, որ մի քանի տարի առաջ Վասակ Սյունին կրում էր Քարթլի մարզպանի տիտղոսը⁴⁹, կարելի է բավականին վստահ խոսել այն մասին, որ նույնպիսի տիտղոս էր կրում նաև Բորգաբողը, քանի որ Աղվանից թագավորությունն իրենից ներկայացնում էր Սասանյան պետության նույնպիսի սահմանային մարզ, ինչպիսին Քարթլի թագավորությունն էր, իսկ մարզպան տիտղոսի բառացի նշանակությունն է՝ «սահմանի (սահմանային մարզի) պահապան»: Կարելի է բերել նաև մեկ այլ փաստարկ. այն տարածքները,

⁴⁵ Եղիշե, յեղ. Գ, 70-71, 77: **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 599-600, 606 («Եւ ահա յետ ատուրց բազմաց եկն եհաս հազարապետն Աղուանից սուրբ եպիսկոպոսաւ աշխարհին, ... ասելով. «Գունդն Պարսից, որ էր ի կողմանս աշխարհին Հոնաց, դարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր...»: ... Զայս գրեաց եւ եցոյց մարզպանին, որում անուն էր Սերուխտ: Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն քաջալերս ի Վասակայ, ... ոչ եկաց մնաց ի կողմանս Ճորայ, այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զաւրու իւրոյ եւ փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն Կուր անուն»); **Դասխուրանցի** 1983, գլ. Բ.բ, 113-114: Ի դեպ, Եղիշեի ձեռագրերի «Սերուխտ» ընթերցումը ևս, գուցե, պետք է վերականգնել «Մերսերուխտ» (արդյո՞ք <*Մե[հ]ր-Սերուխտ)՝ հիմք ընդունելով պատմիչի դրվագը Ժ դարում բառացի արտագրած Մովսես Դասխուրանցու բնագիրը, քանի որ վերջինս այլ աղբյուրներ ուղղակի չի ունեցել (հմմ. **Ակինեան** 1970, 59; **Սվազյան** 1972, 202-203: **Каграмян** 1987: 9; **Акопян** 1987: 202).

⁴⁶ Տե՛ս **Джуаншер Джуаншериани** 1986: 58, 60.

⁴⁷ **Семенов** 2007: 50-51. Հավելենք, որ ըստ վրաց պատմիչի՝ Վարագ-Բակուրի դուստր Սագրուխտը դարձավ Վրաց Միրդատ արքայի կինը և Վախթանգ Գորգասալի մայրը (**Джуаншер Джуаншериани** 1986: 58-60; **Մելիքսեթ-Բեկ** 1934, 188):

⁴⁸ Տե՛ս **Обращение Грузии** 1989: 28. Հմմ. **Семенов** 2007: 41.

⁴⁹ Տե՛ս **Փարպեցի**, գլ. Բ.խե, 83; **Մատենագիրք Հայոց** 2003, 2279 («...եւ ես մինչ Վրաց մարզպանն էի եւ դուռն Աղուանից յիմում ձեռինն էր՝ բազում զաւրագլուխք Հոնաց ընդ իս բարեկամացան ուխտիւ եւ երդմամբ»):

որտեղ կառավարում էին Վասակը և Բորզաբողը, Վարահրան V-ի ժամանակ իրենցից միասնական կուսակալություն էին ներկայացնում, իսկ քանի որ Հազկերտ II-ի ժամանակ այն երկու մասի էր բաժանվել, և այդ ընթացքում Վասակին մարզպանի տիտղոս էր շնորհվել, ապա տրամաբանական կլիներ համարել, որ նույնպիսի տիտղոս էր ստացել նաև Բորզաբողը»⁵⁰: Այսինքն՝ նույն ինքը՝ Սեբուխտ - Մերսեբուխտ Գարդմանացի «Ճորայ մարզպանը»:

Այսպիսով՝ ներկայումս կարող ենք մեծ հավանականությամբ համարել, որ հայկական բղեշխություն-կուսակալությունների գլխավոր գործառույթը եղել է զինական: Նրանց վրա էր դրված հարևան դաշնակից փոքր պետությունների արտաքին սահմանի պաշտպանության պատասխանատվությունը, և այդ հարցում նրանց ենթարկվում էր տվյալ սատելիտ պետության զինուժը: Հայոց թագավորության առանձին բղեշխությունների և նրանց հարևան պետությունների միջև ձևավորվում էին յուրահատուկ հարաբերություններ, որոնք երբեմն առաջացնում էին անջատողական միտումներ: Ընդ սմին, IV դարում Հայոց Արևելից կողմանց երկու կուսակալ իշխանությունները (Գարդմանացիք և Սինիքից անջատված Գորոզուայք - «Գարգարացիք») Մեծ Հայքի արքայի անունից բղեշխական զինական գործառույթներ էին իրականացնում Կուրի ծախսափնյա Աղվանից և Բաղասականի թագավորությունների նկատմամբ՝ կրելով գլխավոր պատասխանատվությունը նրանց հյուսիսային սահմանների պաշտպանության համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ագաթանգեղոս 1909, Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Աշխատութեամբ՝ Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Ստ. Կանայեանց, Տփղիս [Agat'angeġos 1909, Agat'angeġay Patmut'awn Hayots, Aškhatut'eamb G. Tēr-Mkrtġean ew St. Kanayeants, Tp'ġis].

Ագաթանգեղոս 1977, Պատմություն Հայոց, Աշխարհաբար թարգմանություն ներածականով ու ծանոթություններով՝ Ա. Տեր-Ղեւոնդյանի, Երեւան [Agat'angeġos 1977, Patmut'awn Hayots, Aškharhabar t'argmanut'yun nerac'akanov u c'anot'ut'yunnerov A. Ter-Ġewondyani, Yerevan].

Ակինեան Հ. Ն. 1970, Մովսէս Դասխուրանցի (կոչուած Կաղանկատուացի) եւ իր Պատմութիւն Աղուանից, Վիեննա [Akinean H. N. 1970, Movsēs Daskhurantsi (koc'uatš Kaġankatuatsi) ew ir Patmut'awn Aġuanits, Wien].

⁵⁰ Семенов 2007: 41.

- Անանուն, Աշխարհացոյց 2013**, Անանուն (Է դար), Աշխարհացոյց, Գիտա-քննական բնագիր՝ Ա. Յակոբեանի, - Հանդէս ամսօրեայ, ՃԻԷ տարի, Վիեննա-Երեւան, սն. 35-194 [Ananun, Aškharhatsoys 2013, Ananun (VII dar), Aškharhatsoys, Gita-qnnakan bnagir A. Yakobeani, - Handēs amsoreay, CXXVII tari, Wien-Yerewan, col. 35-194].
- Արաբ մատենագիրներ 2005**, Ներածությունը և բնագրից թարգմանությունները Ա. Տեր-Ղեւոնդյանի (Օտար աղբյուրները Հայաստանի եւ հայերի մասին. 16), Երևան [Arab matenagirner 2005, Nerac‘ut‘yunə ew bnagrits t‘argmanut‘yunnerə A. Ter-Ġewondyani (Otar aġbyurnerə Hayastani ew hayeri masin: 16), Yerewan].
- Բուզանդ 1933**, Փաւստոսի Բուզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց. Ի չորս դպրութիւնս, Վենետիկ [Buzand 1933, P‘awstosi Buzandatswoy Patmut‘iwn Hayots: I čors dprutiwns, Venetik].
- Դասխուրանցի 1983**, Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Քննական բնագիրը և ներածությունը Վ. Առաքելյանի, Երևան [Daskhurantsi 1983, Movsēs Kaġankatuatsi, Patmut‘iwn Aġuanits aškharhi, Qnnakan bnagirə ew nerac‘ut‘yunə V. Araġelyani, Yerewan].
- Եղիշէ 1957**, Եղիշէի Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Ի յոյս ածեալ ... աշխատութեամբ՝ Ե. Տէր-Մինասեան, Երեւան [Eġišē 1957, Eġišēi Vasn Vardanay ew Hayots paterazmin, I loys ac‘eal ... aškhatut‘eamb E. Tēr-Minasean, Yerewan].
- Թովմա 1887**, Թովմայի վարդապետի Արծրունոյ Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, ՍՊԲ. [T‘ovma 1887, T‘ovmayi vardapeti Arc‘runwoy Patmut‘iwn tann Arc‘runeats, SPb.].
- Թովմա 2006**, Թովմա Արծրունի եւ Անանուն, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Քննական բնագիրը, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները՝ Մ. Հ. Դարբինյան-Մելիքյանի, Երեւան [T‘ovma 2006, T‘ovma Arc‘runi ew Ananun, Patmut‘iwn tann Arc‘runeats, Qnnakan bnagirə, aġajabanə ew c‘anot‘agrut‘yunnerə M. H. Darbinyan-Meliqyani, Yerewan].
- Թովմա 2010**, Թովմա Արծրունի եւ Անանուն, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Աշխատասիրությամբ՝ Գ. Տէր-Վարդանյանի, - Մատենագիրք Հայոց, հտ. ԺԱ, Ժ դար, Անթիլիաս [T‘ovma 2010, T‘ovma Arc‘runi ew Ananun, Patmut‘iwn tann Arc‘runeats, Aškhatasirut‘eamb G. Tēr-Vardaneani, Ant‘ilias].
- Խորենացի 1913**, Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց, Աշխատութեամբ՝ Մ. Արեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Տփղիս [Movsisi Khorenatswoy Patmut‘iwn Hayots, Aškhatut‘eamb M. Abeġean ew S. Yarut‘iwnean, Tp‘ġis, 1913].
- Կարապետյան Ս. 2004**, Հյուսիսային Արցախ, Երևան [Karapetyan S. 2004, Hyusisayin Artsakh, Yerewan].
- Կորիւն 1941**, Վարք Մաշտոցի, Բնագիրը ... առաջաբանով եւ ծանօթութիւններով ի ձեռն Մ. Արեղեանի, Երեւան [Koriwn 1941, Varq Maštotsi, Bnagirə ... aġajabanov ew c‘anot‘ut‘yunnerov i dzeġn M. Abeġeani, Yerewan].

- Կրկյաշարյան Ս. Մ. 1966**, Բղեշխությունների առաջացումը Հայաստանում, - ՊԲՀ, հ^մ 4, էջ 257-262 [**Krkyasharyan S. M.** 1966, Bdeškhut'yunneri arajatumə Hayastanum, - PBH, No. 4, pp. 257-262].
- Հակոբյան Ա. Հ. 1982**, Գարգարացիները ըստ անտիկ եւ հայկական սկզբնաղբյուրների, - ՊԲՀ, հ^մ 4, էջ 116-130 [**Hakobyan A. H.** 1982, Gargaratsinerə əst antik ew haykakan skzbnagbyurneri, - PBH, No. 4, pp. 116-130].
- Հարությունյան Բ. 1976**, Մեծ Հայքի թագաւորության հյուսիս-արեւելյան մարզերի վարչա-քաղաքական կացութիւնը 387-451 թթ., - ԲԵՀ, հ^մ 2, էջ 77-95 [**Harut'yunyan B.** 1976, Mets Hayqi t'agavorut'yan hyusis-arewelyan marzeri varča-qağaqakan katsut'yunə 387-451 t't', - BEH, No. 2, pp. 77-95].
- Հարությունյան Բ. Հ. 1988**, Հայ Արշակունիների ձեռական իշխանության կալվածքների հարցի շուրջը, - ՊԲՀ, հ^մ 3, էջ 56-67; հ^մ 4, էջ 44-60 [**Harut'yunyan B. H.** 1988, Hay Aršakunineri dzerakan iškhanut'yan kalvac'qneri hartsi šurjə, - PBH, No. 3, Pp. 56-67; No. 4, pp. 44-60].
- Հարությունյան Բ. 1994, 1995**, Արցախի, Հայոց Արեւելից կողմերի եւ Ղարաբաղի տարածքի հարցի շուրջը, - ՊԲՀ, 1994, հ^մ 1-2, էջ 256-266; 1995, հ^մ 1, էջ 191-208 [**Harut'yunyan B.** 1994, 1995, Artsakhi, Hayots Arewelits koğmeri ew Ġarabaği tarac'qi hartsi šurjə, - PBH, 1994, No. 1-2, Pp. 256-266; 1995, No. 1, pp. 191-208].
- Հարությունյան Բ. Հ. 1998**, Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների եւ Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ. թ. ա. VII-VI դ.դ.), Երեւան [**Harut'yunyan B. H.** 1998, Hayastani, hay-iranakan haraberut'yunneri ew Arajavor Asiayi hnaguyn patmut'yan mi qani khndirneri šurj (m. t'. a. VII-VI d.d.), Yerevan].
- Հերոդոտոս 1986**, Պատմություն ինը գրքից, Թարգմ.՝ Ս. Կրկյաշարյանի, Երեւան [**Herodotos** 1986, Patmut'iwn in grqits, T'argm. S. Krkyasharyani, Yerevan].
- Մանասերյան Ռ. Լ. 1999**, Թագավորական իշխանության հաստատության զարգացման առանձնահատկություններն Արտաշեսյանների օրոք (թագավորը եւ ավագանին), - ԼՀԳ, հ^մ 1, էջ 77-85 [**Manaseryan R. L.** 1999, T'agavorakan iškhanut'yan hastatut'yan zargatsman arandznahatkut'yunnern Artasēsyaneri oroq (t'agavorə ew avaganin), - LHG, No. 1, pp. 77-85].
- Մառ Ն. 1911**, Մկրտութիւն Հայոց, Վրաց, Աբխազաց եւ Ալանաց ի սրբոյն Գրիգորէ, Ի ռուս հրատարակութենէ, կատարելոյ ... Նիկողայոսէ Մառ, Թարգմանեաց ի հայ Յուսիկ արք., Վաղարշապատ - Ս. Էջմիածին [**Mař N.** 1911, Mkrtut'iwn Hayots, Vrats, Abkhazats ew Alanats i srboyn Grigorē, I rus hratarakut'enē, katareloy ... Nikoğayosē Mař, T'argmaneats i hay Yusik arq., Vağaršapat - S. Ejmiac'in].
- Մատենագիրք Հայոց 2003**, հտ. Ա-Բ (Կորին, Փաւստոս Բուզանդ, Ագաթանգեղոս, Մովսէս Խորենացի, Ղազար Փարպեցի), Անթիլիաս [Matenagirq Hayots 2003, ht. I-II, (Koriwn, P'awstos Buzand, Agat'angeğos, Movsēs Khorenatsi, Ġazar P'arpetsi), Ant'iliias].

- Մարկվարտ 3. 1903**, Հայ բղեաշխք, - Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, սն. 1-5, 114-119 [Markvart Y. 1903, Hay bdeashkhq, - Handēs amsoreay, CXV tari, Wien, col. 1-5, 114-119].
- Մելիքսեթ-Բեկ Լ. 1934**, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի եւ հայերի մասին, հտ. Ա (Ե-ԺԲ դար), Երեւան [Melikset'-Bek L. 1934, Vrats agbyurnerə Hayastani ew hayeri masin, ht. I (V-XII dar), Yerevan].
- Մուշեղյան Ա. Վ. 2007**, Մովսես Խորենացու դարը, Երեւան [Mušegyan A. V. 2007, Movses Khorenatsu darə, Yerevan].
- Մուրադյան Պ. Մ. 1996**, Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանությունը. Բնագրեր եւ հետազոտություն, Երեւան [Muradyan P. M. 1996, Surb Šušaniki vkayabanut'yunə: Bnagrər ew hetazotut'yun, Yerevan].
- Յակոբյան Ա. 2000**, Ծիծեռնականքի եկեղեցու անուանումը, նահատակի գերեզմանը եւ շինարարական փուլերը, - Հանդես ամսօրեայ, ՃԺԴ տարի, Վիեննա, սն. 135-196 [Yakobyan A. 2000, C'ic'ernavanqi ekeğetsu anuanumə, nahataki gerezmanə ew šinararakan p'ulerə, - Handēs amsoreay, CXIV tari, Wien, col. 135-196].
- Յակոբյան Ա. 2006**, Մաշտոցի երկրորդ հիւսիսային ուղեւորութեան ժամանակը եւ խնդիրները, - Միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Հայոց գրերի գյուտի 1600-ամյակին, Ջեկուցումների ժողովածո, Երեւան, էջ 122-131 [Yakobyan A. 2006, Maštotsi erkrord hiwsisayin uğeworut'ean žamanakə ew khndirnerə, - Mijazgayin gitažogov, nvirvac' Hayots greri gyuti 1600-amyakin, Zekutsumneri žogovac'o, Yerevan, pp. 122-131].
- Յակոբյան Ա. 2009**, Պատմա-աշխարհագրական եւ վիճակագրական հետազոտություններ (Արցախ եւ Ուտիք), Վիեննա-Երեւան [Yakobyan A. 2009, Patma-aškhaghakan ew vimagragitakan hetazotut'iwnner (Artsakh ew Utik), Wien-Yerevan].
- Յակոբյան Ա. Գահնամակ 2011**, «Գահնամակ ազատաց եւ տանուէրանց Հայոց» եւ «Զաւրանամակ». Հետազոտություն եւ բնագրեր, - «Բազմավէպ», Վենետիկ, հ^ր 3-4, էջ 485-550 [Yakobyan A. Gahnamak 2011, "Gahnamak azatats ew tanuterants Hayots": Hetazotut'iwn ew bnagrər, - "Bazmavēp", No. 3-4, p. 485-550, Venetik].
- Յակոբյան Ա. 2014**, «Առանշահիկներ - Միհրանեաններ» տոհմաբանական առասպելի պատմական հիմքերը, - Հայագիտական միջազգային երկրորդ համաժողով. «Հայագիտությունը եւ արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները», Ջեկուցումների ժողովածո, Երեւան, էջ 109-113 [Yakobyan A. 2014, "Aranšahikner - Mihraneanner" tohmabanakan araspeli patmakan himqerə, - Hayagitakan mijazgayin II hamažogov: "Hayagitut'yunə ew ardi žamanakašrjani martahravernerə, Zekutsumneri žogovac'o, Yerevan, pp. 109-113].
- Յակոբյան Ա. 2020**, Արքայատոհմերն ու իշխանատոհմերը Բուն Աղուանքում եւ Հայոց Արեւելից կողմանքում անտիկից մինչեւ ԺԳ դար (Պատմա-աղբիւրագիտական քննութիւն), Երեւան [Yakobyan A. 2020, Arqayatohmem u iškhanatohmerə Bun Ağuanqum ew Hayots Arewelits koğmanqum antikits minc'ew XV dar (Patma-agbyuragitakan qnnut'iwn), Yerevan].

- Յարութիւնեան Բ. 2001**, Մեծ Հայքի բղեշխութիւնների եւ բղեշխութեան հաստատութեան շուրջ, - Հանդէս ամսօրեայ, ՃԺԵ տարի, Վիեննա, սն. 97-180 [Yarut'yunyan B. 2001, Mec' Hayqi bdeškhut'yunneri ew bdeškhakan hastatut'ean šurj, - Handēs amsoreay, CXV tari, Wien, col. 97-180].
- Յովհան 2005**, Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարաւնոյ, Գիտաքննական բնագիրը՝ Ա. Յակոբեանի, - Մատենագիրք Հայոց, հտ. Դ-Ե, Անթիլիաս [Yovhan 2005, Yovhan Mamikonean, Patmut'iwn Tarawnoy, Gitaqnnakan bnagirə A. Yakobyani, Matenagirq Hayots, ht. IV-V, Ant'ilies].
- Յունարէն Վարք 1966**, Ագաթանգեղոսի պատմության հունական նորահայտ խմբագրությունը (Վարք), Թարգմ. հունարէն բնագրից՝ Հ. Բարթիկյանի, առաջաբան եւ ծանոթագրություններ՝ Ա. Տեր-Ղեւոնդյանի, - «Էջմիածին», հմբ Է, էջ 28-34, հմբ Ը, էջ 46-51, հմբ Թ-Ժ, էջ 79-87 [Yunarēn Varq 1966, Agat'angeḡosi patmut'yan hunakan norahayt khmbagrut'yunə (Varq), T'argm. hunaren bnagrits H. Bart'ikyani, aṛajaban ew c'anot'agrut'yunner A. Ter-Ġevondyani, - "Ejmiac'in", No. VII, pp. 28-34, No. VIII, Pp. 46-51, No. IX-X, p. 79-87].
- Պլուտարքոս 2001**, Կենսագրություններ, Կազմեց, ... թարգմանեց, առաջաբանը եւ ծանոթագրությունները գրեց՝ Ս. Գրքաշարյան, Երեւան [Plutarqos 2001, Kensagrut'yunner, Kazmets, ... t'argmanets ew c'anot'agrut'yunnerə grets S. Grqašaryan, Yerevan].
- Պրոկոպիոս Կեսարացի 1967**, Օտար աղբյուրները Հայաստանի եւ հայերի մասին. 5, Բյուզանդական աղբյուրներ. Ա, Թարգմ. բնագրից, առաջաբան եւ ծանոթագրություններ՝ Հ. Բարթիկյանի, Երեւան [Prokopios Kesaratsi 1967, Otar aḡbyurnerə Hayastani ew hayeri masin: 5, Byuzandakan aḡbyurner: I, T'argm. bnagrits, aṛajaban ew c'anot'agrut'yunner H. Bart'ikyani, Yerevan].
- Սարգսեան Գ., Յակոբեան Ա. 2012**, Նորայայտ Կարկառ քաղաքատեղին, - «Վարձք», հմբ 5, Երեւան, էջ 43-59 [Sargsean G., Yakobean A. 2012, Norayayt Karkar qaḡaqateḡin, - "Vardzq", No. 5, Yerevan, p. 43-59].
- Սեբէոս 1979**, Պատմութիւն Սեբէոսի, Աշխատասիրությամբ՝ Գ. Վ. Աբգարյանի, Երեւան [Sebeos 1979, Patmut'iwn Sebeosi, Aškhatasirut'eamb G. V. Abgaryani, Yerevan].
- Սեբիոս 1939**, Սեբէոսի եպիսկոպոսի Պատմութիւն, Չորրորդ տպագրութիւն ... ի ձեռն Ստ. Մալխասեանց, Երեւան [Sebios 1939, Sebeosi episkoposi Patmut'iwn, Čorrord tpagrut'iwn ... i dzern St. Malkhaseants, Yerevan].
- Սվազյան Հ. Ս. 1972**, Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության» աղբյուրները, - ՊԲՀ, հմբ 3, էջ 195-206 [Svazyan H. S. 1972, Movses Kaḡankatvatsu "Aḡvanits aškharhi patmut'yan" aḡbyurnerə, - PBH, No. 3, pp. 195-206].
- Ստրաբոն 1940**, Քաղեց եւ թարգմանեց Հ. Աճառյան, Երեւան [Strabon 1940, Qaḡets ew t'argmanets H. Ač'airyan, Yerevan].
- Տեր-Պետրոսյան Լ. Հ. 1981**, Մաշտոցյան ավանդները եւ Հայոց առաքելությունը Հոնաց աշխարհում, - ՊԲՀ, հմբ 1, էջ 107-119 [Ter-Petrosyan L. H.

- 1981, Mashtotsyan avandnerə ew Hayots araqelut'yunə Honats aşkharhum, - PBH, No. 1, pp. 107-119].
- Փարպեցի 1904**, Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց եւ Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, Աշխատութեամբ՝ Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Ստ. Մալխասեան, Տիփլիս [P'arpetsi 1904, Ġazaray P'arpetswoy Patmut'iwn Hayots ew T'uġt' ar Vahan Mamikonean, Aşkhatut'eamb G. Tër-Mkrtċean ew St. Malkhasean, Tr'ġis].
- Адонц Н. 1908**: Армения в эпоху Юстиниана. Политическое состояние на основе нахарарского строя, СПб. [Adonts N. 1908, Armeniya v ėpokhu Yustiniana. Politichesкое sostoyanie na osnove nakhararskogo stroya, SPb.].
- Акопян А. А. 1987**: Албания-Алуанк в греко-латинских и древнеармянских источниках, Ереван [Akopyan A. A. 1987, Albaniya-Aluank v greko-latinskikh i drevnearmyanskikh istočnikakh, Erevan].
- Акопян А. КВ 1987**: “История Армении” Фавста Бузанда как источник “Повести о Вачагане” (Снова о первом и втором дпрутюнах Фавста Бузанда), - “Кавказ и Византия”, вып. 5, Ереван, с. 72-81 [Akopyan A. KV 1987, “Istoriya Armenii” Favsta Buzanda kak istočnik “Povesti o Vaċagane (Snova o pervom i vtorom dprutyunakh Favsta Buzanda)”, – “Kavkaz i Vizantiya”, vyp. 5, Erevan, Pp. 72-81].
- Арутюнян А. Ж. 2015**: Армения, государства Восточного Средиземноморья и Иран (189 г. до н. э. - 298 г. н. э.), Ростов-на Дону [Arutyunyan A. Ž. 2015, Armeniya, gosudarstva Vostočnogo Sredizemnomor'ya i Iran (189 g. do n. ė. - 298 g. n. ė.), Rostov-na Donu].
- Арутюнян Б. 1979**: Административное деление закавказских владений Сасанидского Ирана согласно труду Елишэ, - “Кавказ и Византия”, вып. 1, Ереван, с. 19-35 [Arutyunyan B. A. 1979, Administrativnoe delenie zakavkazskikh vladenyi Sasanidskogo Irana soglasno trudu Elišċ, – “Kavkaz i Vizantiya”, vyp. 1, Erevan, Pp. 19–35].
- Арутюнян Б. А. 2001**, Епархии Армянской церкви в Римской империи и проблема собственных владений армянских Аршакидов, – Международная научная конференция “Армения и Христианский Восток”. 27-30 июня 2001 г., Тезисы докладов, СПб., с. 24–26 [Arutyunyan B. A. 2001, Eparkhii armyanskoy tserkvi v Rimskoy imperii i problema sobstvennykh vladenyi armyanskikh Arşakidov, – Meždunarodnaya naučnaya konferentsiya “Armeniya i Khristianskiy Vostok”. 27-30 iyunya 2001 g., Tezisy dokladov, SPb., Pp. 24–26].
- Баладзори 1927**: Книга завоевания стран, Текст и перевод П. К. Жузе, Баку [Baladzori 1927, Kniga zavoevaniya stran, Tekst i perevod P. K. Žuze, Baku].
- Гоиладзе В. И. 1979**: Политическое развитие Картли с начала VI в. до конца 30-х гг. VII в.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук, Тбилиси [Goiladze V. I. 1979, Politichesкое razvitie Kartli s načala VI v. do kontsa 30-kh gg. VII v.: Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk, Tbilisi].
- Джуаншер Джуаншеряни 1986**: Жизнь Вахтанга Горгасала, Пер., введение и примечания Г. В. Цулая, Тбилиси [Džuanšċer Džuanšċeriani 1986, Žizn' Vakhtanga Gorgasala, Per., vvedenie i primeċaniya G. V. Tsulaya, Tbilisi].
- Жамкочян А. С. 2016**: Житие св. Григория Просветителя Армении по арабской синайской рукописи 455, Ереван [Žamkoċyan A. S. 2016, Žitie sv. Grigoriya Prosvetitelya Armenii po arabskoy sinayskoy rukopisi 455, Erevan].

- Каграманян К. А. 1987:** Источники “Истории страны Алуанк”: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук, Ереван [**Kagramanyan K. A. 1987**, Istočniki “Istorii strany Aluank”: Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk, Erevan].
- Караулов Н. А. 1902:** Сведения арабских писателей X и XI веков по Р. Хр. о Кавказе, Армении и Азербейджане, - СМОМПК, вып. XXXI, Тифлис [**Karaulov N. A. 1902**, Svedeniya arabskikh pisateley X i XI vekov po R. Khr. o Kavkaze, Armenii i Aderbeydžane, - SMOMPK, vyp. XXXI, Tiflis].
- Караулов Н. А. 1903:** Сведения арабских писателей X и XI веков по Р. Хр. о Кавказе, Армении и Азербейджане, - СМОМПК, вып. XXXII, Тифлис [**Karaulov N. A. 1903**, Svedeniya arabskikh pisateley X i XI vekov po R. Khr. o Kavkaze, Armenii i Aderbeydžane, SMOMPK, vyp. XXXII, Tiflis].
- Март Н. 1906:** Крещение армян, грузин, абхазов и аланов святым Григорием (Арабская версия), - ЗВОИРАО, т. 16, 1904–1905, вып. II–III, СПб., с. 63–211 [**Marr N. 1906**, Kreščenie armyan, gruzin, abkhazov i alanov svyatym Grigoriem (Arabskaya versiya), – ZVOIRAO, t. 16, 1904–1905, vyp. II–III, Spb., Pp. 63–211].
- Новосельцев А. П. 1980:** Генезис феодализма в странах Закавказья, Москва [**Novoseltsev A. P. 1980**, Genezis feodalizma v stranakh Zakavkaz'ya, Moskva].
- Обращение Грузии 1989:** Пер. с древнегрузинского Е. С. Такайшвили. Редакционная обработка, исследование и комментарии М. С. Чхартишвили, Тбилиси [Обраščenie Gruzii 1989, Per. s drevnegruzinskogo E. S. Takayšvili. Redaktsionnaya obrabotka, issledovanie i kommentarii M. S. Čkhartišvili, Tbilisi].
- Очерки истории Грузии 1988:** т. II, Грузия в IV-X веках, Ред.: М. Д. Лордкипанидзе, Д. Л. Мухелишвили, Тбилиси [Očerki istorii Gruzii 1988, t. II, Gruzija v IV-X vekakh, Red.: M. D. Lordkipanidze, D. L. Muskhelishvili, Tbilisi].
- Очерки истории СССР 1958:** Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР III–IX вв., Москва [Očerki istorii SSSR 1958, Krizis rabovladel'českoj sistemy i zaroždenie feodalizma na territorii SSSR III-IX vv., Moskva].
- Перевалов С. М. 2010:** Тактические трактаты Флавия Арриана: Тактическое искусство; Диспозиция против аланов, Москва [**Perevalov S. M. 2010**, Taktičeskie traktaty Flaviya Arriana: Taktičeskoe iskusstvo; Dispozitsiya protiv alanov, Moskva].
- Семенов И. Г. 2002:** Этнополитическая история Восточного Кавказа в III-VI вв.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук, Махачкала [**Semenov I. G. 2002**, Etnopolitičeskaya istoriya Vostočnogo Kavkaza v III-VI vv.: Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk, Makhačkala].
- Семенов И. Г. 2007:** Генеалогия Картлийских царей: от Мириана III до Вахтанга Горгасала, Махачкала [**Semenov I. G. 2007**, Genealogiya Kartliyskikh tsarey: ot Miriana III do Vakhtanga Gorgasala, Makhačkala].
- Хуршудян Э. Ш. 2003:** Армения и Сасанидский Иран (Историко-культурологическое исследование), Алматы [**Khuršudyan E. Š. 2003**, Armenia i Sasanidskie Iran (Istoriko-kul'turologičeskoe issledovanie), Almaty].
- Хуршудян Э. Ш. 2015:** Государственные институты Парфянского и Сасанидского Ирана. III в. до н. э. - VII в. н. э., Алматы [**Khuršudyan E. Š. 2015**, Gosudarstvennyye instituty Parfyanskogo i Sasanidskogo Irana. III v. do n. e. - VII v. n. e., Almaty].

- Церетели Г. В. 1941:** Армазская билингва, Тбилиси [Tsereteli G. V. 1941, Armazskaya bilingva, Tbilisi].
- Garitte G. 1946:** Documents pour l'étude du livre d'Agathange, Rome.
- Gurnet F. 1993:** A new Sasanian Mintmark? - "Journal of the Oriental Numismatic Society", № 138, London.
- Hewsen R. H. 1988-1989, 1990-1991:** Introduction to Armenian historical geography IV: The Vitaxates of Arsacid Armenia..., - REArm., t. XXI, XXII, Paris.
- Hoffmann G. 1880:** Auszüge aus Syrischen Akten Persischer Märtyrer, Leipzig.
- Lafontaine G. 1973:** La version grecque ancienne du livre arménienne d'Agathange (édition critique), Louvain-la-Neuve.
- Marquart J. 1901:** Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Mosēs Xorenaçi: mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen, Berlin.
- Mutafian Cl. 2012:** L'Arménie du Levant (Xie-XIVe siècle), t. I-II, Paris.
- Pagliaro A. 1929-1930:** Mediopersiano bitaxš, armeno bdeašx: ó óφθαλμός τοῦ βασιλέως, - "Rivista degli studi Orientali", Vol. XII, fasc. II (Roma), p. 160-168.
- Petr. 1860:** Византийские историки. Перевод С. Дестуниса, СПб.
- Proc. 1954:** Procopius, De aedificiis, With an English translation by H. B. Dewing, Cambridge/Mass. - London.
- Strab. 1915-1925,** Strabonis Geographica, Recognoverunt A. Meineke, Vol. I-III, Lipsiae.
- Toumanoff C. L. 1963:** Studies in Christian Caucasian History, Georgetown.

Ալեքսան Հակոբյան

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ
jakobialex@yahoo.com

ONCE MORE ABOUT THE MAIN FUNCTION OF THE ARMENIAN PITIASHKHS (BDEAŠXS)

Aleksan Hakobyan

Key words: *Gugark', Gardman, pitiashkhs, governorships, Aldznik', Not-Artašrakan, Kadmēatsik', Korduk', Karkar, Gorozuayk', Mihraneans, Albania, Balasakan.*

At present, it can be assumed with great confidence that the main function of the Armenian pitiashkhs-governorships was military. They were responsible for protecting the external border of neighboring small allied states, and in this matter the entire army of the satellite state was subordinate to them.

Thus, the pitiashkhs of Gugark were responsible for protecting the external border of the kingdom of Iberia (Virq), the pitiashkhs of Aldznik were responsible for protecting the external border of the kingdom of Osroene (Edessa), the pitiashkhs of the Nor-Shirakan sides were responsible for protecting the external border of the kingdom of Adiabene (Assyria), and the pitiashkhs of Korduk were responsible for protecting the external border of the kingdom Aruastan (Migdonia). As compensation for their service, the pitiashkhs received control over small areas of the neighboring satellite states. Probably, such an

Iranian institution of pitiaškhs was introduced in Armenia by Tigran II during the acceptance of the rights and duties of the king of kings.

Analysis of information from Armenian sources shows that several border principalities / governorships also had similar pitiaškh functions. Thus, specific relations were formed between some individual pitiaškhs of the Armenian Kingdom (the bdeāšxs) and neighboring states, which sometimes led to separatist tendencies. One of the striking examples of this is the relationship between the Armenian principalities / governorship of Gardman on the right bank of the Kura River and the kingdom of Albania Proper on the left bank of the Kura.

In the 4th century the principalities / viceroyalties of the Eastern side of Armenia (Gardmanatsiq and Gorozuayq - “Gargaratsiq” who were separated from Syuniq) - on behalf of the king of Greater Armenia, performed military pitiaškh functions with respect to the Albanian and Bağasakan kingdoms on the left bank of the Kura, bearing supreme responsibility for the protection of their external (northern) borders.

СОВЕТСКО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ОТ НЕЙТРАЛИТЕТА ДО ТРЕБОВАНИЯ (1941 Г.)*

Кристине Мелконян

Аннотация

Дипломатическая история Второй мировой войны, ставшей одним из самых важных и трагических событий XX века, является предметом исследования многих ученых. В сложном комплексе международных отношений этого периода значительный интерес представляет изучение развития советско-турецких отношений. Внешняя политика СССР как одной из мировых держав, несомненно, во многом определяла ход истории. Турция - также в определенном смысле ключевая страна. Из-за выгодного географического положения на перекрестке путей между Востоком и Западом, а также принадлежащей ей решающей роли в вопросе контроля над проливами Босфор и Дарданеллы, а, следовательно, и в вопросе прохода судов из Средиземного моря в Черное, Турция на протяжении веков была объектом ожесточенной дипломатической борьбы и войн между великими державами. Накануне Второй мировой войны Турция вновь превратилась в район переплетения интересов Англии, Франции, Германии, Италии. Важное стратегическое положение Турции и стремление повлиять на политическую ориентацию турецкого правительства обусловили активизацию политики этих государств по отношению к ней. Рассматриваемый период явился поворотным в советско-турецких отношениях, когда на смену дружественным связям, основа которых была заложена в первые годы существования Турецкой Республики, пришли охлаждение и сдержанность.

Ключевые слова: *международные отношения, Вторая мировая война, Турция, СССР, переговоры, советско-турецкие отношения, дипломатический документ, В. Молотов, Ш. Сараджоглу, С. Виноградов.*

Накануне Второй мировой войны разногласия и споры между Москвой и Анкарой уже были совершенно очевидными. Как известно, после подписания пакта о ненападении от 23 августа 1939г. между нацистской Германией и СССР, немецкая армия напала на Польшу 1 сентября 1939г., а затем, 3 сентября 1939г. Франция и Великобритания совместно объявили войну Германии. Таким образом, началась Вторая мировая война. Именно в этот период, рабочий визит премьер-министра Турции Шюкря Сараджоглу в Москву 23 сентября - 17 октября 1939г. и официальные переговоры в рамках этого важного визита однозначно явились переломным моментом в турецко-советских отношениях¹. В данных переговорах, советская сторона потребо

* Статья поступила 20 ноября 2021 года. Статья была рецензирована 27 ноября 2021 года.

¹ *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers* 1951: 858.

вала от турецкой внесения некоторых изменений в пунктах конвенции Монтре, которые определяли режим проходов военных кораблей нечерноморских стран. Этим шагом Москва попыталась полностью закрыть проливы нечерноморским странам, держа Анкару вне военных действий в качестве буферной зоны на юге. По сути дела, основной причиной данного требования Москвы, является опасение по поводу возможного тайного транспортирования оружия и припасов на гражданских судах. После длительных сложных встреч Московские переговоры не принесли положительных результатов¹.

31 октября 1939г. председатель Совета народных комиссаров СССР и наркома иностранных дел В. Молотов выступил на заседании Верховного Совета СССР с докладом «О внешней политике Советского Союза», в котором сделал обстоятельный анализ событий осени 1939 года в Европе и в мире. Этот доклад был опубликован 1-2 ноября в «Правде», «Известиях», «Комсомольская правда» и во всех республиканских газетах. В этом докладе В.Молотов коснулся и московских переговоров с министром иностранных дел Турции в сентябре-октябре 1939 года. По вопросу Черноморских проливов В.Молотов отметил, что Турция отвергла идею заключения пакта, и заявил: «Советско-турецкие переговоры не увенчались подписанием пакта, однако позволили прояснить или хотя бы определить ряд интересующих нас вопросов... В результате московских переговоров и по результатам политических актов турецкого правительства многое в политике Турции нам стало ясно. Как известно, турецкое правительство связывает свою судьбу с группой европейских стран, в данный момент участвующих в войне. Турция заключила пакты с Англией и Францией, уже два месяца как воюющих с Германией. Тем самым Турция отбросила политику осторожного нейтралитета и вошла в сферу расширяющейся европейской войны. Это обрадовало Англию и Францию, стремящихся вовлечь в войну возможно большее число нейтральных стран. Не будем гадать: пожалеет об этом Турция или нет. Мы только отмечаем эти новые моменты в политике нашего соседа и должны внимательно следить за ходом дальнейших событий. Если Турция в определенной мере связала себе руки и встала на сторону одной из воюющих сторон, хотя это и опасно для нее, видимо, она берет на себя эту ответственность»².

Через неделю после доклада, 6 ноября 1939 года - в канун очередной годовщины Октябрьской революции, В.Молотов вновь выступил с докладом и вновь коснулся вопросов, связанных с Турцией. При этом он сделал

¹ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 37, д. 485 (Турция. Позиция отдельных государств в вопросе о Проливах. (дополнительно). 02.04.1941 - 31.12.1941), л. 3.

² «О внешней политике Советского Союза». Доклад II председателя Совета Народных Комиссаров и Народного Комиссара Иностранных дел тов. В. М. Молотова на заседании Верховного Совета Союза СССР 31 октября 1939 г., «Комсомольская правда», 01.11.1939.

заявление, что уже нельзя закрывать глаза на то, что идет активный процесс втягивания нейтральных стран в войну. Таким образом расширяется арена военных действий. Например, известно, какие серьезные проблемы породили заключенные Турцией с Англией и Францией пакты о взаимопомощи¹. Действительно, на фоне неопределенной политической атмосферы дружеские отношения постепенно ухудшались и начался напряженный период, который продолжался в течение Холодной войны в советско-турецких отношениях².

Также заметим, что в целом советское посольство в Анкаре оценивало события осени 1939 года как результат «шустрой, сбалансированной политики Турции», приспособленной к изменениям международной ситуации. Вдохновителем политики баланса между воюющими странами считался И.Иньёню, но заслуга в ее осуществлении целиком принадлежала Ш.Сараджоглу. В документе указывалось: «Достаточно указать на тот факт, что Сараджоглу сумел при сохранении союза с Англией в качестве основы турецкой внешней политики и весьма дружеских отношений со здешним английским послом добиться установления дружеских отношений с противником Англии - Германией и с ее представителем в Анкаре фон Папеном»³. Советское посольство в своих донесениях связывало растущий антисоветизм Ш.Сараджоглу со срывом московских переговоров и неподписанием выгодного для Турции пакта. В документе указывается: «...Сараджоглу не скупится на внешние выражения любезности и дружбы к СССР в разговорах с советскими дипломатами...», но «именно он являлся организатором и исполнителем всех антисоветских акций турецкого правительства за последние годы»⁴.

1 ноября 1940 года в речи в Великом национальном собрании президент И.Иньёню раскрыл основные грани внешней политики Турции в условиях расширения мировой войны. Он отметил, что нейтралитет Турции позволяет строить нормальные отношения со всеми миролюбивыми странами. «Наш нейтралитет не позволяет воюющим странам использовать нашу землю, воды и воздушное пространство друг против друга, и так будет всегда, если мы сами не вступим в войну»⁵. Отметим, что в период развития событий стремление И. Иньёню удержать Турцию «в стороне от войны» устраивало все стороны, в том числе и ее союзницу Англию.

Ноябрь-декабрь 1940 г. были для Турции значительно более напряженными, чем предыдущие месяцы. Главное влияние на это оказала усилив-

¹ «XXII годовщина Октябрьской революции. Доклад тов. В. М. Молотова на торжественном заседании Московского Совета 6 ноября 1939 года», «Комсомольская правда», 06.11.1939.

² Atabey 2014: 7-8.

³ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 296 (Доклад о политико-экономическом положении Турции за 1940 год), л. 34.

⁴ Там же, л. 69.

⁵ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1993: 11.

шийся борьба воюющих стран за укрепление своих позиций на Балканах. В январе 1941 года Германия предприняла попытки закрепиться в Румынии и Болгарии; ответная реакция Англии не заставила себя ждать. 31 января У. Черчилль направил И. Инёню письмо, в котором обрисовал все неприятные для Турции результаты, которые сулит расквартирование в Болгарии германских войск, и попросил Турцию вступить в войну⁶.

Нарастающее напряжение на Балканах заставил министра иностранных дел Британии А. Идена в конце февраля провести в Анкаре серию переговоров в политических кругах Турции, в том числе и с Ш. Сараджоглу. В Анкару Иден приехал через Афины, а затем продолжил переговоры на Кипре. По результатам этих переговоров и с целью создать единый антигитлеровский балканский фронт они обратились к Югославии, однако Белград не только не ответил, но еще и 25 марта подписал в Вене договор, примкнув к тройственному союзу. К договору был приложен и секретный протокол с обещанием при пересмотре границ на Балканах учесть желание Югославии получить выход к Эгейскому морю и даже, вероятно, признать суверенные права Югославии в заливе и городе Салоники. Однако этот курс правительства вызвал в Югославии волну всенародного гнева, вылившуюся 27 марта в военный переворот, и пришедший к власти генерал Д.Симович денонсировал Венский договор.

После государственного переворота в Югославии в Турции состоялись собрания, на которых ряд депутатов настойчиво требовали немедленно вступить в войну на стороне Англии. Также и А.Иден по ходу анкарских и кипрских переговоров оказал нажим на Ш.Сараджоглу с целью вступления Турции в войну уже весной 1941 года. Но начальник Генштаба Ф.Чакмак категорически воспротивился этому и заявил, что вступление Турции в войну в данный момент равносильно преступлению против турецкого народа⁷. Результаты переговоров Идена в Анкаре вряд ли удовлетворили англичан, поскольку последние вынуждены были принять турецкий тезис о том, что в данной ситуации Турция вступит в войну лишь в случае непосредственной агрессии против ее границ. Из советских дипломатических документов известно, что по утверждению некоторых дипломатов, англичане ставили перед турками вопрос об оккупации английскими войсками Сирии в целях создания общей границы. Англия обещала при этом передать Турции Северную часть Сирии, но турки будто бы отклонили это предложение, ссылаясь на предложение французов передать им участки Багдадский железной дороги, проходящей по территории Сирии. По мнению посла СССР в Турции С.Винанградова, в определении нынешней позиции Турции

⁶ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 297 (Письма, полученные из посольства СССР в Турции. 16.01.1941 - 22.12.1941), л. 16.

⁷ Там же, л. 22.

большую роль сыграли заверения Папена об отсутствии у Германии агрессивных намерений в отношении Турции, подтвержденные затем в послании Гитлера И. Иннонью. Немцы пытались также усилить свои позиции в Турции запугиванием турок наличием угрозы со стороны СССР⁸.

В беседе с С. Виноградовым английский посол Хью Монтгомери Нэтчбулл-Хьюджессен сказал, что немцы в середине февраля 1941 г. указали турецкому послу в Берлине, что «Германии не нравится политика Турции и что если Турция выступит против Германии, то ей придется иметь дело и с Россией»⁹. По словам иранского посла, немцы обещали после войны отдать туркам острова Додеканес и часть Сирии¹⁰.

В то время, у Турции возникли опасения, что Болгарию, как и Польшу, ожидает горькая участь быть разделенной между немцами и русскими. В прессе появились прогнозы развития событий, будто после Балкан наступит очередь Проливов, и тут уже Советы постараются не отстать от Германии. В этот тревожный, полный слухов и догадок, момент Советский Союз объявил, что останется нейтральным в случае какой-либо агрессии против Турции. Турецкое правительство попросило письменно оформить это заявление, и 25 марта 1941 года в Москве и Анкаре была опубликована советско-турецкая совместная декларация, в которой отмечалось, что в случае нападения какой-либо страны Турция может всецело быть уверена, что, исходя из имеющегося двустороннего договора, СССР не воспользуется трудным положением Турции и останется нейтральным. Турция, в свою очередь, заверила, что, если СССР попадет в подобную ситуацию, можно быть уверенным в нейтральности Турции¹¹. Из советских дипломатических документов известно, что инициатива опубликование советско-турецкой декларации принадлежала не туркам, а англичанам. «Вернее всего это обращение англичан к нам было вызвано сопротивлением турок, которые мотивировали свое нежелание активно включаться войну угрозой со стороны СССР. Турция поспешила заверить Папена, что не они являются инициаторами запроса к советскому правительству, упомянутым в декларации»¹².

Несмотря на декларированный нейтралитет, советская сторона продолжала собирать секретные сведения о Турции. Советское посольство в Турции в мае 1941 года выпустил с грифом «для служебного пользования» секретные материалы по внешней политике и внутреннему положению Турции. В ней указывалось, что в турецкой прессе звучат формальные изъявления дружбы с

⁸ Там же, л. 17.

⁹ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 299 (Записи бесед посла СССР в Турции. Том 2, 25.04.1941 - 09.06.1941), л. 36.

¹⁰ Там же, л. 44.

¹¹ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 297 (Письма, полученные из посольства СССР в Турции. 16.01.1941 - 22.12.1941), л. 25.

¹² Там же.

СССР. Но в восточных вилайетах ведется устная антисоветская пропаганда. Деревенские старосты призывают ускорить ход работ на благо защиты родины и рассказывают о возможности скорой агрессии со стороны СССР. Там же приводятся разведсведения о размещенных в Эрзуруме, Сарыкамыше, Артвине и Восточной Анатолии частях турецкой армии, ее кадровом составе, вооружении, о мобилизации офицеров запаса и т.д.¹³. Также заметим, что советские дипломатические документы сообщают, что в май месяце «в Турции ходили слухи о подготовке Германией нападения на СССР»¹⁴.

Что касается турецко-германских отношений, то сближение между Турцией и Германией наметилось с начала 1941 во время проникновения немецких войск на Балканы. Согласно советским дипломатическим документам характерной чертой позиции турецкого правительства «является двойственность: с одной стороны- принятие все новых мер военного порядка, вызываемых опасениями германской агрессии, а с другой стремление договориться с Германией. О сдвигах в сторону улучшения германо-турецких отношений свидетельствуют:

- усеивание германо-турецких торговых связей;
- пропуск через Проливы нескольких германских торговых судов с военным грузом;
- Благоприятная оценка последней речи Гитлера Анкарой»¹⁵.

В этот же период произошёл дальнейший обмен посланиями между Гитлером и Инёню, а в Анкаре открылись германо-турецкие переговоры, имевшие в качестве гласной задачи восстановление железнодорожного сообщения между Турцией и странами гитлеровского блока, но в действительности, направленные к заключению политического договора.

Англия не препятствовала германо-турецкому сближению. Английская дипломатия дала понять туркам, что не будет возражать даже против заключения договора между Турцией и Германией, лишь бы Турция сохранила в силе союзные отношения с Англией и продолжала препятствовать пропуску немецких войск в Сирию и Ирак.

В результате 18 июня 1941 года был подписан германо-турецкий договор о дружбе и ненападении. Во вступительной части Германия и Турция отмечали, что «этот договор будет уважать нынешние обязательства обеих стран». Стороны обязались уважать территориальную целостность и неприкосновенность национальных границ и отказаться от прямых или окольных попыток враждебной деятельности друг против друга. Договор от 18 июня не отменял обязательств Турции перед другими странами, и в первую очередь перед союзницей Англией.

¹³ Там же, л. 47.

¹⁴ Там же, л. 53.

¹⁵ Там же, л. 55.

Государственные деятели Турции и особенно министр Ш.Сараджоглу объясняли, что дружба Турции с Германией не противоречит ее союзничеству с Англией. По поводу подписания договора президент И.Инёню отметил, что отношения Турции и Германии в период балканских событий выдержали серьезные испытания: «Видя обеспокоенность Турции, фюрер Гитлер написал мне личное письмо с выражением дружбы к нашей стране, и я, по рекомендации правительства, ответил ему, и дальнейшая наша переписка создала атмосферу взаимного доверия, материализовавшуюся в турецко-германский договор 18 июня 1941 года»¹⁶.

Согласно секретным документам посольства СССР, если оценивать заключение турецко-германского договора с точки зрения интересов Турции, то надо признать, что турецкая дипломатия одержала крупную победу. Турки сумели совместить дружбу с Германией с союзными отношениями с Англией, сохранив пока что страну вне войны. По существу же, подписание этого договора явилось последним звеном в цепи подготовки немцами агрессии против СССР¹⁷. А также указывается, что «заключение 18 июня 1941 года пакта о дружбе с Германией, как хорошо было известно Сараджоглу, развязывало руки Германии для нападения на Советский Союз»¹⁸.

Через четыре дня после заключения германотурецкого договора, 22 июня 1941 года Германия напала на Советский Союз, и мировая война вошла в новую стадию. Боевые действия на полях сражений сопровождались дипломатическими сражениями, в которых участвовали все страны - и воюющие, и нейтральные.

С началом советско-германской войны география Второй мировой войны сильно расширилась. Крупномасштабные военные действия докатились до границ Турции. Если нападение Германии на СССР несколько снизило угрозу агрессии против самой Турции и облегчило ношу дипломатов, то, с другой стороны, вступление в войну СССР вновь обострило проблему Проливов и осложнило проблему сохранения нейтралитета Турции. В стратегических планах воюющих стран значилась борьба за вовлечение Турции в войну на своей стороне. И эта борьба приобрела столь серьезный характер, будто сам ход войны и даже победа в ней зависели от того, на чьей стороне будет Турция. Сама же Турция уже в первую неделю войны, точнее 26 июня 1941 г., выступила со специальной нотой, в которой вновь объявила о своем нейтралитете в отношении как Германии, так и Советского Союза.

Вопреки официальному коммюнике турецкого правительства о намерении Турции сохранить нейтралитет в германо-советской войне, боль-

¹⁶ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1993: 20.

¹⁷ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 297 (Письма, полученные из посольства СССР в Турции. 16.01.1941 - 22.12.1941), л. 58.

¹⁸ Там же, л. 62.

шинство газет заняло не только прогерманскую, но и в значительной степени антисоветскую позицию. В свете этой позиции печати становятся понятными утверждение о том, что при посредничестве Турции, Англии было передано германское предложение относительно переговоров о мире или, относительно занятия Англией в германо-советской войне позиции невмешательства, аналогичной позиции, занятой Германией в сирийском вопросе¹⁹. По сведениям, исходящим из английских кругов, турки считали вполне вероятным, что после некоторого периода советско-германской войны Англия пойдет на заключение компромиссного мира с Германией, причем, на долю турецкого правительства выпадает роль посредника. Эти надежды турок были сильно поколеблены не только позицией Англии, но и провалом германских планов «молниеносной войны»²⁰.

Согласно документам, 1941 г. турецкая армия провела частичную мобилизацию на границе с Советским Союзом. Эти действия очень сильно взволновали Москву, Сталин заявлял о том, что не уверен в нейтралитете Турции²¹.

Кроме того, в июле 1941 г. посол СССР в Турции С. Виноградов сообщил В.Молотову, что дальнейшая позиция Турции будет во многом зависеть от хода военных действий между СССР и Германией, вполне вероятно, что, в случае серьезных успехов Германии, немцам удастся добиться, если и не прямого участия Турции в войне против Советского Союза, то предоставление ее своей территории для атаки СССР со стороны кавказской границы²². Турецкое правительство постарается проводить возможно дольше политику лавирования между воюющими странами. Можно считать почти бесспорным, что в данной обстановке турки не пойдут на разрыв союза с Англией, на присоединение к тройственному пакту и на пропуск через турецкую территорию войск и военного материала²³.

В этот нелегкий период СССР антигитлеровской коалиции были крайне заинтересованы в сохранении нейтралитета Турции. В Москве 1941 г. союзники даже предлагали поощрить ее за отказ о вступлении в войну, но по инициативе Сталина это предложение было отвергнуто²⁴.

¹⁹ Там же, л. 58.

²⁰ Там же, л. 64.

²¹ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 32, д. 438 (Конференция представителей трех государств СССР, США и Англии. Записи бесед тов. И.В. Сталина и т. В.М. Молотова с Лордом Бивербруком, Гарриманом. 29.09.1941 - 01.10.1941), л. 9.

²² Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 297 (Письма, полученные из посольства СССР в Турции. 16.01.1941 - 22.12.1941), л. 72.

²³ Там же.

²⁴ Архив внешней политики Российской Федерации, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 32, д. 438 (Конференция представителей трех государств СССР, США и Англии. Запи-

В этот период Германия пыталась умастить Турцию, притянуть ее к себе, одновременно обостряя советско-турецкие отношения²⁵. Важнейшей задачей СССР в 1941г. при сложившихся условиях в Турции является «вбить клин в отношения между Германией и Турцией»²⁶.

Таким образом, германо-турецкий договор (1941г.) облегчил Германии нападение на СССР и позволил ей широко использовать формальный нейтралитет Турции во вред интересам СССР. Турция снабжала Германию ценными видами сырья, в частности хромом, нарушала в пользу Германии постановления конвенции о проливах, подписанной в Монтре, допускала на своей территории активную фашистскую пропаганду и шпионаж. В угоду Гитлеру турецкие власти совместно с гестапо организовали в Анкаре враждебный Советскому Союзу судебный процесс. В Турции поощрялась направленная против СССР деятельность пантюркистов. Как доносил Папен своему правительству, президент Инёню в начале 1942 года заверил его, что «Турция в высшей степени заинтересована в уничтожении русского колосса» и что «нейтральная позиция Турции уже на данный момент во многом выгоднее для стран оси, чем для Англии». В августе 1942 года Сараджоглу, тотчас по вступлении в должность премьер-министра, заявил Папену, что «как турок он страстно желает уничтожения России», что «каждый турок, даже пишущий для англичан Ялчин, не может об этом думать иначе, чем он», и что «русская проблема может быть решена Германией, только если будет убита по меньшей мере половина всех живущих в России русских»²⁷. Политика республиканской Турции в ходе Второй мировой войны сводилась к поддержанию нейтралитета. Некоторые турецкие историки называют внешнюю политику Турции «оборонительной». Великобритания и США называли это «плохим примером лояльности». А если быть более точным, Турция таким образом пыталась «поднять цену», то есть «продать свою лояльность как можно дороже». Это способствовало возможности проводить более независимую политику по окончании войны, а также оказаться на стороне победителей.

си бесед тов. И.В. Сталина и т. В.М. Молотова с Лордом Бивербруком, Гарриманом. 29.09.1941 - 01.10.1941), л. 11.

²⁵ **Архив внешней политики Российской Федерации**, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 297 (Письма, полученные из посольства СССР в Турции. 16.01.1941 - 22.12.1941), л. 62.

²⁶ **Там же**, л. 73.

²⁷ **Рарен** 1952: 438.

ЛИТЕРАТУРА

- Архив внешней политики Российской Федерации**, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 37, д. 485 (Турция. Позиция отдельных государств в вопросе о Проливах. (дополнительно). 02.04.1941 - 31.12.1941).
- Архив внешней политики Российской Федерации**, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 296 (Доклад о политико-экономическом положении Турции за 1940 год).
- Архив внешней политики Российской Федерации**, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 297 (Письма, полученные из посольства СССР в Турции. 16.01.1941 - 22.12.1941).
- Архив внешней политики Российской Федерации**, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 22, д. 299 (Записи бесед посла СССР в Турции. Том 2, 25.04.1941 - 09.06.1941).
- Архив внешней политики Российской Федерации**, ф. 06. («Секретариат В.М. Молотова»), оп. 3, п. 32, д. 438 (Конференция представителей трех государств СССР, США и Англии. Записи бесед тов. И.В. Сталина и т. В.М. Молотова с Лордом Бивербруком, Гарриманом. 29.09.1941 - 01.10.1941).
- «XXII годовщина Октябрьской революции. Доклад тов. В. М. Молотова на торжественном заседании Московского Совета 6 ноября 1939 года», «Комсомольская правда»: 06.11.1939.**
- «О внешней политике Советского Союза». Доклад II председателя Совета Народных Комиссаров и Народного Комиссара Иностранных дел тов. В. М. Молотова на заседании Верховного Совета Союза СССР 31 октября 1939 г., «Комсомольская правда»: 01.11.1939.**
- Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1939. 1951: The Far East, The Near East and Africa, v. IV, Wasington.**
- Papen F. 1952: Memoirs, London.**
- Atabey F. 2014: Monteux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet ilişkileri // Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. Ankara, № 4, 1-11.**
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920–1973. 1993: Cilt II (1939–1960), Ankara.**

Кристине Мелконян

*Институт востоковедения НАН РА
chmelkonyan@orient.sci.am*

SOVIET-TURKISH RELATIONS: FROM NEUTRALITY TO DEMAND (1941)

Christine Melkonyan

Keywords: *international relations, World War II, Turkey, USSR, negotiations, Soviet-Turkish relations, diplomatic document, V. Molotov, Sh. Sarajoğlu, S. Vinogradov*

Due to its strategic geographical position, before and during the World War II Turkey became an object of rivalry between the three centers of power - Germany, UK and France, as well as the USSR. Balancing between the powers of the Axis and Allies, Turkey showed that it was not inclined to openly support any of the sides, adhering to neutrality. Turkey led

anti-Soviet policy, receiving military and technical assistance from both sides of the conflict. Only on February 23, 1945 Turkey abandoned its position of neutrality and entered the World War II on the winning side.

The article examines the main trends in the presentation and assessment of Turkey's foreign policy in the initial period of World War II. After the death of Mustafa Kemal Atatürk, the Turkish government in the late 30s of the XX century no longer needed good relations with the Soviet Union. It began to pursue a pro-Western course. His active supporter was Minister of Foreign Affairs Sh. Saradjoğlu, who replaced T. Aras on this post.

At the beginning of the war, Turkey supported Britain, France, and then openly sided with Germany. At the same time, throughout the war, both Britain and Germany, though unsuccessfully, tried to drag Turkey into the war. Turkey persistently did not go to rapprochement with their northern neighbor USSR, finding various reasons for this. Eventually, Turkey signed an agreement with Nazi Germany shortly before its attack on the USSR. Some Turkish historians call Turkey's foreign policy "defensive." Britain and the United States called it a "bad example of loyalty." And to be more precise, Turkey was trying to "raise its price" in that way, that is, to "sell its loyalty as expensive as possible."

In addition, in spite of the fact that Turkey remained neutral in World War II, however in 1941 the Turkish foreign policy was obviously pro-German.

ԽՈՐՀՐԴԱԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՉԵՋՈՔՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՊԱՀԱՆՋ (1941 թ.)

Քրիստինե Մելքոնյան

Բանալի բառեր՝ միջազգային հարաբերություններ, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ, Թուրքիա, ԽՍՀՄ, բանակցություններ, Խորհրդա-թուրքական հարաբերություններ, դիվանագիտական փաստաթուղթ, Վ. Մոլոտով, Շ. Սարաժոյլու, Ս. Վինոգրադով:

Թուրքիան իր ռազմավարական և աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախօրեին և ընթացքում դարձավ երեք գլխավոր ուժերի՝ Գերմանիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի, ինչպես նաև ԽՍՀՄ մրցակցության առարկան: Հավասարակշռություն պահպանելով «առանցքի» և դաշնակից երկրների միջև՝ Թուրքիան, հավատարիմ մնալով իր չեզոքությանը, բացահայտ չի աջակցել որևէ մեկին: Նա որդեգրել էր հակա-խորհրդային քաղաքականություն՝ հակամարտող երկու կողմերից ստանալով ռազմատեխնիկական օժանդակություն: Միայն 1945 թ. փետրվարի 23-ին է Թուրքիան հրաժարվում չեզոքությունից և մտնելով պատերազմի մեջ՝ հայտնվում է հաղթող կողմի շարքում:

Հոդվածում քննարկվում են Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբնական շրջանում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմնական միտումները:

Մուստաֆա Քեմալ Աթաթյուրքի մահից հետո 20-րդ դարի 30-ականների վերջին խորհրդա-թուրքական հարաբերություններում սառեցում է նկատվում: Թուրքիայի իշխանությունները որդեգրեցին բացահայտ արևմտամետ քաղաքական կուրս, որը իրականացնում էր արտաքին գործերի նախարար Շ. Սարաջողուն, ով այդ պաշտոնում փոխարինել էր Թ. Արասին:

Պատերազմի սկզբում Թուրքիան աջակցում էր Անգլիային և Ֆրանսիային, այնուհետև ոչ բացահայտ անցավ Գերմանիայի կողմը: Միաժամանակ, պատերազմի ողջ ընթացքում թե՛ Անգլիան, թե՛ Գերմանիան, թեպետ անհաջող, փորձում էին Թուրքիային ներքաշել պատերազմի մեջ: Որոշ թուրք պատմաբաններ Թուրքիայի արտաքին այս քաղաքականությունն անվանում են «պաշտպանողական»: Անգլիան և ԱՄՆ-ը այն որակում էին որպես «հավատարմության վատ օրինակ»: Իսկ եթե ավելի ստույգ՝ Թուրքիան այդ կերպ փորձում էր «բարձրացնել իր գինը», այսինքն՝ որքան հնարավոր է «թանկ վաճառել իր հավատարմությունը»:

Ավելին՝ չնայած չեզոքությանը՝ պատերազմի տարիներին Թուրքիան 1941 թ. չէր թաքցնում բացասական վերաբերմունքը ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ և նախընտրություն էր տալիս Գերմանիային:

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭТАПОВ И МЕТОДОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ И РУАНДИЙСКОГО ГЕНОЦИДА*

Армен Марукян

Аннотация

Как известно, после Геноцида армян, совершенного властями Османской империи в конце XIX - начале XX столетия уже в годы Второй мировой войны власти нацистской Германии осуществлен Холокост в отношении евреев, славянских народов и цыган. Даже после принятия в 1948 году конвенции ООН «О предупреждении преступления геноцида и наказании за него» данная преступная политика продолжала осуществляться различными преступными режимами в Камбодже, Бурунди, на территории бывшей Югославии и Руанде. Уже в XXI веке власти Судана совершили геноцид в отношении коренного населения провинции Дарфур, а террористической организацией «Исламское государство» был осуществлен геноцид езидов в иракской провинции Шангал.

Для более всестороннего и объективного исследования геноцидов, совершенных в отношении тех или иных групп жертв в современной геноцидологии используется метод сравнительного анализа, который дает возможность выявить как общие, так и специфические черты между различными примерами данного преступления. В рамках данной статьи проводится сравнительный анализ между этапами, а также методами осуществления Геноцида армян и Руандийского геноцида. Выбор Руандийского геноцида, как объекта сравнения с Геноцидом армян, главным образом обусловлен тем, что в отличие от геноцида армянского населения Османской империи, организаторы которого были осуждены только турецким военным трибуналом, организаторы геноцида группы тутси в Руанде были привлечены к ответственности Международным трибуналом, учреждённым Советом Безопасности ООН в 1994 году. Выявление общностей между этапами и методами совершения двух идентичных преступлений позволит понять возможности применения в будущем прецедента осуждения Руандийского геноцида в Международном трибунале в отношении Геноцида армян в какой-либо международной судебной инстанции.

Ключевые слова: *Геноцид армян, Руандийский геноцид, узурпация власти, политический, массовая ликвидация и депортация, концентрационные лагеря, механизмы и методы истребления, самооборона.*

* Статья поступила 1 ноября 2021 года. Статья была рецензирована 14 ноября 2021 года.

Вступление

Прежде чем перейти к сравнению этапов и методов осуществления Геноцида армян и Руандийского геноцида, важно понять: что для преступных режимов младотурок в Османской империи и власти хуту в Руанде стало поводом для задуманной преступной политики в отношении групп-жертв, соответственно, армян и группы тутси.

Поводы для начала массового истребления групп-жертв у преступных режимов были абсолютно разные. Политика Геноцида армян в Западной Армении и других территориях Османской империи младотурецким правительством стала осуществляться с началом Первой мировой войны, а сигналом к началу геноцида группы тутси в Руанде* послужило убийство президента страны Ж. Хабьяриманы, являющегося представителем группы хуту¹. Если для преступного режима Руанды убийство президента страны из группы хуту, в котором подозревались тутси, в какой-то степени может приводиться как «обоснование» для начала истребления тутси, то у режима младотурок в отношении армян подобного «удобного» повода не имелось.

6 апреля 1994 года президент Руанды Ж. Хабьяримана вылетел в Танзанию на встречу глав африканских государств по обсуждению крайне напряженной внутривосточной обстановки в Бурунди и Руанде, связанный с противостоянием групп тутси и хуту. В последний момент в состав делегации от Руанды неожиданно были включены личный секретарь президента и начальник Генерального штаба, которые ранее никогда не сопровождали главу государства в краткосрочных поездках². После завершения саммита, когда самолёт, на борту которого находились Ж. Хабиаримана и президент Бурунди С. Нтарьямира, был сбит на подлёте к столице Руанды Кигали, и все пассажиры погибли. Вина в произошедшем некоторыми политиками и историками возлагается как на Руандийский патриотический фронт** (далее - РПФ), так и на радикальных хуту³. Однако,

* Геноцид в Руанде, официально называемый геноцидом против тутси - массовое убийство руандийских тутси местными хуту 7 апреля - 17 июля 1994 года, осуществлённое по приказу правительства хуту. В ходе этих событий погибло по разным оценкам от 500 000 до 1 000 000 человек, среди которых тутси насчитывали подавляющее большинство - около 70 %. Общее число жертв составило до 20 % от всего населения страны. **Ostrovskij** 2004: 196.

¹ **Mayerson** 2014: 17.

² Эти деятели выступали против «радикального решения» вопроса тутси, из-за чего радикальными силами группы хуту они рассматривались как предатели, такими же как и сам президент, поэтому они должны были ликвидироваться, чтобы не помешать осуществлению заранее задуманных планов по истреблению тутси. **Krivushin** 2015: 27.

** Основанная эмигрантами тутси в 1988 году в Уганде военно-политическая организация, которая пополнялась за счет изгнанных из Руанды тутси нашедших пристанище в соседних с Руандой странах. **Bloxam** 2008: 223.

³ **Gourevitch** 1999. Впоследствии официальное расследование катастрофы подтвердило причастность к ней радикалов хуту в рядах вооружённых сил. В январе 2012 г. французские следователи сообщили, что ракета, которой было сбито воздушное судно, не могла быть

события, произошедшие непосредственно перед тем, как был сбит самолет президента, а также процессы, происходящие сразу после этого, подтверждают ту версию, что к этому имеют причастность радикально настроенные политические деятели, а также высокопоставленные офицеры хуту, которые состояли в тайных обществах и военизированные формированиях⁴, созданных с целью отстранения от власти президента, склонного к компромиссу с тутси. Данная гипотеза подтверждается также тем, что еще до крушения президентского лайнера войска под командованием офицеров хуту были приведены в состояние боевой готовности, якобы для того, чтобы отразить готовящееся нападение РПФ. Сразу после крушения самолета подразделения, ожидавшие в аэропорту возвращения президента, получили приказ блокировать зону падения самолета. Несмотря на то, что после переговоров в Генеральном штабе, командование вооруженными силами Руанды с целью будущего международного расследования сначала согласилось передать зону крушения президентского самолета под охрану миротворцев, однако, когда командир силами ООН в Кигали Л. Маршал с солдатами отправился оцеплять зону крушения президентского самолета, отряд президентской гвардии переградил им путь⁵. Из сказанного явствует, что убийство президента, независимо от того, кем оно было совершено, являлось не причиной, а всего лишь как поводом для начала уже запланированных действий по совершению преступления геноцида в отношении группы тутси. Сразу после покушения столица Кигали была разделена на участки и блокирована блокпостами, что свидетельствует о том, что командование руандийскими войсками было готово к тому, что должно было произойти и заранее спланировало свои будущие действия⁶. Характерно, что вместе с военными и жандармами охрану части этих блокпостов осуществляли военизированные отряды хуту - интерхамве.

Для осуществления своей преступной политики младотурки попытались воспользоваться началом мировой войны, надеясь, что вовлеченные в военные действия европейские державы как прежде не будут иметь возможности вмешательства для предотвращения или приостановления процесса массового истребления армянского населения империи, которое преступным режимом заранее априори обвинялось в предательстве и сотрудничестве с противником. Можно также констатировать, что Геноцида армян происходил в условиях мировой, а Руандийский геноцид -

запущена с военной базы, контролируемой тутси - сторонниками РПФ во главе с Полем Кагаме. **Mutsinzi** 2009.

⁴ **Marukyan** 2020: 40-45.

⁵ В последующие три месяца, когда столица оставалась под контролем сил хуту, не было сделано попыток расследования катастрофы, ставшей поводом к началу массового истребления тутси, не позволяя это сделать и представителям ООН, не смотря на соответствующие резолюции Совета Безопасности ООН. **Krivushin** 2015: 30.

⁶ **Prunier** 1999: 213-228.

гражданской войны, что является одним из существенных различий условий осуществления этих двух преступлений.

Этап узурпации власти

Исследования различных примеров геноцида доказывают, что данное тягчайшее международное преступление, как правило, удается тем режимам, которые узурпировали всю власть в стране, полностью подчинив себе в первую очередь исполнительные органы - силовые ведомства (армия, жандармерия/полиция, службы безопасности) и профильные министерства, а также местные органы управления (руководители провинций, уездов, городов и сел), что позволяет весь государственный аппарат направить на осуществление чудовищного преступления в отношении конкретной группы-жертвы.

В отличие от армян, которые лишь в единичных случаях* привлекались к работе правительства Османской империи, представители тутси в правительстве Руанды занимали высокие ответственные посты, вплоть до должности премьер-министра. Исходя из этого, на первом этапе осуществления геноцида в отношении группы тутси деятели хуту поставили перед собой задачу удалить деятелей тутси из власти, предполагая, что их служебное положение и полномочия могли помешать осуществлению задуманного плана по истреблению данной группы.

После убийства президента в Руанде группой высокопоставленных офицеров из хуту руандийской армии во главе с полковником Багосорой был совершен государственный переворот и был сформирован Кризисный комитет, в который вошли лица, являющиеся членами радикальных тайных обществ. Командующий миротворческими силами ООН в Руанде генерал Даллер попытался убедить их передать полномочия легитимному правительству, во главе с премьер-министром из тутси А. Увилингийимане, которая по закону должна была стать исполняющей обязанности президента, однако, полковник Багосора заявил, что она не пользуется доверием руандийского народа и не способна управлять государством и старался убедить Даллера, что новое руководство пытается сдержать президентскую гвардию, которая, по его словам, вышла из-под контроля, и заверил в том, что комитет будет соблюдать Арушские соглашения⁷.

* С началом Балканских войн Османская империя находилась в тяжелом дипломатическом кризисе. В этот сложный период в 1912 году министром иностранных дел был назначен Габриел Норатункян, который на этой должности проявил высокий дипломатический профессионализм и по мере своих возможностей сделал все возможное, чтобы османское государство вышло из этих войн с наименьшими потерями. Должным образом не оценив заслуги армянского дипломата перед османским государством, в преддверье Первой мировой войны правительство младотурок отстранило Норатункяна, чтобы он на этой должности каким-либо образом не смог помешать планам истребления своих соплеменников.

⁷ Dallaire 2005: 222-224.

В сложившихся условиях премьер-министр А. Увилингийимана обратилась за защитой в генштаб армии и жандармерии, но ей ответили, что военные отказываются признавать ее полномочия. Тогда она попросила выделить ей для охраны солдат миротворцев, чтобы сопроводить до национального радио, где она намеревалась выступить с обращением к народу о том, что гражданские власти продолжают действовать, и что они привержены Арушским соглашениям*. Когда миротворцы ООН из бельгийских солдат были отправлены к дому премьер-министра президентская гвардия уже захватила радиостанцию, а затем во главе с офицерами хуту окружила дом премьер-министра⁸. После этого войсковые формирования изолировали также других членов законного правительства, а также умеренных политиков. Таким образом, они узурпировали власть, для того чтобы добиться полного контроля над всеми государственными структурами, которые были необходимы для осуществления запланированного геноцида тутси.

В отличие от группы хуту, которая, используя повод убийства президента, узурпировала власть в Руанде на первом этапе осуществления геноцида группы тутси, младотурки узурпацию власти в Османской империи совершили еще на подготовительном этапе Геноцида армян - до начала Первой мировой войны. После победы на парламентских выборах 1912 г. к власти в Османской империи пришла более демократическая партия «Хюриет ве Итиляф» («Равенство и свобода»), которая выступала за ликвидацию младотурецких клубов, которые имели достаточное влияние на местные органы управления в провинциях империи. Усмотрев в этом реальную угрозу для реализации своих задуманных планов, партия младотурок «Иттихад ве Тераки» («Единение и прогресс») сразу после выборов перешла к радикальным действиям. Младотурки задействовала свою полувоенную структуру «Организацию фидаинов», на которую была возложена задача физического устранения политических оппонентов, которая и осуществила ликвидацию лидеров конкурирующей партии. После того как законная власть в лице партии «Итиляф» была обезглавлена, младотурки совершили военный переворот и узурпировали власть в стране⁹. Установив тоталитарный режим в стране, младотурки только дожидались удобного момента, чтобы весь

* Мирное соглашение, подписанное при посредничестве Организации африканского единства (ОАЕ) 4 августа 1993 г. в Аруше Танзании между правительством Руанды и ПФР, состоящее из пяти протоколов, с целью завершения трехлетней гражданской войны в Руанде. Арушские соглашения предусматривали создание переходного правительства на широкой основе, в которое должны были войти представители РПФ и пяти политических партий, которые с апреля 1992 г. сформировали временное правительство до всеобщих выборов. По другим пунктам соглашений для обеспечения прочного мира предусматривалось обеспечение верховенства закона, возвращения беженцев и т.д.

⁸ ICTR/Bagosora 2008, 2011, 2012: 187.

⁹ Avakyan 1999: 74.

государственный аппарат использовать для совершения геноцида в отношении армянского населения. Таким благоприятствующим моментом для себя они посчитали начало мировой войны.

Этап ликвидации элиты группы-жертвы (политицид*)

В отличие от Руандийского геноцида ликвидация представителей политической элиты группы жертвы было не первым, а вторым этапом Геноцида армян, а на первом этапе младотурецкое правительство начало процесс призыва армянских мужчин в османскую армию и последующей их ликвидации. Характерно, что до Первой мировой войны мужчин-армян не призывали в Османскую армию, считая их ненадежным элементом и за это с них даже взимался особый налог «для нужд армии» («bedel-i askeriye»)¹⁰. Призванные в османскую армию армяне задолго до начала трагических событий были разоружены и отправлены в рабочие батальоны на строительство дорог и железнодорожных путей, использовали для транспортировки военных грузов и т.д.¹¹. С апреля 1915 г. турецкие офицеры сотнями отправляли армянских солдат на расстрел, оправдывая это ложными обвинениями в предательстве и дезертирстве. К концу весны все дороги и железнодорожные пути были покрыты обнаженными трупами¹². Еще до начала процесса массового депортации, а по сути истребления, армянского населения в рабочих батальонах уже было ликвидировано около 60.000 армян¹³. Младотурецкое правительство, таким образом, лишало группу-жертву возможности потенциальной самообороны, что помешало бы осуществлению ее планов по массовому истреблению армянского населения на следующих этапах политики геноцида.

Ликвидация армянской элиты, физическое уничтожение общественно-политических деятелей, представителей интеллигенции и духовенства, было вторым этапом геноцидной политики младотурок в отношении армянского населения. Устранить армянскую элиту было сравнительно нетрудно, так как она в основном была сконцентрирована в столице - в Константинополе. В ночь с 23 на 24 апреля 1915 года представители полицейского управления Константинополя ворвались в дома самых видных армян столицы и арестовали их. За несколько последующих дней 600 человек - депутаты

* «Политицид» дословно означает преследование, изгнание и уничтожение групп людей по политическим соображениям. В современной геноцидологии имеет двоякое применение: в одном случае под этим термином понимается устранение политических оппонентов или оппозиции путем физической ликвидации ее представителей, а в другом – один из этапов преступления геноцида, при котором физически устраняется политическая элита (интеллигенция) определенной расовой, религиозной или этнической группы.

¹⁰ Papazyan 2002: 173-175.

¹¹ Dadrian 2008: 221.

¹² Gharibjanyan 1995: 33.

¹³ Honhannisyan 2002: 15.

османского парламента, писатели, поэты, журналисты, политики, врачи - были препровождены в центральную тюрьму. В течение последующих дней аресты известных армянских деятелей культуры, духовенства и людей умственного труда продолжались и в других крупных городах империи. Согласно турецкому источнику, в целом в империи было арестовано 2345 представителей армянской элиты¹⁴. Незамедлительно было принято решение отправить их в пустынные районы империи, однако, оно оказалось заведомым обманом: как только люди отдалялись от родных мест, их безжалостно убивали те, кто должен был их сопровождать и обеспечивать их безопасность¹⁵.

В отличие от ликвидации армянской интеллигенции, физическая ликвидация представителей элиты группы тутси происходила с параллельным процессом военного переворота и узурпации власти в Руанде военной хунтой хуту. В ночь с 6 на 7 апреля военные хуту искали по домам в Кигали занесённых в списки умеренных политиков и журналистов с целью их ликвидации. Пленных деятелей отвезли на военную базу, где их подвергли пыткам и убили. Экстремистами были убиты премьер-министр, председатель конституционного суда, министр сельского хозяйства, министр труда и коммунальных дел, министра информации, директор Руандийского банка развития, председатель Либеральной партии и многие другие¹⁶.

Этап массовой ликвидации и депортации представителей группы-жертвы

Кризисный комитет стал главным органом, координировавшим геноцид группы тутси в Руанде¹⁷, а возглавлявший его полковник Богосора начал отдавать приказы об убийстве тутси, лично обращаясь к военизированным отрядам хуту в столице и передавая указания лидерам экстремистов в провинциях¹⁸. В числе организаторов массовых убийств был также министр обороны О. Бизимана, командующие десантными войсками и президентской гвардией. В Кигали геноцид осуществлялся подразделениями президентской гвардии с помощью отрядов военизированных формирований хуту¹⁹. Можно провести параллели между министром внутренних дел, позднее премьер-министром Османской империи Талаатом и Богосорой, которые осуществляли общую координацию действий государственных и негосударственных структур по осуществлению политики геноцида в отношении групп жертв, а также между Энвером и Бизиманой, как военными

¹⁴ Halaçoğlu 2006: 60; Beylerian 1983: 21.

¹⁵ Honhannisyan 2002: 16.

¹⁶ Dallaire 2005: 230.

¹⁷ Prunier 1999: 240.

¹⁸ Melvern 2004: 146-147, 163.

¹⁹ Prunier 1999: 240.

министрами Османской империи и Руанды, которые обеспечивали участие подразделений регулярной армии в процессе осуществления геноцида. Характерно, что Геноцид армян также осуществлялся в тесном сотрудничестве подразделений османской армии с жандармерией и отрядами «Особой организации» («Тешкилят-и Махсуса») ²⁰.

8 апреля Кризисный комитет не в соответствии с Арушскими соглашениями, а по конституции 1991 г. назначил временное правительство из представителей экстремистских сил хуту ²¹. Несмотря на то, что Кризисный комитет был распущен, Багосора и военное руководство продолжили де-факто управлять государством ²². Гражданские власти приняли участие в мобилизации населения на борьбу с тутси и создали видимость легитимности режима, однако, целиком и полностью управлялись военными и не могли сдерживать ни армию, ни иррегулярные подразделения ²³. Таким образом, временное правительство было сформировано формально, а реальная власть находилась в руках Кризисного комитета, точно так, как в годы Первой мировой войны в правительстве Османской империи тон задавали представители младотурецкого триумvirата – министр внутренних дел Талаат, военный министр Энвер и военно-морской министр Джемал. Уже после поражения Османской империи в мировой войне на судебном процессе младотурок в турецком военном трибунале на вопрос о временном законе «О депортации», создания и деятельности «Особой организации», которая финансировалась из государственного бюджета, бывший глава правительства Саид Халим ответил, что закон был принят правительством, но он не может отвечать за исполнение закона и за деятельность «Особой организации», поскольку она финансировалась из средств военного министерства и министерства внутренних дел, которые не ставили правительство в известность о своих действиях и затратах ²⁴.

Как во время Геноцида армян, так и в случае с геноцидом тутси приказы об истреблении представителей групп-жертв исходили вертикально от правительства губернаторам, те отдавали указания главам округов, а они, в свою очередь, своим подчинённым ²⁵, которые исполняли эти преступные приказы. В обоих случаях чиновники отказывающиеся выполнять эти приказы немедленно лишались должностей, более того, лиц скрывающих представителей групп-жертв ожидала смертная казнь.

После закона о депортации, 23 мая 1915 года министерство внутренних дел разослало инструкции о мерах, применяемых по отношению к «под-

²⁰ Avakyan 1999: 76–78.

²¹ Prunier 1999: 233.

²² Melvern 2004: 213-214.

²³ Dallaire 2005: 278.

²⁴ Avakyan 1999: 51.

²⁵ Prunier 1999: 244.

держивающим врагов христианам и сотрудничающим с ними мусульманам», в соответствии с которым замеченные в вышеозначенных действиях лица подлежали передаче военному трибуналу²⁶. Очевидно, что после этого ни у кого из мусульман даже не возникало желания укрывать у себя или помогать армянам, так как за это они могли поплатиться собственной жизнью.

Губернатор Кигали осуществлял непосредственное руководство убийствами, инспектируя блокпосты, распространял приказы и увольнял «недостаточно активных» сотрудников²⁷. Помимо традиционной покорности им и воздействия пропаганды, свою роль сыграл и фактор принуждения – отказавшихся участвовать в геноциде зачастую объявляли сочувствующими тутси, вынуждая совершать самоубийство²⁸.

Такая же схожесть замечается в непосредственном участии подразделений османской и руандийской армий в процессе массового истребления групп-жертв. Военные открыто подстрекали население хуту к насилию против тутси и даже руководили их действиями. Без участия армии геноцид не достиг бы таких огромных масштабов. Во многих местах для рядовых хуту поддержка армии оказалась ключевым фактором, определившим их участие в геноциде, они были уверены, что вместе с солдатами бороться против врага, стремящегося лишить их жизни и имущества²⁹. Существенной разницей между двумя примерами геноцидов является то, что в Османской империи происходил процесс уничтожения призванных в османскую армию армянских мужчин³⁰, чего не наблюдается в случае истребления группу-тутси.

Важным является выявления степени ответственности нового временного правительства за события, произошедшие в Руанде в период, когда исполнительная власть находилась в руках представителей хуту. На заседании правительства 11 апреля, на котором присутствовали префекты различных регионов страны, новый премьер-министр Камбанда говорил о том, что местные власти должны предпринять шаги по умиротворению и пресекать акты самосуда со стороны населения. Однако, выслушав доводы префектов хуту о том, что якобы агенты РПФ проникли на территории префектур, массовое истребление тутси начало представляться как результат самообороны хуту³¹. В итоге заседания было принято решение разоружить беженцев тутси и осуществить надзор за ними с помощью создания блокпостов. Таким образом, главной темой заседания был вопрос о беженцах тутси, позиция правительства в этом вопросе была двусмысленной: с одной стороны оно региональным руководителям не давало прямого распоряжения

²⁶ Avakyan 1999: 45.

²⁷ Melvern, 2004: 204.

²⁸ Prunier 1999: 247.

²⁹ Krivushin 2015: 60.

³⁰ Virabyan 2012, t. II: 253, t. III: 82-83.

³¹ Mayerson D. 2014: 200.

о своем намерении организовать массовый геноцид в отношении тутси, но с другой стороны не проявляло решимости противодействовать этому. То есть, была выбрана тактика молчаливого согласия и разрешения на массовое уничтожения тутси³².

В отличие о двусмысленной позиции правительства хуту, которой делалась попытка избежать от ответственности за совершение геноцида, по инициативе министра внутренних дел Талаата турецкие власти 30 мая 1915 года приняли временный закон «О депортации», которым пытались «узаконить» процесс массового истребления армянского населения. Данным законом позволялось прибегнуть к насильственным действиям в отношении того местного населения, которое будет оказывать сопротивление, либо будет уличено в предательстве и шпионаже, причем квалификацию гипотетических действий местного населения закон оставлял на усмотрение турецких военных и гражданских чиновников³³. После принятия закона «О депортации» Талаат отправлял зашифрованные телеграммы губернаторам, в которых давал указания по депортации и истреблению армянского населения соответствующих провинций³⁴.

Массовые убийства тутси начались через несколько часов после крушения самолёта Хабьяриманы. В провинции Гисеньи сразу же начали собираться множество членов военизированных и гражданских структур хуту, которые в гибели главы государства обвиняли РПФ и призывали население хуту не щадить никого из тутси, даже младенцев³⁵. Подобные призывы нашли место и в зашифрованных телеграммах Талаата губернаторам различных провинций Османской империи³⁶.

Во главе провинций Гитарама и Бутаре стояли умеренные губернаторы, противившиеся убийствам, поэтому поначалу убийства там не приняли массовый характер, однако 9 апреля геноцид распространился на первую, а 19 апреля, после ареста губернатора-тутси, на вторую провинции³⁷. Подобные проявления наблюдались и во время Геноцида армян: губернатор Джелал бей, отказавшийся выполнить приказ Талаата по депортации и истреблению армянского населения в провинции Алеппо, был отстранен от должности и на смену ему был назначен новый чиновник, который безоговорочно выполнял его преступные приказы³⁸.

До конца апреля - начала мая президентская гвардия, жандармерия и отряды импузамугамби продолжали убийства в очень больших масштабах. За

³² Krivushin 2015: 60.

³³ Baghdjian 2010: 36.

³⁴ Wegner 1964: 15-16, 52-54; Akcam 2019: 60.

³⁵ Melvern 2004: 164.

³⁶ Wegner 1964: 60-63; Akcam 2019: 60-61.

³⁷ Melvern 2004: 209-210.

³⁸ Pambukean 2017: 96.

первые 6 недель геноцида погибло до 800 000 человек³⁹. Организаторы ставили целью ликвидацию всех тутси, проживавших в стране⁴⁰. В сельской местности, где хуту и тутси жили бок о бок и семьи знали друг друга, первым было легче выследить и уничтожить соседей-вторых. В городах их идентифицировали по документам. На блокпостах проверялись документы, были также заранее составлены списки, которые раздали военизированным отрядам хуту⁴¹.

Обобщая сравнение этапов осуществления двух геноцидов, следует констатировать, что существенным отличием между Геноцидом армян и геноцидом группы тутси в Руанде является то, что массовое истребление армянского населения в Османской империи осуществлялась под видом «депортации» армян из прифронтовой зоны, но на самом деле данный процесс происходил по всей империи. Таким образом, армянское население уничтожалось не в местах своего проживания, а вдали от них - на дорогах депортации. С психологической точки зрения суть депортации заключалась в том, чтобы морально сломить армянский народ, деморализовать его, бросив в чужую среду, где и должен был происходить сам процесс уничтожения. Чужая, неармянская среда гарантировала участие в данном процессе мусульманских масс и, кроме того, депортация исключала возможность организации самообороны армян. Очевидно, что младотурки учли опыт гамидовских погромов армян 1894-1896 годов, когда в некоторых местах армяне смогли оказать стойкое сопротивление и отстоять свои родные очаги⁴². Вероятно, по этой причине младотурки отдаляли армян из родных мест обитания, чтобы облегчить процесс их ликвидации.

Маршруты депортации армян были составлены таким образом, чтобы они специально проходили по тем населенным пунктам, где проживало мусульманское население, которое было враждебно настроено к армянам. Именно в таких местах делали остановку на ночь, после чего давался сигнал мусульманскому населению, которое ночью нападало на беззащитные караваны армян, которые подвергались убийствам, насилиям и грабежам. Отряд, сопровождающий караван армян и формально отвечающий за его безопасность, не только не защищал беспомощных армян, но в лучшем случае спокойно наблюдал за происходящим, так как перед «сопроводительными отрядами» была поставлена задача не охранять, а самим производить ликвидацию депортируемых⁴³. В отличие от армян, представители группы тутси перед смертью не подвергались мучительным процессам «депортации»,

³⁹ Bloxam D. 2008: 223.

⁴⁰ Ibid: 248.

⁴¹ Des Forges 1999: 206.

⁴² Marukyan 2010: 34.

⁴³ Avakyan 1999: 91.

они не выводились за пределы мест своего обитания, а уничтожались прямо в населенных пунктах⁴⁴.

Последним этапом Геноцида армян была ликвидация чудом выживших на дорогах депортации армян в местах высылки - в пустынях Сирии и Месопотамии, которые были своеобразными концентрационными лагерями. По свидетельству очевидцев, выжившие армяне тысячами медленно умирали в этих пустынях на раскаленном песке без еды и воды, в условиях различных эпидемий⁴⁵. Наибольшая численность армян была уничтожена в пустыне Дейр эз-Зор. Согласно подсчетам американского консула в Алеппо Джексона, в этом лагере погибло около 300 000 человек⁴⁶. Вторым был лагерь в Рас-ул-Айн, где было уничтожено около 70 000 человек, третьим по значению был лагерь в Мескене, где погибло около 55 000 армян, четвертым – лагерь в Интили, где было уничтожено около 40–50 000 армян. «Естественные» темпы уничтожения оставшихся в концентрационных лагерях армян не устраивали турецкие власти, им нужно было скорее завершить свою преступную политику до завершения войны и, что еще важнее, скрыть следы преступления. С этой целью были созданы специальные отряды, которые должны были закончить грязное дело, т.е. уничтожить находившихся на грани смерти последних армян и замести следы преступления в песках пустынь Сирии⁴⁷. С этим можно сравнить создание в Руанде лагерей для перемещенных лиц, в которых нередко были случаи голодной смерти. Огромное количество трупов оставалось на открытом воздухе, а также сбрасывалось в водоемы, что привело к возникновению эпидемии холеры⁴⁸.

Важной схожестью в обоих случаях геноцидов является то, что наряду с истреблением представителей групп-жертв происходил процесс массовой экспроприации их имущества. Следует подчеркнуть, что преступные власти, как в Османской империи, так и в Руанде использовали фактор получения наживы от имущества жертв геноцида для привлечения к преступлениям в первом случае мусульман, во втором - представителей группы хуту, превращая их в соучастников преступления. Таким образом, преступные режимы использовали человеческие ресурсы этих общественных кругов в процессе истребления групп-жертв, поскольку численный состав силовых ведомств иногда оказывался недостаточным, а кроме этого, с привлечением части общественности к массовым убийствам групп-жертв получали возможность легализовать данную преступную политику.

Помимо убийств, хуту прочёсывали дома в поисках тутси и расхищали их имущество. Земля убитых тутси сразу же разделялась между участвующими

⁴⁴ Prunier 1995: 247.

⁴⁵ Gamelen, Bron 1995: 34.

⁴⁶ Ibid: 114.

⁴⁷ Avakyan 1999: 93-95.

⁴⁸ Prunier 1999: 312–314.

щими в погромах хуту, скот зарезали, а мясо раздавали участникам погромов, остальное имущество расхищалось. Был создан комитет по продаже собственности тутси, прежде всего недвижимой⁴⁹. Рядовые хуту активно помогали в истреблении тутси. Несмотря на агрессивную пропаганду и попытки психологического воздействия, рядовых хуту были готовы убить своих соседей тутси не по идейным или политическим соображениям, а исключительно по социально-экономическим расчетам. Поведение многих хуту определялось борьбой за обладание экономическими ресурсами убитых тутси - скот и земля. Грабеж имущества тутси для участников резни был важнее их физического истребления, но последнее было обязательным условием присвоения имущества тутси, так как в противном случае хуту не смогли бы присвоить имущество тутси. Как показали события, уклонения от участия в убийствах тутси не только лишало тутси возможности присвоить имущество тутси, но и могло привести к финансовым потерям, когда пассивных торговцев хуту заставили заплатить контрибуцию тем, кто в отличие от них участвовал в погромах тутси.

Параллельно с массовым истреблением власти планомерно и последовательно проводили политику экспроприации недвижимости и имущества депортированных и истребленных армян. В годы Геноцида армян турецкими властями были приняты целые серии законов «Об оставленном имуществе», при помощи которых пытались придать законный вид процессу захвату имущества армян не только местным мусульманским населением, но и самим турецким государством⁵⁰. На основе этих «законов» власти создали так называемые «Комитеты по управлению оставленного имущества», которые различными махинациями и фиктивными аукционами недвижимость и все имущество законных собственников армян передавали местным мусульманам или переводили в государственную собственность⁵¹.

Механизмы и методы истребления представителей группы-жертвы

Механизмы и методы уничтожения тутси в Руанде были очень схожи с методами массового истребления армянского населения в Османской империи. В совершении преступлений участвовали не только государственные структуры, в первую очередь – силовые ведомства, но и вследствие государственной пропаганды враждебно настроенное против группы жертвы местное население. В случае Руанды активное участие принимали представители группы хуту, а в Османской империи – мусульманское население (турки, курды, мухаджиры (мусульманские переселенцы) из Северного Кавказа и Балкан преднамеренно переселенные в районы обитания армян-

⁴⁹ Baghdjian 2010: 60.

⁵⁰ Ibid: 167.

⁵¹ Papazyan 2002: 216.

ского населения), которые для этой цели создали специальные военизированные формирования.

Участники военизированных формирований хуту в основном в качестве орудий убийства и пыток использовались мачете, топоры, дубины, палки и железные прутья. Иногда убийцы сначала отрезали своим жертвам пальцы, кисти, стопы, руки, ноги, и только после этого отрубали голову или разбивали череп. Свидетели рассказывали, что часто жертвы просили своих палачей и предлагали им деньги за то, чтобы их застрелили, а не зарубили мачете. В случае затруднений, на помощь ополченцам приходили солдаты армии, имеющие более тяжелое вооружение: они взрывали запертые двери, забрасывали помещения гранатами. Нападающие выжигали огнем места, где могли спрятаться их жертвы: дома с труднодоступными помещениями, церкви, леса и перелески и т.п. Зачастую и после убийств над телами жертв совершали издевательства: их разрубали на куски и т.д. Отряды хуту искали тутси по школам и церквям, где те прятались, и уничтожали их⁵². Иногда местными чиновниками тутси собирались в церквях, школах, больницах, зданиях местного самоуправления на условиях безопасности, однако, это было западней, предназначенной для того, чтобы быстро истребить большое количество людей⁵³. Подобные жестокие методы убийств осуществлялись турецкими властями в отношении армянского населения Османской империи. Арабский исследователь Файез эл Хосейин, который был очевидцем Геноцида армян, свидетельствует, что в Битлисе и Муше армян сотнями загоняли в сараи, которые обкладывали сеном и поджигали⁵⁴. Турецкие врачи проводили опыты над армянскими мужчинами, служившими в османской армии и армянскими сиротами, прививая им зараженные бактерии сыпного тифа, вследствие чего через несколько дней они умирали⁵⁵. Существенным различием в методах уничтожения представителей группы тутси и армянского населения является то, что если тутси умирали быстрой смертью, то на дорогах депортации в «караванах смерти» старики, дети и женщины, составляющие подавляющее большинство депортируемых, умирали долгой и мучительной смертью⁵⁶.

По замыслу организаторов геноцида, массовые изнасилования женщин группы-жертвы должны были окончательно разделить общество в странах, где совершалось данное преступление. В Руанде многие девушки тутси перед смертью были изнасилованы⁵⁷. Нападению со стороны радикалов-хуту подверглись большинство женщин-тутси, однако, среди жертв были многие

⁵² **Prunier** 1995: 247.

⁵³ **Longman** 2010: 184.

⁵⁴ **Ghosejin** 1960: 23.

⁵⁵ **Gujumgyan** 2001: 6–17.

⁵⁶ **Dadrian** 1996: 105.

⁵⁷ **ICTR/Bagosora** 2008, 2011, 2012: 233.

умеренные женщины-хуту и хуту, вышедшие замуж за тутси⁵⁸. В отчёте ООН от 1996 г. говорится о систематическом характере изнасилований и об их использовании в качестве оружия — организаторы геноцида заставляли гражданских присутствовать при их совершении. По свидетельству одной из пострадавших, её периодически насиловали на глазах местных жителей, высших военных чинов и мужчин-хуту. Даже когда её стерегла женщина хуту, она заставляла её пахать поле в перерывах между актами насилия⁵⁹. Многие пережившие изнасилования заразились ВИЧ от носителей, которых привлекли боевики хуту, выпустившие сотни больных СПИД-ом из больниц и сформировавшие из них отряды⁶⁰.

Массовые изнасилования армянских женщин и девушек практиковались и в процессе Геноцида армян, однако, помимо этого турецкие чиновники специально отбирали красивых армянских женщин и девушек для высшего руководства младотурок, которые в качестве рабов удерживались в гаремах последних и подвергались половому насилию. После завершения войны в 1918 году факты насильственного удерживания армянских женщин в гаремах высокопоставленных младотурок были озвучены в османском парламенте армянскими депутатами, которые требовали немедленно освободить армянских женщин и девушек из рабства и наказать виновных в этих преступлениях⁶¹.

Самооборона представителей групп-жертв

Как при осуществлении Геноцида армян, так и в случае Руандийского геноцида представители группы-жертвы в некоторых населенных пунктах прибегли к самообороне. В некоторых населенных пунктах Османской империи армянские мужчины не соглашались призываться в Османскую армию, прекрасно понимая, что последует за этим. Именно благодаря этому армянам в некоторых местах удалось организовать самооборону. Характерными примерами героического сопротивления армян являются самооборонительные бои в Ване и Мусалере, вследствие которых им удалось спастись от неминуемого уничтожения.

После убийства видных национальных деятелей армяне Вана отказались выполнять требование турецких властей призыва в османскую армию и 7 апреля 1915 года прибегли к самообороне. Более месяца армяне Вана сражались против регулярных турецких войск и мусульманских формирований, силы которых более чем в 10 раз превосходили численность защитников армянских кварталов города⁶². Многочисленные наступления превосходящих

⁵⁸ de Brouwer 2005: 13.

⁵⁹ Ka Hon Chu, de Brouwer 2009: 16.

⁶⁰ Drumbl 2012.

⁶¹ Dadrian 1995: 94.

⁶² Lepsius 1919: 484.

сил противника были отбиты, нанесением последнему значительных человеческих потерь⁶³. Самооборона Вана продолжалась до 16 мая, когда турецкие войска, узнав о приближении к городу русских войск и армянских добровольческих дружин, вынуждены были отступить. Благодаря героической самообороне многотысячное армянское население Вана было спасено от неминуемого истребления.

Армяне нескольких сел, окружающих гору Муса на побережье Средиземного моря, не повинаясь приказу о депортации, в середине июня 1915 года поднялись на гору и до 19 сентября 1915 года сражались против 3000 регулярных турецких войск и 4000 вооруженных мусульманских банд. Благодаря организованной самообороне в конечном итоге 4058 мусалерским армянам на борту французских судов удалось перебраться в Порт-Саид и спастись⁶⁴.

7 апреля в католическом церковном комплексе (собор и семинария) Ньюндо, которая находилась в 12 км от центра префектуры Гисеньи, нашли пристанище около 800 беженцев тутси, надеясь таким образом спастись от неминуемой гибели. Однако 8 апреля утром было получено сведение, что отряды хуту направляются туда, и епископ призвал собравшихся там защищаться, используя все, что может пригодиться для сопротивления, чтобы выжить и рассказать всем правду⁶⁵. Беженцы забаррикадировались в соборе. Прибывшие отряды хуту и жандармерии начали стрелять по собору и забрасывать камнями, однако, беженцам удалось отбить нападение, атакующие отступили, потеряв одного из своих. 9 апреля было совершено очередное нападение прибывшего подкрепления из новых отрядов хуту, которые получили ружья и гранаты от солдат, сумели ворваться в резиденцию епископа и жестоко убили около 300 человек, среди них 8 священников. Нападающим, однако, снова не удалось проникнуть в собор, и эта атака тоже была отбита беженцами. Тогда были привлечены воинские формирования и в общей сложности в церковном комплексе Ньюндо было уничтожено 800 человек⁶⁶.

Самооборона армян в некоторых населенных пунктах Западной Армении и других областей Османской империи, а также представителей группы тутси в католическом комплексе Ньюндо отчетливо продемонстрировала, что когда сил военизированных формирований из мусульман или группы хуту, соответственно, было недостаточно, чтобы осуществить массовую резню представителей группы-жертвы, и они были в состоянии эффективно сопротивляться, организаторы Геноцида армян и Руандийского геноцида прибегали к помощи армейских подразделений. Кроме того, подключались

⁶³ Nogales 1926: 90.

⁶⁴ Khudaverdyan, Sahakyan 1995: 35.

⁶⁵ Longman 2010: 184.

⁶⁶ ICTR/Bagosora 2008, 2011, 2012: 294.

местные органы власти, которые оборонявшихся уговаривали разоружаться, а нападающим предоставляли оружие. Именно местные власти в сознании простого населения мусульман в Османской империи и хуту - в Руанде сумели сломать все гуманные морально-психологические заслоны, превратив их в толпу, выполняющих общий приказ по истреблению представителей группы жертвы любого пола и возраста в любом месте, даже в церквях.

Геноцид тутси не затронул только те территории, которые контролировались силами РПФ, под контроль которого в апреле перешли четыре провинции, в том числе столичная. На ещё не занятых РПФ территориях Руанды геноцид тутси продолжался, однако приобрёл спорадический и скрытый характер⁶⁷. 7 апреля лидер РПФ П. Кагаме предупредил Кризисный комитет и командование миротворцев ООН в Руанде о том, что не будет соблюдать перемирие, если геноцид не прекратится. На следующий день правительственные войска с нескольких направлений атаковали здание парламента, в котором были размещены бойцы тутси, однако, нападение было отбито. РПФ начал наступление с севера Руанды по трём направлениям, стремясь быстро соединиться с окружёнными в Кигали отрядами⁶⁸. В апреле миссия ООН несколько раз предлагала сторонам конфликта заключить соглашение о прекращении огня, однако, Кагаме продолжал настаивать на невозможности мира, пока продолжаются массовые убийства. Войска РПФ, занимая новые территории, практически не встречали сопротивления со стороны правительственных войск, которые главным образом были задействованы в массовом истреблении тутси. Отряды РПФ постоянно пополнялись за счёт выживших в геноциде тутси и беженцев из Бурунди. Несмотря на превосходство правительственных войск в численности и вооружении, отряды тутси брали под свой контроль новые территории. Практически, геноцид был остановлен лишь успешным наступлением сил РПФ⁶⁹, который к 31 мая РПФ контролировал уже половину территории страны и закрепился на окраинах столицы, взяв под контроль также аэропорт. В июле вся Руанда, за исключением оккупированной французами зоны, перешла в руки РПФ. 4 июля Кигали капитулировала, а 18 июля сдались оставшиеся зоны под контролем хуту и геноцид тутси прекратился⁷⁰.

Как РПФ для властей хуту в Руанде, так и русская Кавказская армия для младотурок в Османской империи в проводимой ими геноцидной политике, соответственно, в отношении тутси и армянского населения являлись сдерживающим фактором. В ходе войны турецкие власти больше не имели возможности продолжать политику истребления армянского населения на занятых русскими войсками территориях Западной Армении. В связи с этим,

⁶⁷ Prunier 1999: 261.

⁶⁸ Dallaire 2005: 264-265, 247.

⁶⁹ Bloxam D. 2008: 233.

⁷⁰ Prunier 1999: 298-299.

однако, следует подчеркнуть ту существенную разницу, что если силы РПФ на некоторых территориях Руанды находились до начала процесса истребления тутси, и в этих районах они избежали массовых погромов, то русские войска занимали области Западной Армении, в которых армянское население практически уже было ликвидировано, а чудом оставшиеся в живых перебрались в Восточную Армению, местные русские власти чинили препятствия для их возвращения в родные очаги. Следует также отметить, что в отличие от РПФ, армянские добровольческие отряды были сформированы в составе русской Кавказской армии и, будучи в подчинении русского командования, не могли принимать самостоятельные решения по ведению боевых действий, что в определенной степени ограничивало их возможности по спасению армянского населения от политики истребления младотурецкого правительства.

В период наступления сил РПФ с конца апреля около 500 000 человек, в основном хуту, из Руанды бежали в Танзанию, где разместились в лагерях беженцев под эгидой ООН, находившихся под контролем свергнутых радикалов⁷¹. Среди них были главные организаторы геноцида тутси – руководитель «Кризисного комитета» полковник Багосора и другие члены бывшего руандийского руководства. Аналогично, перед завершением мировой войны и признанием поражения Османской империи, главные организаторы Геноцида армян, члены турецкого правительства и лидеры правящей партии младотурок Талаат, Энвер, Джемал, Назым, Бехаэддин Шакир, Бедри и Азми, пытаясь избежать ответственности за совершенное тягчайшее преступление, тайно бежали в Берлин⁷².

Заключение

В результате сравнительного анализа Геноцида армян и Руандийского геноцида замечаются как многочисленные схожести, так и существенные различия, среди которых можно выделить следующие:

1. Для завершения политики Геноцида армян турецкие власти выбрали период Первой мировой войны, когда влиятельные акторы мировой политики были заняты ведением военных действий на различных фронтах и не смогли бы вмешаться для предотвращения данной политики, тогда как геноцид тутси в Руанде осуществлялся в условиях гражданской войны в данной стране.

2. Если на пути преступной политики геноцида армянского населения Османской империи преградой была русская армия, которая при поддержке армянских добровольческих отрядов в ходе военных действий на Кавказском (русско-турецком) фронте заняла определенные территории (провинции Эрзрума, Вана, Битлиса Западной Армении, а также часть провинции Трапезунда), то в случае реализации плана истребления группы тутси в

⁷¹ Dallaire 2005: 336-337.

⁷² Ternon 2003: 12.

Руанде помешали военные действия РПФ, подразделения которой вошли в столицу Кигали и остановили геноцидную политику группы хуту. В отличие от РПФ, армянские добровольческие отряды были сформированы в составе русской Кавказской армии, поэтому не были самостоятельны в своих действиях и не представляли той военной силы, как подразделения РПА, способные пресечь или остановить геноцидную политику Османской империи в отношении армянского населения.

3. Линия русско-турецкого фронта и заслон русской Кавказской армии, как гаранта безопасности армянского населения от геноцида, осуществляемого турецкими властями, оказался временным. После революционных потрясений 1917 года русская Кавказская армия была деморализована и расформирована, после чего турецкая сторона получила возможность продолжить политику геноцида в отношении армян не только на территориях Западной Армении, ранее контролируемых русскими войсками, но и в Восточной Армении и Закавказье в целом. То же самое можно сказать о Киликии, когда после ухода оттуда французских войск кемалисты получили возможность продолжения политики геноцида в отношении киликийских армян.

ЛИТЕРАТУРА

- Akçam T. 2019:** Spanutjunneri hramanner. Taleat pashaji heragrern u Hajots tseghaspanutjuny (Killig orders. Talat Pasha's Telegrams and the Armenian Genocide), Yerevan (in Armenian).
- Avagyan A. 1999:** Genotsid 1915 g. Mekhanizmi prinjatija i ispolnenija reshenij (Genocide of 1915. Mechanisms for making and implementing decisions), Yerevan (in Russian).
- Baghdjian K. 2010:** The confiscation of Armenian properties by the Turkish Government said to be abandoned, Antilias.
- Bagosora et al. (Military I) (International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR)-98-41), Trial Judgment:** 18 December 2008; Appeals Judgment: 14 December 2011; Appeals Judgment: 18 May 2012.
- Beylerian A. 1983:** Les Grandes Puissances, L'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises, 1914-1918, Paris.
- Bloxam D. 2008:** Organized Mass Murder: Structure, Participation and Motivation in Comparative Perspectives, "Holocaust and Genocide Studies", 22(2), pp. 203-245.
- Dadrian V. 1995:** Hajkakan tseghaspanutjuny khorhrdaranakan ev patmagitakan qnnarkumnerov (The Armenian Genocide through parliamentary and historical discussions), Woterstoun, (in Armenian).
- Dadrian V. 1996:** The Comparative Aspects of the Armenian Genocide and Jewish Cases of Genocide, Colorado.
- Dallaire R. 2005:** Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda, London.
- de Brouwer A.-M. 2005:** Supranational Criminal Prosecution of Sexual Violence: The ICC and the Practice of the ICTY and the ICTR, Antwerp and Oxford.
- Des Forges A. 1999:** Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda, New York.

- Drumbl M. 2012:** She makes me ashamed to be a woman: The Genocide Conviction of Pauline Nyiramasuhuko, Michigan Journal of International Law: No. 32,
- Gamelen A., Bron J-M. 1995:** Vosstanovlennaja pamjats (Recovered memory), Yerevan, (in Russian).
- Gharibjanyan G. 1995:** Genotsid armjan pered sudom istorii (Armenian genocide before the judgment of history), Yerevan, (in Russian).
- Ghosejin F. 1960:** Herosakan hajutean ancjalen. Gardery Hajastani meg (akanatesneri vkajutjunner) (From the heroic past of the Armenians. Massacres in Armenia (eyewitness testimonies)), Gahire, (in Armenian):
- Gourevitch Ph. 1999:** We Wish to Inform You That tomorrow we will be killed with our families, London; New York.
- Gujumgyan V. 2001:** Turq bjishkneri vochragortsutjunneri Mets Egherni jamanak (The crimes of Turkish doctors during the Great Genocide), Yerevan, (in Armenian).
- Halaçoğlu Yu. 2006:** Die Armenien Frage, Klagenfurt-Wien-Ljubljana-Sarajevo.
- Hovhannisyan N. 2002:** Hajots tseghaspanutjuny tseghaspanagitakan hajetsakargajin hamakargum (The Armenian Genocide in the Conceptual System of Genocide Studies), Yerevan, (in Armenian).
- Ka Hon Chu S., de Brouwer A-M. 2009:** The Men Who Killed Me, "Herizons", № 4, pp. 12-25.
- Khudaverdyan K., Sahakyan R. 1995:** Genotsid armjan skvoz prizmu desjatiletij (The Armenian Genocide through the Prism of Decades), Yerevan, (in Russian).
- Krivushin I. 2015:** Sto dnei vo vlasti bezumija. Ruandijiskij genotsid 1994 g., (A hundred days in the grip of madness. 1994 Rwandan genocide), Moskva, (in Russian).
- Lepsius Joh. 1919:** Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung diplomatischer Aktenstücke, Potsdam.
- Longman T. 2010:** Christianity and Genocide in Rwanda. Cambridge,
- Marukyan A. 2010:** Problema genotsida armjan v sovremennoj genotsidologii (The problem of the Armenian Genocide in modern Genocide Studies), Yerevan (in Russian).
- Marukyan A. 2020:** Sravnitelnij analiz podgotovitelnikh etapov osushestvlenija Genotsida armjan i Ruandijского genotsida (Comparative analysis of the causes and preconditions of the Armenian Genocide and Rwandan genocide), «Lraber hasarakakan gitutjunneri», N 1, Yerevan (in Russian), pp. 59-77.
- Mayerson D. 2014:** On the Path to Genocide, Armenia and Rwanda Reexamined, Berghahn Books.
- Melvern L. 2004:** Conspiracy to Murder: The Rwandan Genocide, Verso, Revised edition.
- Mutsinzi Report 2009:** Republic of Rwanda Committee of Experts Investigation of the April 6, 1994 Crash of President Habyarimana's Dassault Falcon-50 Aircraft. Summary, Kigali.
- Nogales R. de 1926:** Four Years beneath the Crescent, (Trans. from Spanish by M. Lee, with an Introduction by Lieutenant-Colonel E. Davis), N. Y. - London.
- Ostrovskij Ja. 2004:** Praktika Megdunarodnogo ugolovnog tribunala po Ruande - prestuplenije genotsida, Megdunarodnyj kurs po MGP dlja gosudarstvennikh slugashikh I predstavitelej akademicheskikh krugov (The Practice of the International Criminal Tribunal for Rwanda - The Crime of Genocide, International Course on IHL for Government Officials and Academics), Moskva, 16-19 sentjabrja 2003 r., Moskva, (in Russian).

- Pambukean E. 2017:** Mets egherni arajin vaveragrophy. Shavarsh Misaqean (The first documentarian of the Great Genocide), Antilias (in Armenian).
- Papzyan A. 2002:** Turqakan vaveragrakan njuter Osmanjan kajstrutjan voch-mahmedakan joghovurdneri masin (1839-1915 tt.) (Turkish Documentary on the Non-Muslim Peoples of the Ottoman Empire (1839-1915)), Yerevan, (in Armenian).
- Prunier G. 1999:** The Rwanda Crisis: History of a Genocide, 2nd, Kampala.
- Ternon I. 2003:** Anpatgeliutjun, vrej ev jkhtum. Hajkakan tseghaspanutjuny migazgajin atjanneri argev (Impunity, revenge and denial. The Armenian Genocide before international instances), Yerevan, (in Armenian).
- Virabyan A. 2012:** Hajots tseghaspanutjuny Osmanjan Turqiajum, verapratsneri vkajutjunner. Pastatgheri joghovatsu (The Armenian Genocide in Ottoman Turkey, testimonies of survivors. Collection of documents), h. II, h. III, Yerevan (in Armenian).
- Wegner A. 1964:** An open letter to President Wilson. The Memoirs of Naim Bey, Pennsylvania.

Армен Марукян
Институт Истории НАН РА,
mararmts@yahoo.com

**ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀԱՅԵՐԻ ԵՎ ՌՈՒԱՆԴԱՅՈՒՆ
ԹՈՒԹՄԻՆԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՓՈԽԼԵՐԻ ԵՎ
ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Արմեն Մարուքյան

Բանալի բառեր՝ Հայոց ցեղասպանություն, Ռուանդայի ցեղասպանություն, իշխանության բռնազավթում, պոլիտիցիդ, զանգվածային բնաջնջում և տեղահանություն, համակենտրոնացման ճամբարներ, բնաջնջման մեխանիզմներ և մեթոդներ, ինքնապաշտպանություն:

Ցեղասպանագիտության մեջ զոհ-խմբերի նկատմամբ իրագործված ցեղասպանությունների առավել համապարփակ և օբյեկտիվ ուսումնասիրության համար կիրառվում է համեմատական վերլուծության մեթոդը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել տվյալ հանցագործության տարբեր օրինակների միջև ինչպես ընդհանրություններն, այնպես էլ առանձնահատկությունները: Հոդվածի շրջանակներում կատարվել է հայերի և թուրքիների ցեղասպանությունների փուլերի ու իրականացման մեթոդների համեմատական վերլուծություն: Ռուանդայի ցեղասպանության, որպես Հայոց ցեղասպանության հետ համեմատության առարկայի, ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ ի տարբերություն Օսմանյան կայսրությունում հայ բնակչության ցեղասպանության կազմակերպիչների, որոնք դատապարտել են թուրքական ռազմական տրիբունալների կողմից, Ռուանդայում թուրքիների ցեղասպանության կազմակերպիչները

պատասխանատվության են ենթարկվել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կողմից 1994 թ. ստեղծված Միջազգային տրիբունալի կողմից: Երկու նույնական հանցագործությունների կատարման փուլերի և մեթոդների նմանությունների վերհանումը հնարավորություն կտա բացահայտել Միջազգային տրիբունալում Ռուանդայի ցեղասպանության դատապարտման նախադեպը միջազգային դատական որևէ առյուծկալում Հայոց ցեղասպանության գործի նկատմամբ ապագայում կիրառելու հնարավորությունները:

Երկու ցեղասպանությունների փուլերի և իրականացման մեթոդների համեմատական վերլուծության արդյունքում բազմաթիվ ընդհանրություններից բացի արձանագրվել են նաև էական տարբերություններ, որոնցից առանձնացրել ենք հետևյալները.

1. Հայերի ցեղասպանությունն ավարտին հասցնելու նպատակով թուրքական իշխանություններն ընտրել էին Համաշխարհային պատերազմի ժամանակահատվածը, երբ համաշխարհային քաղաքականության ազդեցիկ դերակատարները զբաղված էին պատերազմի տարբեր ճակատներում ռազմական գործողություններով և հնարավորություն չէին ունենա միջամտել ու կանխել դրա իրագործումը, մինչդեռ Ռուանդայում թուֆսիների ցեղասպանությունը իրականացվեց այս երկրում սկիզբ առած քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ:

2. Եթե Օսմանյան կայսրության հայ բնակչության ցեղասպանության հանցավոր քաղաքականության ճանապարհին խոչընդոտ էր հանդիսանում ռուսական Կովկասյան բանակը, որը ռուս-թուրքական ճակատում ընթացող ռազմական գործողությունների ընթացքում հայկական կամավորական ստորաբաժանումների աջակցությամբ գրավել էր Արևմտյան Հայաստանի Էրզրումի, Վանի, Բիթլիսի նահանգները, ինչպես նաև Տրապիզոնի նահանգի մի մասը, ապա Ռուանդայում թուֆսիների ամբողջական բնաջնջումը հնարավոր եղավ կասեցնել վերջիններիս ռազմական կազմավորման՝ «Ռուանդայի հայրենասիրական ճակատի» (ՌՀՃ) ստորաբաժանումների առաջխաղացման շնորհիվ, որոնց հաջողվեց մտնել երկրի մայրաքաղաք Կիգալիի և դադարեցրել հուֆունների վարչակարգի կողմից թուֆսիների նկատմամբ իրագործվող հանցավոր քաղաքականությունը: Ի տարբերություն ՌՀՃ-ի՝ ռուսական Կովկասյան բանակի կազմում գործող հայկական կամավորական ջոկատներն ինքնուրույն չէին գործում և իրենցից չէին ներկայացնում ռազմական այն ուժը, որն ընդունակ կլիներ կասեցնել Օսմանյան կայսրության իշխանությունների կողմից հայ բնակչության նկատմամբ իրականացվող ցեղասպանական քաղաքականությունը:

3. Արևմտյան Հայաստանի որոշ տարածքներում ռուսական Կովկասյան բանակի առկայությունը, որն ինչ-որ չափով անվտանգության երաշխիք էր հանդիսանում ցեղասպանության ենթարկվող հայ բնակչության համար, ինչպես նաև ռուս-թուրքական ռազմաճակատային գիծը միայն ժամանակավորապես կասեցրեցին հայերի նկատմամբ թուրքական իշխանությունների հանցավոր քաղաքականության շարունակությունը: 1917 թ. Ռուսաստանում սկսված հեղափոխական ցնցումների պայմաններում ռուսական Կովկասյան բանակը բարոյա-

լքվեց և կազմալուծվեց, ինչից հետո թուրքական իշխանությունները հնարավորություն ստացան անարգել շարունակել հայերի ցեղասպանության քաղաքականությունը ոչ միայն նախկինում ռուսական զորքերի կողմից վերահսկվող Արևմտյան Հայաստանի տարածքներում, այլ նաև Արևելյան Հայաստանում և Անդրկովկասում: Նույնը կարելի է ասել Կիլիկիայի մասին, երբ ֆրանսիական զորքերի հեռանալուց հետո քեմալականները հնարավորություն ստացան շարունակել ցեղասպանության քաղաքականությունը կիլիկիահայերի նկատմամբ:

COMPARATIVE ANALYSIS OF STAGES AND METHODS OF ARMENIAN GENOCIDE IN THE OTTOMAN EMPIRE AND TUTSI GENOCIDE IN RWANDA

Armen Marukyan

Keywords: *Armenian Genocide, Rwandan Genocide, usurpation of power, politicide, mass liquidation and deportation, concentration camps, mechanisms and methods of extermination, self-immolation.*

In genocide studies, for a more comprehensive, objective study of genocide committed against victim groups, the method of comparative analysis is used, which allows to identify both similarities and features between different examples of this crime. In the framework of the article, a comparative analysis of the stages and methods of the Armenian-Tutsi genocides was made. The choice of the Rwandan genocide as a subject of comparison with the Armenian Genocide is due to the fact that, unlike the organizers of the Armenian Genocide in the Ottoman Empire, who were convicted by Turkish military tribunals, the organizers of the Tutsi genocide in Rwanda were prosecuted by the International Tribunal, created by the UN Security Council in 1994. Revealing the similarities between the stages and methods of committing two identical crimes will provide an opportunity to reveal the precedent of condemning the Rwandan Genocide in the International Tribunal and the possibilities of applying it to the Armenian Genocide case in the future in an international court.

As a result of the comparative analysis of the stages of the two genocides, the methods of implementation, in addition to many similarities, significant differences were registered, from which we have separated the following:

1. In order to end the Armenian Genocide, the Turkish authorities chose the period of World War II, when influential world politicians were engaged in hostilities on different fronts of the war and they would not be able to intervene and prevent its implementation, while the Tutsi genocide in Rwanda took place during the civil war that broke out in this country.

2. If the Russian Caucasus Army was an obstacle to the criminal policy of genocide of the Armenian population of the Ottoman Empire, which during the hostilities on the Russian-Turkish front with the support of Armenian volunteer units occupied the provinces of Erzurum, Van, Bitlis in Western Armenia, as well as Trabzon. The complete extermination of the Tutsis in Rwanda was halted by the advance of their military formation, the Rwandan Patriotic Front (RWF), which managed to enter the capital, Kigali, to end the Houthi regime's criminal policy against the Tutsis. Unlike the RSF, the Armenian volunteer detachments in the Russian Caucasus Army did not act independently, they were not a military force capable of stopping the genocidal policy of the Ottoman Empire against the Armenian population.

3. The presence of the Russian Caucasus Army in some parts of Western Armenia, which was to some extent a guarantee of security for the genocidal Armenian population, as well as the Russian-Turkish front line, only temporarily stopped the continuation of the criminal policy of the Turkish authorities towards Armenians. During the revolutionary upheavals in Russia in 1917, the Russian Caucasian army was demoralized and disbanded, after which the Turkish authorities were able to continue the policy of the Armenian Genocide not only in the territories of Western Armenia formerly controlled by Russian troops, but also in Eastern Armenia and the Caucasus. The same can be said about Cilicia, when after the departure of the French troops, the Kemalists had the opportunity to continue the policy of genocide against the Armenians of Cilicia.

CHINESE BELT AND ROAD INITIATIVE IN THE COUNTRIES OF THE GULF COOPERATION COUNCIL*

Aghavni Harutyunyan

Abstract

China's relations with the Gulf Cooperation Council (GCC) countries have expanded significantly in recent years, especially in the areas of geopolitics, economics, trade, finance, banking, infrastructure, energy and security. China is deepening its economic cooperation with the GCC monarchies through the China-Arab Cooperation Forum (CASCF) and the China-GCC Framework Agreement. A mechanism that can strengthen trade relations is the FTA between China and the GCC.

The Chinese New Silk Road Initiative (NSRI) was accepted by all GCC countries that became members or perspective members of the Chinese-led Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB). The NSRI project called "Industrial Park - Connecting ports, Two-Wheel and Two-Wing Approach" would provide the basis for consolidating China-built industrial parks in key cities of the GCC with regional ports to create business clusters, increase trade flows, and connect supply chains across the region.

The future of relations between China and the GCC oil-producing countries will be based on strong, less fluid building blocks, which has facilitated alignment of the NSRI with the national development concepts of the GCC countries. All, are designed to diversify their economies from a single-resource rentier model to a post-oil model, with the necessary transition to manage their dependence on foreign labor, public sector employment and heavily subsidized utilities.

Keywords: China, GCC countries, One Belt, One Road, “Two-Wheeled” and “Two-Wing” Cooperation.

Introduction

The communist leadership of the People's Republic of China (PRC) viewed the monarchist states of the GCC* with deep suspicion throughout the 1950s and 1960s¹. Moreover, from 1967 to 1971, China supported revolutionary movements in the region, but with improved relations between the PRC and the United States

* The article was submitted on November 1, 2021. The article was reviewed on November 14, 2021.

* GCC member-countries are Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and the United Arab Emirates (UAE). PRC established diplomatic relations with Kuwait on March 22, 1971, with Oman on May 25, 1978, with the UAE on November 1, 1984, with Qatar on July 9, 1988, with Bahrain on April 18, 1989, with Saudi Arabia on July 21, 1990.

¹ Mashin, Yakovlev 1985: 111-112.

(US) and increased hostility between Moscow and Beijing, China took a softer line from 1971, focusing on socialist modernization in the region instead of revolution¹.

Just two days after the establishment of the GCC*, China was one of the first countries to establish links with its Secretariat on May 27, 1981. Beijing strongly supports GCC unification and regional integration and views this process as a positive contribution to the Middle East (ME) peace process, Arab unity and regional security maintaining peace and security in the Gulf region and promoting regional economic cooperation². The six GCC countries* pursued a neutral foreign policy of non-alignment and adopted moderate and practical measures³.

In the 1990s, after the conflict between Iraq and Kuwait, the collapse of the Soviet Union and the events in Tiananmen Square, China took a restrained position in the region, which also continued after 9/11/2001⁴. However, the relative decline of US hegemony and influence in the Persian Gulf (PG), the growing role of China and significant progress affect the balance of power in the region. Some Gulf States, while maintaining their strategic alliance with the US, are also seeking to establish ties with other players such as Beijing to protect themselves from the threat of regional crises or to provide security in a power struggle⁵.

With the growth of trade and the ever-improving structure of trade between China and the GCC countries, especially after the 1990s, a pattern of oil trading in exchange for manufactured goods and conventional finished goods such as equipment, electronics, clothing and luggage has gradually taken shape⁶. In 2018, the volume of trade between the Gulf countries and China amounted to about € 125 billion. By 2020, the largest share of the Gulf countries' exports should have come from China - about US \$ 160 billion, with China dominating the import market, supplying goods to the PG worth about US \$ 135 billion⁷.

China is deepening its economic cooperation with the GCC monarchies through the *China-Arab States Cooperation Forum* (CASCF) and the *China-GCC*

¹ **China and the Persian Gulf**, Wilson Center, 12.07.2010.

* The immediate goal of the GCC was to collectively counter their security threats and defend against the threat posed by the Iran-Iraq war and Iran-inspired Islamist activism.

² **Harutyunyan** 2009a: 157; **Batyrsin** 2006: 311; **The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (GCC)**, Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 15.11.2000.

* Faced with the current new world situation, the GCC countries are increasingly showing a trend towards engaging in international and regional affairs, developing pluralistic external relations and emphasizing a balance between the major powers. In major world and regional affairs, they take a unified position and play a collective role, reflecting the unity and integrity of the foreign policy of the six countries. A customs union between the GCC was announced in 2003, and the GCC common market was launched on January 1, 2008.

³ **Melkumyan** 2006: 97.

⁴ **China and the Persian Gulf**, Wilson Center, 12.07.2010.

⁵ **Chaziza** 2020a: 78.

⁶ **Mo** 2011: 90.

⁷ **Molavi** 2018: China and the GCC States - A Turbo-Charged Trade Relationship, *The New Silk Road Monitor*, October 29.

Framework Agreement. A mechanism that has the potential to strengthen trade relations is the long-agreed *China-Gulf Free Trade Agreement* (FTA)¹. FTA negotiations* were first discussed in 2004 as part of the *Framework Agreement on Cooperation in Economy, Trade, Investment and Technology*². A China-GCC FTA should be based on a GCC-Singapore FTA (negotiations began in 2008 and entered into force by 2014), not only as a prelude to a broader FTA between the GCC-ASEAN, but also as a supplement to China's FTA³. During Xi's ME tour in 2016, the FTA gained momentum, but the ongoing dispute between Saudi Arabia, the UAE, Bahrain, Egypt and Qatar made it impossible to conclude a multilateral agreement⁴.

At present, the GCC countries, compared to other countries in the ME, have a high level of population welfare, high rates of economic development, political stability and certain financial capabilities. The countries of the GCC perceive China as an exemplary trading partner that does not interfere in domestic affairs, and as a great power with significant political influence in the international arena.

China-GCC: Deepening Strategic Cooperation within the Belt & Road Initiative

In March 2015, the Chinese government released the first policy document on the “*Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road*”,* outlining the format of PRC - Middle East and

¹ **China-GCC FTA, China FTA Network**. <http://fta.mofcom.gov.cn/topic/engcc.shtml>

The war in Iraq and growing US dominance are pushing the GCC to conclude FTA with China in 2004.

* To date, the parties have held 5 rounds of negotiations and reached an agreement on most issues related to trade in goods. Negotiations on trade in services have also begun. A political framework must be put in place to remove barriers to trade (including services), ensure market access and investment, and promote multilateral rights to establish companies and joint ventures. The China-GCC FTA should also ease cooperation between State Owned and Government Related Enterprises which are dominant in both China and the GCC countries. Likewise, cooperation and joint investment between the Sovereign Wealth Funds of the two parties, which hold liquid assets in excess of US \$ 7 trillion mainly invested in Western markets and government securities, will lead to smarter investments in financing economic development in Asia/China, the ME, Africa and other emerging markets where the real returns are more promising.

² **Fulton** 2020: 517.

³ **Saidi** 2014: The Gulf Should Pivot East and Build the ‘New Silk Road’, HuffPost News, April 15.

⁴ **Fulton** 2020: 517.

* The Chinese New Silk Road (NSR/ New Silk Road Initiative (NSRI)) or One Belt, One Road (OBOR), which consists of six land and road economic corridors, is the abbreviated name of the double concept of the Economic Belt of the Silk Road (EBSR) and the Maritime Silk Road of the 21st Century (MSR). It was launched by the Chinese President Xi Jinping in 2013 and aims to connect Asia and Europe via the Middle East (ME), Africa and Central Asia (CA) through a series of vast networks of transcontinental railways, pipelines, ports, airports, and other infrastructure projects with up to US \$ 1 trillion of Chinese investment. In 2016, the NSR/OBOR strategy was officially renamed the *Belt and Road Initiative* (BRI) or *Belt and Road* (B&R). BRI will be realized through the China-

North Africa (MENA) cooperation. In January 2016, first basic official document reflecting China's interests in the MENA, the *White Paper* or "*1 + 2 + 3*" strategy,* was published, which mainly covers three areas of cooperation. Within the framework of the latter, an agreement was reached between China and the Arab League member countries on the creation of *China-GCC FTA* and *Sino-Arab Joint Investment Fund* (JIF), as well as on the implementation of large projects with the AIIB participation⁵. The "*Vision and Actions*" with a focus on cooperation priorities, indicates that the means by which China is already developing bilateral relations across the MENA will be coordinated with BRI. It refers to two multilateral initiatives that can foster to B&R cooperation - the CASCFC and the China-GCC Strategic Dialogue⁶.

The UAE and Qatar have established B&R' JIF with China, and Saudi Arabia has signed a MoU with China to establish a BRI JIF worth US \$ 20 billion.⁷ The Memorandum of Understanding (MoU) was signed during the 2017 *High Level Joint Committee* (HLJC) in Riyadh to develop a US \$ 20 billion JIF with the Saudi Industrial Development Fund, China's SRF and Everbright. This follows the model established with the UAE and Qatar, which have established similar, albeit smaller, foundations with Chinese organizations. The fact that both of them have gone from MoU to activation suggests that the Saudi-Saudi JIF also has the potential to be activated, and is expected to be used to develop projects related to BRI and Saudi Vision 2030⁸.

All GCC countries are members or perspective member (Kuwait) of the AIIB⁹. Among those who have appointed a director, the second country in the ME with a representative as a director is Saudi Arabia with a share of about 2.59%¹⁰. In

led Asian Investment Infrastructure Bank (AIIB), the Silk Road Fund (SRF) and the BRICS New Development Bank (NDB).

* 1. Energy will form the nucleus; 2. Finance and trade, infrastructure will form a "**Two-Wing**" strategy; 3. Science, technology (nuclear power, space satellite / aerospace technology, and renewable energy (RE) technology) and the construction of free trade zones (FTZ) and ports will form the "**Two-Wheel**" strategy. The "**Two Wheel**" energy strategy combines bilateral cooperation in the field of oil and gas, low-carbon energy. Meanwhile, "**Two Wing**" calls for expanded cooperation in the fields of science, technology and finance. The "**Two Wheel**" and "**Two Wing**" strategies will enable the establishment of business clusters in Chinese industrial parks (FTZ) in the MENA, increase trade flows and connect supply chains throughout the region.

⁵ Harutyunyan 2021: 411-412.

⁶ Fulton 2019b: 6.

⁷ Fulton 2018d: 187.

⁸ Fulton 2020: 521.

⁹ The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) Headquarters, Beijing. <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>

The AIIB members of GCC countries with the membership date and general subscription: Bahrain - Aug. 24, 2018, US \$ 103.6 million; Oman - Jun. 21, 2016, US \$ 259.2 million; Qatar - Jun. 24, 2016, US \$ 604.4 million; Saudi Arabia - Feb. 19, 2016, US \$ 2,544.6 million; UAE - Jan. 15, 2016, US \$ 1,185.7 million.

¹⁰ Fasulo, Talbot 2017: 78.

January 2016, Chinese SRF and Saudi ACWA Power signed a MoU to jointly develop and invest in energy projects in the UAE, Egypt and other countries in the MENA, which represents the first step of SRF to investment cooperation in MENA¹¹. GCC funds in Kuwait, Qatar and Saudi Arabia have been prominent investors in *initial public offerings* (IPOs) of major Chinese banks, including China Agriculture Bank and Industrial and Commercial Bank of China (ICBC). Chinese construction companies are actively involved in the US \$ 1 trillion-dollar construction market in the Gulf countries¹².

In addition, the GCC banking and financial system should be integrated into the emerging "Redback Zone" where payments, capital markets, banking and financial assets and transactions will be based on the Chinese yuan (renminbi/RMB) as an international currency. The yuan should be used for financing, clearing and settlement between ME, the GCC and China¹³.

The UAE has already played a role in China's efforts to internationalize the yuan and was the first GCC member to sign a swap agreement in 2012 for up to RMB 35 billion. At the end of December 2015, China extended its agreement on the exchange of the RMB with the UAE to internationalize the RMB in accordance with B&R guidelines for expanding the volume and scope of bilateral currency swaps and settlements with other countries in order to deepen financial cooperation, build a system of monetary stability, investment and financial system and credit information system in Asia¹⁴. Thus, the People's Bank of China (PBOC) and the UAE Central Bank have taken the first step in establishing a bilateral RMB swap line that should be extended to other GCC central banks. Given the proportionality between the trade volume and the required level of swap lines, the swap line between the Gulf countries and the RMB would be around RMB 180-200 billion, given that the GCC countries account for about 2.5% of China's total trade (slightly more than in Singapore)¹⁵.

Qatar followed UAE suit in November 2014¹⁶. The ICBC launched ME's first center for clearing transactions in the Chinese yuan in Qatar in April 2015¹⁷. The center's goal is to provide local financial institutions with access to the RMB and foreign exchange markets. It also aims to promote wider cross-border use of the RMB and expand opportunities for increased trade investment between Beijing, Doha and the region as a whole. China is trying to globalize the use of its currency

¹¹ **Chen, Han** 2019: 15.

¹² **Molavi** 2018: China and the GCC States – A Turbo-Charged Trade Relationship, The New Silk Road Monitor, October 29.

¹³ **Saidi** 2014: The Gulf Should Pivot East and Build the 'New Silk Road', HuffPost News, April 15.

¹⁴ **Herlevi** 2016: 14.

¹⁵ **Saidi** 2014: The Gulf Should Pivot East and Build the 'New Silk Road', HuffPost News, April 15.

¹⁶ **Herlevi** 2016: 14.

¹⁷ **Why Qatar Matters to China, in Spite of Gulf Isolation**, South China Morning Post, 07.06.2017; **Hollingsworth** 2017: How the Gulf Row is Blocking China's New Silk Road, South China Morning Post, June 05.

in order to minimize its dependence on the US dollar in the aftermath of the global financial crisis¹⁸.

The future of relations between China and the oil-producing countries of the GCC is likely to be based on solid, less “*liquid*” building blocks. They are undergoing major industry changes, opening up many new opportunities for Chinese investors, especially in high-tech and other emerging strategic sectors. There is a rapid growth in the information industry and renewable energy sources (RES), as well as the intention to develop the non-oil industry to reduce over-dependence on oil. In this regard, China discussed BRI alignment with **Saudi Arabia Vision 2030, Abu Dhabi Economic Vision 2030, New Kuwait 2035, Qatar National Vision 2030, Bahrain Economic Vision 2030, Oman Vision 2040**. All of them are designed to diversify these economies from a *single-resource rentier model to a post-oil model*, with the necessary transition to manage their dependence on foreign labor, public sector employment and heavily subsidized utilities¹⁹.

During the 8th CASC Ministerial Meeting in July 2018 (Beijing), it was announced that another project called “**Industrial Park - Connecting ports, Two-Wheel and Two-Wing Approach**” would provide the basis for consolidating China-built industrial parks in key cities of the PG with regional ports. This will create a regional MSR network and establish a hub that will connect other important MSR regions such as South Asia and East Africa²⁰. The *Two-Wheel* and *Two-Wing* approach will also enable Chinese industrial parks (FTZs) to create business clusters, increase trade flows, and connect supply chains across the region. It is planned to develop large industrial parks to create the above mentioned “*Industrial park - port interconnection*”. The parties also agreed to merge long-term plans, including rail networks in the Arabian Peninsula and North Africa, to continually improve ME's ability to facilitate trade, develop industrial agglomeration, and accelerate regional development²¹. It is planned to combine the construction and operation of *four major Chinese industrial parks* in **Egypt**, the **UAE**, **Saudi Arabia** and **Oman** with neighboring ports, including the Khalifa port in Abu Dhabi, the port of Djibouti and the port of Said from Egypt and others, as part of the “**Industrial Park - Port Interconnection**” project²².

The Gulf Railroad Project was expected to speed up the Gulf States' connection from Kuwait to Oman via Saudi Arabia and the UAE, including branch connection to Qatar and Bahrain²³. And the light rail project in Mecca (Saudi

¹⁸ **New Choice: Chinese Currency Expands to Middle East**, Sputnik, 06.06.2015.

¹⁹ **Fulton** 2019c: 7.

²⁰ **Fulton** 2019c: 2.

²¹ **Wang** 2018: China and Arab States Should Jointly Forge the Cooperation Layout Featuring ‘Industrial Park-Port Interconnection, Two-Wheel and Two-Wing Approach’, Embassy of the PRC in the Republic of Malta, July 10.

²² **Harutyunyan** 2021: 412.

²³ **Wang** 2017: 4.

Arabia) has brought great convenience to pilgrims²⁴. Improved infrastructure connectivity will enable China to expand its exports to the MENA and sub-Saharan Africa, thereby revitalizing regional value chains²⁵.

It should be noted that because the PRC is highly dependent on oil and gas imports from the PG, which are delivered mainly by **SLOC*** tankers and pass-through sea bottlenecks or '**Choke Points**',* the forced cessation of energy imports in adverse conditions can quickly paralyze the PRC's economy and military forces²⁶. In this regard, the creation of the "**Gulf String of Pearls**"* will significantly reduce Beijing's dependence on SLOC and facilitate economic integration between West Asia, Southeast and East Asia²⁷. It could greatly reduce Beijing's dependence on maritime communications, fostering economic integration processes between the West, South East and East Asia.

Meanwhile, this undoubtedly could raise concerns in the West, India and other regional players about China's growing influence in the Indo-Pacific region, fearing that China-backed civilian and port facilities will regularly be used by China's naval forces as the hub in the "String of Pearls" strategy²⁸.

China - GCC: "Two-Wheel" and "Two-Wing" Strategy

SAUDI ARABIA: China and Saudi Arabia are considered natural partners for B&R collaboration, as Saudi Arabia is an important link between China and the hinterland of Eurasia, as well as an important crossroads linking China to the vast African market²⁹.

During President Xi's visit to Saudi Arabia in January 2016, China and Saudi Arabia decided to establish a joint committee - a comprehensive, high-level institutional platform for cooperation between the governments of the two

²⁴ **Spotlight: China's 'Belt and Road' Initiative Boosts Mideast Development**, English.news.cn, 19.01.2016.

²⁵ **Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti. Vozmozhnosti i riski transportnykh koridorov. 2020:** [Economy of One Belt, One Road. Opportunities and Risks of Transport Corridors], World Bank Group, Washington DC, 61-62.

* Shipping lines, also known as Sea Lines of Communication (SLOCs) are the sea routes between ports.

* Maritime "**Choke Points**" are naturally narrow channels of shipping having high traffic because of their strategic locations. Maritime chokepoints, or oil chokepoints, are congestive pathways in some of the world's famous shipping routes. There are many such chokepoints around the world, however, a few of them are extremely famous for ships and thus face high international security conflicts and cross-border terrorism threats.

²⁶ **Lokhande** 2017: China's One Belt One Road Initiative and the Gulf Pearl Chain, China Daily, June 05.

* MSR's strategy is noteworthy in that it focuses on the creation of Chinese strongholds or "naval posts" with military or geopolitical influence along the coast of the Indian Ocean, in the PG and the Mediterranean Sea, called the "*String of Pearls*" - similar to the "*Dual Use Logistics Facility*".

²⁷ **Harutyunyan** 2020: 60-67.

²⁸ **Harutyunyan** 2019: 147.

²⁹ **Juan, Meng, Wen** 2018: 367.

countries. Its main task is to implement the important consensus reached by the heads of state, as well as to coordinate and promote cooperation in various fields. Seven subcommittees* chaired by deputy ministers were established by the *China-Saudi Arabia High-Level Joint Committee*, and the *Fiscal and Finance Subcommittee* was established in 2019³⁰.

In April 2016, Saudi Arabia announced its *Vision 2030 National Economic Reform Plan*, which was formally presented at the 2016 G20 Summit in Hangzhou (China), by Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman³¹. Riyadh wants to fundamentally transform its economy into a "normal" one over the next 15 years, and the only way to approach this is through Chinese investment in the real sector (commercial, manufacturing) of the economy³².

In March 2017, during the visit of the King of Saudi Arabia to China, President Xi formally expressed his support for Saudi Arabia's implementation of *Vision 2030*, as well as its willingness to contribute to the diversified economy of Saudi Arabia, which was later recorded in the "*Joint Statement of the People's Republic of China and the Kingdom of Saudi Arabia*"³³. The parties signed an agreement worth almost US \$ 65 billion³⁴ and created a high-level joint commission to promote the *BRI and Vision 2030 alignment*³⁵.

On 31 August 2016, during the first meeting of the *China-Saudi High-Level Committee* in Beijing, Yinchuan Yucheng, Guangzhou Hi-tech District Investment Group, the Royal Commission for Jizan and Yanbu (referred to as the 'Royal Commission') and Saudi Aramco signed a framework agreement for the establishment of a joint venture company in Jizan Basic Industrial City³⁶.

Saudi Jizan City for Primary and Downstream Industries (JCPDI) is being developed as part of the *BRI-Saudi Arabia strategic partnership Vision 2030* between China and Saudi Arabia. In 2016, the Royal Commission for Jubail and Yanbu (RCJY), Saudi Aramco, and Guangdong and Ningxia provinces agreed to establish a joint venture company *Saudi Silk Road Industrial Services* in JCPDI. It will focus on attracting Chinese investments and providing industrial services in a 32 km² special development zone, including a 30 km² industrial zone with no fixed physical boundaries and a 2 km² residential area with closed management under the JCPDI. It is designed to accelerate the Kingdom's industrialization process by

* Politics and Foreign Affairs, BRI and Major Investment Cooperation Projects, Energy, Trade and Investment, Culture, Science and Technology, Tourism, Military and Security Cooperation.

³⁰ Zishi, Le, Liping 2020: 530.

³¹ Juan, Meng, Wen 2018: 364.

³² Korybko 2017: Why is China Choosing to Partner with Israel and Saudi Arabia? The Duran, March 25.

³³ Juan, Meng, Wen 2018: 367.

³⁴ King's Visit to China Reflects Saudi Arabia's Position Globally, Experts Say, Arab News, 19.03.2017.

³⁵ Juan, Meng, Wen 2018: 364.

³⁶ Zishi, Le, Liping 2020: 533.

integrating the technology, manufacturing capabilities and investment resources of two Chinese partners from Guangdong and Ningxia provinces. Jizan is strategically located and equipped with world-class infrastructure connecting European, African and Middle Eastern markets. Guangzhou-based Pan-Asia PET Resin, one of the three largest PET bottle suppliers in China, pioneered the project and said it plans to invest US \$ 3.8 billion to build a polyester complex in Jizan. In March 2017, RCJY signed an agreement with Pan-Asia PET Resin to allocate industrial land for a petrochemical plant in Jizan and pledged to provide funds from the Saudi Industrial Development Fund³⁷.

According to the industrial layout plan of Jizan Basic Industrial City, there are heavy industrial, manufacturing and light industries, residential areas and commercial areas from south to north. As for the heavy industry, it will focus on the development of power plants, seawater treatment plants, fuel storage facilities, etc. Light industry will focus on the development of raw materials, electronic products, advanced services, garbage disposal, industrial components, biotechnology and agricultural technology. From 2018 to 2020, *China's Enterprise Special Development Zone* will focus on the introduction of the steel, petrochemical, silicon and shipbuilding industries. From 2020 to 2025, it will oversee the development of the food and packaging industry, the assembly of household appliances, mechanical and electrical equipment, and building materials³⁸.

Another BRI-Vision synergy is the “*most ambitious project in the world*” and a US \$ 500 billion smart city on the northwest coast of the Red Sea - the Saudi metropolis of **Neom**, which will be completed in 2025. It will open up significant opportunities for contract infrastructure and ensure the successful operation of Chinese firms in the kingdom for years to come³⁹. The city will be bigger than Dubai and it will have more robots than people. In the center of the city there will be developed industries, biotechnology, media and airlines, everything will be connected with artificial intelligence, with the Internet of Things. Crown Prince Mohammed bin Salman said the sci-fi city with gleaming office towers and five-star hotels should reflect Saudi Arabia's efforts to transform a nation that was once bathed in oil money and is now facing serious financial problems⁴⁰.

China Global Investment Tracker estimates the value of Chinese construction contracts in Saudi Arabia between 2005 and 2019 at over US \$ 35 billion, of which nearly US \$ 1.1 billion comes in since 2007. Among the projects were some high-profile ones, such as the participation of the China Railway Construction Corporation in the construction of the Mecca-Medina-Jeddah railway to transport pilgrims during the Hajj, the construction by the China Energy Corporation of the

³⁷ **Chen, Han** 2019: 24.

³⁸ **Zishi, Le, Liping** 2020: 534.

³⁹ **Fulton** 2020: 522.

⁴⁰ **Carey, Nereim, Cannon** 2017: Sun, Sea and Robots: Saudi Arabia's Sci-Fi City in the Desert, Bloomberg, October 26.

largest power plant in the ME north of Jeddah, and the joint construction of Aramco-SINOPEC refinery in Yanbu⁴¹. In December 2019, the *China Civil Engineering Corporation* and the Government of Saudi Arabia signed a framework cooperation agreement on the *Saudi Mainland Bridge Railway* project, which is designed for 1000 km and will become the main artery of the railway upon completion⁴².

However, while most Chinese media outlets have a positive view of Saudi Arabia's Vision 2030, they also express concern that, despite its simple formulation, such a program is difficult to implement due to structural problems that impede economic diversity and the inability to secure their revenues without relying on oil until at least 2020⁴³.

UAE: To integrate the UAE, China wants to combine its “*B&R westward*” strategy with the UAE’s “*Look East*” policy, which aims to increase the UAE's share of trade and investment from emerging Asian economies in an effort to diversify the local economy. As the third largest re-export center in the world after Singapore and Hong Kong, approximately 60% of China's trade passes through the JAFZA in Dubai, the largest in the world, from where it is re-exported to Africa and Europe⁴⁴.

Abu Dhabi (the UAE capital) also intends to build a “*sustainable economy*” as part of a key energy security strategy for the future, diversifying its economy from oil dependence and supporting the development of tourism, manufacturing, healthcare, petrochemicals, financial services and RE⁴⁵. Energy diversification is in line with AIIB’s proposed “*lean, clean, and green*” approach, and Abu Dhabi believes that Beijing can strengthen the UAE as a key player and architect of the GCC’s energy future⁴⁶. The 100 km² Khalifa Port FTZ (KPFTZ) is an important part of the *Abu Dhabi Economic Vision 2030* diversification program, scheduled for completion in 2030, with the port and FTZ combination expected to ultimately provide 15% of Abu Dhabi's non-oil GDP⁴⁷.

The partnership between the UAE and the PRC rests on a fairly solid foundation, primarily in the field of finance and investment. In December 2015, China and the UAE established a US \$ 10 billion joint investment fund to finance energy and high-tech projects. ICBC, China Construction Bank (CCB), Agricultural Bank of China (ABC) and Bank of China (BOC) operate in the Emirates. In 2016, UAE investors poured over US \$ 2.1 billion in China, while China's foreign direct investment (FDI) in the UAE totaled US \$ 4.6 billion. The

⁴¹ Fulton 2020: 521.

⁴² Zishi, Le, Liping 2020: 530.

⁴³ Juan, Meng, Wen 2018: 367-368.

⁴⁴ Scott 2015: 12-15.

⁴⁵ Shepard 2017: Next Up on China’s Maritime Silk Road: Abu Dhabi, Forbes, July 02.

⁴⁶ Herlevi 2016: 15.

⁴⁷ Shepard 2017: Next Up on China’s Maritime Silk Road: Abu Dhabi, Forbes, July 02.

volume of trade between the countries at the end of 2017 amounted to more than US \$ 41 billion⁴⁸.

Chinese state-owned enterprises and multinationals are well represented in the JAFZA, serving contracts throughout the Arabian Peninsula and MENA in general. Dubai is home to a sizable Chinese community, ranging from 200,000 to 300,000, with over 4,000/4,500 Chinese enterprises and companies operating there⁴⁹. With the growing participation of China in Africa, more and more businessmen travel to the African continent, using Dubai as a transit point⁵⁰.

Strategically located between the West and the Far East, as well as between Europe, Russia and Africa, the UAE's geography, dynamic economy, political stability and advanced logistics infrastructure have made Abu Dhabi and Dubai invaluable trading hubs connecting BRICS members.* The UAE has played a key role in connecting China and Russia to the "*Global South*"⁵¹.

In October 2016, China invested approximately US \$ 2.3 billion in the UAE, in infrastructure such as the Jebel Ali port, offering China access to a key international transport hub⁵². In the same year, the Abu Dhabi Port (ADP) signed a contract with China Ocean Shipping (Group) Company (COSCO Group), the world's largest container operator, which chose the port of Khalifa as a hub for its ME operations and is expected to increase its annual capacity to 6 million TEU (Twenty-foot Equivalent Unit) at both existing container terminals.⁵³ COSCO has invested US \$ 400 million in the construction of a container terminal at ADP to support the expected increase in trade flows along the B&R routes⁵⁴.

In 2017, the *Khalifa Industrial Zone Abu Dhabi* (KIZAD) - designated KPFTZ* and Jiangsu Overseas Cooperation and Investment Company (JOCIC)* has established a China-UAE Industrial Capacity Construction Management

⁴⁸ **Kitay rasshiryayet vliyaniye na Blizhnem Vostoke i zakrepyayetsya v Afrike** [China Expands Influence in the Middle East and Consolidates in Africa], Informatsionnyy portal Fars News - Forum Korrespondentov Irana, Tsentral'noy Azii i Rossii, 23.07.2018.

⁴⁹ **Fulton** 2019a: 2; **Miles, Edwards**: 5.

⁵⁰ **Dos Santos** 2015: 2.

* Brazil, Russia, India, China and South Africa.

⁵¹ **Karasik** 2018: Chinese President's Visit to the UAE and Africa Demonstrates a Shift in the New World Order", Arab News, July 29.

⁵² **Blanche** 2017: China's New Silk Road Includes Both Risk and Promise of Prosperity. The Arab Weekly, December 17.

⁵³ **Lee** 2017: Abu Dhabi Ports Inks \$300m Investment Cooperation with China, Seatrade Maritime News, July 21.

⁵⁴ **Hollingsworth** 2017: How the Gulf Row is Blocking China's New Silk Road, South China Morning Post, June 05.

* KPFTZ is the second busiest port in the UAE after Dubai.

* Consortium of five companies: Hanergy Thin Film Power Group, Jiangsu Fantai Mining Development (Group) Co, Xuzhou Jianghe Wood, Jiangsu Jinzi Environmental Technology, and Guangzheng Group.

Company and invested US \$ 1.1 billion in the port of Khalifa⁵⁵. At the end of June 2017, as part of the BRI, the Chinese province of JOCIC signed a US \$ 300 million agreement with the ADP in the UAE⁵⁶, to create more than 1,400 jobs and to develop manufacturing activities in the KPFTZ⁵⁷.

The land allotted for Jiangsu province's activities is only 2.2% of the available land in the FTZ. The goal is for Port Khalifa and the FTZ to become transnational transport, manufacturing and trade centers, which are designed to attract investment from around the world, not just China⁵⁸. The land lease includes an option for China-UAE Industrial Capacity Cooperation (Jiangsu) Construction Management to establish and develop a further 107,639,100 square feet of FTZ at KIZAD Area B to meet additional demand by Jiangsu province businesses. As part of the agreement, a 50-year Musataha agreement was signed by the ADP with JOCIC⁵⁹.

In 2018, twelve Chinese companies agreed to invest over US \$ 800 million in the B&R project in Abu Dhabi, creating over 2,000 jobs. The companies, 10 of which are located in Jiangsu province in eastern China, have signed agreements with JOCIC⁶⁰. In September 2018, JOCIC hosted an investment promotion conference, inviting a delegation from the ports of KIZAD and Abu Dhabi to Nanjing, where they met with over 180 representatives of Chinese government agencies and 90 representatives of Chinese companies to showcase the investment opportunities⁶¹.

East Hope Group, one of China's largest companies, announced in May 2018 that it is considering investing US \$ 10 billion in KIZAD in three stages over 15 years. *East Hope* and *Emirates Global Aluminum (EGA)* are among the world's largest aluminum producers. The *Abu Dhabi Mubadala Sovereign Wealth Fund*, which is jointly owned by EGA, has partnered with Chinese institutions in a co-investment fund to benefit from projects in the UAE and China that support the BRI and the Abu Dhabi Emirate 2030 Development Plan⁶².

In April 2019, the UAE and China signed new deals worth US \$ 3.4 billion under the BRI, which could boost bilateral trade by US \$ 53 billion to US \$ 70 billion by 2020. As part of the new deals, the two countries have made a number of

⁵⁵ **Fulton** 2019a: 2; **Lee** 2017: Abu Dhabi Ports Inks \$300m Investment Cooperation with China, *Seatrade Maritime News*, July 21.

⁵⁶ **Shepard** 2017: Next Up on China's Maritime Silk Road: Abu Dhabi, *Forbes*, July 02.

⁵⁷ **Lee** 2017: Abu Dhabi Ports Inks \$300m Investment Cooperation with China, *Seatrade Maritime News*, July 21.

⁵⁸ **Shepard** 2017: Next Up on China's Maritime Silk Road: Abu Dhabi, *Forbes*, July 02.

⁵⁹ **Lee** 2017: Abu Dhabi Ports Inks \$300m Investment Cooperation with China, *Seatrade Maritime News*, July 21.

⁶⁰ **Capturing the Opportunities from Belt and Road Initiative**. 2018: 22.

⁶¹ **Fulton** 2019a: 2.

⁶² **Ibid.**: 2.

new investments, including the construction of a 60 million square foot station on the NSR in Dubai for EXPO 2020⁶³.

In 2018, the Civil and Infrastructure Division of *China State Construction and Engineering Corporation Middle East* (CSCEC/CSCME) has obtained the Letter of Acceptance from RTA (Road and Transportation Authority) for R1086 Dubai Hills Estate Mall Access and Umm Suqeim Street Upgrading project worth AED (UAE Dirham) 800 million (US \$ 218 million)⁶⁴.

In the Gulf of Oman in 2014, the only fully operational private container terminal in the UAE, Khorfakkan Container Terminal (KCT), received the first ship of the China Shipping Container Lines (CSCL) with the United Arab Shipping Company (UASC), co-owned by the UAE, Kuwait, Bahrain, Saudi Arabia, Qatar and Iraq. The two carriers have signed a series of joint service agreements connecting Asian ports with ports in the ME and Europe. In addition to the *Far East - Middle East route*, it will serve the Jebel Ali-Tianjin trade route, which is the busiest route between the Far East and the Gulf region. Since 2001, CSCL has also partnered with Dubai Ports (DP) World, a global port terminal operator that was formerly the Dubai Port Authority and is now the international division of JAFZA. Showcasing the importance China attaches to its maritime trade with the UAE, the seventh of CSCL's recently acquired 14,000 TEU container ships also made its first call at Jebel Ali Port, located at the western end of the Free Zone bordering the Emirate of Abu Dhabi. In addition to the Far East-ME route, it will serve the Jebel Ali-Tianjin trade route, which is the busiest route between the Far East and the Gulf region⁶⁵.

In 2014, a strategic framework agreement was announced between Qingdao Port Group and DP World, further deepening the existing partnership. The agreement focused on continued cooperation in Jebel Ali Port (a port city 35 km southwest of Dubai), DP World base port and Mina Rashid port located in the eastern part of Jebel Ali zone near the Emirate of Sharjah. Another goal is to connect the two ports with a railway that will run through the JAFZA, adding another aspect of multimodal connectivity for Chinese exporters so that they can use the UAE as a distribution hub in the Gulf region⁶⁶. The port is an important access point for China's efforts to create smooth, safe and efficient transport routes connecting major seaports along the B&R⁶⁷.

However, there are also opinions that, despite the UAE's "*Look East*" policy, the Emirates have their own corporations integrated into the global economy, and the feasibility of China's plans to include the UAE in its BRI has some limitations.

⁶³ **Murphy** 2019: The UAE Signed a Massive, \$3.4 billion Deal with China - and That 'Isn't a Surprise', CNBC, April 29.

⁶⁴ **Capturing the Opportunities from Belt and Road Initiative**. 2018: 23.

⁶⁵ **Scott** 2015: 12-15.

⁶⁶ **Ibid.**: 12-15.

⁶⁷ **Herlevi** 2016: 14.

Locally, it describes how Chinese companies focus only on exports and imports and want government contracts without being tied to the local market and culture⁶⁸ □

QATAR: *Qatar's National Vision 2030* (QNV2030) is a shared vision and roadmap for transforming Doha (capital of Qatar) into a progressive society capable of sustainable development and a high standard of living for all citizens by 2030. By identifying long-term results for Doha, it provides a framework for the development of national strategies and implementation plans, assists Qatari government strategies, policies, planning and allocation of funds and resources to achieve a common goal. It also provides private sector companies and, to some extent, individuals with a shared direction and purpose⁶⁹. QNV2030 envisions development in four interrelated areas: *human, social, economic and environmental development*⁷⁰.

Beijing views Qatar as an important partner in advancing the B&R project, especially with its economic and geographic components that play a vital role in the creation of China - the GCC FTA. And deeper Sino-Qatari cooperation could improve the prospects for QNV2030 and help it break out of diplomatic and economic isolation⁷¹. The side wants to strengthen the BRI's integration with Qatar's QNV2030 strategy, creating the “*four pillars*” of pragmatic cooperation between China and Qatar, including energy, infrastructure, financial investment and high technology⁷².

In 2015, Qatar's exports totaled US \$ 5.24 billion and imports US \$ 3.7 billion⁷³. The volume of trade between China and Qatar is increasing year by year, reaching US \$ 11 billion in 2019. Cooperation between China and Qatar has formed a mature model in which energy is the backbone, infrastructure is key, and finance and investment is a new starting point⁷⁴. There are currently more than 14 wholly-owned Chinese companies operating in Qatar, in addition to 181 Qatari-Chinese joint ventures. China is an attractive destination for Qatari investments in shipbuilding, manufacturing, petrochemicals, technology, hospitality, tourism and financial services, as well as other vital industries. Qatar also allows foreign investors 100% ownership in various sectors and industries⁷⁵.

⁶⁸ Scott 2015: 12-15.

⁶⁹ **Qatar National Vision 2030**. 2008: 11.

⁶⁹ Chaziza 2020b: 83.

⁷⁰ **Qatar National Vision 2030**. 2008: 11.

⁷¹ Chaziza 2020b: 79.

⁷² He 2020: Qatar and China Natural Partners in Belt and Road Cooperation. The Peninsula, June 30.

⁷³ Hollingsworth 2017: How the Gulf Row is Blocking China's New Silk Road, South China Morning Post, June 05.

⁷⁴ **China and Qatar are Natural Partners in Belt and Road Co-Operation: Envoy**, Gulf Times, 29.06.2020.

⁷⁵ Chaziza 2020b: 86.

In April 2017, the Chamber of Qatar and the China Council for the Promotion of International Trade signed an agreement to develop cooperation relations between the two parties in order to maximize the benefits for the private sector of Qatar and China (private entrepreneurs), and also signed a MoU for the entry of the Qatar Chamber into the *Silk Road Chamber of International Commerce*. In November 2018, the parties signed a MoU to identify global maritime investment opportunities that will serve both QNV2030 and BRI⁷⁶.

In 2014, Chinese companies signed agreements to participate in the construction of infrastructure projects worth US \$ 8 billion in Qatar. Projects include construction works, building roads, bridges, ports, and strategic water reserves and telecommunications infrastructure. After Qatar was selected to host the 2022 FIFA World Cup, *China Railway Construction Corp* won the contract to build *Lusail Stadium* for the event⁷⁷. China's largest telecommunications equipment company Huawei also contributed to the creation of the first commercial 5G networks in Qatar. The parties will also expand cooperation in the field of high technologies, in such projects of Qatar as big data, smart railways, as well as in the development of the digital economy and smart cities⁷⁸.

Financial investments and cooperation in the field of high technologies are new growth points. BOC and ICBC are the two largest financial subsidiaries of *Qatar Free Zones Authority* (QFZA) in terms of total assets, providing over 70% of loans to support local businesses⁷⁹. QFZA is positioning itself as one of the catalysts for the growth of Qatar's BRI, opening doors to potential investors in both Qatar and China. In 2019, under BRI, QFZA signed four separate MoUs with the *China Council for the Promotion of International Trade* (CCPIT), *Xiamen FTZ*, *Shenzhen Cross-Border Electronic Commerce Association* and *China Harbor Group*. Currently, China Harbor is implementing a green energy bus assembly plant at QFZ, as well as a ship crane project⁸⁰.

BAHRAIN: In October 2008, King Hamad bin Isa Al Khalifa of Bahrain presented the *Economic Vision 2030*, which focuses on shaping a vision of government, society and the economy based on three guiding principles: sustainability, fairness and competitiveness, so that every Bahraini has the means to live a safe and fulfilling life and realize its full potential. Bahrain seeks to move from an oil-based economy to a productive, globally competitive economy driven by government and an innovative private sector - an economy that fosters Bahrain's broad middle class, enjoying a good standard of living through productivity gains

⁷⁶ *Ibid.*: 84.

⁷⁷ **Why Qatar Matters to China, in Spite of Gulf Isolation**, South China Morning Post, 07.06.2017.

⁷⁸ **He** 2020: Qatar and China Natural Partners in Belt and Road Cooperation. The Peninsula, June 30.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ **Shoeb** 2019: Belt & Road Initiative to Bring Qatar and Mideast Closer to the World: QFZA Chief, The Peninsula, November 04.

and high-paying jobs⁸¹. By 2030, Bahrain intends to fully connect with the world's trade and information highways, using public and private funds to create and maintain the necessary infrastructure and services⁸².

Bahrain's strategic location in the heart of the PG makes accessibility and access to any market in ME (land, sea or air) fast and economically viable. *Khalifa bin Salman Port* (KBSP), a major transshipment hub in the North Gulf, has boosted the country's role as a major supplier of goods to Saudi Arabia. The strategic location of KBSP in the middle of the PG, together with its deep-water berths and approach channel, receiving the largest ocean-going container ships, and its direct land connections to the mainland (Saudi Arabia and Qatar) make the port a major regional distribution center⁸³.

Bahrain International Airport, which is undergoing an extensive expansion and modernization program to enhance the country's status as a tourist destination and logistics center by 2020, can be considered a major regional transport hub and a good location for order fulfillment centers for Chinese companies operating on the NSR⁸⁴. Several large Chinese companies, including *Huawei Technologies*, *CPIC Abahsain Fiberglass*, *China Machinery Engineering Corporation* and *China International Marine Containers Company* (CIMC), have invested in Bahrain. In 2009, Huawei moved its headquarters to Bahrain and is currently building and accelerating the Kingdom's 5G mobile network ecosystem⁸⁵.

KUWAIT: In 2010, the Kuwait government issued *Kuwait 2035*, or *Kuwait's National Development Plan*, formulated with the goal of transforming the country into a regional financial center by 2035 through 164 strategic development projects. In such circumstances, the BRI gave Kuwait a chance to optimize its economic structure and could align well with the country's national development strategy⁸⁶.

In 2017, the Kuwait's *Directorate-General for Civil Aviation* (DGCA) awarded a contract with a joint venture between China's *AVIC International Holding Corporation* and local *Al-Dar (HOT) Engineering and Construction* to build a new runway and expand the existing runway at Kuwait International

⁸¹ **Bahrain Economic Vision 2030**, Ministry of Industry, Commerce and Tourism, Kingdom of Bahrain. <https://www.moic.gov.bh/en/Ministry/bahrain-economic-vision-2030>

⁸² **From Regional Pioneer to Global Contender: The Economic Vision 2030 for Bahrain**, Bahrain.Bh. <https://www.bahrain.bh/wps/wcm/connect/38f53f2f-9ad6-423d-9c96-2dbf17810c94/Vision%2B2030%2BEnglish%2B%28low%2Bresolution%29.pdf?MOD=AJPERES>

⁸³ **Chaziza** 2020a: 74.

⁸⁴ **Ibid.**: 74.

⁸⁵ **Chaziza** 2020a: 75.

⁸⁶ **Spotlight: Belt and Road Set to Boost Development in Mideast, Africa**, Xinhua Net, 24.08.2017.

Airport. The team offered 149.8m KWD (Kuwaiti dinar / US \$ 492 million) for the contract and the project was expected to be completed in 2020⁸⁷.

Kuwait plans to invest US \$ 130 billion in the construction of the northern *Silk City* or a new business center commonly known as *Madinat al-Hareer*, which will help connect Europe and Asia along the Silk Road (SR)⁸⁸. It is expected to be completed by 2035 in northern Kuwait and will be a major new stop on the Ancient Silk Road (ASR) trade route. The Silk City with a 1001-meter skyscraper in its master plan will be jointly developed by Kuwaiti and Chinese enterprises as part of China's BRI program. The 36 km Sheikh Jaber Causeway project connecting Silk City and Kuwait is already under construction⁸⁹. Located in Kuwait's northern coastal region of Subiya and on Bubiyan Island, which stretches for 1,140 km², the city will become an important strategic junction connecting China and Europe on the NSR⁹⁰.

OMAN: Oman is located in the southeastern part of the Arabian Peninsula and is the center for the distribution of goods between East and West. Muscat (the capital of Oman) is of great importance for the maritime traffic between Oman and other countries of the PG⁹¹. In addition to Oman's strategic geographic location, its relatively flexible investment policies, FTZs and consumer markets are attracting Chinese investors, and its ties to Oman provide China with a platform to expand its influence in ME as a whole and revive ancient trade contacts under the auspices of its B&R⁹². It is worth noting that Oman's geographic location puts it in close proximity to other areas of central concern for China, including Djibouti, Somalia and vast expanses of East Africa, Iran, Pakistan, India and the Indian Ocean. Oman's influence as a maritime and imperial power extended beyond the Arabian Peninsula and the PG to the coastal regions of East Africa and Gwadar in Baluchistan in Pakistan - all areas that would be linked by MSR⁹³.

Oman's 2040 Vision aims to reduce dependence on non-renewable energy sources and efficiently develop resources such as renewable energy sources to reduce production costs and increase competitiveness in economic sectors, infrastructure development and human capacity building for Omanis⁹⁴. It has 3 main pillars: *people and society, economy and development, governance and*

⁸⁷ **Capturing the Opportunities from Belt and Road Initiative.** 2018: 23; **Aguinaldo** 2017: Kuwait Awards Runway Construction Package, Middle East Business Intelligence (MEED), March 29.

⁸⁸ **Huang** 2017: Qatar Crisis Poses Test for China's Belt & Road Project, Voice of America (VOA), June 08.

⁸⁹ **Spotlight: China's 'Belt and Road' Initiative Boosts Mideast Development**, English.news.cn, 19.01.2016.

⁹⁰ **Wu** 2015: 1.

⁹¹ **Al Saadi** 2012: 85.

⁹² **Rakhmat** 2014: Exploring the China and Oman Relationship. The Diplomat, May 10.

⁹³ **Zambelis** 2015: 12-13.

⁹⁴ **Kazem, Chaichan, Al-Waeli, Bin Sopian** 2020: 1.

*institutional performance*⁹⁵.

The Omani government has responded positively to China's invitation to collaborate on MSR projects as investment and trade fit into infrastructure, financing and capacity building, supporting the restructuring of Oman's economy. Oman needs Chinese investment to provide the reliable logistics and infrastructure links needed to meet the refining and marketing diversification goals set out in its *Vision 2020 strategy* to diversify its oil and gas economy. Omanis will welcome China's growing investment due to the economic woes of low oil prices as well as the serious problem of youth unemployment⁹⁶.

According to the AIIB website, two of the nine projects that have received approval are located in the ME, in particular in Oman, and are categorized as "sector: transport". The first one is the *Duqm Port Commercial Terminal and Operational Zone Development Project*, with an estimated cost of more than US \$ 353 million and 75% funded by AIIB (US \$ 265 million). The second is the *Railway System Preparation Project*, which will cost US \$ 60 million, 60% of which will be financed by AIIB (US \$ 36 million)⁹⁷. In 2016, AIIB provided US \$ 300 million in funding to expand the port of Duqm in Oman and launch the first rail system in the Sultanate⁹⁸. In Oman, PRC's investment can account for more than half of all FDI⁹⁹.

Oman Wanfang, a consortium of six private firms primarily from the China's northwestern Ningxia Hui Autonomous Region, was named by Special Economic Zone Authority at Duqm (SEZAD) in April 2017 as the main developer of the 1,200-hectare venture in the coastal city. Duqm is a fishing village about 550 km south of the capital Muscat, an industrial city that will complement the strategic port¹⁰⁰. It is planned that the Sino-Omani industrial park will include about 35 projects worth about US \$ 10.7 billion¹⁰¹. It includes a refinery, a methanol plant, steel pipe plants, an automobile assembly plant, an energy project, a solar energy project and a five-star hotel with a combined investment to date of over US \$ 3 billion¹⁰².

Duqm SEZ is located along the Arabian Sea coastline with a length of 3,100 km, providing an access point for energy carriers of the PG bypassing the Strait of

⁹⁵ **Oman Vision 2040**, Omanuna: The official E-Government Services Portal. <https://omanuna.oman.om/en/home-top-level/eparticipation/oman-vision-2040>

⁹⁶ Chaziza 2019c: 48.

⁹⁷ Fasulo, Talbot 2017: 77-78.

⁹⁸ **China's 'Belt and Road' Offers Middle East Opportunities Galore**, Ameinfo.com, 19.06.2017.

⁹⁹ Wang 2018: China's One Belt, One Road Initiative, SOAS University of London, June 01.

¹⁰⁰ Bhaya 2018: Analysis: Could China-funded Omani Port Go against Beijing's Interest? CGTN, February 27.

¹⁰¹ **In Its Promotional Campaign in China, Duqm Focuses on Attracting New Industrial Companies**, SEZAD - Sultanate of Oman, 24.09.2018.

¹⁰² Bhaya 2018: Analysis: Could China-funded Omani Port Go against Beijing's Interest? CGTN, February 27; Molavi 2018: Enter the Dragon: China's Belt and Road Rising in the Middle East, The Caravan, Issue 1819, Hoover Institution or Stanford University, October 02.

Hormuz, designed to redirect traffic from the PG and reconfigure the current Indian Ocean sea routes¹⁰³. It is one of the largest in the MENA region and one of the largest in the world. It is conceived as an energy hub, as well as an industrial and commercial center. This promising industrial hub, home to a world-class seaport and shipyard, as well as a multimodal transportation system including highways, airports, seaports and high-speed railways (in the future), is centrally located to facilitate integration and ease movement not only within Duqm, but also connecting it nationally, regionally and internationally¹⁰⁴.

Oman's Sohar Port and Free Zone, a deep-water seaport located in the Gulf of Oman in the northwestern part of the country, close to the Oman-UAE border, and its associated FTZ, which is considered one of the world's largest such facilities, is of particular interest to China. Beijing is also interested in Oman's expansion of road networks and a railroad that will link the port of Sohar and the FTZ with the existing transport corridors of Oman and the PG, extending to the UAE and Saudi Arabia¹⁰⁵.

China - GCC: Energy Cooperation

China became a net oil importer in 1993, and by the late 1990s, the importance of ME oil in China's dependence on imported oil and for its national energy security had become apparent¹⁰⁶. In an effort to secure gas and oil supplies, China's state-owned oil companies, with government support, are pursuing a fuel procurement strategy in all energy producing countries, with a focus on developing bilateral ties with selected important countries¹⁰⁷. In 2014, China overtook the US as the first destination for oil exports from the ME. The *China National Petroleum Corporation* (CNPC) estimates that China imported about 62% of its oil reserves in 2016¹⁰⁸. More than half of China's oil imports reach its ports through the Strait of Hormuz, the Strait of Malacca and the South China Sea¹⁰⁹.

In the PG, the remaining proven oil reserves account for 66% of the world, oil production - 30%, export trade - 55%, natural gas reserves - 36%¹¹⁰. Saudi Arabia ranks first with 35.5 billion tons of proven oil reserves, which is 20% of the world's reserves. Iran ranks third with 17.2 billion tons, accounting for 10%. Iraq is in fourth place with 15.8 billion tons, occupying 9%. The UAE is ranked 5th with 13.4 billion tons, accounting for 8%. Kuwait is in 6th place with 13.2 billion tons, accounting for 8%. In total, the five countries have 89.8 billion tons of proven oil

¹⁰³ Fulton 2018d: 186.

¹⁰⁴ **Duqm SEZ: Welcome to the Future of Growth**, Middle East Policy Council.
<https://mepc.org/duqm-sez-welcome-future-growth>

¹⁰⁵ Zambelis 2015: 13.

¹⁰⁶ Wu, Wang 2009: 36.

¹⁰⁷ Ziegler 2011: 216.

¹⁰⁸ Fasulo, Talbot 2017: 83.

¹⁰⁹ Garlick, Havlova 2020: 2.

¹¹⁰ Hu 2004: 102.

reserves, which is 55% of the world's reserves. Meanwhile, there is a huge potential for oil and gas resources that needs to be proven in ME. The average production ratio (R/P) in the Gulf region was 90.1 years by 2004, well above the global average of 50.9 years¹¹¹.

China imports 40-50% of the oil it needs from the PG, making the region an important component of its energy security¹¹². China's largest source abroad is Saudi Arabia, which accounts for 16% of imports, as well as Oman (10%), UAE (4%) and Kuwait (3%). As China sought to make liquefied natural gas (LNG) (target of 10%) a larger energy source by 2020, Qatar has also become an important energy source for China¹¹³. About a third of the natural gas consumed is imported from abroad, of which 34% comes from Qatar alone, and 5% imported from Yemen was at risk from the civil war that erupted in 2015¹¹⁴. PRC is already a rapidly developing chemical market and will play an increasingly important role in the future of the Arab petrochemical industry¹¹⁵.

SAUDI ARABIA: Saudi Arabia has consistently been the main regional source of oil, and in recent years has alternated with Russia as China's number one global oil partner¹¹⁶. In November 1999, during China's President Jiang Zemin's trip to Saudi Arabia, agreements were signed under which the Saudis opened their oil and markets (except for "upstream" exploration and production) to Chinese investment, and in turn, the Saudi national oil company Saudi Aramco was allowed participate in the "downstream" sector of China's oil refining¹¹⁷.

Saudi Arabia's traditional share of the US oil market was a function of the country's "strategic relationship" with the US, but this relationship has weakened, especially after the 9/11 attacks and the war in Iraq. The fact that most of the terrorists were considered Saudis made the Kingdom less attractive for US investment. Consequently, the Saudis increasingly turned to China to recycle some of the huge liquidity that was accumulating in the kingdom from record high oil revenues. As a result, since 2002, supplies of Saudi oil to the US have decreased, while supplies to China have increased¹¹⁸.

By 2002, Saudi Arabia had become the leading overseas oil supplier to China, while the Chinese received advanced technology from the Saudis to improve the exploitation of their existing inland oil fields, technologies from which they would normally be excluded from by US regulation relating to the export of dual-use and other strategically sensitive items¹¹⁹. In 2019, China imported US \$ 40.1 billion of

¹¹¹ Yang 2004: 122-123.

¹¹² Fulton 2020: 517.

¹¹³ Fulton 2019e: 4.

¹¹⁴ Fasulo, Talbot 2017: 84.

¹¹⁵ Al-Abdullah 2004: 3.

¹¹⁶ Fulton 2020: 517.

¹¹⁷ Harutyunyan 2008: 48.

¹¹⁸ Harutyunyan 2009b: 83-84.

¹¹⁹ Pham 2011: 2-3.

crude oil from Saudi Arabia¹²⁰.

Energy cooperation also includes China's assistance to the Saudi nuclear program to build nuclear reactors based on the Sino–Saudi agreement of 2016: *the first is to be operational by 2022, and fifteen more by 2032*. While officially their goal is peaceful and to provide an alternative energy source to oil, they also have political implications for defending against Iran's nuclear program¹²¹.

In 2016, *China Nuclear Engineering Group Corp* (CNEC) signed an agreement with Saudi Arabia to develop its own fourth-generation nuclear technology in Saudi Arabia. The agreement marks an important step towards the export of high-temperature gas-cooled reactors, a domestic nuclear technology jointly developed by CNEC and Tsinghua University. The Chinese company plans to invest about 16.3 billion yuan (US \$ 2.48 billion) in a nuclear power equipment industrial cluster and a production base for nuclear graphite, a key material used in high-temperature gas-cooled reactors¹²².

In August 2017, *China National Nuclear Corp* (CNNC), China's leading state nuclear developer, signed a MoU with the *Saudi Geological Survey* (SGS) to facilitate further cooperation between the two parties in the exploration and appraisal of uranium and thorium resources. The state-owned *Saudi Technology Development and Investment Co* (Taqnia) has signed a MoU with *China Nuclear Engineering Group Corp* to develop desalination projects using gas-cooled nuclear reactors¹²³.

In 2017, the *Dubai Electricity and Water Authority* (DEWA) selected Saudi-based *ACWA Power* and *China's Shanghai Power* to build a 700 megawatts (MW) extension to the *Mohammed bin Rashid Al Maktoum Solar Complex*, more than three times the capacity of the original expansion plans. Under the terms of the contract, the new plant will supply electricity at 7.3 US cents per kilowatt-hour (kWh). The project will have the world's tallest solar tower, 260 meters high¹²⁴, and build the world's largest solar power plant at an estimated cost of US \$ 3.86 billion. It will be phased in starting in 2020 and is part of the Dubai government's commitment to meet 75% of its energy needs from renewable energy sources by 2050¹²⁵. The solar park will produce 5,000 MW by 2030 with an investment of AED 50 billion. On March 24, 2019, DEWA, ACWA Power and SRF announced the financial closure of the forth phase of the 950 MW project¹²⁶.

¹²⁰ Zishi, Le, Liping 2020: 532.

¹²¹ Garlick, Havlova 2020: 12.

¹²² Lyu, Hu 2016: China Nuclear to Bring Nuclear Power to Saudi Arabia, China Daily, January 21.

¹²³ Saudi Arabia Signs Cooperation Deals with China on Nuclear Energy, Reuters, 25.08.2017.

¹²⁴ Graves, Everington 2017: Sheikh Mohammed bin Rashid Announces Winning Contract for World's Largest CSP Solar Project, The National, September, 16.

¹²⁵ Fulton 2019c: 11.

¹²⁶ DEWA ACWA Power, Silk Road Fund Reach Financial Closing on 950mw 4th Phase of Mohammed bin Rashid Al Maktoum Solar Park, The Emirates News Agency, 24.03.2019.

Saudi Arabia also planned to build a solar and carbon black integrated complex worth US \$ 2 billion in partnership with China's Longi and South Korea's OCI. The feasibility study of the project was planned to be completed by mid-2019¹²⁷.

UAE: The UAE is an important partner in the PG, which is one of the top 15 oil importers to the Middle Kingdom and, most importantly, it has access to the ocean, unlike Qatar, bypassing the Strait of Hormuz. The UAE is ready to become China's window to the ME and a “stronghold” in the PG¹²⁸.

CNPC and its subsidiary Petrochina, as well as the *China Petroleum and Chemical Corporation* (SINOPEC Group) and its first listed company *Sinochem International*, operate in the UAE's oil and gas sector. Following the signing of a strategic partnership between the *Abu Dhabi State National Oil Company* (ADNOC) and CNPC in January 2012, CNPC received a 40% concession in a joint venture with ADNOC to work on exploration and production projects in the UAE¹²⁹.

In March 2017, Chinese contractors secured a presence in the local solar industry by joining Jinko Solar in a consortium that struck a 25-year deal to install a 1,177 MW power plant at Sweihan in Abu Dhabi¹³⁰.

OMAN: By the early 1980s, China began to view Oman not only because of its strategic importance, but also as a country with oil resources. The need to secure long-term energy supplies led China to import oil from Oman in 1983 (Oman became the first Arab nation to export oil to China) and to start purchasing Omani natural gas in 1997¹³¹. About 95% of Oman's oil exports in September 2015 came to China¹³², which is the world's largest consumer of Oman's oil, accounting for more than half of its oil exports. The *Oman Oil Company* (OOC) has signed a series of agreements with several Chinese enterprises, including CNPC, Senok and SINOPEC, to develop bilateral industrial zone projects and to build two storage facilities at Xingang Port. China has invested nearly US \$ 600 million in several sectors in Oman, including oil and petrochemicals, and has also financed training for Omani engineers and improving the efficiency of oil production¹³³. Since Oman is the largest non-OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) oil producer in the ME, China can view Oman's position outside the cartel as a

¹²⁷ **Saudi Arabia Plans \$2-billion Solar and Carbon Black Complex**, ETEnergyworld.com, 14.01.2019.

¹²⁸ **OAE gotov stat' oknom Kitaya na BV - ekspert o vizite glavy KNR v OAE i Afriku** [The UAE is Ready to become China's Window in the ME - an Expert on the Visit of the PRC Head to the UAE and Africa], Informatsionnyy portal Fars News - Forum Korrespondentov Irana, Tsentral'noy Azii i Rossii, 23.07.2018.

¹²⁹ **Scott** 2015: 12-15.

¹³⁰ **Fahy** 2017: UAE on China's Silk Road Map. The National, March 13.

¹³¹ **Chaziza** 2019c: 46.

¹³² **Zambelis** 2015: 13.

¹³³ **Rakhmat** 2014: Exploring the China and Oman Relationship. The Diplomat, May 10.

valuable asset for indirectly influencing OPEC members, many of which are the main sources of oil imports to China, on a number of issues¹³⁴.

In 2017, Ningxia Zhongke Jiaye New Energy and Technology Management Co. signed a MoU with the Omani Investment Fund to build a US \$ 94 million solar panel manufacturing facility in the Dukm Free Zone. It will produce panels for power plants generating 1,000 MW of energy per year. Ningxia Zhongke will hold 51% of the shares and the remaining 49% will be held by the Omani Investment Fund¹³⁵. Oman already exports more than three-quarters of all its oil and condensate to China¹³⁶.

KUWAIT: Sino-Kuwaiti relations in the energy sector are developing quite actively, which until recently was hindered by the absence in Kuwait of a law allowing foreign companies to finance oil production. Nevertheless, the SINOPEC managed to reach an agreement in principle with the Kuwaiti side on participation in financing the development of oil reserves in northern Kuwait, which are estimated at 10 billion barrels. In 2004, Kuwait and China signed an agreement on cooperation in the oil and gas sector, and in December 2005 - an agreement on investments in the oil refining and petrochemical industry of Guangdong province¹³⁷.

BAHRAIN: China-Bahrain trade volume increased to US \$ 1.6 billion in 2019, a rise from the US \$ 1.3 billion in 2018. By 2020, about 600 Chinese companies were registered in Bahrain, and the total investment has increased from US \$ 50 million to US \$ 400 million. In 2010, the *Bahrain-China Joint Investment Forum* (BCJIF) was established to foster economic ties between the two countries, and 18 Chinese commercial agencies, including the BOC, opened operations in Bahrain. In October 2019, the Bahraini Al-Waha Fund invested in Beijing-based MSA Capital,* its first investment in a Chinese fund. US \$ 250 million in Chinese funds made ten investments in the Gulf region by 2020, facilitating exchanges between Chinese and Bahraini entrepreneurs. PRC investment and construction in Bahrain reached US \$ 1.4 billion from 2013 to 2019, most of which is in utilities (US \$ 730 million) and real estate (US \$ 690 million)¹³⁸.

¹³⁴ Zambelis 2015: 12-13.

¹³⁵ **Capturing the Opportunities from Belt and Road Initiative.** 2018: 22.

¹³⁶ **Molavi** 2018: Enter the Dragon: China's Belt and Road Rising in the Middle East, The Caravan, Issue 1819, Hoover Institution or Stanford University, October 02.

¹³⁷ **Deych** 2008: Afrika v strategii Kitaya [Africa in China's Strategy], Institut Afriki RAN, Moskva, 222-223.

* MSA Capital, founded in 2014, is an independent global private equity and venture capital firm with over US \$ 1.5 billion under management. It manages the capital of the world's leading sovereign wealth funds, international asset managers, pension funds, university donations, family office funds, as well as leading Chinese new economy entrepreneurs. It actively collaborates with prominent entrepreneurs in China and other technology markets to create leading innovative companies aiming to generate significant financial returns and meaningful positive impact. The firm is headquartered in Beijing with resident teams in Shanghai, Singapore, MENA and the USA.

¹³⁸ **Chaziza** 2020a: 75.

QATAR: With 25 trillion cubic meters, Qatar has the third largest natural gas reserves in the world and is the world's largest exporter of LNG with an annual production of 77 million tonnes and is projected to grow to 110 million tonnes a year by 2024¹³⁹. Energy is the cornerstone of bilateral cooperation. Qatar is the second largest exporter of LNG. Here, Qatar's strategic importance to China's energy security will be determined by Qatar's uninterrupted supply of natural gas to meet China's growing energy demand¹⁴⁰. In 2020, the Chinese side signed a US \$ 3 billion contract with Qatari partners for the LNG carrier project¹⁴¹.

Conclusion

China and the GCC countries favor a faster pace of economic rather than political reform. Among the important areas of economic cooperation between the PRC and the states of the region are infrastructure construction, energy, including nuclear, space exploration, communications, as well as finance and investment.

Economic relations between China and the GCC countries are dominated by oil, because despite the diversification of oil sources to support a thriving Chinese economy, the Gulf occupies an irreplaceable strategic position due to the high quality of oil, ease of transportation and low oil production costs. After the GCC countries opened their relatively closed and monopolized oil exploration and production market to new players in order to balance the US in oil production and diversify their oil exports, Chinese companies received contracts for the production of oil or gas. With the expected increase in the number of energy deals and the completion of large-scale energy projects under the BRI, China's energy concerns could ease, helping to support economic growth.

China is also emerging as a major importer of LNG, which will create new market opportunities for GCC producers. GCC offers price advantages for raw materials as well as a strategic location on major trade routes to Asia. The GCC countries also have a huge oilfield services market, and China is already a booming chemical market, playing an increasingly important role in the Arab petrochemical industry. They are most interested in China's vibrant labor market, which has a large surplus of labor, and in goods that the country can produce cheaply, such as textiles.

Energy is supplied from the Persian Gulf to China, mainly through maritime communication channels and "Choke Points", the safe passage of which Beijing seeks to ensure as part of the "*Gulf String of Pearls*" strategy. Its goal is to facilitate effective resource allocation and deep market integration, economic policy

¹³⁹ **Shoeb** 2019: Belt & Road Initiative to Bring Qatar and Mideast Closer to the World: QFZA Chief, The Peninsula, November 04.

¹⁴⁰ **Chaziza** 2020b: 86.

¹⁴¹ **He** 2020: Qatar and China Natural Partners in Belt and Road Cooperation, The Peninsula, June 30; **China and Qatar are Natural Partners in Belt and Road Co-Operation: Envoy**, Gulf Times, 29.06.2020.

coordination, and deepening open, inclusive, balanced economic cooperation in the region. The GCC countries prefer the expansion of infrastructure and production equipment in high-tech industries. The GCC engineering market accounts for 19% of the world market, which provides great opportunities for Chinese companies currently cooperating in the construction of high-speed railways, electricity and ports. The "*Two Wheel*" and "*Two Wing*" strategies will enable the establishment of business clusters in Chinese industrial parks (FTZ) in the GCC countries, increase trade flows and connect supply chains throughout the region.

While parts of the BRI vision align well with the GCC's current goals in the areas of economic diversification, energy, investment, market access, and regional security, other aspects of the initiative carry risks, including BRI's engagement with regional competitors in the GCC. Impending FTA negotiations between China and the GCC countries are expected to diversify China's oil imports and help GCC nations reduce US dominance in the region. Besides, the stable growth of the Chinese economy, the growing cooperation of the PRC with the GCC countries raises may concern the US about the loss of its weight in world politics and, in particular, the loss of influence in the PG region. To achieve the BRI's trade and infrastructure goals and ensure a continuous flow of diversified energy supplies, China needs to strengthen its relationship with both regional centers, without alienating either of them or the US.

BIBLIOGRAPHY

- Al-Abdullah A. Y. 2004:** Sino-Arab Energy Cooperation, A Presentation Collection for Seminar on "International Energy Security and Cooperation", SIIS Publication, Shanghai, June 24-25, 1-10.
- Aguinaldo J. 2017:** Kuwait Awards Runway Construction Package, Middle East Business Intelligence (MEED), March 29.
- The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) Headquarters,** Beijing. <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html>
- Bahrain Economic Vision 2030,** Ministry of Industry, Commerce and Tourism, Kingdom of Bahrain. <https://www.moic.gov.bh/en/Ministry/bahrain-economic-vision-2030>
- Batyrshtin I.M. 2006:** Mesto stran Soveta sotrudnichestva arabskikh gosudarstv persidskogo Zaliva na menyayushchemsya rynke nefi [The Place of the Cooperation Council Countries of the Arab States of the Gulf in the Changing Oil Market], Vostokovednyy Sbornik, Institut Blizhnego Vostoka, Moskva, 321-338 (in Russian).
- Bhaya A. G. 2018:** Analysis: Could China-funded Omani Port Go against Beijing's Interest? CGTN, February 27.
- Blanche Ed. 2017:** China's New Silk Road Includes Both Risk and Promise of Prosperity, The Arab Weekly, December 17.
- Capturing the Opportunities from Belt and Road Initiative. 2018:** HSBC Commercial Bank International Cables Federation 2018, HSBC Bank (China) Company Limited, 27.

- Carey G., Nereim V., Cannon Ch. 2017:** Sun, Sea and Robots: Saudi Arabia's Sci-Fi City in the Desert, Bloomberg, October 26.
- Chaziza M. 2020a:** China-Bahrain Relations in the Age of the Belt and Road Initiative, Strategic Assessment, The Institute for National Security Studies (INSS), Vol. 23, No. 4, October, 68-83.
- Chaziza M. 2020b:** China-Qatar Strategic Partnership and the Realization of One Belt, One Road Initiative, China Report, SAGE Journals, No. 56 (1), February, 78-102.
- Chaziza M. 2019c:** The Significant Role of Oman in China's Maritime Silk Road Initiative, Contemporary Review of the Middle East, No. 6 (1), 44-57.
- Chen D., Han, W. 2019:** Deepening Cooperation between Saudi Arabia and China, King Abdullah Petroleum Studies and Research Center (KAPSARC), March, 32.
- China and Qatar are Natural Partners in Belt and Road Co-Operation: Envoy,** Gulf Times, 29.06.2020.
- China and the Persian Gulf,** Wilson Center, 12.07.2010.
- China-GCC FTA, China FTA Network.** <http://fta.mofcom.gov.cn/topic/enggcc.shtml>
- China's 'Belt and Road' Offers Middle East Opportunities Galore,** Ameinfo.com, 19.06.2017.
- The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf (GCC),** Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 15.11.2000.
- DEWA ACWA Power, Silk Road Fund Reach Financial Closing on 950mw 4th Phase of Mohammed bin Rashid Al Maktoum Solar Park,** The Emirates News Agency, 24.03.2019.
- Deych T.L. 2008:** Afrika v strategii Kitaya [Africa in China's Strategy], Institut Afriki RAN, Moskva, 326 (in Russian).
- Dos Santos G. P. 2015:** The United Arab Emirates, Africa and Angola in the new Silk Road, IPRIS Viewpoints, Portuguese Institute of International Relations and Security (IPRIS), July 03, 4.
- Duqm SEZ: Welcome to the Future of Growth,** Middle East Policy Council. <https://mepc.org/duqm-sez-welcome-future-growth>
- Ekonomika Odnogo Poyasa, Odnogo Puti. Vozmozhnosti i riski transportnykh koridorov. 2020:** [Economy of One Belt, One Road. Opportunities and Risks of Transport Corridors], World Bank Group, Washington DC, 167 (in Russian).
- Fahy M. 2017:** UAE on China's Silk Road Map. The National, March 13.
- Fasulo F. Talbot, V. 2017:** The MENA Region: Where the Belt Joins the Road, China's Belt and Road: A Game Changer? Edited by Alessia Amighini, the Italian Institute for International Political Studies (ISPI), 75-97.
- From Regional Pioneer to Global Contender: The Economic Vision 2030 for Bahrain,** Bahrain.Bh. <https://www.bahrain.bh/wps/wcm/connect/38f53f2f-9ad6-423d-9c96-2dbf17810c94/Vision%2B2030%2BEnglish%2B%28low%2Bresolution%29.pdf?MOD=AJPERES>
- Fulton J. 2019a:** China Deepens Ties with UAE with Industrial Investment, Al-Monitor, July 10, 12.
- Fulton J. 2019b:** China's Changing Role in the Middle East, Atlantic Council. Rafik Hariri Center for the Middle East, June, 19.
- Fulton J. 2019c:** Domestic Politics as Fuel for China's Maritime Silk Road Initiative: The Case of the Gulf Monarchies, Journal of Contemporary China, Taylor and Francis Group, July 04, 175-190.

- Fulton J. 2019d:** The Gulf between the Indo-Pacific and the Belt and Road Initiative, *Rising Powers Quarterly, Rising Powers in Global Governance*, Vol. 3, Issue 2, August, 175-193.
- Fulton J. 2019e:** China in the Gulf, *About Energy*, November 04, 1-8.
- Fulton J. 2020:** China-Saudi Arabia Relations Through the '1+2+3' Cooperation Pattern, *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, Shanghai International Studies University, Taylor and Francis Group, Vol. 14, No. 4, 516-527.
- Garlick J., Havlova R. 2020:** China's 'Belt and Road' Economic Diplomacy in the Persian Gulf: Strategic Hedging Amidst Saudi-Iranian Regional Rivalry, *Journal of Current Chinese Affairs*, 24.
- Graves L., Everington J. 2017:** Sheikh Mohammed bin Rashid Announces Winning Contract for World's Largest CSP Solar Project, *The National*, September 16.
- Harutyunyan Agh. 2009a:** Around China's Relations with the Gulf Cooperation Council (GCC), *Sbornik dokladi ot Pŭrva Natsionalna nauchna konferentsiya "Kitaĭ: traditsiya i sŭvremennost"*, Institut Konfutsiĭ, Sofiya, 157-167.
- Harutyunyan Agh. 2008:** Ch'in-saudyan haraberut'yunneri zargats'umy sksats 1980-akannerits' [The Development of Sino-Saudis Relations Since 1980-s], «Merzavor Arevelk' yev Kovkas» Mijazgayin gitazhoghov nvrvats Arevelagitut'yan instituti himnadman 50-amyakin, noyemberi 5-6, 2008, *Zekuyts'neri t'ezer*, HH GAA AI, Yerevan, 47-49 (in Armenian).
- Harutyunyan Agh. 2009b:** Ch'in-saudyan razmavarakan hamagortsaks'tut'yan shurj [On the Sino-Saudi Strategic Cooperation], *Arevelaasiakan usumnasirut'yunner*, H. 1, HH GAA AI, Yerevan, 72-91 (in Armenian).
- Harutyunyan Agh. 2019:** On Some Obstacles and Challenges to the Implementation of the Chinese Initiative One Belt, One Road, *Orbis Linguarum, Езиков свят, Филологическия факултет при ЮЗУ 'Неофит Рилски', Благоевград, България*, Vol. 17, Issue 2, 143-156.
- Harutyunyan Agh. 2020:** Middle East and North Africa as a Part of Chinese String of Pearls Strategy, *Orbis Linguarum, Езиков свят, Филологическия факултет при ЮЗУ 'Неофит Рилски', Благоевград, България*, Vol. 18, Issue 3, 60-71.
- Harutyunyan Agh. 2021:** China's One Belt, One Road Initiative in the Middle East and North Africa, *IOS NAS RA, Yerevan, "Gitutyun"*, 534.
- He Zh. J. 2020:** Qatar and China Natural Partners in Belt and Road Cooperation, *The Peninsula*, June 30.
- Herlevi A. A. 2016:** China and the United Arab Emirates: Sustainable Silk Road Partnership? *China Brief*, The Jamestown Foundation, Vol. 16, Issue 2, January 26, 13-17.
- Hollingsworth J. 2017:** How the Gulf Row is Blocking China's New Silk Road, *South China Morning Post*, June 05.
- Huang J. 2017:** Qatar Crisis Poses Test for China's Belt & Road Project, *Voice of America (VOA)*, June 08.
- Hu Jianyi 2004:** Energy Development in China and Its Cooperation with the Gulf Area, A Presentation Collection for Seminar on "International Energy Security and Cooperation", June 24-25, SIIS Publication, Shanghai, 100-104.
- Kazem H. A., Chaichan M. T., Al-Waeli A. H., Bin Sopian K. 2020:** Oman Vision 2040: Renewable Energy Program, *Researchgate.net, Newsletter*, Vol. 1, Issue 1, September 7.

- In Its Promotional Campaign in China, Duqm Focuses on Attracting New Industrial Companies**, SEZAD - Sultanate of Oman, 24.09.2018.
- Juan Ch., Meng Sh., Wen Sh. 2018:** Aligning China's Belt and Road Initiative with Saudi Arabia's 2030 Vision. Opportunities and Challenges, China Quarterly of International Strategic Studies, Vol. 4, No. 3, November, 363-379.
- Karasik Th. 2018:** Chinese President's Visit to the UAE and Africa Demonstrates a Shift in the New World Order", Arab News, July 29.
- Kazem H. A., Chaichan M. T., Al-Waeli A. H., Sopian K. B. 2020:** Oman Vision 2040: Renewable Energy Program, Researchgate.net, Newsletter, Vol. 1, Issue 1, September 7.
- King's Visit to China Reflects Saudi Arabia's Position Globally, Experts Say**, Arab News, 19.03.2017.
- Kitay rasshiryayet vliyaniye na Blizhnem Vostoke i zakreplyayetsya v Afrike** [China Expands Influence in the Middle East and Consolidates in Africa], Informatsionnyy portal Fars News - Forum Korrespondentov Irana, Tsentral'noy Azii i Rossii, 23.07.2018 (in Russian).
- Korybko A. 2017:** Why is China Choosing to Partner with Israel and Saudi Arabia? The Duran, March 25.
- Lee H. L. 2017:** Abu Dhabi Ports Inks \$300m Investment Cooperation with China, Seatrade Maritime News, July 21.
- Lokhande S. A. 2017:** China's One Belt One Road Initiative and the Gulf Pearl Chain, China Daily, June 05.
- Lyu Ch., Hu M. 2016:** China Nuclear to Bring Nuclear Power to Saudi Arabia, China Daily, January 21.
- Mashin V.V., Yakovlev A.I. 1985:** Persidskiy Zaliv v Planakh i Politike Zapada [The Persian Gulf in the Plans and Politics of the West], Moskva, **212** (in Russian).
- Melkumyan Ye. S. 2006:** Sovet Sotrudnichestva Arabskikh Gosudarstv Zaliva: Regional'nyye i Global'nyye Vyzovy [Cooperation Council for the Arab States of the Gulf: Regional and Global Challenges], Sbornik statey, Blizhniy Vostok i Sovremennost', Moskva, 92-102 (in Russian).
- Miles D., Edwards, B.** The New Silk Road. Investing in and Venturing with Middle Eastern Companies, Remark. Latham and Watkins, 15.
- Mo Ch. 2011:** Exploring Economic Relations between China and the GCC States, Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia), Shanghai International Studies University, Taylor and Francis Group, Vol. 5, No. 4, 88-105.
- Molavi A. 2018:** China and the GCC States – A Turbo-Charged Trade Relationship, The New Silk Road Monitor, October 29.
- Molavi A. 2018:** Enter the Dragon: China's Belt and Road Rising in the Middle East, The Caravan, Issue 1819, Hoover Institution or Stanford University, October 02.
- Murphy D. 2019:** The UAE Signed a Massive, \$3.4 billion Deal with China - and That 'Isn't a Surprise', CNBC, April 29.
- New Choice: Chinese Currency Expands to Middle East**, Sputnik, 06.06.2015.
- OAE gotov stat' oknom Kitaya na BV - ekspert o vizite glavy KNR v OAE i Afriku** [The UAE is Ready to become China's Window in the ME - an Expert on the Visit of the PRC Head to the UAE and Africa], Informatsionnyy portal Fars News - Forum Korrespondentov Irana, Tsentral'noy Azii i Rossii, 23.07.2018 (in Russian).

- Oman Vision 2040**, Omanuna: The official E-Government Services Portal. <https://omanuna.oman.om/en/home-top-level/eparticipation/oman-vision-2040>
- Pham J. P. 2011:** China's Interests in the Middle East and North Africa in the Light of Recent Developments in those Regions, Testimony before the U.S.-China Economic and Security Review Commission Hearing on "China's Current and Emerging Foreign Policy Priorities", Atlantic Council, April 13, 10.
- Qatar National Vision 2030. 2008:** General Secretariat for Development Planning, Doha, July 33.
- Rakhmat M. Z. 2014:** Exploring the China and Oman Relationship, *The Diplomat*, May 10.
- Al Saadi A. S. 2012:** The Origins of Omani-China Friendship: A Historical Review, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Shanghai International Studies University, Taylor and Francis Group, Vol. 6, No. 2, 84-105.
- Saidi N. H. 2014:** The Gulf Should Pivot East and Build the 'New Silk Road', *HuffPost News*, April 15.
- Saudi Arabia Plans \$2-billion Solar and Carbon Black Complex**, *ETEnergyworld.com*, 14.01.2019.
- Saudi Arabia Signs Cooperation Deals with China on Nuclear Energy**, *Reuters*, 25.08.2017.
- Scott E. 2015:** "China's 'One Belt, One Road' Strategy Meets the UAE's Look East Policy", *China Brief*, Vol. 15, Issue 11, The Jamestown Foundation, May 29, 12-15.
- Shepard W. 2017:** Next Up on China's Maritime Silk Road: Abu Dhabi, *Forbes*, July 02.
- Shoeb M. 2019:** Belt & Road Initiative to Bring Qatar and Mideast Closer to the World: QFZA Chief, *The Peninsula*, November 04.
- Spotlight: Belt and Road Set to Boost Development in Mideast, Africa**, *Xinhua Net*, 24.08.2017.
- Spotlight: China's 'Belt and Road' Initiative Boosts Mideast Development**, *English.news.cn*, 19.01.2016.
- Wang J. 2017:** 'One Belt One Road': A Vision for the Future of China-Middle East Relations, *Al Jazeera Centre for Studies*, May 09, 6.
- Wang M. 2018:** China's One Belt, One Road Initiative, *SOAS University of London*, June 01.
- Wang Yi. 2018:** China and Arab States Should Jointly Forge the Cooperation Layout Featuring 'Industrial Park-Port Interconnection, Two-Wheel and Two-Wing Approach', *Embassy of the PRC in the Republic of Malta*, July 10.
- Why Qatar Matters to China, in Spite of Gulf Isolation**, *South China Morning Post*, 07.06.2017.
- Wu L., Wang Y. 2009:** Comparative Analysis of China's Energy Activities in the Middle East and Africa, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Shanghai International Studies University, Taylor and Francis Group, Vol. 3, No. 1, 36-51.
- Wu S. 2015:** The Strategic Docking between China and Middle East Countries under the 'Belt and Road' Framework, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Shanghai International Studies University, Taylor and Francis Group, Vol. 9, No. 4, 13.
- Yang G., 2004:** Sino-Middle East Energy Relations and Mutual-benefiting Cooperation, A Presentation Collection for Seminar on "International Energy Security and Cooperation", *SIIS Publication*, Shanghai, China, June 24-25, 120-132.

- Zishi Y., Le D., Liping D. 2020:** The China-Saudi Arabia (Jizan) Industrial Park under the Belt and Road Initiative, Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, Shanghai International Studies University, Taylor and Francis Group, Vol. 14, No. 4, 528-537.
- Zambelis, Ch. 2015:** China and the Quiet Kingdom: An Assessment of China-Oman Relations, China Brief, The Jamestown Foundation, Vol. 15, Issue 22, November 18, 11-15.
- Ziegler, C. E 2011:** The Energy Factor in China's Foreign Policy, Seeking Changes. The Economic Development in Contemporary China, Central Compilation and Translation Press, 206-235.

Aghavni Harutyunyan
Institute of Oriental Studies of NAS RA
aghavni.harutyunyan1@gmail.com

ԶԻՆԱՍՏԱՆ «ԳՈՏԻ ԵՎ ՃԱՆԱՊԱՐՀ» ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԾՈՏԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Աղավնի Հարությունյան

Քանալի բառեր՝ Չինաստան, ԾԽՀ երկրներ, «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ», «Երկանիվ» և «Երկթև» համագործակցություն:

Չինաստանի հարաբերությունները Ծոցի Համագործակցության խորհրդի (ԾՀԽ) երկրների հետ զգալիորեն ընդլայնվել են հատկապես վերջին տարիներին, ներառյալ աշխարհաքաղաքական, տնտեսական, առևտրային, ֆինանսական և բանկային, ենթակառուցվածքների, էներգետիկայի և անվտանգության ոլորտներում: Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետությունը (ՉԺՀ) խորացնում է իր տնտեսական համագործակցությունը ԾՀԽ միապետությունների հետ Չին-արաբական համագործակցության ֆորումի և Չինաստան-ԾՀԽ շրջանակային համաձայնագրի միջոցով: Չինաստանի և ԾՀԽ-ի միջև առևտրային հարաբերություններն ամրապնդող մեխանիզմն Ազատ առևտրի համաձայնագիրն է: Ակնկալվում է, որ Չինաստանի և ԾՀԽ-ի երկրների միջև առևտրի գոտու շուրջ մոտալուտ բանակցությունները կդիվերսիֆիկացնեն Չինաստանի նավթի ներմուծումը և կօգնեն ԾՀԽ-ի երկրներին նվազեցնել ԱՄՆ-ի գերակայությունը տարածաշրջանում:

2015 թ. մարտին Չինաստանի կառավարությունը հրապարակեց ՉԺՀ-ԾՀԽ համագործակցության ձևաչափը նախանշող «Մեդաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու և 21-րդ դարի Ծովային Մեդաքսի ճանապարհի համարել կառուցման տեսլականի ու գործողությունների» վերաբերյալ առաջին քաղաքական փաստաթուղթը: 2016 թ. հունվարին հրապարակվեց Մերձավոր Արևելքում և Հյուսիսային Աֆրիկայում Չինաստանի շահերն արտացոլող առաջին հիմնարար պաշտոնական փաստաթուղթը՝ «Սպիտակ գիրքը» կամ «1+2+3» ռազմա-

վարությունը¹⁴²: Վերջինիս շրջանակներում Արաբական պետությունների լիգայի (ԱՊԼ) անդամների և Չինաստանի միջև պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց ՉԺՀ-ԾՀԽ-ի (Ծոցի համագործակցության խորհուրդ) Ազատ առևտրի գոտու ստեղծման, չին-արաբական համատեղ ներդրումային հիմնադրամի և Ասիական ենթակառուցվածքների ներդրումային բանկի (ԱԵՆԲ)¹⁴³ մասնակցությամբ խոշոր նախագծերի իրականացման վերաբերյալ:

«1+2+3» շրջանակներում «**Երկանիվ**» և «**Երկթև**» ռազմավարությունը թույլ կտա ԾԽՀ-ում չինական արդյունաբերական պարկերում (ազատ առևտրի գոտի) բիզնես կլաստերներ ստեղծել, մեծացնել առևտրի հոսքերը և կապակցել ողջ տարածաշրջանի մատակարարման շղթաները: Նախատեսվում է **«արդյունաբերական պարկ և նավահանգիստ փոխկապակցում»** ծրագրի ներքո համատեղել Եգիպտոսում, Արաբական Միացյալ Էմիրություններում (ԱՄԷ), Սաուդյան Արաբիայում և Օմանում չինական չորս խոշոր արդյունաբերական պարկի կառուցումն ու շահագործումը հարևան՝ Աբու Դաբիի՝ Խալիֆա, Օմանի՝ Դուբայ, Եգիպտոսի՝ Սահիլ և Զիբուբի համանուն նավահանգիստների հետ: 2018 թ. հուլիսին Չինաստանն ու ԱՊԼ-ի մի շարք երկրներ¹⁴⁴ Ծոցի երկրներից կազմված **«Ծոցի Մարգարտի շղթայի»** ստեղծումով կարող են մեծապես նվազեցնել ծովային հաղորդակցության ուղիներից Պեկինի կախվածությունը՝ խթանելով Արևմտյան, Հարավարևելյան ու Արևելյան Ասիաների միջև տնտեսական ինտեգրացիոն գործընթացները:

«Ներառական համագործակցության ռազմավարության» շրջանակներում կողմերը պայմանավորվել են իրենց ազգային տնտեսությունների զարգացման և արդիականացման տեսլականները ներդաշնակեցնել ՄԳՄԾ-ի ռազմավարության հետ: Որոշվել է հնարավորինս նվազեցնել ՉԺՀ-ի և ԾՀԽ-ի նավթարդյունահանող երկրների միջև նավթի դերը և ինտեգրել ֆինանսաբանկային համակարգերն ու զարգացող «Redback» գոտիները, որտեղ կապիտալի շուկաները, բանկային և ֆինանսական ակտիվներն ու գործարքները, վճարումները հիմնված կլինեն չինական յուանի՝ որպես միջազգային արժույթի վրա:

¹⁴² Այն ընդգրկում է համագործակցության երեք հիմնական ոլորտ՝ 1) *Էներգետիկան* կազմում է միջուկը; 2) *Ֆինանսները, առևտուրն ու ենթակառուցվածքները*՝ «**Երկթև**» ռազմավարությունը; 3) *գիտությունը և տեխնիկան* (միջուկային էներգիա, տիեզերական արբանյակ/ օդատիեզերական տեխնոլոգիա և վերականգնվող էներգիայի տեխնոլոգիական ոլորտներ) և *ազատ առևտրի արդյունաբերական գոտիների ու նավահանգիստների կառուցումը*՝ «**Երկանիվ**» ռազմավարությունը:

¹⁴³ ԾԽՀ-ի բոլոր երկրները, բացառությամբ Քուվեյթի (հեռանկարային անդամ), դարձել են ԱԵՆԲ-ի (Asian Infrastructure Investment Bank AIIB) հիմնադիր անդամ:

¹⁴⁴ Սաուդյան Արաբիայի, ԱՄԷ-ի, Կատարի, Բահրեյնի, Օմանի և այլն, զարգացման տեսլականները հիմնականում միտված են վերականգնվող էներգիայի աղբյուրների և տեղեկատվական արդյունաբերության զարգացման արդյունքում նավթից տնտեսության գերկախվածությունը նվազեցնելուն:

Թեև՝ «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհի» (ՄԳՄՃ) տեսլականը հիմնականում համահունչ է տնտեսական դիվերսիֆիկացման, էներգետիկ և ենթակառուցվածքային ներդրումների ու ծրագրերի ուղղությամբ ԾՀԽ-ի նպատակներին, նախաձեռնության այլ ասպեկտները պարունակում են որոշակի մարտահրավերներ, սպառնալիքներ, անվտանգային ռիսկեր, հատկապես Հնդկական օվկիանոսում ու ՄԱՀԱ-ում չին-հնդկական կամ չին-ամերիկյան աշխարհաքաղաքական մրցապայքարի պայմաններում: Չինական տնտեսության կայուն աճը, ԾՀԽ երկրների հետ ՉԺՀ-ի աճող համագործակցությունը կարող են մտահոգել հատկապես ԱՄՆ-ին՝ համաշխարհային քաղաքականության մեջ իր կշիռը կորցնելու և, մասնավորապես, Պարսից ծոցի տարածաշրջանում ազդեցության կորստի առումով: Վերջինիս հետ հարաբերություններում լարվածությունը թուլացնելու, ՄԳՄՃ-ի տնտեսական և ենթակառուցվածքային ծրագրերն իրականացնելու և էներգետիկայի դիվերսիֆիկացված մատակարարումների շարունակական հոսք ապահովելու նպատակով ՉԺՀ-ը փորձում է ԾՀԽ-ի երկրներում իր ներկայությունն ապահովել և իր հարաբերությունները կառուցել գլոբալ և տարածաշրջանային ուժերի միջև հավասարակշռված քաղաքականության շնորհիվ:

SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AS A PLATFORM FOR PROMOTING THE AGENDA OF CHINA'S BELT AND ROAD INITIATIVE*

Aram Abajyan

Abstract

The article discusses main issues and tendencies of two China-proposed initiatives, namely Shanghai Cooperation Organization (SCO) and Belt and Road Initiative (BRI). The key focus of the research combines the major points and expected results of BRI and the growing role of SCO in current International Relations. While exploring these two structures, we conclude that SCO is pushing forward BRI, serving as a strong influential and effective platform.

The organization helped China to build up unprecedentedly intense ties with local states, creating natural conditions to play an active and constructive role in BRI agenda. From the very beginning Chinese BRI is closely related with SCO sharing reciprocal approaches, common features, principles and goals. They are historically linked together both geographically and ideologically. Specific projects under BRI together with the existing economic cooperation structure of SCO are truly complementing each other. SCO members view the BRI favorably, and China's effective usage of the SCO has already resulted in many of its foreign policy goals being reached or at least had significant progress.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Belt and Road Initiative, Central Asia, megaproject, platform, International Relations, agenda.

Introduction

The modern system of International Relations is passing through a stage of profound transformation and evolutionary development. In recent decades globalization has emerged as the main trend in world politics strengthening relations between the countries and the regions of the world. Rapid development of modern technologies in areas of communications, infrastructures, transport and information delivery is creating cohesive global community of states.

In the 21st century systematic global move to a multipolar world system along with China's dramatic economic rise reinforced Beijing's unique and special position in International Politics. In that sense, former President Hu Jintao and Prime Minister Wen Jiabao were using "Peaceful Rise" and "Peaceful Development" foreign policy concepts to indicate, that the country would not become a global threat, but would be a constructive member of international community. Since then, Academic debates about China's international role

* The article was submitted on November 29, 2021: The article was reviewed on December 2, 2021.

emerged in the West, particularly focusing on the core theories of International Relations-Realism and Liberal Institutionalism. While the first School viewed Beijing's nationalist foreign policy agenda as a global threat, the second considered China as transitioning to market democracy within global interdependence. The debate about China's rise and foreign policy entered a new phase especially in 2013, when Chinese "One Belt, One Road" (OBOR) Initiative was launched¹. The country began "Marching West" strategy, and on September 2013 at Kazakhstan's Nazarbayev University Chinese President Xi Jinping declared, that the 'Ancient Silk Road was full of new vitality with rapid development of China's relations with Asian and European countries'². He suggested China and Eurasian partners jointly build a "New Silk Road Economic Belt", then continued his speech at the People's Representative Council of Indonesia by proposing a "21st Century Maritime Silk Road Initiative". The two projects were later evolved into the "Belt and Road Initiative" (BRI), creating bilateral and multilateral cooperative mechanism. While some Western scholars prefer to use the term "One Belt, One Road" instead of "Belt and Road", Beijing persists on the second in order to emphasize, that the initiative is not only Chinese own, and it is open for other international players too³.

Belt and Road Megaproject: main points and expected perspectives

The Belt and Road Initiative is a development strategy presenting China's entry into a relatively new level of global reforms and openness. The promotion of socioeconomic development calls for new approaches, measures, and the BRI strategy is ideally expressing more open approach to the development of China and its regions. Such a coordinated policy remains Beijing's basic principle⁴.

Through this extremely ambitious initiative Beijing is strengthening its connectivity with the world, meantime trying to become number one economic superpower until 2050⁵. It is a huge economic megaproject with the purpose of building a trade and infrastructure network connecting Asia with Europe and Africa along the ancient trade routes. The **Silk Road Economic Belt** (SREB) focuses on bringing together China, Central Asia, Russia and Europe (the

¹ Tzogopoulos 2017: 7. Greece, Israel, and China's "Belt and Road" Initiative, Available at: <http://www.jstor.com/stable/resrep04721.5>

² **President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries 2013: MFA of the PRC**, Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml

³ Tzogopoulos 2017: 7. Greece, Israel, and China's "Belt and Road" Initiative, Available at: <http://www.jstor.com/stable/resrep04721.5>

⁴ Li 2018: 95. The greater Eurasian partnership and the Belt and Road Initiative, Available at: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S1879366518300198?token=E86788C45CD9C5D6B31190275BF92AE2EFE341202459000FD7788C69E6B13063833784D84C808A80CD4E3D0A91B061AB&originRegion=eu-west-1&originCreation=20210810111345>

⁵ Nomani 2021: Chinese diplomacy: The Belt and Road Initiative, Available at: <https://www.theindependentbd.com/post/259014>

Baltic), linking China with the Persian Gulf and the Mediterranean Sea through Central Asia and West Asia, also connecting China with Southeast Asia, South Asia and the Indian Ocean¹. It is a long-term vision for the infrastructural development, connectivity and economic cooperation of Eurasia, including six development corridors, namely:

1. *New Eurasian Land Bridge Economic Corridor (NELBEC)*
2. *China - Mongolia - Russia Economic Corridor (CMREC)*
3. *China - Central Asia - West Asia Economic Corridor (CCWAEC)*
4. *China - Indochina Peninsula Economic Corridor (CICPEC)*
5. *Bangladesh - China - India - Myanmar Economic Corridor (BCIMEC)*
6. *China - Pakistan Economic Corridor (CPEC)*

The second component of the BRI (the **21st Century Maritime Silk Road**) is intended to go from China's coast to Europe through the South China Sea and the Indian Ocean in one direction, and from China's coast through the South China Sea to the South Pacific in the other, connecting China to Southeast Asia, Indonesia, India, the Arabian Peninsula, Somalia, Egypt and Europe, encompassing the South China Sea, Strait of Malacca, Indian Ocean, Gulf of Bengal, Arabian Sea, Persian Gulf and the Red Sea².

SREB is an extensive megaproject to build a single Eurasian economic, trade space and a transcontinental transport corridor. Its aim is to maximally enlarge international economic and trade cooperation, focusing on the following key aspects of cooperation: coordinate infrastructure development policies, expand investment and trade relations, enhance financial collaboration, increase social and cultural exchanges. However, most attention of the project is devoted to the development of infrastructures, such as railways, roads, ports, energy systems, telecommunication networks³.

Undoubtedly, financial integration and cooperation is an essential underpinning for the success of the initiative. Therefore, various banks, funds and financial institutions are heavily investing in the project, such as policy banks, state owned banks, state owned funds and international financing institutions. For instance, China set up a 40 billion USD Silk Road Fund that experts believe will open for investment in near future. The main focus is the construction of roads, railways, ports and airports across Central Asia and South Asia. Nevertheless, to fully fund the total BRI project volume of estimated 4 to 8 trillion USD, different funding channels such as BRI bonds, private capital investment, Public-Private

¹ **Tzogopoulos** 2017: 8. Greece, Israel, and China's "Belt and Road" Initiative, Available at: <http://www.jstor.com/stable/resrep04721.5>

² **Belt and Road Initiative**, Available at: <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/>

³ **Wade**, China's 'One Belt, One Road' initiative, Foreign Affairs, Defence and Security, Available at: https://www.aph.gov.au/about_parliament/parliamentary_departments/parliamentary_library/pubs/briefingbook45p/chinasroad

Partnerships (PPP) and State-Owned Enterprise (SOE) investment will be crucial for final success⁴.

In 2015 China announced the implementation plan of the “Vision and Actions on jointly building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road”. According to the document, Chinese project aims to ensure a global free trade regime and an open world economy in the spirit of open regional cooperation⁵.

In general, Belt and Road megaproject is a systematic agenda meeting the interests of all countries involved. It aims to jointly embrace the trend towards multipolar world, economic globalization, cultural diversity and IT development in the spirit of open regional cooperation. The initiative seeks mutual benefit and a conjunction of interests for cooperation in order to give full play to the strengths and potentials of all its participants⁶.

Growing influence of Shanghai Cooperation Organization in current International Relations

As we know, China’s foreign policy agenda in Central Asia is mainly conditioned by economic interests, especially its desire to secure much needed energy security and the use of transit potential of the region. At the same time, it is trying to maintain stability and security in its Xinjiang Uygur Autonomous Region (XUAR). As China’s economic participation in Central Asia continues to expand, its influence in the region is steadily increasing without injuring its main Eurasian strategic partner’s-Russia’s interests. Meanwhile, China and Central Asian states are gaining reciprocal benefits from cooperation. The trade with China and Chinese investments are the main catalyst for the region’s economic growth⁷.

In Central Asia Chinese-initiated Shanghai Cooperation Organization (SCO) as a strong influential platform helped China to build up unprecedentedly intense ties with local states, creating natural conditions to play an active and constructive role in the region. The SCO is a Eurasian political, economic and security alliance formed in June 2001⁸. It has eight permanent member states (China, Russia,

⁴ **Belt and Road Initiative**, Available at: <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/>

⁵ **Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road**, 2015: National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China with State Council authorization, Available at:

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1249618.shtml

⁶ **Wolff** 2016: 4.

⁷ **Sulimanov, Beloglazov** 2018: 149. Geopolitical interests of China in Central Asia, Available at: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/761/19-AZAMAT>

⁸ **Devonshire-Ellis** 2017: The New Eurasian Age – China’s OBOR, The Eurasian Economic Union, and Shanghai Co-Operation Organisation, Available at: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2017/08/15/new-eurasian-age-chinas-obor-eurasian-economic-union-shanghai-co-operation-organisation-complimentary-white-paper-download/>

Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, India, Pakistan), four observer states (Iran, Afghanistan, Belarus, Mongolia) and six dialogue partners (Armenia, Azerbaijan, Turkey, Nepal, Cambodia, Sri Lanka)⁹. Most recently Iran also came one step closer for becoming a full member of SCO, but Tehran's accession process is expected to take up to two years to complete¹⁰. Actually, the final decision was made in 2021 to start the process of accepting Iran as a full member, meantime Egypt, Qatar and Saudi Arabia became dialogue partners of the organization¹¹.

In terms of geographic area and population, the organization is the largest and one of the most powerful in the world¹². In the Great Eurasian region the SCO is one of the most outstanding examples of new hybrid or mixed model of interstate regional partnership. The dynamics of the SCO development are driven primarily by vital necessity, multilateral agreements and the shared national interests of its members.

During Ufa Summit in 2015, the “SCO Development Strategy until 2025” was adopted with the purpose of expanding trade, economic and investment ties, as well as increasing joint project activities in fundamental areas of cooperation¹³. Thus, SCO is reaching a qualitatively new level distinguished by the increased effectiveness of cooperation and enhanced participation of the region's affairs, also in the process of global governance. By 2025 the SCO will strengthen its position in the global and regional architecture by actively working in support of building a polycentric democratic system of International Relations. The organization is steadily moving towards becoming the leading multilateral platform in the huge Eurasian landmass for the integrated discussion of issues related to the joint promotion of regional security, stability and the implementation of the UN “Sustainable Development Goals”¹⁴. The continued adherence to the principles of the “Shanghai spirit” is enhancing the image of the SCO as one of the effective, **influential and responsible participant** of modern multilateral diplomacy.

The enlargement of the SCO reflects the growing need of its members and other regional or international states and organizations for closer collaboration on the most essential security and development issues. Indeed, the effectiveness of the SCO largely depend on the common needs and joint efforts of its member states, as

⁹ Devonshire-Ellis 2020: SCO Moscow Summit, Available at: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2020/09/11/china-india-to-stand-down-over-ladakh-after-sco-moscow-summit-talks-ongoing-about-post-covid-economic-recovery/>

¹⁰ Fathi 2021: What will SCO membership mean for Iran? Available at: <https://www.mei.edu/publications/what-will-sco-membership-mean-iran>

¹¹ Shanghai Cooperation Organization, Political and Peacebuilding Affairs, UNITED NATIONS, Available at: <https://dppa.un.org/en/shanghai-cooperation-organization>

¹² Battams-Scott 2019: How Effective Is the SCO as a Tool for Chinese Foreign Policy? Available at: <https://www.e-ir.info/2019/02/26/how-effective-is-the-sco-as-a-tool-for-chinese-foreign-policy/>

¹³ Alimov 2018: 123. The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia, Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366518300216>

¹⁴ Norov 2021: SCO taking on greater importance in a multilateral world, Available at: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202104/28/WS6088f47ba31024ad0babb02e.html>

well as collective initiatives such as the “Greater Eurasian Partnership” proposed by Russia, and the BRI proposed by China¹⁵.

One of the most significant results of SCO was the accession of India and Pakistan as full-fledged members in 2017¹⁶. By bringing together four nuclear powers (China, Russia, India, Pakistan) the SCO format became an additional supporting element of the system for maintaining global strategic stability. As a result, the organization turned into a cornerstone of the Eurasian continent with its very powerful structure, which is firmly establishing itself as an influential and responsible participant in the current system of International Relations¹⁷.

Shanghai Cooperation Organization is pushing forward Belt and Road Initiative

In terms of geographic calculations, Central Asia is a key destination for China’s BRI agenda. On the other hand, most founding members of another Chinese-initiated Shanghai Cooperation Organization are located in this region as well, so these two China-proposed projects are closely linked together geographically. As most of the SCO states are located along the Ancient Silk Road, it provides them a very advantageous location to actively participate in the initiative. The spirits and ideological bases of the two cooperation frameworks are in line with each other too. The spirit of the BRI emphasizes equality, solidarity, mutual trust, benefit, and cooperation in finding “win-win” solutions. These characteristics are ideally matched with the “Shanghai Spirit” of the SCO, which mainly focuses attention on equality, consultation, common development, mutual benefit, trust and respect for various cultures and civilizations¹⁸.

From the very beginning Chinese BRI is closely related with the SCO, and the two structures are sharing reciprocal approaches, common features, principles and goals. They are historically linked together both geographically and ideologically¹⁹.

Indeed, China’s BRI is viewed as one of the most leading economic projects in contemporary world. It also becomes clear, how effective Chinese foreign policymakers implement the huge potential of SCO as a key tool for driving forward BRI agenda. The SCO serves as a multilateral platform and cooperative structure for Beijing to develop and upgrade infrastructures, strengthen China’s bilateral ties in the region, improve institutions and drive much needed economic development. The specific projects under BRI and the existing economic cooperation structure of the SCO are truly complementing each other. The SCO is an effective platform for cooperation to strengthen multilateralism, rule of

¹⁵ Jin, Dehang 2019: 79.

¹⁶ Alimov 2018: 115.

¹⁷ **Influence of Shanghai Spirit Continues to Grow** 2021: Available at: <https://www.beltandroad.news/influence-of-shanghai-spirit-continues-to-grow/>

¹⁸ Rong 2018: SCO a natural partner to the Belt and Road Initiative, Available at: <https://news.cgtn.com/news/3d3d414e3163544f77457a6333566d54/index.html>

¹⁹ Liangyu 2018: Economic Watch: SCO in closer ties with Belt and Road Initiative, Available at: http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/09/c_137241789.htm

international law, the UN Charter, and to further ensure equal, mutual, comprehensive, reliable security and sustainable economic development²⁰.

So, it is not accidental that most of SCO members view the BRI favorably, and they have already shown their firm support. For instance, China and Russia issued a joint statement on May 2015 outlining the main approaches for linking the Silk Road Economic Belt (SREB) and the Eurasian Economic Union (EAEU) projects. Both parties believe, that it is necessary to use economic integration laws and actively enhance the role of the SCO to promote construction of the SREB, actively cooperate with the EAEU, create a Free Trade Area (FTA) in the Asia-Pacific region (APR), and simultaneously begin creating a similar FTA among China, Russia and Central Asia²¹. Kazakhstan is also fully engaged in the BRI. Growing rail traffic between China and Europe has opened up new opportunities for Kazakhstan's "Special Economic Zones", such as Khorgos. Meantime, BRI strongly supports Kazakhstan's own national development policy, which is called "Nurly Zhol" (Bright Path). It is mainly focused on updating outdated infrastructure²². Central Asian other SCO member states (Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan) welcomed BRI as well, participating in several large infrastructure development projects.

However, the SCO newcomer Pakistan remains the major and fundamental supporter of BRI. China promised to invest more than 60 billion USD in the country to build a modern infrastructure network. Trade between the two countries is gradually rising under BRI framework. Furthermore, China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) is a flagship project under the initiative bringing benefits to local residents with the fulfilment of some projects, including construction of Port Qasim Coal-fired Power Plant and parts of Gwadar Port²³.

Unlike Pakistan, the second SCO fresh giant-India, appeared to be the only member not to assist the initiative. It stated, that China-Pakistan Economic Corridor runs through Pakistan occupied Jammu and Kashmir territory, so it is unacceptable for India to participate in the project²⁴. Nevertheless, despite the existing disputes, India will presumably show economic pragmatism and increase trade with its neighbors in order to promote the regional integration.

²⁰ **India refuses to support China's Belt & Road Initiative at SCO** 2020: Available at: <https://www.maritimegateway.com/india-refuses-support-chinas-belt-road-initiative-sco/>

²¹ **Xi, Fang, Bing** 2019: How the Belt and Road Initiative Can Help Strengthen the Role of the SCO and Deepen China's Cooperation with Russia and the Countries of Central Asia, Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0974928418821484>

²² **Goulard** 2020: Reaffirmation of SCO support to the Belt and Road Initiative, One Belt One Road Europe 一带一路欧洲联盟, Available at: <https://www.oboreurope.com/en/reaffirmation-sco-support-bri/>

²³ **Rong** 2018: SCO a natural partner to the Belt and Road Initiative, Available at: <https://news.cgtn.com/news/3d3d414e3163544f77457a6333566d54/index.html>

²⁴ **Mohan** 2020: India refuses to be part of China's 'One Belt, One Road' at SCO, Available at: <https://www.indiatoday.in/india/story/india-refuses-to-be-part-of-china-s-one-belt-one-road-at-sco-1745536-2020-12-01>

Hence, the SCO's lasting support for the BRI and China's geographical proximity with Central Asian states, Russia, India and Pakistan, in a huge and profound level will promote openness, regional connectivity and cross-border transportation. Together with the SCO member countries China will constantly enrich and improve the cooperation content and methods of the BRI by actively operating national and regional development strategies²⁵.

Conclusion

China's ambitious BRI is definitely a single massive foreign policy program in the entire history of China. Its gigantic network connectivity is going to make regional countries closer to each other through enhancing economic and trade cooperation, sharing culture and people-to-people contact, supporting a peaceful and prosperous environment. Meanwhile, the SCO platform provides numerous opportunities for China to accelerate the planning mechanism of the BRI. China can rebuild its security, economic and foreign policies regarding to BRI perspectives under the banner of the SCO. BRI will provide a favorable opportunity for Beijing to create a grand regional connectivity by using the platform of SCO, as well as its influence in bilateral and multilateral relations.

China's usage of the SCO has already resulted in many of its foreign policy goals being reached or at least had significant progress. Once the regional security was at first place of Chinese foreign policy agenda, but through border forces reductions and focus on threats such as terrorism, regional stability has improved a lot. Now economic development has taken priority in the region, especially with the BRI. A number of major joint projects have already been completed in SCO member states under the framework of BRI, including highways, railways, tunnels, electric power plants, which improve cross-border logistics and promote trade.

During joint implementation of BRI, it became clear that the full-scale development of the SCO plays an important role as a mechanism in advancing business cooperation. The "Visions and Actions" document clearly states the need to strengthen the role of the mechanism of all-round cooperation and increase the importance of multilateral formats such as SCO. The Joint Declaration also calls China and Russia work together, primarily on the SCO platform.

The trends of Chinese-Russian growing strategic relations and economic cooperation in the framework of SCO and SREB are driving forward Eurasian continent. The realization of SREB on the base of SCO is becoming quite optimal, and the combination of these two mechanisms is going to create a new model of economic integration.

For China's Foreign Policy goals the effectiveness of SCO regarding BRI agenda is as such a subject for Academic debate, but the efforts and already made progress cannot be ignored, consequently, the role of SCO is absolutely successful.

²⁵ Rab, Zhilong 2019: 170. China and Shanghai Cooperation Organization (SCO): Belt and Road Initiative (BRI) Perspectives, Available at: http://www.ijhssnet.com/view.php?u=http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_9_No_2_February_2019/21.pdf

BIBLIOGRAPHY

- Alimov R. 2018:** The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, Issue 2, 114-124, Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366518300216>
- Battams-Scott G. 2019:** How Effective Is the SCO as a Tool for Chinese Foreign Policy?, *E-INTERNATIONAL RELATIONS*, Available at: <https://www.e-ir.info/-2019/02/26/how-effective-is-the-sco-as-a-tool-for-chinese-foreign-policy/>
- Belt and Road Initiative**, Available at: <https://www.beltroad-initiative.com/belt-and-road/>
- Devonshire-Ellis C. 2017:** The New Eurasian Age – China's OBOR, The Eurasian Economic Union, and Shanghai Co-Operation Organisation: Complimentary White Paper Download, Silk Road Briefing, Available at: <https://www.silkroad-briefing.com/news/2017/08/15/new-eurasian-age-chinas-obor-eurasian-economic-union-shanghai-co-operation-organisation-complimentary-white-paper-download/>
- Devonshire-Ellis C. 2020:** SCO Moscow Summit: China & India To Stand Down Over Ladakh, Seven Cooperation Points, Talks About Post-Covid Economic Recovery, Silk Road Briefing, Available at: <https://www.silkroadbriefing.com/news/-2020/09/11/china-india-to-stand-down-over-ladakh-after-sco-moscow-summit-talks-ongoing-about-post-covid-economic-recovery/>
- Fathi N. 2021:** What will SCO membership mean for Iran?, Middle East Institute, Available at: <https://www.mei.edu/publications/what-will-sco-membership-mean-iran>
- Goulard S. 2020:** Reaffirmation of SCO support to the Belt and Road Initiative, One Belt One Road Europe 一带一路欧洲联盟, Available at: <https://www.oboreurope.com/en/reaffirmation-sco-support-bri/>
- India refuses to support China's Belt & Road Initiative at SCO**, South Asia's Premier Shipping & Logistics News Portal, December 4, 2020, Available at: <https://www.maritimegateway.com/india-refuses-support-chinas-belt-road-initiative-sco/>
- Influence of Shanghai Spirit Continues to Grow**, By Business Reporting Desk, March 26, 2021, Available at: <https://www.beltandroad.news/influence-of-shanghai-spirit-continues-to-grow/>
- Jin W., Dehang K. 2019:** Counter-Terrorism Cooperation Between China and Central Asian States in the Shanghai Cooperation Organization, *China Quart. of International Strategic Studies*, Vol. 5, № 1, 65-79.
- Liangyu 2018:** Economic Watch: SCO in closer ties with Belt and Road Initiative, Xinhua, Available at: http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/09/c_137241789.htm
- Li Y. 2018:** The greater Eurasian partnership and the Belt and Road Initiative: Can the two be linked?, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, 94-99, Available at: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S1879366518300198?token=E86788C45CD9C5D6B31190275BF92AE2EFE341202459000FD7788C69E6B13063833784D84C808A80CD4E3D0A91B061AB&originRegion=eu-west-1&originCreation=202-10810111345>
- Mohan G. 2020:** India refuses to be part of China's 'One Belt, One Road' at SCO, India Today, Available at: <https://www.indiatoday.in/india/story/india-refuses-to-be-part-of-china-s-one-belt-one-road-at-sco-1745536-2020-12-01>

- Nomani S. 2021:** Chinese diplomacy: The Belt and Road Initiative, Available at: <https://www.theindependentbd.com/post/259014>
- Norov V. 2021:** Secretary General of the Shanghai Cooperation Organization, SCO taking on greater importance in a multilateral world, China Daily. Available at: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202104/28/WS6088f47ba31024ad0babb02e.html>
- President Xi Jinping Delivers Important Speech and Proposes to Build a Silk Road Economic Belt with Central Asian Countries,** Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2013/09/07, Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpfwzysiesgjtfhshzzfh_665686/t1076334.shtml
- Rab A., Zhilong H. 2019:** China and Shanghai Cooperation Organization (SCO): Belt and Road Initiative (BRI) Perspectives, International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 9, No. 2, 170, Available at: http://www.ijhssnet.com/view.php?u=http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_9_No_2_February_2019/21.pdf
- Rong G. 2018:** SCO a natural partner to the Belt and Road Initiative, Available at: <https://news.cgtv.com/news/3d3d414e3163544f77457a6333566d54/index.html>
- Shanghai Cooperation Organization,** Political and Peacebuilding Affairs, UNITED NATIONS, Available at: <https://dppa.un.org/en/shanghai-cooperation-organization>
- Sulimanov A., Beloglazov A. 2018:** Geopolitical interests of China in Central Asia, Revista San Gregorio, 149. Available at: <http://revista.sangregorio.edu.ec/-index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/761/19-AZAMAT>
- Tzogopoulos G. 2017:** Greece, Israel, and China's "Belt and Road" Initiative, Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 7. Available at: <http://www.jstor.com/stable/-resrep04721.5>
- Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road 2015:** National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, and Ministry of Commerce of the People's Republic of China with State Council authorization, Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1249618.shtml
- Wade G.,** China's 'One Belt, One Road' initiative, Foreign Affairs, Defence and Security, Available at: https://www.aph.gov.au/about_parliament/parliamentary_departments/parliamentary_library/pubs/briefingbook45p/chinasroad
- Wolff P. 2016:** China's 'Belt and Road' Initiative – Challenges and Opportunities, REPORT PREPARED FOR THE 2016 ANNUAL MEETING OF THE ASIAN DEVELOPMENT BANK, German Development Institute, 4.
- Xi L., Fang H., Bing L. 2019:** How the Belt and Road Initiative Can Help Strengthen the Role of the SCO and Deepen China's Cooperation with Russia and the Countries of Central Asia, Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0-974928418821484>

Aram Abajyan
Institute of Oriental Studies of NAS RA
aramarabist@gmail.com

**ՇԱՆՀԱՅԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ԶԻՆԱՍՏԱՆԻ «ՄԵԿ ԳՈՏԻ, ՄԵԿ ՃԱՆԱՊԱՐՀ»
ՆԱԽԱԾԵՌՆՈՒԹՅԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳԸ ԽԹԱՆԵԼՈՒ ՀԱՐԹԱԿ**

Արամ Աբաջյան

Բանալի բառեր՝ Շանհայի համագործակցության կազմակերպություն, «Մեկ գոտի մեկ ճանապարհ» նախաձեռնություն, Կենտրոնական Ասիա, մեզանախագիծ, հարթակ, միջազգային հարաբերություններ, օրակարգ:

Հոդվածում քննության են առնվում Չինաստանի նախաձեռնությամբ ստեղծված երկու հսկայական նախագծերի՝ Շանհայի համագործակցության կազմակերպության (ՇՀԿ) և «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնության հիմնական և առանցքային կետերը, ինչպես նաև դրանց զարգացման միտումներն ու հեռանկարները: Հետազոտության արդյունքում փորձ է արվում շեշտադրել «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնության կարևոր դրույթներն ու ակնկալվող արդյունքները՝ զուգահեռ համադրելով դրանք արդի միջազգային հարաբերություններում ՇՀԿ դերի աճի հետ: Չինաստանի կողմից ստեղծված այս երկու մեխանիզմների ուսումնասիրման արդյունքում պարզ է դառնում, որ իրականում ՇՀԿ-ն խթանում և առաջ է մղում «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնությունը՝ ծառայելով որպես բավականին հզոր, ազդեցիկ և արդյունավետ հարթակ վերջինիս նախագծերի իրագործման տեսանկյունից:

Արդի միջազգային հարաբերություններում ՇՀԿ դերի աճի և ընդլայնման հետ մեկտեղ Չինաստանին հաջողվում է աննախադեպ վստահելի և ինտենսիվ կապեր հաստատել կազմակերպության անդամ պետությունների հետ: Այս հանգամանքը, իհարկե, բարենպաստ պայմաններ է ապահովում Չինաստանի համար օգտագործելու իր հեղինակությունը չինական «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնության օրակարգում տարածաշրջանի երկրների ակտիվ և կառուցողական մասնակցության համար:

Անհրաժեշտ է փաստել, որ ի սկզբանե չինական «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնությունը սերտորեն կապված է եղել ՇՀԿ-ի հետ՝ կիսելով փոխադարձ մոտեցումներ, ընդհանուր հատկանիշներ, սկզբունքներ և նպատակներ: Դրանք պատմականորեն կապված են ինչպես աշխարհագրական, այնպես էլ գաղափարական առումներով: «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնության շրջանակներում իրականացվող կոնկրետ նախագծերն ու ՇՀԿ-ի տնտեսական համագործակցության առկա միջավայրը իրապես փոխլրացնում են միմյանց: ՇՀԿ-ի անդամ պետություններն անշուշտ դրական են վերաբերվում «Մեկ գոտի, մեկ ճանապարհ» նախաձեռնությանը՝ անմիջական մասնակցություն ունենալով չինական բազմաթիվ մեզանախագծերի մեջ: Այս համատեքստում Պեկինի կողմից ՇՀԿ-ի արդյունավետ օգտագործումն արդեն իսկ հանգեցրել է արտաքին քաղաքական զգալի նպատակների հաջող իրականացմանն ու առաջընթացի գրանցմանը:

<https://doi.org/10.52837/27382702-2021-34.2-09>

TRANSFORMATIONS OF THE ISLAMIC EXTREMISM AND THE EMERGENCE OF THE “ISLAMIC STATE” (FROM THE END OF 20TH CENTURY TILL 2014)*

Sargis Grigoryan

Abstract

The Islamic extremism has deep roots in the Middle East. They were especially active towards the end of the 20th century and in the first and second decades of the 21st century. They took on a new nature with the terrorist acts against the US on September 11 in 2001. In the mid-2000s new and dangerous trends of the Islamic extremism became evident in the Middle East, which became visible in Syria with the declaration of the “Islamic State” (IS) in 2014.

Keywords: *Islamic extremism, al-Qaeda, Abdallah Azzam, Usama bin Laden, “Islamic State”.*

Transnational dynamics of Islamic extremism in the 20th century

The origins of the Islamic radical ideas date back to the early stage of the Muslim faith. These ideas were manifested in the holy books of the Muslims – in Quran and Sunni that played a considerable role in the expansion of the Muslim territories and in the formation of the Islamic caliphate. The medieval crusades launched against the Muslim world and, in this respect, the new geopolitical situation created favorable conditions for the formation of a new wave of interpretations of the Islamic radical ideas in the Muslim environment.

After the Crusade, the West gradually started to play a dominant role in the world. The spread of the Western values, the enhancement of the military power of Europe and the weakening of the Ottoman Empire contributed to the dissemination of reformist ideas among the Muslims. The Pan-Islamic movement which originated in the Muslim world in the 70s of the 19th century activated the Islamic ideas. Wide social layers got together around these ideas in Muslim states.

The future of the Arab lands in the Ottoman Empire was decided by the Treaty of Sykes-Picot signed between the Great Britain and France during World War I. This instigated anti-colonial struggle and national-liberation movements which resulted in the formation of independent Arab states already in the 40s of the 20th century. All these processes, as well as the annulment of the Caliphate and the structure of Sultanate by Mustafa Kemal in 1924 resulted in the activation of the

* The article was submitted on 7 November, 2021. The article was reviewed on 21 November, 2021.

Islamic extremism ideas in Muslim world and the establishment of structures led by the Islamic extremism ideology.

There appeared organizations led by the ideologies and radical ideas developed by some of the ideologists of the Islamic radicalism. The failures of the secular Muslim regimes in social-political and economic spheres contributed to the promotion of the Islamic radical ideas and the establishment of institutions inspired by them which were ready to launch an open and secret fight against the local Muslim regimes, as well as to organize the struggle in other places as a response to the Islamic call.

Hassan al-Banna founded the Muslim Brotherhood in Egypt (Al-Iḥwān al-Muslimūn) in 1928. It had a considerable influence on various social layers, particularly on backward circles of Egypt. The Muslim Brotherhood was quite a well-planned organization whose fervent members were ready for any action, including terrorist acts.

The radical wing of the organization became more active in the 1950s, when the organization was left out of the active participation in the political developments of Egypt. The key target of the criticism of the radicals was the authorities, corruption embedded in the Egyptian society and the violence exercised by the ruling regime. The actions of the radicals were mainly aimed at the state-owned institutions aiming to achieve an overthrow of the governments by means of military coups in Muslim countries.

With the establishment of the Muslim Brotherhood in Egypt it was decided to take the discussion of the Islamic radical ideas, which was then being held in intellectual circles, to larger circles of the society¹. Towards the mid-20th century many renowned (radical and moderate) leaders of Islamic groups, inspired by the ideas of Islam, Islamic revolution and jihad, called for going back to the Islamic traditions to resist the challenges of the West. The Islamic extremism movements could not stand aside from the developments which unfolded in another region of the Islamic World towards the end of the 70s of the 20th century - in Afghanistan, especially taking into consideration the fact that Afghanistan was invaded by the Soviet forces in 1979.

The Afghan War as a watershed. New trends within the Islamic extremism: the contradictions between generations

To organize a proper fight against the Soviet forces, to ensure a targeted delivery of military assistance and the relevant use of the financial means, the Anti-Soviet camp needed reliable figures who would take on the responsibility of organizing the fight in certain places². Palestinian Abdallah Yusuf Azzam and Saudi Usama bin Laden, who were distinguished during the Afghani war, took the

¹ Pargeter 2008: 22.

² Kohlman 2004: 4.

charge. In 1988 Abdallah Azzam and Usama bin Laden founded the Islamic organization "Qaedat al-Jihad" (The Basis of Sacred War). The organization was responsible for enrolling mujahids in military camps, organizing their military training and involving them in the Sacred war¹.

After 9/11 words of criticism were addressed to the leadership of the organization even inside al-Qaeda concerning its fruitless and ineffective actions against the USA on September 11, 2001, which really affected the Islamic extremism and the Sacred war they had launched². In this context, controversies arose between the older and younger generations inside the organization over various issues³. In the context of these events al-Qaeda turned into a network structure which implied changes in the Jihad struggle strategy introduced by Abdullah Azzam and Usama bin Laden back in the 1980s. If the addresses of Usama bin Laden were mostly dedicated to the struggle against the "Far Enemy", i.e. the USA and its allies and if only a small number of his addresses were about the struggle against the "Near Enemy", many of the contemporary authors of the Islamic extremism ideology (Ayman Al-Zawahiri, Sayf Al-Adl, Abu Musab Al-Suri and others), under current circumstances, attached more importance to the fight against the "Near Enemy" since only due to such tactics, Islamic extremism would be able to preserve the remaining potential.

These ideas found their influence not only inside al-Qaeda, but in other Islamic circles, as well. Soon conflicts sprang up between the representatives of the old and the new generations among the Islamists concerning this or that issue including the choice of the tactics of the targets mentioned above. This led to the creation of a layer of Islamic extremists, a generation guided by Islamic extremism ideas which put forward its own unique options concerning the abovementioned concepts even accusing the leadership of al-Qaeda of organizing the unpromising operations of 9/11 against the USA.

The situation following the 9/11 led to the introduction of new ideas among Islamic extremists in the mid-2000s which favored the priority of the Struggle against the "Near Enemy" and their theoretical grounds. Particularly, these ideas were noticed in the works of Abu Musab Al-Suri and Abu Bakr Naji both of whom were quite popular among Islamic extremists. It should be mentioned, that in its practical operations the al-Qaeda-led Islamic movement never forgot the struggle against the "Far Enemy", either. The brightest proof of the idea stated was the series of terrorist acts organized in Europe in the mid-2000s, but this was organized by al-Qaeda, now a network structure, with an aim to preserve the fighting capacity of its own sub-structures acting beyond the Islamic world.

In the course of the first decade of the 21st century the conflict between the older and younger generations over the extremists led to the formation of new

¹ **Kepel** 2002: 135-148.

² **Lia, Hegghammer** 2004: 355-375.

³ **Alshech** 2004: 436-449.

theoretical and practical approaches which became more apparent during the developments over Iraq. Before the collapse of the regime of Sadaam Hussein, there were all the preconditions for the expansion of the extremist ideas and for the activity of the Sunni extremist structures. The first steps in this direction were taken after the first war in the Persian Gulf (1991), when Saddam Hussein initiated the so called “Religious campaign” - policy of enhancing and expanding Islam. It aimed to achieve the stabilization of the situation in Iraq, already under international sanctions, with the help of the united Ba’ath Party and Salafi agenda.

Before the second war in the Persian Gulf (2003), the US government had taken measures to prove that the regime of Saddam Hussein is a threat to the world peace. Iraq was accused of producing weapons of mass destruction and of cooperation with al-Qaeda. The military actions against Iraq started in the morning of March 20, 2003. At the beginning of April, the coalition forces, with no resistance from the Iraqi army, appeared near Baghdad. The capital surrendered to the coalition forces nearly without any resistance on April 9. Among several Islamic extremist groups an idea was circulated which claimed that after the collapse of the regime of Saddam Hussein by the coalition forces, Iraq would turn into an arena of fights between Islamists where the whole potential would be concentrated to conduct the Sacred war against the “infidels” (coalition forces, Shiites, etc.). After the appearance of the coalition forces in Iraq in 2003, the collapse of the regime of Saddam Hussein and the change of powers (now ruled by Shiites) the marginalized Sunni groups continued fighting actively against the Shiite authorities and the coalition forces that supported them. Extremist groups acting within and beyond the borders of Iraq joined the fight.

The active involvement of Islamists in the fight in Iraq forced al-Qaeda leadership to pay attention to Abu Musab al-Zarkawi and the organization he led which had been acting in Iraq since 2006 as an official affiliate of al-Qaeda under the name of “Islamic State in Iraq” (ISI). Abu Musab al-Zarkawi was distinguished in the jihad fight that was unleashed in the post-Saddam Iraq. He had managed to create a military camp in Afghanistan Herat City. Herat, as a place of the concentration and dislocation of the military camp, was not chosen accidentally since the geographic location of the city (in the west of Afghanistan, near the border of Iran) gave a chance to avoid active military actions. It gave Abu Musab al-Zarkawi and the structure he led an opportunity to leave Afghanistan without any losses. In the context of the military operations unfolding in Afghanistan in 2001 and the fight against al-Qaeda, al-Zarkawi decided to move the center of the fight he had launched, to Iraq⁴.

Different approaches and controversies have been traced between Abu Musab al-Zarkawi and the leadership of al-Qaeda concerning the choice of the objectives of jihad and other tactical steps. The organization of the ISI aimed at fighting

⁴ Stern, Berger 2015: 20-24.

against the “Near Enemy” that is the Iraqi government, the structure of Shiites, the supporters of Shiism and the opponents of the Sunnis and those who do not share their approaches. Such tactics underwent serious criticism from the part of the leadership of al-Qaeda which believed that such position of Abu Musab al-Zarkawi undermined the fight of the supporters of jihad in Iraq which have a considerable Shiite population. In the course of 2006-2010 the positions of the organization ISI were weakening. In fact, it happened because of the assassination of Abu Musab al-Zarkawi (June 7, 2006) and “Sahwa” (Awakening), an Iraqi movement in the regions populated by Sunnis. Sunni tribes were in the first lines. Al-Sahwa was directed against the Islamists in Iraq. The new US policy in Iraq, the expansion of the military presence in this context and the support to the Shiite government were added to these factors. During this period, the ISI was forced to withdraw mostly into the desert regions of al-Anbar, where its soldiers regrouped, planned, and trained. Moreover, in 2010 the organization ISI was deprived of its leaders that had come to replace Abu Musab al-Zarkawi, Abu Omar al-Baghdadi and Abu-Hamza al-Muhajir. The organization was headed by Abu Bakr al-Baghdadi (who was proclaimed caliph of the “Islamic State” on June 29, 2014) and Haji Bakr⁵.

The activity of the ISI under the auspices of al-Baghdadi was proved by the existence of far-fetching plans to settle in the country which is predominantly populated by Shiites and the concentration of the fight of the jihadists in the regions of Iraq with Sunni population. Moreover, in 2011, in the conditions of further deepening of the Syrian crisis, Iraq remained the target of the ISI, trying to retain the Iraqi Islamists from moving to Syria which would certainly weaken the potential of the Islamists in Iraq.

The birth of Islamic State

It was the further escalation of the Syrian conflict and the favorable conditions for the fight of the jihadists, that made the ISI review Syria as an expanding area suitable for the fight of the jihadists that would allow the ISI to settle in Syria, as from early 2012 there has seen an increased inflow of Islamists from all over the world to Syria. In the mid 2012 a regiment made up of non-Iraqi was sent to Syria from the ISI which later turned into an influential Islamic extremist group under the name of “Jabhat al-Nusra”⁶. This was supplemented with the financial and military support offered to the Syrian opposition camp and the Islamists for the fight against Bashar al-Assad. Besides, Syrian regions rich with energy resources attracted ISI. There were contradictions not only in the opposition camp as a whole, but also among various Islamic extremist groups in the Syrian conflict. These contradictions developed into a war between the ISI and “Jabhat al-Nusra”

⁵ Dabiq, 1435, online version: 35-40, <https://www.ieproject.org/projects/dabiq1.pdf>.

⁶ Abouzeid 2014, online version: http://www.politico.com/magazine/story/2014/06/al-qaeda-iraq-syria108214_Page2.html#.VSwMztyUeSo.

as well⁷. This forced the leaders of the ISI Aby Bakr al-Baghdadi and Haji Bakr to come to Syria in April 2013 and announce that “Jabhat al-Nusra” was a group within the composition of the ISI and that henceforth the two groups were joined in an organization under the name of the “Islamic State in Iraq and Sham” (ISIS)⁸.

Later, ISIS left al-Qaeda and had blatant clashes not only with al-Qaeda, but also with other groups engaged in the resistance in Syria. Starting from June 29, 2014, ISIS which announced itself an “Islamic State” (IS), presented its objectives: the establishment of a state for all Muslims in certain regions of Syria and Iraq⁹. The announcement of establishing a state (Caliphate), in fact, recorded the reality of the de facto existence of the Islamic state which is built or is being built in the very heart of the Arab world. In modern times no state has ever existed in the Muslim world.

The IS created structures in certain territories of Syria and Iraq that were under its control, conducts fiscal programs, social programs and judgment in accordance with the Sharia laws, etc¹⁰. The declaration of the leader – Caliph of the IS in the center of the Arab world and the fact that in the titles of the new caliph Abu Bakr al-Baghdadi one can trace his kinship with prophet Muhammad, enhances the authority of the newly proclaimed caliphate and the caliph in the Islamic world. The IS possesses a certain amount of weapon and military potential which is further replenished by the Islamists from various parts of the world. The latter are engaged in the active military operations in Syria and Iraq attempting to enlarge the territory of the IS. They are ready to use their abilities and military experience with the help of the extremist Islamic nets existing in different areas. The IS is expanding its influence in cooperation with the Islamic extremist groups in various regions of the Muslim world taking their vows of loyalty to the IS Caliph Abu Bakr al-Baghdadi. This was followed by the proclamation of the “wilayah” on the territories of the Muslim countries where the Islamists are quite active and where there is an influential Islamic potential which can ensure the effective expansion of influence of the IS over these territories. Since the proclamation of the “Islamic State” the Islamists have applied the strategy “Baqiya wa Tatamaddad” (Remaining and Expanding). Hence, they lay the bases of the practical activities of the IS which implied the further enhancement of the jihadi war on the territories of Syria and Iraq under their control, as well as directing the accumulated religious, ideological and military potential to the neighboring Muslim countries¹¹. The IS possesses financial resources and according to various expert assessments the co-efficient of the self-finance of the IS is quite high.

⁷ **Dabiq**, 1435, 20-30, online version: <https://clarionproject.org/docs/isis-isil-islamic-state-magazine-Issue-2-the-flood.pdf>.

⁸ **Caillet** 2013, online version: <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54017>.

⁹ **Abu Mohammed al-Adnani made the announcement in an audio statement**, <https://www.youtube.com/watch?v=BTiqYjulJik&feature=youtu.be>.

¹⁰ **Dabiq**, 1435, 27-30, online version: <http://www.ieproject.org/projects/dabiq4.pdf>.

¹¹ **Dabiq**, 1436, 22-33, online version: <http://www.ieproject.org/projects/dabiq5.pdf>.

Therefore, cutting the financial support provided by the external donors cannot ruin the organization financially¹². The IS attaches much importance to ideological and propaganda activities. To disseminate its ideas and to make them more attractive it applies modern technologies - namely it uses high-quality advertising and informative video materials, engages IT specialists, uses the Internet, etc., which were never used at this scale before by any Islamic extremist structures¹³.

Conclusion

Originated still in the early Islamic period, Islamic radicalism found its proper place among the social and political developments of the Muslim countries of the 20th century and reached a new level in the 1970s. In the late 20th century the Islamic extremism seemed to have exhausted itself. However, the violent acts on September 11, 2001, and the current geo-political processes prove the opposite.

The mass protests and demonstrations which started towards the end of 2010 shook not only the Muslim world but the entire world, as well. The so-called Arab Spring and the changes in the Muslim countries along with their peculiarities, were, in fact, the outcome of internal and external influence. The Islamic extremism took quite an active role in the mass protests which came to follow the outpouring of grievances.

The developments in Syria starting from March, 2011 enabled al-Qaeda and its partner organizations, which underwent serious pressures and sustained considerable losses within the context of the fight against international terrorism declared at the start of the century, to find their role in the new regional developments. The Arab Spring and the Syrian conflict that entailed gave al-Qaeda this opportunity. In December 2011 Ayman al-Zawahiri, the leader of al-Qaeda announced that the organization was to take an active participation in the Syrian conflict fighting against Bashar al-Assad's regime. Al-Qaeda's leaders address did not go unanswered and jihadists, guided by the Islamic extremism ideologies from various parts of the world, flocked to the Middle East. The "Islamic State of Iraq", a branch of al-Qaeda in Iraq, also responded to Ayman al-Zawahiri's address. The former later managed to become the leader of Islamic Extremism leaving al-Qaeda in the shade.

After the fall of Saddam Hussein's regime, the Islamic extremists kept Iraq in the center of attention. The Sunni-inhabited areas of Iraq turned into a shia regime and resistance centers against western coalition forces. It was in this country that the organization led by al-Qaeda partner Abu Musab al-Zarqawi from Jordan got actively engaged in the Jihadi struggle. The organization's behavior contained deviations from the Jihad tactics adopted by the ruling group of al-Qaeda. Such

¹² **Bronstein, Griffin**, 2014, online version: <http://edition.cnn.com/2014/10/06/world/meast/isis-funding/>.

¹³ **Hegghammer** 2004: 11-17.

behavior already hinted at the far-reaching aims of al-Zarqawi, i.e. to separate, to organize their own Jihad struggle, in short, act independently.

In the middle of the year 2013 the “Islamic State of Iraq” was actively involved in the Syrian conflict and at the beginning of 2014 initiated large-scale military operations in the Sunni-inhabited areas of Iraq. Due to the active operations of the “Islamic State of Iraq” in the Jihad struggle in the Middle East the “Islamic State” was declared on June 29, 2014 in a considerable part of Iraq and Syria controlled by Islamists. This was a new page in the history of the Islamic extremism.

The military actions unfolding in the Middle East and North Africa, terror attack in the West, the ethnic and religious conflicts, grow into a challenge not only for MENA regions, but also for the other regions. Hence, the study of the “Islamic State” proclaimed on June 29, 2014 in certain areas of Syria and Iraq becomes important and actual not only for the social and political, social and religious movements and processes in the region, but also for the evaluation of the security risks all over the World. The IS turned into a dangerous reality and young extremists, influenced by the new ideology and propaganda, organized terrorist acts in various countries of the world.

BIBLIOGRAPHY

- Abouzeid R.**, The Jihad Next Door, The Syrian roots of Iraq’s newest civil war, June 23, 2014, Politico Magazine, http://www.politico.com/magazine/story/2014/06/al-qaeda-iraq-syria108214_Page2.html#.VSwMztyUeSo.
- Abu Mohammed al-Adnani made the announcement in an audio statement, <https://www.youtube.com/watch?v=BTiqYjulJik&feature=youtu.be>.
- Alshech E. 2014:** The Doctrinal Crisis within the Salafi-Jihadi Ranks and the Emergence of Neo-Takfirism, A Historical and Doctrinal Analysis, Hebrew University, Islamic Law and Society 21, pp. 436-449.
- Caillet R.**, The Global Think Tank, The Islamic State, Leaving Al-Qaeda behind, December 27, 2013, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54017>.
- CNN, Bronstein S., Griffin D.**, Self-funded and deep-rooted: How ISIS makes its millions, October 7, 2014, <http://edition.cnn.com/2014/10/06/world/meast/isis-funding/>.
- Dabiq, The Return of Khilafah**, 1 issue, 1435, Ramadan, pp. 35-40 <https://www.ieproject.org/projects/dabiq1.pdf>.
- Dabiq, The Flood, 2 issue**, 1435, Ramadan, pp. 20-30, <https://clarionproject.org/docs/isis-isisl-islamic-state-magazine-Issue-2-the-flood.pdf>.
- Dabiq, The Failed Crusade**, 4 issue, 1435, Dhul-Hijjah, pp. 27-30, <http://www.ieproject.org/projects/dabiq4.pdf>.
- Dabiq, Remaining and Expanding**, 5 issue, 1436, Muharram, pp. 22-33, <http://www.ieproject.org/projects/dabiq5.pdf>.
- Hegghammer Th. 2004:** Global Jihadism after the Iraq War, Middle East Journal, pp. 11-17.
- Kepel G. 20002:** Jihad: The Trial of Political Islam, Harvard University Press, pp 135-148.

- Lia B., Hegghammer Th. 2004:** Jihadi Strategic Studies. The alleged al-Qaida policy study preceeding the Madrid bombings, Studies in Conflict and Terrorism, 27 (5), September-October, pp. 355-375.
- Pargeter A. 2008:** The New Frontiers of Jihad, Radical Islam in Europe, London, I. B. Tauris, p. 22.
- Stern J., Berger M. J. 2015:** ISIS: The State of Terror, Ecco, First Edition edition, pp. 20-24.
- Kohlman E. 2004:** Al-Qaida's Jihad in Europe. The Afghan-Bosnian Network, Oxford, New York.

Sargis Grigoryan
Institute of History of NAS RA
grigorian_sargis@yahoo.com

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԾԱՅՐԱՀԵՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ
«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ» ԱՌԱՋԱՑՈՒՄԸ
(20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՑ ՄԻՆՉԵՎ 2014 ԹՎԱԿԱՆԸ)**

Սարգիս Գրիգորյան

Բանալի բառեր՝ *Իսլամական ծայրահեղականություն, Ալ-Կաիդա, Աբդալլահ Ազզամ, Ուսամա բին Լադեն, «Իսլամական պետություն»:*

Իսլամական ծայրահեղականությունը խոր արմատներ ունի Մերձավոր Արևելքում: Ծայրահեղական տրամադրությունները հատկապես ակտիվ էին 20-րդ դարի վերջում և 21-րդ դարի առաջին տասնամյակում: Դրանք նոր բնույթ ստացան 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ի դեմ իրականացված ահաբեկչական գործողություններով: 2000-ականների կեսերին Մերձավոր Արևելքում ակնհայտ դարձան իսլամական ծայրահեղականության նոր և վտանգավոր միտումները, որոնք տեսանելի դարձան Սիրիայում՝ 2014 թվականին «Իսլամական պետության» (ԻՊ) հռչակմամբ: Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ի հայտ եկավ մի ուժ՝ իսլամական ծայրահեղ արմատական մի կառույց, որը արձանագրեց իրողությունը, այն է՝ արդեն փաստացի իսլամական պետության գոյությունը: «Բակիա ուա Թաթամադդաթ» կարգախոսի ներքո ԻՊ-ն պայքարի առարկայական դրսևորումների ուղղվածությունը դարձրեց Մերձավորարևելյան տարածաշրջանն ու այն բնակեցնող անցանկալի տարրերը՝ այնտեղից տարածվելու նպատակ հետապնդելով դեպի մուսուլմանական այլ երկրներ: ԻՊ-ն հանդես եկավ որպես նոր պետական միավոր, ասել է թե՛ այսպես կոչված «իսլամական խալիֆայություն», որը հիմնվել կամ հիմնվում էր արաբական աշխարհի սրտում: 2014 թ. ԻՊ-ն ուներ որոշակի ռազմական ներուժ, որը գործնականում ընդլայնում էր ԻՊ-ի տարածքները: Կառույցն ուներ նաև ֆինանսական ռեսուրսներ, և նրա ինքնաֆինանսավորման գործակիցը բավական բարձր էր: Այդ

ինքնուրույնությունն ու ֆինանսական ինքնաբավությունը հիմք են տալիս պնդելու, որ ԻՊ-ն կախված չի եղել որևէ ուժային կենտրոնից (համենայն դեպս 2014 թ. դրությամբ): Այս ամենի հանրագումարը ԻՊ-ն վերածեց նոր իրողության ոչ միայն մերձավորարևելյան, այլև համաշխարհային աշխարհաքաղաքական ու աշխարհատնտեսական զարգացումներում:

ՃԱՊՈՆԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ (1992-2021 թթ.)*

Եվա Հարությունյան

Հոդվածի նպատակն է ցույց տալ հայ-ճապոնական դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման հետո ճապոնիայի տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ: Հոդվածում ներկայացված է ճապոնիայի տնտեսական քաղաքականության 3 փուլ՝ հաշվի առնելով ճապոնիայի կողմից Հայաստանին տրամադրվող աջակցության տեսակը, որը փոխկապակցված է Հայաստանի տնտեսական աճի և ՀՆԱ-ի մակարդակի հետ:

Առաջին փուլն ընդգրկում է 1992-1999 թթ., որի ժամանակ երկկողմ տնտեսական հարաբերությունները սահմանափակվում էին միայն ճապոնիայի կողմից Հայաստանին տրամադրվող անհատույց դրամաշնորհային օգնությամբ՝ նպատակ ունենալով աջակցել նորանկախ պետության տնտեսության վերականգնմանը և ապահովել կայուն տնտեսական աճ:

Երկրորդ փուլի (2000-2004 թթ.) ընթացքում սկիզբ դրվեց երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցությանը: Հայաստանն իր կայուն տնտեսական աճի շնորհիվ ճապոնիայի կողմից ստացավ փոխառություններ, որի նպատակը տնտեսական ենթակառուցվածքների զարգացումն էր: Այս տարիներին ամրապնդվեցին երկկողմ տնտեսական հարաբերությունները:

Երրորդ փուլի (2005 - մինչ օրս) ընթացքում ճապոնիան ընդլայնեց Հայաստանի Հանրապետության հետ իր համագործակցության շրջանակները և սկսեց տրամադրել տեխնիկական սարքավորումներ՝ մի շարք թիրախավորված ոլորտների զարգացման նպատակով: Այս փուլում ճապոնիան հստակ փորձառնեց իր աջակցության տրամադրման ուղղվածությունը և Հայաստանի տնտեսության խթանման համար անհրաժեշտ ոլորտների զարգացումը՝ մասնավորապես կարևորելով էներգետիկ ոլորտի, միջին և մանր բիզնեսի, ինչպես նաև գյուղերի զարգացմանն ուղղված ծրագրերը:

Արդեն 2018 թվից ճապոնիան Հայաստանին սկսեց դիտարկել որպես լիիրավ տնտեսական սուբյեկտ, ում հետ բացի աջակցության տրամադրումից, հնարավոր է նաև կառուցել ամուր տնտեսական փոխշահավետ հարաբերություններ: Դրա վառ վկայությունն է ոչ միայն ներդրումների ազատականացման վերաբերյալ համաձայնագրի ստորագրումը, այլև 2018 թ. սեպտեմբերին ճապոնիայի արագորոճնախարար Տարո Կոնոյի առաջին այցելությունը Հայաստան,

* Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 05.11.2020 թ.: Գրախոսվել՝ 24.11.2021 թ.:

որի ժամանակ կարևորվեց երկկողմ հարաբերությունների զարգացումը բանկային, նորարարության, սննդի անվտանգության, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, արհեստական բանականության, մշակութային փոխանակումների, գիտական և կրթական ոլորտների նախագծերի իրականացման ոլորտներում:

Բանալի բառեր՝ Ճապոնիա, Հայաստան, տնտեսական հարաբերություններ, Զարգացման Պաշտոնական Աջակցություն, դրամաշնորհ, փոխառություն, տեխնիկական աջակցություն:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո 1992 թ. սեպտեմբերի 7-ին հայտարարագրերի փոխանակմամբ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև: 2010 թ. հունիսին Տոկիոյում բացվեց Հայաստանի դեսպանությունը, իսկ 2015 թ. հունվարին Հայաստանում՝ Ճապոնիայի դեսպանությունը:

Երկու երկրների միջև հեռավորությունը, Հայաստանի ոչ բարենպաստ աշխարհագրական դիրքը, հարևան պետությունների կողմից Հայաստանի պատմական տարածքների նկատմամբ հավակնությունների պայմաններում ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրադրությունը խոչընդոտում են երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների բնականոն ու լիարժեք կայացմանը: Ճապոնիայի կառավարությանը պահանջվեց տևական ժամանակ տարրորոշելու Հայաստանի նկատմամբ իր տնտեսական քաղաքականությունը: Սկզբնական փուլում Ճապոնիան տրամադրում էր ֆինանսական աջակցություն՝ նպատակ ունենալով օգնել Հայաստանին հաղթահարել տնտեսական ճգնաժամը: Օգնության տեսակը որոշվում էր՝ հաշվի առնելով երկրի տնտեսական աճի ցուցանիշները, ինչպես նաև ՀՆԱ-ի մակարդակը: Ըստ աջակցության տրամադրման տեսակի՝ Ճապոնիայի տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ կարելի է բաժանել 3 փուլի:

Առաջին փուլն ընդգրկում է 1992-1999 թթ., որի ժամանակ երկկողմ տնտեսական հարաբերությունները սահմանափակվում էին միայն Ճապոնիայի կողմից Հայաստանին տրամադրվող անհատույց դրամաշնորհային օգնությամբ՝ նպատակ ունենալով աջակցել նորանկախ պետության տնտեսության վերականգնմանը և ապահովել կայուն տնտեսական աճ:

Երկրորդ փուլի (2000-2004 թթ.) ընթացքում սկիզբ դրվեց երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցությանը: Հայաստանն իր կայուն տնտեսական աճի շնորհիվ Ճապոնիայի կողմից ստացավ

փոխառություններ, որի նպատակը տնտեսական ենթակառուցվածքների զարգացումն էր: Այս տարիներին ամրապնդվեցին երկկողմ տնտեսական հարաբերությունները:

Երրորդ փուլի (2005 - մինչ օրս) ընթացքում Ճապոնիան ընդլայնեց Հայաստանի Հանրապետության հետ իր համագործակցության շրջանակները և սկսեց տրամադրել տեխնիկական սարքավորումներ՝ մի շարք թիրախավորված ոլորտների զարգացման նպատակով: Այս փուլում Ճապոնիան հստակ տարրորոշեց իր աջակցության տրամադրման ուղղվածությունը և Հայաստանի տնտեսության խթանման համար անհրաժեշտ ոլորտների զարգացումը՝ մասնավորապես կարևորելով էներգետիկ ոլորտի, միջին և մանր բիզնեսի, ինչպես նաև գյուղերի զարգացմանն ուղղված ծրագրերը: Ճապոնիան նաև մեծապես աջակցում է Հայաստանին՝ տրամադրելով ճապոնական տեխնոլոգիաներ բնական աղետի գոտիներում ռիսկերի կանխարգելման, միաժամանակ վերապատրաստում է հայ մասնագետներին՝ արտակարգ իրավիճակներում ճիշտ կողմնորոշվելու նպատակով:

Այսպես՝ Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության և Ճապոնիայի միջև տնտեսական հարաբերությունների սկիզբը դրվեց դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից անմիջապես հետո՝ 1992 թ. հոկտեմբերին, երբ Հայաստանի պաշտոնական պատվիրակությունն այցելեց Ճապոնիա՝ նորանկախ պետություններին մարդասիրական և տեխնիկական օգնությանը նվիրված միջազգային համաժողովի աշխատանքներին մասնակցելու համար: Նույն թվականին Հայաստանը միացավ նոր ստեղծված ԱՊՀ երկրներին օգնության կազմակերպման նպատակով Ճապոնիայի հետ ստորագրված «Օժանդակության հանձնաժողովի ստեղծման մասին» համաձայնագրին՝ դրանով իսկ սկիզբ դնելով երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների առաջին փուլին: Արդեն 1993-1994 թթ. որպես արտակարգ օգնություն Ճապոնիայի կառավարությունը Հայաստանին տրամադրեց 4 մլն ԱՄՆ դոլար, որից 1 մլն օգտագործվեց նավթ գնելու, 2 մլն-ը՝ դեղորայք և բժշկական սարքավորումներ, իսկ մնացած 1 մլն՝ էլեկտրական մալուխների ձեռքբերման համար¹: Այսպիսով, երկկողմանի տնտեսական հարաբերությունների զարգացման առաջին փուլի ընթացքում, Ճապոնիայի կառավարությունը նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությանը տրամադրում էր միայն

¹ Հովհաննիսյան, Ամիրխանյան, Կարապետյան 2005, 69:

դրամաշնորհային աջակցություն առանց մարման որևէ պարտավորության՝ պայմանավորված երկրում ստեղծված ծանր տնտեսական վիճակով և ՀՆԱ-ի ոչ կայուն աճով (տե՛ս Աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Հայաստան Համախառն ներքին արդյունք մեկ շնչի համար (դոլար) (1990-2019թթ.)									
1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
\$651	\$600	\$364	\$348	\$383	\$426	\$538	\$558	\$649	\$637
2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
\$664	\$741	\$835	\$992	\$1271	\$1753	\$2301	\$3347	\$4276	\$3193
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
\$3432	\$3761	\$3685	\$3844	\$3995	\$3618	\$3606	\$3934	\$4237	\$4623

Աղբյուր՝ ВВП Армении, 1990-2019,
<https://be5.biz/makroekonomika/gdp/am.html>

1997 թ. դեկտեմբերին Փարիզում կայացած դոնոր երկրների հերթական խորհրդաժողովի ընթացքում ՀՀ և Ճապոնիայի պատվիրակությունների միջև Ճապոնիայի **Ջարգացման պաշտոնական աջակցության** (ՋՊԱ) (ODA) ծրագրի շրջանակներում ստորագրվեց **Իենային արդյունյալ վարկերի գծով առաջին փաստաթուղթը**:

Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում **Ջարգացման պաշտոնական աջակցման** ծրագիրը:

Ճապոնիան, լինելով տնտեսական զարգացած տերություն, զարգացող երկրներին ՋՊԱ ծրագրի միջոցով տրամադրում է աջակցություն՝ նպաստելով այդ երկրներում տնտեսական, գիտատեխնիկական, սոցիալական և այլ ծրագրերի իրականացմանը: 1954 թ. հոկտեմբերի 6-ին Ճապոնիան, միանալով Կոլոմբոյի նախագծին, սկիզբ դրեց զարգացող երկրների հետ «կառավարություն - կառավարություն» տնտեսական համագործակցությանը²: Կոլոմբոյի նախագիծը ստեղծվել է դեռևս 1950թ.՝ նպատակ ունենալով դյուրացնել տնտեսական և տեխնիկական

² Japan's ODA-Fifty Years in the Front Lines, Website of Japan International Cooperation Agency, https://www.jica.go.jp/english/publications/reports/network/archive_2004/vol_25_2.html

համագործակցությունը Բրիտանական Ազգերի Համագործակցության անդամ երկրների միջև: Սկզբնական փուլում Ճապոնիան այս ծրագրի միջոցով իրականացնում էր փոխհատուցում ասիական երկրներին՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում հասցրած վնասների համար: Տնտեսական աճին զուգընթաց և իր միջազգային դերի ամրապնդմամբ, 1960-ականների կեսերից Ճապոնիայի կողմից տրամադրվող օտարերկրյա աջակցությունն ընդլայնվեց և դիվերսիֆիկացվեց: Բացի հասարակ դրամաշնորհից 1969 թվից սկսած Ճապոնիան սկսեց տրամադրել փոխառություններ և տեխնիկական աջակցություն զարգացող երկրներին:

Ճապոնիայի ԶՊԱ նախագիծն իր մեջ ներառում է 2 տեսակի աջակցություն՝ բազմակողմանի աջակցություն և երկկողմանի աջակցություն: **Բազմակողմանի աջակցությունը** տրամադրվում է միջազգային բանկերի և կազմակերպությունների միջոցով, որոնց անդամակցում է Ճապոնիան և մեծածավալ ներդրումներ է կատարում: Դրանց թվում են՝ Ասիական Զարգացման Բանկը, Համաշխարհային բանկը, Միավորված Ազգերի Կազմակերպության Շրջակա միջավայրի ծրագիրը և այլն: Ինչ վերաբերում է **երկկողմանի աջակցությանը**, որը տրվում է կառավարության կողմից մեկ այլ կառավարությանը, այն լինում է երկու տեսակի՝ **երկկողմանի փոխառության** և **երկկողմանի դրամաշնորհների** տեսքով: **Երկկողմանի դրամաշնորհներն** իրենց մեջ ներառում են դրամաշնորհային օգնություն և տեխնիկական աջակցություն (սարքավորումների տրամադրում), որոնք մինչ 2008 թ. ֆինանսավորվում էին Միջազգային համագործակցության բանկի (ՃՄՀԲ) (JBIC) կողմից, այնուհետև այն վերանվանվեց Ճապոնիայի Միջազգային Համագործակցության Գործակալություն (ՃՄՀԳ) (JICA): Աջակցության տեսակը որոշվում է հաշվի առնելով օգնություն ստացող երկրների եկամուտների մակարդակը, տնտեսական զարգացվածությունը, ինչպես նաև՝ Համախառն Ներքին Արտադրանքի (ՀՆԱ) մակարդակը³: Այսպես՝ դրամաշնորհային աջակցությունը, որն անհատույց օգնություն է տնտեսապես թույլ պետություններին, Ճապոնիան տրամադրում է ոչ կայուն տնտեսական աճ արձանագրող, ցածր ՀՆԱ ունեցող պետություններին: Փոխառությունը կամ վարկերը տրամադրվում է հաստատուն տնտեսական աճ արձանագրած զարգացող պետություններին, իսկ տեխնիկական աջակ-

³ ODA by Region Central Asia and the Caucasus, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 16.08.2021, https://www.mofa.go.jp/policy/oda/page_000010.html#armenia

ցություն՝ բարձր ՀՆԱ ունեցող երկրներին, որոնց անհրաժեշտ է տեխնիկական սարքավորումների տրամադրմամբ խթանել և զարգացնել տնտեսական, տրանսպորտային ենթակառուցվածքները: Հատկանշական է, որ ԶՊԱ ծրագիրը Ճապոնիայի «Փափուկ ուժի» քաղաքականության իրականացման հիմնական գործիքներից մեկն է: Արդեն հետսառըպատերազմյան շրջանում Ճապոնիան դարձավ ԶՊԱ ծրագրի ամենամեծ դոնորը:

Այսպիսով, Ճապոնիա - Հայաստան տնտեսական հարաբերությունների առաջին փուլի ընթացքում Ճապոնիայի կառավարությունը ՀՀ-ին տրամադրում է միայն դրամաշնորհներ՝ փորձելով աջակցել տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարմանը: Ճապոնիայի կողմից Հայաստանին տրամադրված դրամաշնորհային աջակցության տեսակներն են՝

- ✓ Դրամաշնորհային աջակցություն հիմնարար մարդկային անվտանգային նախագծերին (Grassroots)*,
- ✓ Դրամաշնորհային աջակցություն հիմնարար մշակութային նախագծերին (Grassroots),
- ✓ Հասարակ դրամաշնորհային աջակցություն,
- ✓ Մշակութային դրամաշնորհային աջակցություն,
- ✓ Ոչ նպատակային դրամաշնորհային աջակցություն:

Ոչ նպատակային դրամաշնորհային ծրագիր Հայաստանում Ճապոնիան իրականացրել է մեկ անգամ (1997-1998 թթ.)՝ տրամադրելով 500 մլն իեն, որի արդյունքում Հայաստան ներկրվեց նավթամթերք, տպագրական թուղթ, մինի տպարան, փշալար, մարդատար միկրոավտոբուսներ և փոքր տարողությամբ բեռնատարներ⁴:

Նպատակային դրամաշնորհներն ուղղված են թիրախավորված ոլորտների զարգացմանը՝ նպատակ ունենալով բարելավել **առողջապահության, սոցիալական ոլորտի ծառայությունները և պահպանել պարմամշակութային արժեքները**:

Առողջապահության բնագավառում Ճապոնիայի կառավարության կողմից իրականացված ծրագրերից են՝ 1998/1999 թթ. ֆինանսական տարվա համար նախատեսված «Արմենիա» հանրապետական բժշկա-

* Նշենք, որ «Հիմնարար» ("Grassroots") դրամաշնորհային ծրագրերը, որոնք Ճապոնիայի կառավարությունը սկսեց Հայաստանին տրամադրել 1999 թվից, չի մտնում ԶՊԱ ծրագրերի մեջ: Այն տրամադրվում է պետությանը ոչ կառավարական կազմակերպությունների (NGO) միջոցով:

⁴ Հովհաննիսյան, Ամիրխանյան, Կարապետյան 2005, 78:

կան կենտրոնի բուժսարքավորումների արդիականացման ծրագիրը (5.395.000 ԱՄՆ դոլար), որն ավարտին հասցվեց 2001 թ. մարտին: Այս ծրագրի շնորհիվ հիվանդանոցը համալրվեց նոր սարքավորումներով: Բուժսարքավորումների արդիականացման հերթական ծրագրերից էին նաև Հակատուբերկուլյոզային հանրապետական, «Նորք» մանկական ինֆեկցիոն, Երևանի թիվ 3 շտապօգնության մանկական հիվանդանոցների համապատասխան սարքավորումներով համալրումը (շուրջ 5 մլն ԱՄՆ դոլար)⁵:

Սոցիալական ոլորտի բարելավման նպատակով տրամադրվել են դրամաշնորհներ գյուղատնտեսական տեխնիկայի և պարարտանյութերի գնման (2011 թ.)⁶, հրշեջ ծառայությունների և հակահրդեհային սարքավորումների (2017 թ.)⁷, թափոնների կառավարման կարողությունները բարձրացնելու (2021 թ.)⁸ նպատակով և այլն:

Մշակութային դրամաշնորհային աջակցությունը տրամադրվել է Հայաստանի ազգային ֆիլհարմոնիկ նվագախմբի (1999 թ.), Օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի (2004 թ.), Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի համար երաժշտական գործիքների և ձայնային սարքավորումների ձեռքբերման նպատակով (2008 թ.): 2001 թ. Հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտին (Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան) տրամադրվել է 49.300.000 ճապ. իեն դրամաշնորհ՝ պատմական փաստաթղթերի պահպանման համար նախատեսված սարքավորումների ձեռքբերման նպատակով:

«Հիմնարար» ("Grassroots") դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակում մինչ այժմ իրականացրվել են այնպիսի ծրագրեր, ինչպիսին են՝ Մարտունի քաղաքի ջրամատակարարման ներքին ցանցի վերականգնումը (67 հազար ԱՄՆ դոլար), հաշմանդամ երեխաներին պրոթե-

⁵ Նույն տեղում, 79:

⁶ Ճապոնիայի կառավարության «Սակավապահով ֆերմերների համար դրամաշնորհային աջակցություն» 10-րդ դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետություն ներկրված գյուղատնտեսական տեխնիկան տնօրինելու մասին, ՀՀ կառավարություն որոշում, 17. 02.2011թ., <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/19075/>

⁷ **Ex-Post Evaluation of Japanese ODA Grant Aid Project** "The Project for Improvement of Fire Fighting Equipment in Yerevan City", Website of Japan International Cooperation Agency, https://www2.jica.go.jp/en/evaluation/pdf/2013_0867940_4_f.pdf

⁸ Իջևան քաղաքում թափոնների կառավարման կարողությունները բարձրացնելու համար աղբահավաք մեքենայի և աղբամանների տրամադրման դրամաշնորհային ծրագրի պայմանագրի ստորագրման արարողություն, https://www.am.emb-japan.go.jp/files/1001443-63.pdf?fbclid=IwAR1CP17DsZkXTeODfiDlIC5iwHOONRoTEwueuFGi_V2WE7uR6Rq3nlK6U8U

զավորման օգնությունը (50.5 հազար ԱՄՆ դոլար), մանկական բժշկական սարքավորումների տրամադրումը (46 հազար ԱՄՆ դոլար), Գեղարքունիքի մարզի դպրոցների կահավորումը (79 հազար ԱՄՆ դոլար) և այլն⁹: 2008 թ. Հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտին կրկին շնորհվեց մշակութային դրամաշնորհ, այս անգամ «Grassroots» ծրագրի միջոցով: Մշակութային դրամաշնորհներ են տրամադրվել նաև Հայաստանի ազգային պատկերասրահի հավաքածուների վերականգնման համար սարքավորումների վերազինման (2009 թ.), Հայաստանի հանրային հեռուստատեսության արխիվային ծայնագրությունները թվայնացնելու համար նախատեսված սարքավորումների բարելավման (2017 թ.)¹⁰, Պատմամշակութային ժառանգության գիտահետազոտական կենտրոնի հնագիտական արվեստի վերականգնման և պահպանման համար նախատեսված սարքավորումների բարելավման (2018 թ.)¹¹ նպատակով:

21 տարվա ընթացքում (1999-2020 թթ.) Ճապոնիայի կառավարության "Grassroots" դրամաշնորհների շնորհիվ ՀՀ-ում ֆինանսավորվել են 81 նախագիծ՝ 6.102.678 ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժողությամբ¹², իսկ ընդհանուր դրամաշնորհային աջակցությունը կազմել է 81.464.285 ԱՄՆ դոլար¹³:

Ճապոնիայի տնտեսական քաղաքականության **երկրորդ փուլի** սկիզբը դրվեց 2000 թ., երբ Ճապոնիայի կառավարությունը Համաշխարհային բանկի միջոցով (ըստ 1999 թ. փետրվարի 18-ին Տոկիոյում ստորագրված վարկային համաձայնագրի) Հայաստանին տրամադրեց **առաջին փոխառությունը** (5 մլրդ 399 մլն ճապոնական իեն)՝ «Էլեկտրաէներգիայի մատակարարման և բաշխման՝ ցանցերի վերականգնման ծրագրի» իրականացման նպատակով:¹⁴

⁹ Հովհաննիսյան, Ամիրխանյան, Կարապետյան 2005, 79:

¹⁰ Japan International Cooperation Agency (JICA) Signed on Grant Agreement with Armenia: The Archive of the Public Television will be Digitized, Website of Japan International Cooperation Agency, 30.03.2017, <https://www.jica.go.jp/uzbekistan/english/office/topics/170330.html>

¹¹ Grant Agreement Signed between JICA and the Government of the Republic of Armenia, Website of Japan International Cooperation Agency, 16.02.2018, <https://www.jica.go.jp/uzbekistan/english/office/topics/press180216.html>

¹² Grant Assistance for Grassroots Human Security Projects (GGP), Website of Embassy of Japan in Armenia, 11.08.2021, https://www.am.emb-japan.go.jp/itpr_en/b_000195.html

¹³ Japan's Development Cooperation with the Republic of Armenia, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019, <https://www.mofa.go.jp/files/000476406.pdf>

¹⁴ Հովհաննիսյան, Ամիրխանյան, Կարապետյան 2005, 71:

Հայ-ճապոնական հարաբերությունների հետագա զարգացման, գործնական համագործակցության համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու, կառավարական և մասնավոր ներդրումների իրականացումը համակարգելու, այդ թվում Զարգացման ուղղված Ճապոնիայի պաշտոնական օգնության ծրագրերն իրականացնելու նպատակով 2000 թ. հուլիսին Երևանում ստեղծվեց **Հայ-ճապոնական տնտեսական համագործակցության կոմիտեն**, որի կազմում ընդգրկվեցին ՀՀ կառավարության բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, ինչպես նաև ՀՀ մասնավոր սեկտորը ներկայացնող արդյունաբերողներ և գործարարներ: Արդեն 2000 թ. օգոստոսին Տոկիոյում հիմնադրվեց **Ճապոնա-հայկական տնտեսական համագործակցության կոմիտեն**, որի կազմում, ի տարբերություն Հայ-ճապոնական կոմիտեի, ընդգրկվեցին միայն մասնավոր հատվածի ներկայացուցիչներ¹⁵: Երկու կոմիտեների առաջին համատեղ նիստը տեղի ունեցավ Տոկիոյում 2001 թ. հունիսի 27-ին, որի ընթացքում քննարկվեցին երկկողմ տնտեսական համագործակցությանը, մասնավորապես՝ ՀՀ-ում ճապոնական ներդրումների խրախուսմանը, առավել հեռանկարային բնագավառներում համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծմանը, բարձր տեխնոլոգիայի ոլորտում համագործակցության հաստատմանը, շփումների ակտիվացմանն ու կապերի ընդլայնմանը վերաբերող հարցեր¹⁶: Այս համաձայնագիրը նոր շունչ հաղորդեց երկու երկրների տնտեսական հարաբերություններին մարդասիրական օգնությունից, դրամաշնորհների և վարկերի տրամադրման քաղաքականությունից ուղղակի ներդրումների միջոցով լիաժեք և փոխշահավետ համագործակցության անցմանը՝ ակտիվացնելով տնտեսական համագործակցությունը: Արդեն, 2001 թ. սեպտեմբերին ճապոնացի փորձագետների առաջին պատվիրակությունը ժամանեց Հայաստան՝ «Երևան քաղաքի ճանապարհների վերականգման» նախագծի իրականացման նպատակով: Ծրագիրն ավարտին հասցվեց 2003 թ. աշնանը¹⁷:

2001 թ. դեկտեմբերի 19-ին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանն առաջին անգամ պաշտոնական այցով ժամանեց Ճապոնիա, որի ընթացքում հանդիպեց Ճապոնիայի վարչապետ Զունիչիրո Կոիժումիի հետ: Հանդիպումից հետո ստորագրվեց համատեղ հայտարարություն «Հայաստանի

¹⁵ Նույն տեղում, 71-72:

¹⁶ Nazarmuhamedov Bobur 2018: 177.

¹⁷ Հովհաննիսյան, Ամիրխանյան, Կարապետյան 2005, 80:

և Ճապոնիայի միջև բարեկամության և գործընկերության մասին», որում կողմերը համաձայնվեցին ամրապնդել համագործակցությունն ահաբեկչության դեմ մղվող պայքարում, ջանքեր գործադրել միջուկային զենքի փորձարկումներն արգելելու ուղղությամբ, ինչպես նաև զարգացնել հարաբերությունները քաղաքական, տնտեսական և մշակութային բնագավառներում¹⁸:

Այս պայմանագիրը մեծ նշանակություն ունեցավ երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների ամրապնդման հարցում, քանի որ Ճապոնիան օգնության ծրագրերից անցնում կատարեց համագործակցության և զարգացման ծրագրերի իրականացմանը՝ բարենպաստ նախապայմաններ ստեղծելով ՀՀ-ում ճապոնական ուղղակի ներդրումների և տնտեսական այլ ծրագրերի իրականացման համար: Վերոնշյալ այցի ընթացքում ստորագրվեցին նաև 2 հայտարարագրեր՝ Ճապոնիայի կառավարության ԶՊԱ ծրագրի ներքո Հայաստանում բժշկական և մշակութային դրամաշնորհային նախագծերի իրականացման¹⁹, ինչպես նաև ստորագրվեց համաձայնագիր՝ Հայաստանի հանքային արդյունաբերության զարգացման վերաբերյալ²⁰:

Ճապոնիան Հայաստանին **երկրորդ փոխառություն** տրամադրելու վերաբերյալ համաձայնագիրը ստորագրեց 2005 թ. մարտի 29-ին ԶՊԱ ծրագրի բազմակողմանի աջակցության տրամադրման շրջանակներում ՃՄՀԲ-ի միջոցով՝ «Երևանի համակցված շոգեգազային ցիկլով էլեկտրակայանի (էներգաբլոկ) նախագծի» իրականացման վերաբերյալ²¹: Նշված համաձայնագրի հիման վրա ՃՄՀԲ-ն ՀՀ կառավարությանը տրամադրեց ԶՊԱ վարկ (15 մլրդ 918 միլիոն ճապոնական իեն) արտոնյալ պայմաններով՝ 0,75 % տարեկան տոկոսադրույքով և 40 տարի մարման (որից 10 տարին արտոնյալ) ժամկետով: Համաձայնագրով նախատեսվում էր հանրապետության մայրաքաղաքի միակ ջերմաէլեկտրակայանին հարակից տարածքում կառուցել գերժամանակակից, բարձրարտադրողական, բարձրարդյունավետ, բնապահպանական տեսակետից

¹⁸ Joint Statement on Friendship and Partnership between Japan and the Republic of Armenia, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 19.12.2001, <https://www.mofa.go.jp/region/europe/-armenia/joint0111.html>

¹⁹ Հովհաննիսյան, Ամիրխանյան, Կարապետյան 2005, 62-63:

²⁰ Joint Statement on Friendship and Partnership between Japan and the Republic of Armenia, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 19.12.2001, <https://www.mofa.go.jp/-region/europe/armenia/joint0111.html>

²¹ Activities in Armenia, JICA's Projects in Armenia, Website of Japan International Cooperation Agency, <https://www.jica.go.jp/armenia/english/activities/index.html>

ավելի անվտանգ, լրիվ ավտոմատ կառավարմամբ համակցված շոգեգազային ցիկլով աշխատող էլեկտրակայան 205 ՄՎտ անվանական հզորությամբ և 103 ԳԿալ/ժ ջերմության առաքմամբ, որի նպատակն էր բարձրացնել ՀՀ-ում էլեկտրաէներգիայի մատակարարման հզորությունը և նպաստել Հայաստանի Հանրապետության կայուն տնտեսական զարգացման աճին:

Երևանի համակցված շոգեգազային ցիկլով էլեկտրակայանի (ՀՇԳՑԷ) նախագծի իրականացման համար խորհրդատու էր ընտրվել ճապոնական «Tokyo Electric Power Service Co., Ltd.» (TEPSCO) ընկերությունը, որն արտասահմանում համանման էլեկտրակայանների կառուցման մեծ փորձ ունի: «TEPSCO» ընկերության կողմից խորհրդատվական ծառայությունների տրամադրման վերաբերյալ պայմանագիր ստորագրվեց, որի իրականացման համար ճապոնական կողմը հատկացրեց 843 մլն 150 հազար ճապոնական իեն:

Երևանի համակցված շոգեգազային ցիկլով էլեկտրակայանի (ՀՇԳՑԷ) նախագծի կառուցումն իրականացրեց «Mitsui & Co., LTD» (Ճապոնիա) և «GS Engineering and Construction Corp.» (Կորեայի Հանրապետություն) ընկերություններից կազմված կոնսորցիումը, որի համար Ճապոնիան տրամադրեց լրացուցիչ փոխառություն²² 26 մլրդ 409 միլիոն ճապոնական իեն (10 մլրդ 491 մլն ԱՄՆ դոլար) չափով²³:

Արդեն 2010 թ. ավարտին հասցվեց Երևանի ՀՇԳՑ էներգաբլոկի կառուցման աշխատանքները և տեղի ունեցավ հանդիսավոր բացումը: Հանդիսանալով հանրապետության մայրաքաղաքի միակ ջերմա-էլեկտրակայանը՝ Երևանի ՋԷԿ-ը երկար տարիներ ի վեր ապահովում է Երևանի հարավային արդյունաբերական շրջանի ձեռնարկությունների տեխնոլոգիական մատակարարումը, ինչպես նաև Շենգավիթ և Էրեբունի համայնքների բնակելի թաղամասերի կենտրոնացված ջեռուցումը տաք ջրի մատակարարման միջոցով²³:

Այսպիսով, Ճապոնիան 1999 - 2019 թթ. ընթացքում Հայաստանին տրամադրել է ընդհանուր առմամբ **3 փոխառություն**՝ «Էլեկտրաէներգիայի մատակարարման և բաշխման՝ ցանցերի վերականգման ծրագրի» և երկու փոխառություն «Երևանի համակցված շոգեգազային

²² Նույն տեղում:

²³ «Երևանի ՋԷԿ» ՓԲԸ, Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ ենթակառուցվածքների և բնական պաշարների նախարարություն կայքէջ, <http://www.minenergy.am/page/531>

ցիկլով էլեկտրակայանի նախագծի» իրականացման համար, որը կազմել է 284 մլն ԱՄՆ դոլար (31 մլրդ 808 մլն ճապ. իեն)²⁴:

Ճապոնիայի՝ Հայաստանում իրականացվող տնտեսական քաղաքականության **երրորդ փուլն** ազդարարեց 2005 թ. հունիսի 8-ին Ճապոնիայի կառավարության և ՀՀ-ի միջև կնքված համաձայնագիրը, որը սկիզբ դրեց երկկողմանի **տեխնիկական համագործակցությանը**²⁵: Այսպես՝ Ճապոնիայի կառավարության կողմից կյանքի է կոչվել Մոր և մանկան առողջության / վերարտադրողական առողջության (2004-2006թթ.), Սողանքներից տուժած համայնքների զարգացման (2004-2006 թթ.)²⁶, Փոքր և միջին ձեռնարկությունների մարդկային ռեսուրսների զարգացման (2005-2008 թթ.), Սեյսմիկ ռիսկերի գնահատման և ռիսկերի կառավարման պլանավորման (2010-2012 թթ.), Տեղական արտադրության զարգացման և տեղական ապրանքանիշերի խթանման (2013-2016 թթ.), Սողանքային աղետների կառավարման (2014-2017 թթ.), Հնագիտական գտածոների վերականգնման և պահպանման համար նախատեսված գերժամանակակից սարքավորումների տրամադրման վերաբերյալ (2021 թ.)²⁷ նախագծերն ու ծրագրերը²⁸:

Հարկ է նշել, որ Ճապոնիան, բացի երկկողմանի աջակցությունից, Հայաստանին տրամադրում է նաև **բազմակողմանի աջակցություն**, մասնավորապես՝ Ասիական Զարգացման բանկի (ԱԶԲ), Համաշխարհային բանկի և ՄԱԿ-ի միջոցով: Այսպես՝ 2005 թվից սկսած, երբ Հայաստանը միացավ ԱԶԲ-ին, Ճապոնիան ԶՊԱ ծրագրի շրջանակներում

²⁴ Japan's Development Cooperation with the Republic of Armenia, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019, <https://www.mofa.go.jp/files/000476406.pdf>

²⁵ **Agreement on Technical Cooperation between the Government of Japan and the Government of the Republic of Armenia**, Website of Japan International Cooperation Agency, 08.06.2005, <https://www.jica.go.jp/joureikun/act/actdata/110000118/current/FormEtc/13000018001000000002.pdf>

²⁶ «Հայաստանի Հանրապետությունում սողանքային աղետի կառավարման ուսումնասիրություն» ծրագրի շրջանակներում Ճապոնիայի կառավարության Միջազգային Համագործակցության Գործակալության և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության միջև ստորագրված համաձայնագրով նախատեսված միջոցառումները նախապատրաստելու և իրականացնելու մասին, 29.03.2004, <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=24469>

²⁷ Միայն հնագույն պատմություն ունեցող ժողովուրդը կարող է այսպես գնահատել մեկ այլ հնագույն ժողովրդի պատմամշակութային ժառանգությունը, ՀՀ Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի կայքէջ, https://escs.am/am/news/9318?fbclid=IwAR3o48Atm-NrAKN-LQrxdgjc3oEiwG9jJRSfe5_GJ6quy3KcirTCXjhA5vB8

²⁸ **Activities in Armenia, JICA's Projects in Armenia**, Website of Japan International Cooperation Agency, <https://www.jica.go.jp/armenia/english/activities/index.html>

իրականացրել է 8 նախագիծ (տրանսպորտի, էլեկտրաէներգիայի, առողջապահության, քաղաքային ենթակառուցվածքների ու ծառայությունների ոլորտներում)՝ ընդհանուր \$606.5 մլն ԱՄՆ դոլար արժույթամբ: Ավելին՝ 2020 թ. ԱԶԲ-ի միջոցով Ճապոնիան 2 մլն դոլարի դրամաշնորհ տրամադրեց Հայաստանի Հանրապետությանը՝ կորոնավիրուս հիվանդության կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման համար: ԱԶԲ-ը նաև 20 մլն ԱՄՆ դոլարի վարկ հատկացրեց Հայաստանի էլեկտրական ցանցերին՝ համաճարակի ընթացքում էլեկտրաէներգիայի կենսական պաշարների ապահովման նպատակով, ինչպես նաև տրամադրեց 500.000 ԱՄՆ դոլար՝ անձնական պաշտպանիչ սարքավորումներ և այլ բժշկական պարագաներ ձեռք բերելու և 750.000 ԱՄՆ դոլարի տեխնիկական օժանդակություն՝ ՀՀ-ում հեռակա ուսուցման հարթակ մշակելու և համաճարակի պայմաններում շարունակական որակյալ կրթություն ապահովելու համար²⁹:

Ճապոնիան Համաշխարհային բանկի միջոցով Հայաստանին տրամադրել է ֆինանսական աջակցություն՝ գյուղատնտեսության զարգացման, աղետների ռիսկի կանխարգելման, ինչպես նաև Հայաստանում աղքատ և խոցելի անձանց կենսաապահովման մակարդակի բարձրացմանն ուղղված ծրագրերի իրականացման համար³⁰:

Բազմակողմանի աջակցության տրամադրման շրջանակներում Ճապոնիան ՄԱԿ-ի Մարդու անվտանգության հավատարմագրային հիմնադրամի միջոցով տրամադրել է օժանդակություն Հայաստանի սոցիալապես անապահով ընտանիքներին, փախստականներին և ներքին տեղահանվածներին³¹, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի ծրագրի միջոցով՝ աջակցելով արևային էներգիայի զարգացմանը Հայաստանի մի շարք համայնքներում³²:

²⁹ **Armenia and ADB**, Website of Asian Development Bank, <https://www.adb.org/countries/armenia/overview>

³⁰ Ճապոնիայի և Հայաստանի Հանրապետության զարգացմանն ուղղված համագործակցություն, ՀՀ Ճապոնիայի դեսպանությունը, 2017, <https://www.mofa.go.jp/files/0003652-07.pdf>

³¹ **Assistance by the United Nations Trust Fund for Human Security to the Project** “Sustainable Livelihood for Socially Vulnerable Refugees, Internally Displaced and Local Families” in Armenia, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 02.03.2009, https://www.mofa.go.jp/announce/-announce/2009/3/1188760_1130.html

³² **Ճապոնիայի և Հայաստանի Հանրապետության զարգացմանն ուղղված համագործակցություն**, ՀՀ Ճապոնիայի դեսպանությունը, 2017, <https://www.mofa.go.jp/files/0003-65207.pdf>

Երկկողմանի հարաբերությունների ամրապնդմանը և զարգացմանը նոր երանգ հաղորդեց 2018 թ. փետրվարի 14-ին Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև ստորագրված՝ «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Ճապոնիայի կառավարության միջև ներդրումների ազատականացման, խրախուսման և պաշտպանության մասին» համաձայնագիրը³³: Հայաստանն առաջինն է տարածաշրջանի երկրներից, ում հետ Ճապոնիան ստորագրեց ներդրումների ազատականացման, խրախուսման և պաշտպանության մասին համաձայնագիր՝ խթանելով երկու բարեկամ երկրների միջև տնտեսական փոխգործակցությունը: Համաձայնագրի շնորհիվ ստեղծվեց իրավական հիմք Հայաստանում ճապոնական ներդրումների խթանման համար:

Հատկանշական է, որ ըստ Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի տվյալների՝ արդեն 2018 թ. Ճապոնիա-Հայաստան ապրանքաշրջանառությունը 2017 թ.-ի համեմատ աճեց 12.5%-ով՝ կազմելով 91 մլն 436 հազար ԱՄՆ դոլար (10 մլրդ իեն): Դա բավական զգալի աճ է, քանի որ 2016 թ. ապրանքաշրջանառությունը կազմել է ընդամենը 52 մլն 40 հազար ԱՄՆ դոլար (5 մլրդ 723 մլն իեն): Նախորդ ռեկորդը գրանցվել էր դեռևս 2014 թ., որի ժամանակ երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառությունը կազմեց 113 մլն 817.800 ԱՄՆ դոլար (12.5 մլրդ իեն) (տե՛ս Աղյուսակ 2)³⁴:

³³ **Ստորագրվեց Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև ներդրումների խրախուսման և պաշտպանության մասին համաձայնագիրը**, 14.02.2018, <https://www.mfa.am/hy/press-releases/2018/02/14/fm-japan-agreement/7946>

³⁴ **Japan Ambassador: Armenia has Truly Unique Position in the World Trade System**, 23.02.2019, <https://news.am/eng/news/497328.html>

Աղյուսակ 2՝ Երկկողմանի ապրանքաշրջանառությունը* Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև (հազար ԱՄՆ դոլար)

	Արտահանում	Ներկրում	Ընդհանուր ապրանքաշրջանառություն	
2014	149.0	113668.8	113817	
2015	3526.9	57605.8	61133	
2016	379.3	51661.4	52040	
2017	366.1	81.021.2	81387.3	
2018	375.4	99060.6	99436	

Աղբյուր՝ Երկկողմ հարաբերություններ, <https://www.mfa.am/hy/bilateral-relations/jp>

Համաճարակով պայմանավորված 2020 թ.-ի դրությամբ կտրուկ նվազել է երկկողմ ապրանքաշրջանառությունը՝ կազմելով ընդամենը 27.5 մլն ԱՄՆ դոլար (3,03 մլրդ իեն), որից 2.21 մլրդ իենի ապրանքանիշ արտահանվել է Հայաստանից Ճապոնիա, մինչդեռ Ճապոնիայից Հայաստան է ներկրվել ընդամենը 0.82 մլրդ իենի ապրանքանիշ³⁵:

Ամփոփում

Ճապոնիա - Հայաստան տնտեսական հարաբերությունները վերջին 30 տարվա ընթացքում անցել են զարգացման մի քանի փուլ: Նորանկախ Հայաստանը, լինելով տնտեսապես թույլ, ոչ զարգացած պետություն, սկզբնական փուլում չէր ներկայացնում հետաքրքրություն Ճապոնիայի կառավարության համար: Երկկողմ տնտեսական հարաբերությունները սահմանափակվում էին Ճապոնիայի կողմից տարաբնույթ աջակցության տրամադրմամբ: Ըստ աջակցության տրամադրման

* Ճապոնիայից Հայաստան հիմնականում ներկրվում է վերգետնյա տրանսպորտային միջոցներ, օպտիկական և լուսանկարչական գործիքներ, մեքենաշինական և էլեկտրական սարքավորումներ: Հայաստանից Ճապոնիա է արտահանվում ոգելից ըմպելիքներ, դեղագործական մթերք, քիմիական միացություններ, պղինձ, երկաթ և ծխախոտ: St'u **Bilateral Relations**, Japan, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/jp>

³⁵ Japan-Armenia Relations (Basic Data), Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, <https://www.mofa.go.jp/region/europe/armenia/data.html#section1>

տեսակի՝ Ճապոնիայի տնտեսական քաղաքականությունը Հայաստանում դիտարկել ենք երեք հիմնական փուլերի տեսքով: Ճապոնիան իր այս տնտեսական քաղաքականության շնորհիվ մեծապես աջակցեց ու նպաստեց Հայաստանի Հանրապետության կարևորագույն ոլորտների զարգացմանը: Արդեն 2018 թվից Ճապոնիան Հայաստանին սկսեց դիտարկել որպես լիիրավ տնտեսական սուբյեկտ, ում հետ բացի աջակցության տրամադրումից, հնարավոր է նաև կառուցել ամուր տնտեսական փոխշահավետ հարաբերություններ: Դրա վառ վկայությունն է ոչ միայն ներդրումների ազատականացման վերաբերյալ համաձայնագրի ստորագրումը, այլև 2018 թ. սեպտեմբերին Ճապոնիայի արտգործնախարար Տարո Կոնոյի առաջին այցելությունը Հայաստան, որի ժամանակ կարևորվեց երկկողմ հարաբերությունների զարգացումը բանկային, նորարարության, սննդի անվտանգության, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, արհեստական բանականության, մշակութային փոխանակումների, գիտական և կրթական ոլորտների նախագծերի իրականացման ոլորտներում:³⁶ Երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը խթանում է նաև ՀՀ նախագահ Արմեն Սարգսյանի՝ Ճապոնիայի բարձրաստիճան ղեկավարության, ինչպես նաև ճապոնական կազմակերպությունների կառավարիչների հետ պարբերաբար հանդիպումներն ու համագործակցության շուրջ քննարկումները³⁷:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Երևանի ԶԷԿ» ՓԲԸ, Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ ենթակառուցվածքների և բնական պաշարների նախարարության կայքէջ, <http://www.minenergy.am/page/531> (վերջին այցելություն 25.09.2021)

Իջևան քաղաքում թափոնների կառավարման կարողությունները բարձրացնելու համար աղբահավաք մեքենայի և աղբամանների տրամադրման դրամաշնորհային ծրագրի պայմանագրի ստորագրման արարողություն, 2020, https://www.am.emb-japan.go.jp/files/100144363.pdf?fbclid=IwAR1CP17DsZkXTeODfDIIC5iwHOONRoTEwueuFGi_V2WE7uR6Rq3nIK6U8U

³⁶ **President Sarkissian hosted the Minister of Foreign Affairs of Japan**, Website of the President of the Republic of Armenia, 03.09.2018, <https://www.president.am/en/press-release/item/2018/09/03/President-Armen-Sarkissian-met-with-minister-of-foreign-affairs-of-Japan-Taro-Kono/>

³⁷ **Armenia wants to impart new quality to the relations with Japan and start a new page of cooperation** President Sarkissian met with the Prime Minister of Japan Suga Yoshihide, Website of the President of the Republic of Armenia, 24.07.2021, <https://www.president.am/en/press-release/item/2021/07/24/President-Armen-Sarkissian-met-with-Yoshihide-Suga/>

«Հայաստանի Հանրապետությունում սողանքային աղետի կառավարման ուսումնասիրություն» ծրագրի շրջանակներում Ճապոնիայի կառավարության Միջազգային Համագործակցության Գործակալության և Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության նախարարության միջև ստորագրված համաձայնագրով նախատեսված միջոցառումները նախապատրաստելու և իրականացնելու մասին, 29.03.2004, <http://www.irttek.am/views/act.aspx?aid=24469> (վերջին այցելություն 25.09.2021)

Հովհաննիսյան Ն., Ամիրխանյան Մ., Կարապետյան Ռ. 2005, Հայաստան – Ճապոնիա. Քաղաքական, Տնտեսական, Մշակութային և գիտական հարաբերություններ, Երևան, Զանգակ-97, 2005, էջ 180+144 (ճապ.):

Ճապոնիայի և Հայաստանի Հանրապետության զարգացմանն ուղղված համագործակցություն, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2017, <https://www.mofa.go.jp/files/000365207.pdf>

Ճապոնիայի կառավարության «Սակավապահով ֆերմերների համար դրամաշնորհային աջակցություն» 10-րդ դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետություն ներկրված գյուղատնտեսական տեխնիկական տնօրինելու մասին, ՀՀ կառավարություն որոշում, 17.02.2011թ., <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/19075/>

Միայն հնագույն պատմություն ունեցող ժողովուրդը կարող է այսպես գնահատել մեկ այլ հնագույն ժողովրդի պատմամշակութային ժառանգությունը, ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարության կայքէջ, https://escs.am/am/news/9318?fbclid=IwAR3o48AtmNrAKN-LQrxdgjc3oEiwG9jJRSfe5_GJ6quy3KCirTCXjhA5vB8 (վերջին այցելություն 05.10.2021)

Ստորագրվեց Հայաստանի և Ճապոնիայի միջև ներդրումների խրախուսման և պաշտպանության մասին համաձայնագիրը, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության կայքէջ, 14.02.2018, <https://www.mfa.am/hy/press-releases/2018/02/14/fm-japan-agreement/7946> (վերջին այցելություն 25.09.2021)

Activities in Armenia, JICA's Projects in Armenia, Website of Japan International Cooperation Agency, <https://www.jica.go.jp/armenia/english/activities/index.html> (last access on 25.09.2021)

Agreement on Technical Cooperation between the Government of Japan and the Government of the Republic of Armenia, Website of Japan International Cooperation Agency, <https://www.jica.go.jp/jouaikun/act/actdata/110000118/current/FormEtc/13000018001000000002.pdf> (last access on 25.09.2021)

Armenia and ADB, Website of Asian Development Bank, <https://www.adb.org/countries/armenia/overview> (last access on 25.09.2021)

Armenia Wants to Impart New Quality to the Relations with Japan and Start a New Page of Cooperation□ President Sarkissian Met with the Prime Minister of Japan Suga Yoshihide, Website of the President of the Republic of Armenia,

- 24.07.2021, <https://www.president.am/en/press-release/item/2021/07/24/President-Armen-Sarkissian-met-with-Yoshihide-Suga/>
- Assistance by the United Nations Trust Fund for Human Security to the Project “Sustainable Livelihood for Socially Vulnerable Refugees, Internally Displaced and Local Families” in Armenia**, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 02.03.2009, https://www.mofa.go.jp/announce/announce/2009/3/1188760_1130.html (last access on 25.09.2021)
- Bilateral Relations, Japan**, Website of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/jp> (last access on 25.09.2021)
- Ex-Post Evaluation of Japanese ODA Grant Aid Project “The Project for Improvement of Fire Fighting Equipment in Yerevan City”**, Website of Japan International Cooperation Agency, https://www2.jica.go.jp/en/evaluation/pdf/-2013_0867940_4_f.pdf (last access on 05.10.2021)
- Grant Agreement Signed between JICA and the Government of the Republic of Armenia**, Website of Japan International Cooperation Agency, 16.02.2018, <https://www.jica.go.jp/uzbekistan/english/office/topics/press180216.html>
- Grant Assistance for Grassroots Human Security Projects (GGP)**, Website of Embassy of Japan in Armenia, 11.08.2021, https://www.am.emb-japan.go.jp/itpr_en/b_0-00195.html (last access on 05.10.2021)
- Japan Ambassador: Armenia has Truly Unique Position in the World Trade System**, Armenian News-NEWS.am Information-analytical Agency, 23.02.2019, <https://news.am/eng/news/497328.html> (last access on 05.10.2021)
- Japan International Cooperation Agency (JICA) Signed on Grant Agreement with Armenia: The Archive of the Public Television will be Digitized**, Website of Japan International Cooperation Agency, <https://www.jica.go.jp/uzbekistan/english/office/topics/170330.html> (last access on 05.10.2021)
- Japan’s Development Cooperation with the Republic of Armenia**, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2019, <https://www.mofa.go.jp/files/000476406.pdf> (last access on 25.09.2021)
- Japan-Armenia Relations (Basic Data)**, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, <https://www.mofa.go.jp/region/europe/armenia/data.html#section1> (last access on 25.09.2021)
- Japan's ODA-Fifty Years in the Front Lines**, Website of Japan International Cooperation Agency, https://www.jica.go.jp/english/publications/reports/network/archive_2004/vol_25_2.html (last access on 25.09.2021)
- Joint Statement on Friendship and Partnership between Japan and the Republic of Armenia**, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 19.12.2001, <https://www.mofa.go.jp/region/europe/armenia/joint0111.html> (last access on 25.09.2021)
- Nazarmuhamedov B. 2018**, Japan’s ODA Policy toward Central Asia and the Caucasus an Analysis of Japanese Assistance to Economic Development in Kyrgyzstan and Armenia, "Journal of International and Advanced Japanese Studies, University of Tsukuba", Volume 10 ONLINE/March 2018, p. 169-185, http://japan.tsukuba.ac.jp/-research/JIAJS10_ONLINE03_Nazarmuhamedov.pdf (last access on 05.10.2021)
- ODA by Region Central Asia and the Caucasus**, Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan, 16.08.2021,

https://www.mofa.go.jp/policy/oda/page_000010.html#armenia (last access on 25.09.2021).

President Sarkissian Hosted the Minister of Foreign Affairs of Japan, Website of the President of the Republic of Armenia, 03.09.2018, <https://www.president.am/en/-press-release/item/2018/09/03/President-Armen-Sarkissian-met-with-minister-of-foreign-affairs-of-Japan-Taro-Kono/>

Հապավումներ

ԶՊԱ - Զարգացման պաշտոնական աջակցություն

ՀՆԱ - Համախառն Ներքին Արտադրանք

ՀՇԳՑԷ - Համակցված շոգեգազային ցիկլով էլեկտրակայան

ՃՄՀԲ - Ճապոնիայի Միջազգային Համագործակցության Բանկ

ՃՄՀԳ - Ճապոնիայի Միջազգային Համագործակցության

Գործակալություն

Եվա Հարությունյան

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ
yeva.harutyunyan85@gmail.com

JAPAN'S ECONOMIC POLICY IN ARMENIA (1992-2021)

Yeva Harutyunyan

Keywords: *Japan, Armenia, Economic relations, Official Development Assistance, grants, loan, technical assistance.*

The purpose of this article is to show the economic policy of Japan towards Armenia after the establishment of Armenian-Japanese diplomatic relations. The article presents three phases of Japan's economic policy, taking into account the type of assistance provided by Japan to Armenia, which is correlated with Armenia's economic and GDP's growth.

The first phase covers 1992-99, during which bilateral economic relations were limited to grant assistance provided by Japan to Armenia, with the aim of supporting the economic recovery of the newly independent state and ensuring sustainable economic growth.

The second phase (2000-04) marked the beginning of economic cooperation between the two countries. Due to its stable economic growth, Armenia received loans from Japan for developing economic infrastructures.

During the third phase (2005- up to date) Japan has expanded its cooperation with the Republic of Armenia and begun to provide technical equipment for the development of targeted sectors. At this stage, Japan clearly defined the direction of its assistance and the sectors necessary for the stimulation of the Armenian economy, in particular, the energy sector, small and medium-sized businesses, as well as the development of villages. Japan also greatly supports Armenia by providing Japanese technologies for risk prevention in natural disaster zones and organizing training courses and discussion- meetings for

Armenian specialists aimed to promote capacity building on the implementation of disaster risk reduction and emergency situations.

Since 2018, Japan has begun to consider Armenia as a full-fledged economic entity, and review the possibility to build mutually beneficial economic relations. The main witnesses are the signed agreement on investment liberalization in 2018, the visit of Japanese Foreign Minister Taro Kono to Armenia for developing bilateral relations in the fields of banking, innovation, food security, information technology, artificial intelligence, cultural exchange, scientific and educational projects, as well as active contacts of Armenian President with Japanese organizations.

<https://doi.org/10.52837/27382702-2021-34.2-11>

THE INTRODUCTION OF NET-PLATFORM-CENTRIC WARFARE IN THE CHINESE ARMY (PLA)*

Artsrun Hovhannisyan

Abstract

It is no surprise that just like the previous years, this year as well China has expanded its military budget, put another ship to sea, demonstrated new weaponry at the military parade, etc. For the last two decades, all the combat arms of the Chinese army has been developing at a high rate. Many authors claim very specific reasons for the Chinese armaments especially highlighting the conflicts with its immediate neighbors.

From a geopolitical point of view, an interesting balance of power is being formed in the East. It's been several years now that there are some precise problems in China-Japan conflict related to the power over some islands. China actively builds artificial islands which can serve as military bases far away from its shores approximately at an operative depth. And this matter deeply concerns the Philippines and Vietnam.

In this light, it would be very interesting to study the balance of forces in the region and to analyze the American military doctrine on the one hand and the Chinese specific military and military-political attempts to appose it on the other hand. It is common knowledge that in political and professional circles in the USA are concerned about the actions and capabilities of China and Russia, which can considerably restrict the US access to key regions of Eurasia: Today, China and Russia have great potential to influence on the traditional American Net-platform weaponry, Air Forces, Navy, command and control networks, and even the orbital groupings.

The two countries mentioned above, which are perceived as potential adversaries in the USA, strive to reach the level of the American military by all possible means and develop powerful technologies. Russia and especially China are designing powerful satellite systems, various long-range missiles, fighter jets, UAVs, etc. New Electronic Warfare (EW) systems are being developed, to suppress or weaken the command and management systems of the US or its allies. The People's Liberation Army (PLA) of China also has the capacity to destroy satellites, disrupt extraterrestrial intelligence, wreck command and control networks, etc. According to experts, there is no guarantee that the armed forces of the USA can ensure reliable and secure communication and connection during conflicts on the theater of military operations, in particular on operational and strategic levels.

Keywords: *Army, China, USA, PLA, supremacy, air force, navy, missile, fighter, defense, offensive, attack, strikes.*

* The article was submitted on November 1, 2021. The article was reviewed on November 14, 2021.

Issues of the US bases

The US land bases are considered vulnerable and easy to be attacked as their number is scarce in the region, and their positions are identified. Thus, they can be attacked not only by the traditional offensive armaments, but also by the terrorist and other capabilities. Possible attacks carried out by the Chinese army on the American installations located in Korea, Japan, the Philippines, and other parts in the region are considered particularly problematic¹. Some experts claim, that these attacks can also be extremely dangerous for Carrier Strike Groups (CSG) as the CSG strikes may not be as effective having in consideration that the 3rd artillery corps of the Chinese army alone has formed seven brigades of short-range ballistic missiles, three brigades of medium-range ballistic missiles and three brigades of ground-based cruise missiles². Based on various estimates, the number of Chinese short-range missiles for close range operations exceeds 1000 units, and the “CJ-10/20” “H-6K” bombers armed with cruise missiles are able to reach as far as the American bases called “Apra Harbor” and “Anderson”³. Also, PLA is currently developing ballistic missiles with the range of 3000-5000 km “beyond the second chain of islands”: Japan, Guam and the Mariana Islands, up to Indonesia, increasing its capabilities closer to that of high-precision strikes⁴. According to the report by the *U.S.-China Economic and Security Review*, 2013 “PLA is developing its striking capabilities rapidly and multidirectionally towards the American installations, and bases of Navy and Air Forces located in the Pacific, including Guam⁵. The reconnaissance and strike networking systems of the US potential adversaries include torpedoes, air, sea and ground-based anti-ship cruise missiles, as well as ballistic anti-ship missiles with regard to China and Iran. Chinese “DF-21D” ballistic missiles (aircraft carrier “killer”) have more than 1500 km of range, which enables their attack on large warships including aircraft carriers in the Western Pacific⁶. As claimed by numerous experts, China would be increasing the range of its “DF-26” anti-ship ballistic missiles up to 4000 km by 2015⁷. During its

¹ **PLA Second Artillery Corps** 2004: 401.

² **Christman, Ron** 2014: 31-34.

³ **Yoskihara, Toshi**. - Chinese Missile Strategy and the U.S. Naval Presence in Japan: The Operational View from Beijing, *Naval War College Review*, Vol 63, No 3, Summer 2010. 30 November. 2016. <https://www.usnwc.edu/getattachment/69198ee2-edc2-4b82-8f85-568f80466483/Chinese-Missile-Strategy-and-the-U-S--Naval-Presen>

⁴ **OSD**, 2013, 37; Erickson, Andrew. - Beijing’s Aerospace Revolution, in Andrew Erickson and Lyle Goldstein, (Eds.), *Chinese Aerospace Power*. Annapolis, MD: Naval Institute Press, 2011, p. 7.

⁵ **U.S.-China Economic and Security Review Commission**. *2013 Report to Congress*. Washington, DC: GPO, November 20, 2013, p. 233. 30 November. 2016. <http://www.uscc.gov/Annual_Reports/2013-annual-report-congress>

⁶ **OSD**, 2013, 5–6; O’Rourke, Ronald. *China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities*, RL33153, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress, Washington, DC: CRS, February 2014, pp. 5–6. <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL33153.pdf>

⁷ **Chang, Amy** and John Dotson. *Indigenous Weapons Development in China's Military Modernization*, Staff Research Report, Washington, DC: U.S.-China Economic and Security Review

various military parades in 2018-2019, China demonstrated a wide range of such missile models. Moreover, they have also exhibited high-speed flying and evading combat units. For example, the much-talked-about “**DF-ZF**” battle block will be installed on the renowned anti-ship ballistic missiles. And in this case, it will be very hard to fight against these missiles⁸.

According to some experts on PLA, China was striving to increase the range of its conventional assets up to 8000 km by 2020⁹.

Air Supremacy Issues

Having in consideration the fact that China is creating artificial islands in the South China Sea which are insecure areas for Vietnam and the Philippines on the one hand, and has claims on Senkaku islands on the other hand, experts concluded that these islands can become large springboards for Chinese air forces, Navy and other services of Armed Forces. The situation grew especially tense by the fact that the Chinese ‘YJ-26’ counter stealth radar station was able to detect the fifth-generation American “F-22” fighters¹⁰. In this regard, a number of American theorists share the same concerns as they believe that the most part of the aircraft of the US Air Forces have limited combat capabilities due to the lack of airfields within the areas close to the Theater of Military Operations (500-1000 miles). A solution to this problem could be the use of aerial refueling planes, even though this is also considered a failure-prone approach. For example, the combat range of the American ground-based fighters reaches up to 600 miles depending on the type of the aircraft, weapons, and flight characteristics. New capabilities of the Chinese side are full of serious consequences for the US Air Forces, as the operational range of some Chinese fighters without refueling is 950-1400 km, which according to experts, makes US tanker planes and fighters vulnerable¹¹. Many experts think that the main threat to the US Air Forces and airborne weapons (AW), is a land and sea-based unified Air Defense (AD) system. Integration AD system becomes more predominant and reliable. Prevalence of a modern unified Air defense system makes the traditional American Air Force design problematic as the substantial majority of aircraft has little flying range and is not stealthy. The number of aircraft

Commission, April 5, 2012, p. 23; 30 November. 2016. Stokes, China’s Evolving Conventional Strategic Strike Capability, p. 2.

⁸ **Perrett, Sweetman**; Fabey, Michael §U.S. Navy Sees Chinese HGV as Part of Wider Threat|. Aviation Week & Space Technology. Retrieved 2018-12-14.

⁹ **Stokes, Mark**. China’s Evolving Conventional Strategic Strike Capability: The anti-ship ballistic missile challenge to U.S. maritime operations in the Western Pacific and beyond. Arlington, VA: Project 2049 Institute, September 14, 2009, p. 2. 30 November. 2016.

<http://project2049.net/documents/chinese_anti_ship_ballistic_missile_asbm.pdf>

¹⁰ **17.11.14** Китайский радар YJ-26 способен обнаружить F-22,

http://www.militaryparitet.com/ttp/data/ic_ttp/7072/

¹¹ **2014-2043**. Washington, DC: DoD, May 2013. 30 November. 2016. OSD, Quadrennial Defense Review 2014, p. 40. 1 Ibid., pp. 29–30.

with low visibility (B-2, F-22, RQ-170 Sentinel, etc.) comprises less than 10 % of the US Air Force inventory¹².

It is common sense that a possible clash between China and the US will mainly be between the Air Force and the Navy with the minimal use of ground troops. Ground troops, in their turn will be in the form of landing force: it means that the success of those landing troops will depend on the dominance of navy and air force. Combat and logistic support of high tempo air operations is also problematic¹³. Detection, tracking and attacking of surface ships in the seas and oceans require not only a wide network of radars but also a creation of command, control and communication (C3) system, that collects, processes, unifies and distributes the data to the strike system by expediency. Thus, it is not about ordinary reconnaissance-strike systems but about networks the emergence of which in China has become a serious challenge for the United States throughout last two decades. For example, according to some estimates, China's reconnaissance-strike network now has the capability to detect and guide American surface warships not only in the South China Sea but also in the western part of the Pacific Ocean¹⁴. In fact, China is the second country after the US which is actively developing new generation equipment for net-platform-centric warfare both for technical usage and application. According to one of the naval experts, "Most probably by the year of 2030 we will have to admit that it might be possible to detect, identify and guide the surface ships a few hundred or even a few thousand miles away from the shore in case appropriate efforts are exerted to resolve a given problem¹⁵."

The launching distance of missiles without entering the engagement zone of the air defence in the western sector of the Pacific Ocean and the South China Sea, can exceed 1,500 miles. According to some experts, it is 500 miles more than the range of "BGM-109" missiles' strikes on ground targets and almost three times superior to "F / A-18E / F Super Hornet" multipurpose fighter's operational radius without refueling.

In subsequent campaigns, when China's reconnaissance-strike network gets completely expanded and assigned to operational readiness, the US destroyers and cruisers armed with cruise missiles might get under attack during combat application of their main weapons. Similarly, if CSG have to maintain distance in order to avoid anti-ship ballistic missile attacks, the use of carrier aviation with combat payload, for both execution of combat mission and return to the estimated

¹² **Kopp, Carlo.** Evolving Technological Strategy in Advanced Air Defense Systems, *Joint Forces Quarterly*, Issue 57, 2nd Quarter 2010, p. 93. 30 November. 2016. <<http://www.dtic.mil/doctrine/jfq/jfq-57.pdf>>

¹³ **Martinage, Toward** 2014: 26-27.

¹⁴ **2014-2043.** Washington, DC: DoD, May 2013. 30 November. 2016. OSD, Quadrennial Defense Review 2014, p. 40. 1 Ibid., p. 27.

¹⁵ **N. Friedman.** The U.S. Navy of 2030, Defense, Spring 2012. 30 November. 2016.

area will require several circles for air refueling¹⁶. Those are pretty negative opinions typical to some American centers of expertise when assessing the risks.

According to some experts, the situation is not good in the space domain as well. China is developing its capabilities of creating attack laser systems in order to carry out direct attacks (hit-to-kill), creating satellite intercept aircrafts, direct-ascent anti-satellite (ASAT) intercepts, and coorbital attackers¹⁷. The former director of National Intelligence J. Clapper noted: “Both Chinese and Russian servicemen realize the unique information benefits provided by space systems. Therefore, they develop capabilities to deny the use of space to the US”¹⁸.

Ground Forces of China

For an extended period, the Chinese Armed Force development was chiefly in favour of Ground Force advancement. For the past twenty years or so Chinese Armed Forces have gone through an intensive development¹⁹. For the past twenty years, Chinese army almost completely has changed its armament, which was mostly of Soviet origin, from 1960-1970. Armaments were removed from the arsenal en masse; they were replaced by relatively new weapons, often based on the technology of the 2000s produced on their own in addition to relatively recent Soviet/Russian armaments and sometimes even weapons based on Western technologies. Today, the Chinese Army is the second largest army after the American Armed Forces which produces a large number of various UAVs, High-precision weapons, and digital control systems²⁰. Nowadays, Chinese Army is one of the first who obtains self-propelled anti-tank missiles, laser weapons, etc. Despite this, Chinese military-political leadership was aware of the fact that military reforms are not possible solely by weapons. After studying best practices of different armies worldwide, Chinese military-political leadership decided to follow the path of the symbiosis of American and Soviet army building. Hence, a new era of reforms began in 2016²¹, and only in one year, the Chinese Army had a

¹⁶ **Martinage, Toward** 2014: 28.

¹⁷ **Shalal-Esa, Andrea**. China's Space Activities Raising U.S. Satellite Concerns, Reuters, January 14, 2013; 30 November. 2016. Weeden, Brian. China's BX-1 Microsatellite: A Litmus Test for Space Weaponization, The Space Review, October 20, 2008. 30 November. 2016.

¹⁸ **J. Clapper**. Director of National Intelligence. Worldwide Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community, Statement for the Senate Select Committee on Intelligence, January 29, 2014, p. 7. 30 November. 2016.

¹⁹ **Chapter 8**, PLA Ground Forces, by Dennis J Blasko, in *The People's Liberation Army as Organisation*, RAND, CF182.

²⁰ **D. J. Blasko**, §PLA Force Structure: A 20-Year Retrospective, in *Seeking Truth from Facts*, ed. James C. Mulvenon and Andrew N.D. Yang (Santa Monica, CA: RAND, 2001); D. J. Blasko, *Tradition and Transformation in the PLA*, 2013, Table 4.3, p. 91; *China Takes Bold Steps Toward Military Reform*. Jan 11, 2016. <https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>

²¹ **China Takes Bold Steps Toward Military Reform**. Jan 11, 2016. <https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>

newly established structure²². As mentioned previously, all Armed Forces are commanded by the Central Military Council (CMC), which includes all the governing bodies. Furthermore, all the forces and means are its subjects. There is no General Staff in the Chinese Army; instead its operations were consolidated into the Joint Staff Department of the Central Military Commission. All Armed Forces were divided into five theater commands instead of the previous military regions²³:

1. Northern Theater Command ; the headquarters is located in Shanhai.
2. Central Theater Command ; the headquarters is located in Beijing.
3. Western Theater Command; the headquarters is located in Chengdu.
4. Southern Theater Command ; the headquarters is located in Guangzhou.
5. Eastern Theater Command ; the headquarters is located in Nanjing.

All five commands mentioned above are the commanders-in-chief of the supreme operational and strategic unifications²⁴, who have absolute leadership over all Chinese combat arms, except the rocket troops and strategic support forces. The latter is a new military type in the Chinese army. The last two combat arms are also directly under the command of CMC. Rocket troops which are now developing at an incredible speed, form nine separate armies²⁵.

Currently, the Northern Theatre Command shares borders with North Korea, Russia and Mongolia²⁶. The Northern Theater Command consists of the following components²⁷:

- 78th Group Army composed of the 8th, 48th, 65th, 115th, 202nd Motorised Infantry Brigades, 78th Artillery Brigade, one Army Aviation Brigade and other combat support brigades.
- 79th Group Army composed of the 46th, 116th, 119th, 190th, 191st, 200th Motorised Infantry Brigades, the 79th Artillery Brigade one Army Aviation Brigade and other combat support brigades.
- 80th Group Army composed of the 47th, 69th, 118th, 138th, 199th, and 203rd motorised infantry brigades, 80th artillery brigade, one army aviation brigade and other combat support brigades.

²² А. Храпчихин. Новая Великая китайская стена. 20.10.2017. http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html

²³ K. NAKAZAWA. Xi declares victory over old rivals Jiang, Hu. FEBRUARY 11, 2016. <https://asia.nikkei.com/Features/China-up-close/Xi-declares-victory-over-old-rivals-Jiang-Hu>

²⁴ President Xi announces establishment of five PLA theater commands. 2016-February-1. http://eng.mod.gov.cn/TopNews/2016-02/01/content_4638960.htm

²⁵ China Takes Bold Steps Toward Military Reform. Jan 11, 2016. <https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>

²⁶ <http://china-defense.blogspot.com/2017/09/pla-orbat-update-northern-theater.html>; А. Храпчихин. Новая Великая китайская стена. 20.10.2017. http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html

²⁷ <http://china-defense.blogspot.com/2017/09/pla-orbat-update-northern-theater.html>; The Military Balance 2018. Routledge, pp. 249–259.

In addition, the 11th border guard brigade, and four other border protection brigades are under the command of the Northern Theater. Air force of the Northern Theater consists of six aviation divisions: the 1st, 5th, 11th, 12th, 16th, 21st, altogether 13 air regiment and 9 separate air brigades: the 2nd, 3rd, 15th, 31st, 61st, 88th, 89th, 90th, 91st. Navy, Marine Corps aviation and naval infantry forces are also under the command of the Northern Theater, which is also the biggest force in the Chinese Navy.

Central Theater Command has no external borders, and it is responsible for the security of the capital city. Mainly, all major innovations are tested in the military units operating under this command²⁸. This command consists of the following components²⁹:

- 81st Group Army composed of the 7th, 70th, 162nd, 189th, 194th, 195th combined armed brigade, 81st artillery brigade, one army aviation and other combat support brigades.

- 82nd Group Army composed of the 6th, 80th, 151st, 188th, 196th, 205th combined arms brigades, 82nd artillery brigade, one army aviation, and other combat support brigades.

- 83rd Group Army composed of the 11th, 58th, 60th, 113rd, 129th, 193rd combined arms armies, 83rd artillery brigade, one army aviation, and other combat support brigades. This army is also in charge of the 161st airborne combat force, and has an exceptional status.

The 112nd Mechanised Division is also under leadership of the Central Theater Command, which is an exceptional example of the old system. This Command consists of six aviation divisions: the 7th, 13th, 15th, 19th, 24th, 36th, altogether 15 air regiment, and the 56th aviation brigade. Aside from this, various other auxiliary units are also under subordination of the Central Theater Command:

- Beijing Military garrison which consist of three divisions
- the 15th air regiment corps (the 127th, 128th, 130th, 131st, 133rd, 134th aviation regiment brigades, special purpose and other brigades and teams)
- The 34th aviation division
- The Air Force experimental center with its five brigades. It is clear that this command has many essential characteristics.

The Western Theater Command has two armies under its subordination³⁰:

- The 76th Group Army which consists of the 12th, 17th, 56th, 62nd, 149th, and 182nd Motorised Infantry Brigades, 76th Artillery Brigades, one military aviation and other combat support brigades.

²⁸ **Blasko**, *Tradition and Transformation in the PLA*, 2013, Table 4.3, pp. 88-95.

²⁹ **А. Храмчихин**. Новая Великая китайская стена. 20.10.2017. http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html

³⁰ **Blasko**, *Tradition and Transformation in the PLA*, 2013, Table 4.3, pp. 77-95; **А. Храмчихин**. Новая Великая китайская стена. 20.10.2017. http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html

- The 77th Group Army, which consists of the 39th, 40th, 55th, 139th, 150th, and the 181st Motorised Infantry Brigades, the 77th Artillery Brigade, one military aviation and other other combat support brigades.

- The Western Theater Command also has four aviation divisions : the 4th, 6th, 20th, 33rd, altogether 11 air regiments under its subordination as well as five aviation brigades : the 16th, 109th, 110th, 111th, 112th, and 178th UAV Brigade.

The military force of Guizhou's region is also sometimes listed as part of the command, which has not been finally formed yet, and is currently under the command of ground forces. This force consists of approximately ten brigades and up to three division³¹.

The Southern Theater command is in charge of the Ground Forces including two Group Armies³².

- The 74th Group Army's constituent units include the 4th Group Army, consisting of the 16th, 125th, 132th, 154th and 163rd Motorised Infantry Divisions, the 74th Artillery brigade, one military aviation other combat support brigades.

- The 75th Group Army continues from the 15th, 31st, 32nd, 122nd, 123rd Mechanized Infantry Divisions, the 75th Artillery Brigade, one military aviation, and other combat support brigades. The 121st Air Assault Brigade also operates under the command of this Army.

- Garrison troops of Hong Kong also operate under the command of the Southern Theater³³, along with seven other combat support brigade. The air force command consists of five Air Assault Brigades : the 2nd, 8th, 9th, 18th, 44th, and seven aviation brigades : the 5th, 54th, 124th, 125th, 126th, 130th, 131st, and military UAV brigade. Naval forces, ships, naval air force, and naval infantry also operate under this Command. The Eastern Theater Command is the only one, which preserved the model of the former military district with its structure.

The Eastern Theater Command had the following units under its subordination³⁴ :

- The 71st Group Army which is in charge of the 2nd, 35th, 160th, 178th, 179th, and the 235th Motorized Infantry brigade, the 71st Artillery brigade, one army aviation and other combat support brigades³⁵.

³¹ **The Military Balance** 2018. Routledge, pp. 249–259.

³² **Dennis J. Blasko**. §PLA Ground Forces: Moving Toward a Smaller, More Rapidly Deployable, Modern Combined Arms Force| The People's Liberation Army as Organization: Reference Volume v1.0, James C. Mulvenon and Andrew N. D. Yang eds. (Santa Monica: RAND; 2002), p. 329; A. Храмчихин. Новая Великая китайская стена. 20.10.2017. http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html

³³ **The Military Balance 2018**: 249–259.

³⁴ **А. Храмчихин**. Новая Великая китайская стена. 20.10.2017. http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html

³⁵ china-defense.blogspot.co.nz. Retrieved 18 July 2017.

<http://china-defense.blogspot.com/2017/06/pla-orbat-reform-update-jun-2017.html>

- The 72nd Group Army, where the 5th, 10th, 34th, 85th, 90th, and 124th Motorized Infantry Brigades, the 72nd Artillery brigade, one army aviation, and other combat support brigades operate.

- The 73rd Group Army consisting of the 3rd, 14th, 86th, 92nd, 145th Motorized Infantry Brigades, the 73rd Artillery Brigade, one army aviation, and other combat support brigades. Coastal Defense brigades also operate under the command of this army. The Air Force of the Eastern Theater Command consists of five aviation divisions : the 10th, 14th, 26th, 28th, and 32nd, as well as the 9th aviation brigade (the 7th, 8th, 9th, 78th, 83rd, 85th, 86th, 93rd and one transportational division), and UAV brigades.

The Eastern Naval forces and their branches operate under the leadership of the Eastern Theater Command.

Thus, the formation of above mentioned 13 army units in the Ground Forces have begun since 2017, which are considered to be strong armies. As we saw from the list, there are 12 brigades in each Army Group, out of which six are Motorized Infantry brigades and the other six are Combat-oriented brigades : Artillery, Army Aviation Regiment, Air Defense Brigade, Electronic-warfare troops, Special Operations Brigade, Engineering Corps, etc³⁶. Special attention should be given to the fact that in all armies some military UAV brigades are being formed.

Combat-oriented brigades are all mechanized, and they are of three types : heavy, medium and light units. This categorization is mostly differentiated by the weight of armors. Altogether, 20 out of 78 combat-oriented brigades are heavy, 30 are medium and the rest are light. These armies and brigades are rather independent and self-sufficient. Overall, there are 124 tanks in the brigades. The same way, battalions are also well-equipped and self-sufficient. There are four mixed battalions, one artillery battalion, one air defense battalion, one operational support battalion and a UAV battalion, etc. These battalions are very similar to that of the US battalion units. There are 31-40 tanks or armor, 36 artillery equipment and nine anti-tank equipment.

There is a powerful army aviation and a huge artillery within the army groups, especially in the **BM-30 Smerch** and in UAV brigades. These armies are similar in composition and functions to the Red Army strike brigades, except that the Chinese army. As a result of a close study of the American experience, PLA pays more attention to the interaction and harmonization of types of forces, and has a more effective digital control system.

The Chinese army has recently been conducting more large-scale ground exercises, with a special focus on the redeployment of large troops, large-scale application of Air force, missiles and other flying machines, etc.

³⁶ **China Takes Bold Steps Toward Military Reform.** Jan 11, 2016.
<https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>

Strategic Support Force

A close attention should be devoted to special troops in the Chinese army called Strategic Support Force. There is no similar military unit in any other army in the world. This newly-formed service branch has essential functions³⁷ including strategic planning, space intelligence, ciberoptions, electronic-warfare service, etc³⁸. It was established in December of 2015 and currently has approximately 200.000 servicemen³⁹. For the first time in the real world we see the combination of virtual reality operations, cyber, and electronic-warfare operations in one military unit, which we think is an important innovation.

The following consolidations operate under this force⁴⁰:

- Jiuquan Satellite Launch Center / 20th Testing and Training Base
- Taiyuan Satellite Launch Center / 25th Testing and Training Base
- Xichang Satellite Launch Center / 27th Testing and Training Base
- Wenchang Aerospace Launch Site
- Space Telemetry, Tracking, and Control Stations
- Space Research Centers
- Project Design Research and Development Center, etc.

As mentioned previously, Strategic Support Force troops also takes full responsibility for the operations in virtual space⁴¹. Combination of all forces and resources under one command was definitely a crucial step, which was established in China following the example of the US. During 2009-2014 commander 'USCYBERCOM' was established in the US armed forces with a mission to direct and coordinate cyberspace operations.

Similarly, in the Chinese army there are multiple cyber-divisions, research centers, bureaus, translation and language centers, academies, etc. The number of bureaus with inexplicable functions is 12 with their separate center. From these subdivisions, the 56th, the 57th, and the 58th are more or less known research centers⁴². Those are special laboratories, where various kinds of robots are being created, and hacking and surveillance softwares are being designed. This divisions

37 **China Takes Bold Steps Toward Military Reform**. Jan 11, 2016.

<https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>

38 **Yao Jianing**. Expert: PLA Strategic Support Force a key force to win wars. 2016-01-06.

http://english.chinamil.com.cn/news-channels/pla-daily-commentary/2016-01/06/content_6846500.htm

39 **The Military Balance 2018**. Routledge, pp. 249–259.

40 **Costello, McReynolds** 2018: 19-22; J. Costello. The Strategic Support Force: Update and Overview. December 21, 2016. <https://jamestown.org/program/strategic-support-force-update-overview/>

41 **E. Kania**. PLA Strategic Support Force: The 'Information Umbrella' for China's Military. Beyond cyber and space warfare, the SSF will play a key role in conventional joint operations. April 01, 2017. <https://thediplomat.com/2017/04/pla-strategic-support-force-the-information-umbrella-for-chinas-military/>

42 **Costello, McReynolds** 2018: 23-25.

are also responsible for psychological and information performances. It is clear, that these functions are well-secured, thus the names, and the locations of the divisions are also kept in secret. Despite this fact, their quantity, geography and the combination of functions is extremely impressive. In the recent years, the Chinese army has increasingly demonstrated the ability of its troops to control network which is the success of this type of unit.

The next branch includes electronic-warfare subdivisions with clearer functions. There are several electronic-warfare brigades, satellite control and suppression systems, the 54th research center, etc., operating under this command⁴³.

PLA is making great strides in this regard and has adopted a clear policy. The point is that the Chinese army, being far behind that of the US in terms of satellites, as well as the fact that all US troops are extensively using satellite communication and command systems, the Chinese army is using this force to develop such kind of means and tactics, so that to be able to oppress the American systems in Space, in virtual space, and elsewhere. In other words, they want to be able to switch off the American satellites and the Internet. As mentioned previously, there are electronic-warfare divisions operating within the troops and units of the Chinese army, and this branch of PLA is very powerful with enormous capabilities. It is responsible for digitalization of the Chinese army, creation of net-centric systems, based on satellite and other technologies.

This branch simultaneously centralizes space, cyber, electronic, and psychological warfare means and capabilities. We are sure, that controlling all the functions at the same time and from the same center is very important, and that it can significantly increase the efficiency of functions.

At the same time we need to mention that, the inclusion of many other functions, such as military astronautics, nuclear research, etc, can significantly complicate the work of the system, reduce the flexibility of the troops, and so on when operation under a general unit.

In addition, we need to mention that the Chinese army still maintains its highly centralized political leadership, like the Red Army did. As mentioned above, the real leadership of the Chinese army is exercised not by the Ministry of Defense but by the Central Military Council.

The establishment of this structure was not over yet when the Chinese military-political elite started talking about the need to totally abandon the model of territorial or theatrical command from the Soviet system and move to the US military command. At present, this issue stays relevant in China, as the logic of other reforms in the Armed forces itself moves in this direction.

In a situation like this, when there are such dangers, as well as a powerful ground force and a growing economy with a high demand in China, it is difficult to claim that all the problems are only in the Pacific Ocean and predict that all the

⁴³ Costello, McReynolds 2018: 26-27.

conflicts are to take place there. The Chinese geopolitical school also talks about the Asian resources.

Results

So, the increasing vulnerability of military bases located in the immediate vicinity of the theater, capabilities to hit large surface ships and CSGs with ballistic and long-range cruise missiles without entering air-defense zone, development of joint

air-defense system, as well as the potential loss or weakening of spacebased key capabilities can qualitatively change the capacity of American military potential. Such actions can be enhanced by other threats such as aggressive electronic cyber-attacks on centralized command and control nodes, communication networks, and computer systems and on the US intelligence.

Certainly, one could hardly neglect all these concerns because today's reality is that China is intensively developing both its offensive and defensive potentials, creating weapons and new means of warfare; and obviously by doing so it is rapidly reducing its own backwardness from the American Armed Forces, which used to exist after the Cold War. On the other hand though, the tradition of rapidly and fully assessing their potential opponents' capabilities, even with some exaggeration, fits the culture of the American military culture. They use this technique both for developing their own projects, and for contributing to the improvement of the Armed Forces. So, here it is worth analyzing everything in terms of use of concrete forces available. It is clear that this hypothetical collision will occur near the Chinese shores and will involve allies from both sides. Surely, the main operating military types will be the Navy and the Air Force, overhead imagery and communication systems; engagement of other combat arms will be limited, otherwise, which is unlikely, it might grow into a world war with the use of a nuclear weapon.

Currently, The US Air Force has approximately 600 twin-engine tactical fighters "F-15", "F-22" of the fourth and the fifth generation. Of course, not all of them are combat-effective at once; the majority of those fighters might be decommissioned by 2025, but the vast majority will still have combat efficiency which will be replaced with more powerful aircrafts after the abovementioned period. They can be deployed to the Pacific zone after a short period of time. The radius of their flight makes more than 600 miles with no extra tanks, and if with additional fuel tanks, they can cover ranges of up to 800 miles with about 4-5 tons of payload. This number of aircrafts should be added by 200 similar fighters when we speak about Japan and South Korea, not to mention Australia. If added aircrafts from the latter, this number will approximately increase up to 900. Here we don't count American heavy bombers, as well as 500 Navy fighters similar to "F-18E/F", out of which about 200-300 can be concentrated in this region. So, all together it can constitute up to 1200-1300 heavy bombers.

China, in purely quantitative terms, can contrast with about 400 twin-engine fighters with a ratio of 2.5-3/1. But that's not the only issue. As noted by some

American experts, Chinese fighters have the same flight range. Mainly those are old and new fighters of Russian "Su-27" family or Their Chinese modification of "J-11". Even having the same flight range as the American fighters, they still yield the top place to American platforms by some capabilities. First, this aircraft cannot carry the same amount of payload; they can carry an amount of payload equal to that of the American fighters only when in "air-to-air" mode, but as multipurpose aircraft they remain behind in their armament: they have poor aiming equipment and a limited range in air fights with regards to both radars and missiles. Chinese Air Force is especially weak in refueling and airborne control systems which makes it impossible to fight in a modern air battle. It is true that refueling in the air is a hard task, but it is much harder to hit an air refueling base, or to damage a land airport especially when that air-controlled base is protected by a great number of their own rechargeable fighters. Compared to that of Chinese and Russian fighters, American fighters have 50-60 km of range advantage only thanks to the missiles. Chinese fighter jets cannot carry "air-to-surface" missiles with an operational range such as "AGM-158 JASSM", "AGM-154A JSOW", and "AGM-84E SLAM", and are firing two or more missiles launched from ordinary fighters. American fighter jets with similar missiles can have operational range of up to 1000 miles. These missiles are launched without entering Chinese ground air-defense area. Consider the fact, that we haven't counted one-engined fighters for both sides, which are large in number but have problems with their operational radius and armament carrying. Despite this fact, American "F-16" fighters significantly surpass their Chinese competitors; meanwhile the new generation "F-35" fighters beyond comparison altogether. This single-engined fighter jet can carry combat payload within a combat radius of 640-760 miles⁴⁴. No other Chinese single-engined fighter has this capability. We need to take into account the fact, that all types of American fighter jets have a greater capability to refuel in the air, as a result they can operate from further distances, stay longer in the air, and keep their own ships out of the return fire zone.

Capabilities of the American Army are as follows: it plans to have the ability to launch missiles for 30-50 days even if the number of launches is up to 1000 cruise missiles per day⁴⁵. The Air Force and the Navy together already have about 2000

" AGM-158 JASSM " multifunctional cruise missiles of various types

1. about "AGM-154A JSOW" multifunctional cruise missiles
2. about 1000 "AGM-84E SLAM" missiles.

The same program includes about 5000 sea and air launching large cruise missiles ("BGM-109", "AGM-86"), with a flight range of 500-2500 km. Today, Navy alone has 3000 long-range cruise missiles, and by 2025 this number will

⁴⁴ **G. North.** Vice President Customer Requirements Lockheed Martin Aeronautics
<http://www.fisher.org.il/2016/Adir%20Powepoint/GaryNorth.pdf#page=7>

⁴⁵ **Лавренов** 2005, 80.

reach up to 6000 units⁴⁶. According to other information, today the Navy has 4000 cruise missiles which in can reach up to 7000 in the future. Mainly, these are missiles launched from American submarines, and Chinese Fleet in general is unable to compete with them. Some experts are concerned that the American Navy can be monitored and subjected to attacks. Of course, those possibilities cannot be excluded but still there are some gaps here. First, it is possible to detect, but we know that it is not easy to detect the world's most powerful underwater fleet (altogether the number of such fleets is about 50 and they carry over 1000 long-range cruise missiles). Second, even after detecting them, it is not easy to hit a large aircraft carrier, as:

- this class of warships are armed with the world's most reliable and powerful anti-missile system called "Aegis"

- the American fleet is still equipped with the most powerful detection systems, and even in case of mutual pressure on each other, which might cause disruption of some systems of both sides, the American warships will have the advantage because they dominate in numbers and they have more advanced and accomplished network.

- Practically, no ballistic missile has hit any aircraft carrier so far. The Chinese missile mentioned above still has to demonstrate its reliability.

- Generally speaking, Chinese Navy and Air Force confront a much bigger problem: lack of experience. On contrary, The US Navy and Air Force at least have some level of experience compared to the Chinese Military Force, who have no experience at all.

- It is practically proven, that these kind of ships cannot be hit and sunk immediately even when carrying one ton of combat payload. Besides, the aircraft on the deck can take off and complete their mission.

- The US main surface ships can launch their missiles from about 1000-1500 km off the coast "BMG-109", and "Tomahawk Block IV" missiles have 900-1000 mile or 1600 km launching range⁴⁷:

- Submarines can do it from a closer distance as they are hard to detect.

It is important to mention that the Chinese side also has problems with fleets ; they are inferior to US Pacific fleet with regards to the number and the total tonnage of ships. Moreover, if we take into consideration allies' fleets : Japan, South Korea, Australia and others, then this difference multiplies in a negative sense.

The Chinese fleet has almost no aircraft carriers ; there is no way that only two similar aircraft carriers of Soviet model can compete with American ships. On contrary, the US Navy can concentrate up to 8 aircraft carriers in this area apart from amphibious ships. Chinese Navy has no cruisers, and in terms of quality and

⁴⁶ Алешин, Попов, Пучнин 2016/7: 12-14.

⁴⁷ http://www.navy.mil/navydata/fact_display.asp?cid=2200&tid=1300&ct=2

quantity, their destroyers are inferior even to the Japanese Navy. It is true, that Chinese Navy is rapidly producing a new-generation "Type 055 destroyer" which just like the newest American ships is more of a cruiser with a displacement of 12.000 tons. These ships can carry up to 128 various missiles, among them 4-6 are already put in use, but their capabilities are yet to be tested. At the same time, the production of a more advanced "Type 052D destroyer" warship continues the total number of which does not exceed 30. It is inferior to Japanese "Atago class" and partially to "Akizuki-class destroyer" almost in all its fighting qualities, a number of which exceeds 30. Undoubtedly, the number of above-mentioned Chinese ships is growing but parallelly the number of the competitors rises, too. It is useless to even try and compare them with that of the American "Arleigh Burke class" warships, as almost all the experts unanimously claim them to be the very best of their kind in the world. Chinese submarines, the number of which increases as well, can have problems with only the Japanese fleet not to mention the South Korean one.

Altogether, Chinese surface fleet has 1400-1500 anti-ship and anti-air missiles / the 10 percent of which is able to hit the coastal targets, or surface ships that are within 250km of distance. At the same time, Japanese ships have almost the same type and the same amount of missiles, excluding the South Korean ships. It is true, that the general launching range of Japanese anti-ship missiles is partially inferior to the armament of recent Chinese destroyers, but compared with other warships it even surpasses them.

Temporarily, The US fleet can concentrate up to 45 destroyers out of its 60 in the Pacific ocean, hence providing more than 4000 anti-ship, SAM, and other missiles capable of carrying out strikes to coastal areas which by all technical means surpass that of Chinese fleet missiles. This number does not include about 1400-1500 similar missiles, which can be launched from the American cruisers and about 1000 long-range cruise missiles ready to be launched from submarines.

Thus, as a response to its 1400-1500 sea-based missiles and approximately the same number of ground-based missiles, China can get about 6000 American marine platform-based missiles and about the same amount of ground-based missiles, out of which cruise and long-range surface-to-air missiles have an absolute advantage in all types of technical performance. To these, you need to add about 2000-3000 "AGM-86", "AGM-158 JASSM", and "AGM-84E SLAM" cruise missiles that can be launched from American bombers and from a certain amount of fighters. Thus, the actual ratio becomes three to four.

The US Air force and Navy can confront 400 Chinese fighters which will mainly operate without aerial refuelers and airborne control systems. As mentioned previously, the US Air Force and Navy can confront up to three times more fighters with its 40 airborne control systems and aerial refuelers. Chinese airborne control systems are scarce in numbers and air refuelers are old with short-range capability with a lack of experience in such kind of operations.

Conclusion

To sum up, Chinese army is developing rapidly and acquiring a new generation of military equipment: airborne control systems, high-precision weapons, auto-control systems, space technologies, etc. All these tools are the components of NPC warfare. In fact, China is the second country after the US that pays great attention to the technical and organizational toolkit of these kind of warfares. Of course, those American experts who warn of the rise of China, make careful and important observations. In reality, this country is enlarging its military budget year after year by creating new weapons, and mastering the auto-control systems. In fact, it is repeating the achievements of the American military forces, and even trying to surpass it. The US strategical security considers all these facts, and all the warnings come to confirm that. It is no coincident that the US-Japan-South Korea trio is a serious concern for the other side⁴⁸. Today, the Chinese influene continues to grow in the other parts of the world, in particular in Africa and in Central Asia.

Artsrun Hovhannisyan

Military Analyst

arcrunhovhannisyan@gmail.com

BIBLIOGRAPHY

Documents

2014–2043. Washington, DC: DoD, May 2013. 30 November. 2016. OSD, Quadrennial Defense Review 2014, p. 40. 1 Ibid., pp. 29-30.

N. Friedman. The U.S. Navy of 2030, Defense, Spring 2012. 30 November. 2016.

Chapter 8, PLA Ground Forces, by Dennis J Blasko, in The People's Liberation Army as Organisation, RAND, CF182.

The Military Balance 2018. Routledge, pp. 249-259.

Books

Лавренов С. 2005: Война XXI века. Стратегия и вооружение США, Москва, стр. 320.

Blasko D. J. 2001: “PLA Force Structure: A 20-Year Retrospective”, in Seeking Truth from Facts, ed. James C. Mulvenon and Andrew N.D. Yang (Santa Monica, CA: RAND); 320 p.

Christman R. 2014: China’s Second Artillery Force, in P. Dutton, A. Erickson, and R. Martinson (Eds.). China’s Near Seas Combat Capabilities, China Maritime Studies, No 11, Newport, RI: Naval War College Press, February, 146 p.

Costello J., McReynolds J. 2018: China’s Strategic Support Force: A Force for a New Era. Washington, D.C. October, 84 p.

Erickson A. 2011: Beijing’s Aerospace Revolution,|| in Andrew Erickson and Lyle Goldstein, (Eds.), Chinese Aerospace Power. Annapolis, MD: Naval Institute Press, 512 p.

⁴⁸ **В. Путин:** Военный альянс США и Японии вызывает наше беспокойство. 6 июня 2019. <https://regnum.ru/news/2643056.html>

- Martínage R. 2014:** Toward a New Offset Strategy, Washington DC. 94 p.
OSD, Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2013, p. 92.
PLA Second Artillery Corps. The Science of Second Artillery Campaigns. Beijing: PLA Press, 2004, 460 p.

Articles

- Алещин О. В., Попов А. Н., Пучнин В. В. 2016/7:** Военно-морская мощь России в современных геополитических условиях, ВМ, стр. 12-14.
Chang A., Dotson J. 2016: Indigenous Weapons Development in China's Military Modernization, Staff Research Report, Washington, DC: U.S.-China Economic and Security Review Commission, April 5, 2012, p. 23; 30 November. Stokes, China's Evolving Conventional Strategic Strike Capability, p. 2.
Minnick Wendell 2014: China Developing Capability to Kill Satellites, Experts Say, Defense News, August 4, pp. 12-24.
Montgomery B. Evan 2014: Contested Primacy in the Western Pacific: China's Rise and the Future of U.S. Power Projection, International Security, Vol. 38, No. 4, Spring, pp. 115–149.
Ochmanek D. 2014: The Role of Maritime and Air Power in DoD's Third Offset Strategy. CT-420, Santa Monica, CA: RAND Corporation, December, p. 15.
Perrett B., Sweetman B., Fabey M., U.S. Navy Sees Chinese HGV as Part of Wider Threat. Aviation Week & Space Technology. Retrieved 2018-12-14.

On-line sources

- A. Храмчихин.** Новая Великая китайская стена. 20.10.2017.
http://nvo.ng.ru/forces/2017-10-20/1_970_china.html
B. Путин: Военный альянс США и Японии вызывает наше беспокойство. 6 июня 2019. <https://regnum.ru/news/2643056.html>
17.11.14 Китайский радар YJ-26 способен обнаружить F-22,
http://www.militaryparitet.com/tp/data/ic_tp/7072/
China Takes Bold Steps Toward Military Reform. Jan 11, 2016.
<https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reformE>.
Kania. PLA Strategic Support Force: The 'Information Umbrella' for China's Military. Beyond cyber and space warfare, the SSF will play a key role in conventional joint operations. April 01, 2017. <https://thediplomat.com/2017/04/pla-strategic-support-force-the-information-umbrella-for-chinas-military/>
February-1. http://eng.mod.gov.cn/TopNews/2016-02/01/content_4638960.htm
china-defense.blogspot.co.nz. Retrieved 18 July 2017.
G. North. Vice President Customer Requirements Lockheed Martin Aeronautics
<http://www.fisher.org.il/2016/Adir%20Powepoint/GaryNorth.pdf#page=7>
K. NAKAZAWA. Xi declares victory over old rivals Jiang, Hu. FEBRUARY 11, 2016.
<https://asia.nikkei.com/Features/China-up-close/Xi-declares-victory-over-old-rivals-Jiang-Hu>
Kopp, Carlo. Evolving Technological Strategy in Advanced Air Defense Systems, *Joint Forces Quarterly*, Issue 57, 2nd Quarter 2010, p. 93. 30 November. 2016.
<<http://www.dtic.mil/doctrine/jfq/jfq-57.pdf>>
J. Costello. The Strategic Support Force: Update and Overview. December 21, 2016.
<https://jamestown.org/program/strategic-support-force-update-overview/>

- Martinage, Robert.** Toward a New Offset Strategy: Exploiting U.S. Long-Term Advantages to Restore U.S. Global Power Projection Capability. Center for Strategic and Budgetary Assessments (CSBA), Washington, DC: October 27, 2014, p. 23. <http://csbaonline.org/uploads/documents/Offset-Strategy-Web.pdf>
- O'Rourke, Ronald.** China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities, RL33153, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress, Washington, DC: CRS, February 2014, pp. 5–6. <https://www.fas.org/spp/crs/row/RL33153.pdf>
- President Xi announces establishment of five PLA theater commands. 2016-**
- Stokes, Mark.** China's Evolving Conventional Strategic Strike Capability: The anti-ship ballistic missile challenge to U.S. maritime operations in the Western Pacific and beyond. Arlington, VA: Project 2049 Institute, September 14, 2009, p. 2. 30 November. 2016. http://project2049.net/documents/chinese_anti_ship_ballistic_missile_asbm.pdf
- U.S.-China Economic and Security Review Commission.** 2013 Report to Congress. Washington, DC: GPO, November 20, 2013, p. 233. 30 November. 2016. http://www.uscc.gov/Annual_Reports/2013-annual-report-congress
- Yao Jianing.** Expert: PLA Strategic Support Force a key force to win wars. 2016-01-06. http://english.chinamil.com.cn/news-channels/pla-daily-commentary/2016-01/06/content_6846500.htm
- Yoskihara, Toshi.** - Chinese Missile Strategy and the U.S. Naval Presence in Japan: The Operational View from Beijing, Naval War College Review, Vol 63, No 3, Summer 2010. 30 November. 2016. <https://www.usnwc.edu/getattachment/69198ee2-edc2-4b82-8f85-568f80466483/Chinese-Missile-Strategy-and-the-U-S--Naval-Presen>
<http://china-defense.blogspot.com/2017/06/pla-orbat-reform-update-jun-2017.html>
<https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>
<http://china-defense.blogspot.com/2017/09/pla-orbat-update-northern-theater.html>
<https://worldview.stratfor.com/article/china-takes-bold-steps-toward-military-reform>
http://www.navy.mil/navydata/fact_display.asp?cid=2200&tid=1300&ct=2

ՑԱՆՑԱՀԱՐԹԱԿԱԿԵՆՏՐՈՆ (ՑՀԿ) ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ՉԻՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒՄ

Արծրուն Հովհաննիսյան

Բանալի բառեր՝ Չինաստան, ԱՄՆ, բանակի, նավատորմ, օդուժ, զորատեսակներ, զինատեսակներ, զենք, ռազմական, ռազմավարական, օպերատիվ:

Արդեն վաղուց ոչ մեկի մոտ զարմանք չի առաջացնում, որ Չինաստանը նորից մեծացրեց ռազմական բյուջեն, ջուր իջացրեց հերթական նավը, զորահանդեսին ցուցադրեց նոր զենք և այլն: Արդեն շուրջ երկու տասնամյակ է չինական բանակի բոլոր զորատեսակները զարգանում են մեծ տեմպերով: Շատ հեղինակներ չինական սպառազինման համար տալիս են կոնկրետ պատճառներ, հատկապես մոտակա հարևանների հետ հակասությունները:

Աշխարհաքաղաքական տեսանկյունից Արևելքում ձևավորվում է հետաքրքիր ուժային հարաբերակցություն: Արդեն մի քանի տարի է կոնկրետ

առարկայան խնդիրներ կան կապված Չինաստան-Ճապոնիա հակասությունների հետ՝ որոշակի կղզիների նկատմամբ ունեցած հավականությունների առումով: Չինաստանը ակտիվ կերպով արհեստական կղզիներ է ստեղծում, որոնք ռազմական հենակետեր կարող են դառնալ իր ավերից հեռու մոտավորապես օպերատիվ խորության վրա: Այդ առումով խիստ անհանգստացած են Ֆիլիպինները և Վիետնամը:

Այս առումով շատ հետաքրքիր կլինի խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում ուժերի հարաբերակցության ուսումնասիրումը՝ ամերիկյան ռազմական դոկտրինի և հատկապես Չինաստանի կողմից դրան հակադարձելու կոնկրետ ռազմաքաղաքական և ռազմական քայլերի վերլուծությունը:

ԱՄՆ-ում այսօր քաղաքական և մասնագիտական որոշ շրջանակներում անհանգստանում են Չինաստանի և Ռուսաստանի գործողություններից և հնարավորություններից, որոնք կարող են զգալիորեն սահմանափակել ԱՄՆ-ի մուտքը Եվրասիայի առանցքային տարածաշրջաններ: Այսօրվա դրությամբ Չինաստանն ու Ռուսաստանն օժտված են մեծ հնարավորություններով ազդել ամերիկյան դասական ՅՁ-երի, օդուժի, ծովուժի և անգամ կառավարման ցանցերի ու տիեզերական խմբավորումների վրա:

Վերը նշված երկու երկրները, որոնք ԱՄՆ-ում ընկալվում են, որպես պոտենցիալ հակառակորդներ, ձգտում են ամեն կերպ հասնել ամերիկյան ՁՈւ-երի մակարդակին և մշակում են հզոր տեխնոլոգիաներ: Ռուսաստանը և հատկապես Չինաստանը մշակում են հզոր արբանյակային համակարգեր, հեռահար տարատեսակ հրթիռներ, կործանիչներ, ԱԹՍ-ներ և այլն: Ստեղծվում են ՌԷՊ-ի միջոցներ, որոնք թույլ են տալիս ճնշել կամ թուլացնել ԱՄՆ-ի կամ իր դաշնակիցների կապերի և կառավարման համակարգերը: Չինաստանի ժողովրդա-ազատագրական բանակը (ՉԺԱԲ) նույնպես ունի հնարավորություն ոչնչացնելու արբանյակներ, խափանելու արբանյակային հետախուզության աշխատանքը, շարքից հանելու կառավարման ցանցերը և այլն: Որոշ մասնագետների կարծիքով ԱՄՆ-ի զինված ուժերը չեն կարող վստահ լինել, որ հակամարտության ընթացքում ապահովված կլինեն հուսալի հաղորդակցություն և կապով ռազմական գործողությունների թատերաբեմում, այսինք օպերատիվ և ռազմավարական մակարդակում:

THE TRANSFORMATION OF THE IRANIAN CHARSHANBE SURI FESTIVAL IN THE YEZIDI TRADITION*

Tereza Amryan

Abstract

*The aim of this article is to clarify the transformation of the Iranian Charshanbe Suri festival in the Yezidi religious system. **Charshanbe Suri** is celebrated on the eve of the last Wednesday before the Iranian New year - Nōwruz. It is considered to be the point of transition between the old and new years and is associated with cleansing and purifying. Yezidis celebrate Charshama Sor on the first Wednesday after April 13 (according to the Gregorian Calendar). Unlike Charshanbe Suri, Charshama Sor is not considered a transition between the old and new years. Charshama Sor symbolizes the awakening of nature, the arrival of Spring, the New Year, as well as cosmogony, the creation and renewal of the world, and the “birth” of one of the Yezidi saints, Tausi Malak. There is no doubt that the Yezidi Charshama Sor is a version of the Iranian Charshanbe Suri. This study of Charshama Sor reveals that the Yezidi tradition has preserved Charshanbe Suri and its main symbols but has also endowed it with new, Yezidi interpretations.*

Keywords: *Yezidi, religious, New Year, symbol, Tausi Malak, interpretation, Lalish, Iranian, transformation.*

Čāršanbē Sūrī is an Iranian festival. Iranian people celebrate **Charshanbe Suri** on the eve of the last Wednesday before Iranian New year - *Nowruz*. Iranians clean their houses, gather outside, set fires, and jump over them. The Charshanbeh Suri festival is somehow one of the steps of cleansing and purifying before the New Year¹. The Iranian Charshanbe Suri is often called the **festival of fire**. The name of the holiday is interpreted as either “the Scarlet Wednesday” or “Red Wednesday”. The color red symbolizes the color of fire and health².

Čāršamā Sōr (Çarşema Sor, lit. “Red Wednesday”) is one of the Yezidi religious holidays. Unlike **Charshanbe Suri**, **Charshama Sor** is not considered to be the transition period between the old and new years. Yezidis³ celebrate

* The article was submitted on November 1, 2021. The article was reviewed on November 14, 2021.

¹ **Raghebi** 2021: <https://www.visitouriran.com/blog/charshanbeh-soori-a-preparation-for-nowruz/> (accessed 04.11.2021)

² **Alison** 2013: <https://www.dailycal.org/2013/03/13/persian-fire-jumping-festival-delights-berkeley-residents/> (accessed 06.11.2021); **Baratzadeh** 2021: <https://kitchenstarts.com/chaharshanbe-suri-persian-fire-festival/> (accessed 06.11.2021).

³ The Yezidi community is one of the biggest national minorities in Armenia. The Yezidis speak an Iranian language. The cradle of the Yezidi religion is Lalish (Geliyê Lalişê; lit. “canyon/gorge of

Charshama Sor on the first Wednesday after April 13 (according to the Gregorian Calendar). *Charshama Sor* is especially popular among the Yezidis of Iraq⁴.

Charshama Sor primarily symbolizes the awakening of nature, the arrival of Spring, and the New Year. On the eve of this holiday, the attendants of the sanctuary of *Sheikh Adi* bring tulips from the mountains and decorate the sanctuaries with them. Yezidis paint eggs⁵ and bake festive biscuits. In the evening, people dance near the sanctuary, light bonfires, and put lamps or wicks on the walls of holy places all over the gorge of Lalish. Yezidis in Iraq prefer to celebrate *Charshama Sor* in nature. Very often they go to the fields and eat dinner. They throw eggshells and crumbs of the bread in the field⁶, believing that this will make the soil fertile, and the new year will be abundant⁷. The custom of sprinkling leftovers of food in the field during or after a holiday was also widespread among Armenians. For example, it was customary for the people of Artsakh to cook milk soup for during the feast of the Ascension and distribute it to people like a sacrifice (*matagh*) or sprinkle it in the fields⁸. In Yezidi religious lore, the egg symbolizes the world or the Universe. The egg is sometimes called “the yeast of the universe” and the yolk is compared to the Sun. According to one of the Yezidi cosmogonic

Lalish”), which is situated in the territory of present-day Northern Iraq. The Yezidi community was formed on the basis of a Sufi brotherhood called *Adawwiya*. It was founded by the Sufi leader *Sheikh Adi bin Musafir*. After the death of *Sheikh Adi* and his burial at Lalish, it became the central pilgrimage site and religious center for the Yezidi people. The religious doctrine of the *Adawwiya* Sufi brotherhood became the basis for the Yezidi religion. The religion of the Yezidis was later also influenced by local beliefs and by different religious streams of the region, and as a result it became a syncretic religion. (Kreyenbroek 1995: 3-6; Arakelova 2010: 6-7, 16) Yezidis were often persecuted, tortured, massacred by their Muslim neighbours, because outsiders misunderstood and misinterpreted the Yezidi religion and called Yezidis “Devil-worshippers”. Over time some groups of Yezidi people left Lalish and settled in Sinjar, which became their second center (Parry 1895: 257-259; Ասատրյան, Փղադյան 1989, 132-133; Ամրյան 2016, 17, 37). Later, in the Middle Ages, Yezidis migrated and settled in *Kars*, *Van*, *Igdir*, and *Surmalu*. In the 19th century and in the beginning of the 20th century (after World War I and the Armenian Genocide) various Yezidi groups settled in the territory of the present-day Republic of Armenia (Ամրյան 2016, 14).

⁴ Rodziewicz 2016: 347-367.

⁵ There is a custom to paint eggs among Zoroastrian people too (Boyce 1977: 42, 170-171).

⁶ Nasri 2019: <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/160420191> (accessed 02.11.2021).

⁷ Ամրյան 2016, 243:

⁸ Kharatyan 2009: 16.

myths¹ God created the world from a pearl². This is mentioned in one of the Yezidi religious hymns³:

Padşê min ev dinya çêkir ji dur û cawhere,
Sipartîye her hevt melekê her û here,
Taûsî Melek li ser kire pîr û serwer e.⁴

My king (my Lord) created this world from the pearl and jewel,
[He] gave it to seven noble angels,
And made Tausi Malak⁵ leader over them.

In some Yezidi religious hymns, sometimes an egg is mentioned instead of a pearl. For example:

Padşayê min yî xebîre vê rayê
Erşek afirandibû wê dinyayê,
Cewahir dabû ji beyzayê. (Qewlê Texta)⁶

My King is wise,
He created heaven,
He took out the jewel from inside the egg.

¹ Yezidi religion is of an oral nature. Thus, it is not strange that there are different myths about cosmogony and eschatology in religious lore.

² Before becoming a religious, esoteric symbol, associated with magic and medicine, and before being endowed with aesthetic and material value, the pearl was a symbol of cosmogony. The pearl in the shell can also be the symbol of the center of the cosmogony. In the folk tradition and poetry of Iranian peoples, the pearl symbolizes justice, cleanliness, virginity, chastity, and maidenhood. In Sufism and some esoteric teachings, the pearl is used as a symbol of knowledge, perceiving wisdom, and the birth of the soul (Ամրյան 2016, 62-65).

³ The Yezidi religious hymns (called qawlûbayt) are verse texts that are considered to be sacred. Different religious hymns are dedicated to the Yezidi saints, prophets, creation of the world, the Resurrection, etc. Hymns are recited during various religious ceremonies by Yezidi priests - *sheikhs* and *pîrs* - and have their unique place in the Yezidi religious system. The religious hymns are in the mother tongue of the Yezidis. The language of religious hymns is quite complicated, full of Arabic loan words and rich with Sufi elements (Ամրյան 2016, 21, 169-176)

⁴ Ամրյան 2016, 36:

⁵ In the religious perceptions of the Yezidi people, the essence of God is expressed through three main saints: *Sheikh Adi*, *Sultan Yezid* and *Tausi Malak*. These three saints are considered to be from the nature/essence of God (Arakelova 2005: 198; Ասատրյան, Փղադյան 1989, 133) (Asatrian, Arakelova 2003: 7; Arakelova 2004: 25). *Tausi Malak* (Peacock Angel) is one of the most important saints of the Yezidi religion. Tausi Malak is considered to have the form of a peacock. In Yezidi folk tradition this is said about Tausi Malak: “Xudê Melekê Taûs ji xwe cuda kirye” (lit. “God has created Tausi Malak from from his own essence.”) (Ամրյան 2016, 35)☐

⁶ Ամրյան 2016, 62:

Charshama Sor secondly symbolizes cosmogony, the creation and renewal of the world, the “birth” of *Tausi Malak*⁷. According to one of the Yezidi cosmogonic myths, God created the world in the shape of an egg, but it was smooth, empty and covered with ice. God sent *Tausi Malak* to break the ice which covered the world so that Adam and Eve could live there. *Tausi Malak* broke the ice and brought spring to the world. Thus, according to popular interpretation, the colors of the eggs painted during *Charshama Sor* symbolize the different colors of nature. For example, green is the color of grass, and red and yellow are the colors of the Sun⁸. In the Middle East, the image of the peacock was perceived as an incarnation of the devil, as it was identified with a fallen angel that was exiled from Paradise. That is why the neighbors of the Yezidis very often identified them as “devil worshippers”⁹. On the other hand, in the East, the peacock was also a symbol of beauty, majesty, wisdom and luxury. In India, the peacock was considered to be the symbol of the Sun, the immortal gods, and its feathers were associated with the all-seeing eye¹⁰. The existence of such an element in the Yezidi religion can be explained by the contacts of Yezidism with different teachings in their historical homeland¹¹. Yezidis venerate *Tausi Malak* through holy objects called *Taus* or *sinjāq*¹². There were 7 *sinjāqs* in the Yezidi community, Yezidis lost some *sinjāqs* during wars and massacres. One *sinjāq* is now preserved in Armenia. In Iraq, once or several times a Year, *qawals* take the *sinjāqs* to Yezidi-inhabited villages, people come, bow, kiss it, and give some money. During the “*Charshama Sor*” feast, Yezidis perform religious rites at the shrine of *Sheikh Adi* and wash the *sinjāq* in the holy spring (fountain) called *Zimzim*¹³. This spring is located in a cave¹⁴. This cave is one of the most sacred Yezidi sites. When making a pilgrimage, believers go to that spring and wash their hands with its water. Foreigners are not allowed to go to *Zimzim*. Yezidis believe that the water and the stones in the cave heal diseases. There is a belief that if people go together to *Zimzim*, they will become siblings. This is why engaged young Yezidis are not allowed to go to *Zimzim* together. There are different tales about the emergence of the *Zimzim* spring. In one religious hymn, there is the following story: forty non-Yezidi *sheikhs* from Baghdad come to see the miracles of *Sheikh Adi* and have a

⁷ Broka 2013: 88-90:

⁸ Ամրյան 2016: 243:

⁹ Luke 1925: 14; 122-137; Joseph 1919: 89, 93, 98, 102; Empson 1928: 21-26, 93, 145, 203; Пушкин 1970: 248; Елисеев 1888: 59-74.

¹⁰ Трессидер 2001: 264; Амирбекян 1989: 67-70

¹¹ See Аракелова 2006: 63-66.

¹² The word *sinjāq* has Turkish origin and means “flag” or “symbol”. The provinces of Ottoman Turkey were also called *sinjāq* (Nicolaus 2008: 57-58). Probably the seven Yezidi *sinjāq* symbolized the Yezidi-populated areas where those sanjaks were taken.

¹³ Açıkyıldız 2010: 108-109.

¹⁴ There are also other holy springs in Yezidi beliefs. The worship of springs in Yezidism is partly borrowed from the Islamic religious tradition and partly from the ancient religions and local beliefs in the region. Such elements developed in a unique way in the Yezidi tradition.

religious dispute with him. After a long discussion, the *sheikhs* want to perform ablution but there is no water. *Sheikh Adi* struck a rock with his rod, and *Zimzim* originated there¹⁵. In the Yezidi religion, the cult of *Zimzim* is a clear example of inheritance from the Islamic religious tradition. In Islam, a well called **Zamzam** is one of the holiest objects and pilgrimage sites. *Zamzam* is located in Saudi Arabia, in the territory of the Masjid al-Haram in Mecca. The name of *Zamzam* is related to Hagar and her son Ismail, who were left in the desert¹⁶. *Zimzim* is located in the Yezidis' main sanctuary and its origin is connected to the miracle of *Sheikh Adi*. Obviously, after the arrival of *Sheikh Adi*, the spring in the cave received the name *Zamzam* because the members of the Adawwia brotherhood tried to create their own Mecca in *Lalish*. According to the Yezidi tradition, the spring was called *Zimzim* because *Sheikh Adi* gave that name to the spring¹⁷. Thus, turning into a closed, ethno-confessional group, the Yezidy community developed its religious system and transformed many elements inherited from old Iranian religions, Islam, and local beliefs.

In Yezidi religious tradition, Wednesday is considered to be a holy day. In *Lalish*, Yezidi religious attendants put lamps or wicks on the stones and walls of holy places every Wednesday. According to one of the Yezidi religious hymns:

Go: Roja rukna dinê danînê şem û îne,
Şemîyê danîn esase,
Çarşemê birîn kirase. (Qewlê Şêx û Aqûb)¹⁸

It is said that the pillar of creation of the world was set on Wednesday and on Friday,

The foundation [of the world] was laid on Saturday,
The program was completed on Wednesday.

In the past, in some Yezidi inhabited villages of Armenia, people used to celebrate three Wednesdays as holidays during March. On the first Wednesday of March, each Yezidi family prepared food for the souls of their relatives and sent it to a neighbor's home. In the afternoon, people used to light a fire in the yard or on the roof and jump over it. People spent the second and third Wednesdays of March the same way. The first Wednesday of March was called *Ōxirčāršam*, the second *Āxirčāršam*, and the third Wednesday *Qaračāršam*. After those three Wednesdays, people celebrated the holiday called *Çarşema serê Nisanê* (lit. "The Wednesday of the beginning of April")¹⁹. For a long time, the Yezidis of Armenia did not celebrate *Charshama Sor* as the Yezidis of Iraq do. Yezidis of Armenia did not paint eggs and did not visit holy places (because there were no sanctuaries in

¹⁵ Առաքելովա, Ամրյան 2010-2011, 17-18:

¹⁶ Ислам: Энциклопедический словарь 1991: 75.

¹⁷ Առաքելովա, Ամրյան 2010-2011, 19-20:

¹⁸ Celil, Celil 1978: 45□

¹⁹ Eskerê Boyik 2013a: 199, 200, 206.

Armenia). After April 13, they used to celebrate *Çarşema Serê Salê* (lit. “the Wednesday of the beginning of the year”)²⁰. On that day they prepared a meal for the souls of their dead relatives and visited the cemetery.

This is mentioned in one Yezidi religious hymn:

Çarşema serê Nîsanê
Gul û çiçek hatin meydanê,
Tausî reîsê îmanê
Nîşan lê kir e
Bihar pê dixemile
Kesk û sor û spî û zer e.²¹

On the Wednesday during April
The flowers appeared,
Tausi Malak is the ruler of faith,
He gave a message,
Spring was decorated with different colors
Green, red, white and yellow.

After Yezidi sanctuaries were built in Armenia, many Yezidis started to celebrate *Charshema Sor* there the way their compatriots in Lalish do. Up till 2012, Yezidis in Armenia did not have unique Yezidi temples. Now they have two temples in Armenia built in the village called Aknalich in Armavir province. One of them was opened in 2012 (called “Zîyaret”, lit. “pilgrimage site”), while another one was opened in 2019 (called “Quba heft merê dîwanê u Tawûsê Melek”, lit. “the sanctuary of the seven holy men and Tausi Malak”)

There is no doubt that the Yezidi *Charshama Sor* is a version of the Iranian *Charshanbe Suri*. An analysis of *Charshama Sor* reveals that the Yezidi tradition preserved *Charshanbe Suri* and its main symbols but endowed it with a new Yezidi interpretation. For example, the name of the holiday is translated “Red Wednesday”. The color red has an important meaning in the Yezidi religion since it is associated with the name of one of the Yezidi saints – *Sultân Êzîdê Sôr* (lit. “Red Sultan Yezid”). He is considered to be the forefather of the Yezidi people, and he keeps the seven layers of the land and seven layers of the sky (the fourteen layers of the Universe) in his hand. In folk tradition, he battled against the enemies of the Yezidi religion, protected the Yezidi community, and after his victory, he drank wine. Unlike Muslims, Yezidis are permitted to drink alcohol and this permission is associated with Sultan Yezid²².

Concerning the Iranian New Year - *Nowruz* (Kurdish: *Navrôz*, *Nawrôz*), the Yezidis who identify with the Kurdish identity celebrate it as the beginning of

²⁰ Açıkyıldız 2010: 108, 102; Kreyenbroek 1995: 151.

²¹ Eşkerê Boyîk 2013b: 21□

²² Ամրյան 2016: 35:

Spring, new life, the New Year, and freedom²³. *Navroz* began to spread among some Yezidis living in Armenia in the 1990s in the result of the propaganda of Kurdistan Workers' Party (PKK). *Navroz* is mostly celebrated by Yezidis who identify with the Kurdish identity and share some of the ideas of the Kurdistan Workers' Party (PKK). The PKK continues to celebrate *Navroz* as a symbol of the unity, rebirth, victory and freedom for all Kurds²⁴. Yezidis who do not accept Kurdish identity do not celebrate *Navroz* because they consider it to be a Kurdish holiday and sometimes even mistakenly consider it to be of Islamic origin.

This analysis of *Charshama Sor* once again proves that some religious realities of Iranian origin have evolved in Yezidism and currently have unique interpretations from the Yezidi perspective. Thus, we can say that holidays of Islamic origin have developed in a unique way in the closed Yezidi community; it generated and developed rituals and interpretations specific to Yezidism.

BIBLIOGRAPHY

- Ամրյան Թ. 2016**, Եզդիների կրոնական աշխարհայացքը, Երևան:
Առաքելովա Վ., Ամրյան Թ. 2010-2011, Սուրբ համարվող աղբյուրների պաշտամունքը եզդիական հավատալիքներում, Իրան-նամէ, № 42-43, էջ 18-23:
Ասատրյան Գ., Փղադյան Ա. 1989, Եզդիների դավանանքը, Պատմաբանասիրական հանդես, № 4, Երևան, էջ 131-150:
Амиребемян Р. 1989: К вопросу о некоторых зооморфных символах в искусстве Востока, Историко-филологический журнал, № 1, Ереван, сс. 65-78.
Արակелова В. 2006: К истории формирования езидской общины, Иран-намэ № 4, Ереван, сс. 63-66.
Елисеев А. 1888: Среди поклонников дьявола (*Очерки верования езидов*), Северный вестник, N1, том 1, Санкт-Петербург.
Ислам, Энциклопедический словарь, 1991, Коллектив авторов, ред. Негря Л., Москва.
Пушкин А. 1970: Путешествие в Арзрум во время похода 1829 года, сс. 211-268 // Собрание сочинений, том 8, Москва.
Трессидер Дж. 2001: Словарь символов, Москва.
Açıkyıldız B. 2010: The Yezidis. The History of a Community, Culture and Religion, London.
Alison F. 2013: Iranian fire-jumping festival delights Berkeley residents, The Daily Californian, March 13, <https://www.dailycal.org/2013/03/13/persian-fire-jumping-festival-delights-berkeley-residents/> (accessed 06.11.2021).
Arakelova V 2005: Sultan Ezid in the Yezidi Religion: Genesis of the Character, Paper read at the 2nd ASPS Convention held in Yerevan, April 2004, Study of Persionnate Societies, Vol. 3, New Dehli, pp. 198-202.

²³ Eskerê Boyîk 2013b: 20.

²⁴ Gunes 2012: 95-96.

- Arakelova V. 2010:** Ethno-Religious Communities: To the Problem of Identity Markers, Iran and the Caucasus, Vol.14, Leiden, pp. 1-18.
- Arakelova V. 2004:** Notes on the Yezidi Religious Syncretism, Iran and the Caucasus, Vol. 8.1, Leiden, pp. 19-29.
- Asatrian G., Arakelova V. 2003:** Malak-Tawus: The Peacock Angel of the Yezidis, Iran and the Caucasus, Vol. 7.1-2, Leiden, pp. 1-36.
- Baratzadeh E. 2021:** Traditions of Chaharshanbe Suri: Jumping Fire and Wish-Granting Nuts, Kitchen Starts, <https://kitchenstarts.com/chaharshanbe-suri-persian-fire-festival/> (accessed 06.11.2021).
- Gunes C. 2021:** The Kurdish National Movement in Turkey: From Protest to Resistance, New York.
- Empson R. 1928:** The Cult of the Peacock Angel, London.
- Joseph I. 1919:** Devil Worship: The Sacred Books and Traditions of the Yezidis, Boston.
- Kharatyan H. 2009:** The Culture of the Holiday in Armenia, Yerevan.
- Kreyenbroek Ph. 1995:** Yezidism: Its Background, Observances and Textual Tradition, New York.
- Luke H. 1925,** Mosul and its Minorities, London.
- Nasri N. 2019,** With red flowers, Yezidis prepare to welcome the New Year, <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/160420191> (accessed 02.11.2021).
- Nicolaus P. 2008:** The Lost Sanjaq, Iran and the Caucasus, Vol. 12. 2, Leiden, pp. 217-253.
- Parry O. H. 1895:** Six Months in a Syrian Monastery, London.
- Raghebi K. 2021:** Charshanbeh Soori; a Preparation for Nowruz, <https://www.visitouriran.com/blog/charshanbeh-soori-a-preparation-for-nowruz/> (accessed 04.11.2021)
- Rodziejewicz A. 2016:** And the Pearl Became an Egg: The Yezidi Red Wednesday and Its Cosmogonic Background, Iran and the Caucasus, Vol. 20, No. 3/4, Special Issue, Leiden, pp. 347-367.
- Eskerê Boyîk 2013:** Çarşema Hesava // Cejnên Ezîdîyan, Kurdistan-Hewlêr, rûp. 198-209 (in Kurdish).
- Eskerê Boyîk 2013:** Cejnên kurdên êzdî // Cejnên Ezîdîyan, Kurdistan-Hewlêr, rûp. 10-25 (in Kurdish).
- Boyce M. 1977,** A Persian Stronghold of Zoroastrianism, Oxford (in Kurdish).
- Celîl O., Celîl C. 1978:** Zargotîna Kurda, II, Moscow (in Kurdish).
- Broka H. 2013:** Cejnên êzdîyan di navbera “dema Xwedê” û “dema mirov da”//Cejnên Ezîdîyan, Kurdistan-Hewlêr, rûp. 80-102 (in Kurdish).

Tereza Amryan
Yerevan State University
amryantereza@ysu.am

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՉԱՐՇԱՄԲԵ ՍՈՒՐԻ ՏՈՆԻ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԸ ԵԶՂԻԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՈՒՄ

Թերեզա Ամրյան

Քանալի բառեր՝ եզդիական, կրոնական, Նոր փարի, խորհրդանիշ, Տաուսի Մալակ, մեկնաբանություն, Լալիշ, իրանական, վերափոխում:

Հոգվածի նպատակն է բացահայտել եզդիական կրոնական համակարգում իրանական *Չարշանբե Սուրի* տոնի վերափոխումը: *Չարշանբե Սուրին* նշում են իրանական Ամանորին՝ *Նուվրուզին* նախորդող վերջին չորեքշաբթի օրը: *Չարշանբե Սուրին* համարվում է անցումային շրջան հին տարվա ու նոր տարվա միջև և կապված է մաքրագործվելու հետ:

Եզդիները տոնում են *Չարշամա Սորը* ապրիլի 13-ից հետո առաջին չորեքշաբթի օրը (ըստ Գրիգորյան օրացույցի): Ի տարբերություն *Չարշանբե Սուրիի*, եզդիական *Չարշամա Սորը* չի համարվում անցումային շրջան հին տարվա և նոր տարվա միջև: *Չարշամա Սորը* խորհրդանշում է բնության զարթոնք, գարնան և նոր տարվա գալուստ, աշխարհի արարում և նորոգում, եզդի սրբերից մեկի՝ *Տաուսի Մալակի* «ծնունդ»:

Կասկած չկա, որ *Չարշամա Սորը* իրանական *Չարշանբե Սուրի* տոնի փոխակերպված տարբերակն է եզդիական կրոնական համակարգում: *Չարշամա Սորի* ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ եզդիական ավանդույթը պահպանել է *Չարշանբե Սուրիի* տոնակատարության հիմնական խորհրդանիշները, բայց դրանց տվել է նոր, եզդիական մեկնաբանություն:

<https://doi.org/10.52837/27382702-2021-34.2-13>

A SHORT STORY OF MULLAH NASREDDIN IN THE ANBARĀNI DIALECT OF THE TALYSHI LANGUAGE: TEXT, TRANSLATION, GLOSSARY AND COMMENTS*

Hakob Avchyan

Abstract

Talyshi, classified as belonging to the Northwestern Iranian group of languages, includes a wide range of dialects, which, based on phonological, grammatical and lexical factors, are traditionally divided into three main clusters: Northern, Central and Southern (see Bazin 1980; Stilo 1981; Yarshater 1996). Anbarāni is a Northern Talyshi dialect spoken in Anbarān district (baxš) of Namin sub-provincial district (šahrestān) (Ardabil province) of Iran, in the city of Anbarān and adjacent villages. Relatively a large number of studies deal with the Northern Talyshi dialects spoken in the Republic of Azerbaijan. For example, “The Talyshi Texts” by Professor of Iranian Studies Boris Miller, includes short stories, anecdotes, conversations, poetic verses (see Miller 1930) written down in these dialects. Unlike the Northern Talyshi dialects spoken in the Republic of Azerbaijan, the Anbarāni dialect is little known and less studied therefore the number of texts, published in this dialect, is quite limited. The aim of this paper is to broaden the scope of knowledge on Anbarāni by introducing a short story of Mullah Nasreddin and analyzing a number of morphological, syntactical and lexical dialectal features based on the text.

Keywords: *Talyshi, Northern Talyshi, Anbarāni, Iranian languages, linguistics, dialectology.*

1. Introduction

This text is one of the four short stories of Mullah Nasreddin in the Anbarāni dialect recorded in Aminjān¹ in May, 2017 from Safā ʔamxāri, a 55 years old independent contractor (*peymānkār*) with a perfect knowledge of his mother tongue. According to the respondent, the story was told by her mother when he was a child. The recording is 32 seconds in length and was written down and transcribed with the help of Sinā Morādzādeh, a 20 years old student of the University of Mohagheh Ardabili, who also has a perfect command of his mother

* The article was submitted on November 3, 2021. The article was reviewed on November 15, 2021. This article has been written during my research stay in summer 2017 at Hamburg University supported by DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst). I would like to express my sincere gratitude to Prof. Vardan Voskanyan for his support and professional advice, to Prof. Dr. Ludwig Paul for valuable comments and helpful suggestions, as well as to Noonik Darbinian for editing the English text.

¹ Nowadays the former Aminjān village is a part of the town of Anbarān which was created in 1998 by uniting this village with Anbarān-e Soflā (Bazin 2012).

tongue and was my main informant during the fieldwork conducted in June-July 2015.

2. Text: “Veyza do”

i ruž Mallo ča veyza do žio həta bə ki i karanda gəle veyz agənina ča sasa. Čayo šuruš kə ba šukr kārde ki i nafar čayo davāna bə. A vāxti ki yaziyaš zəna ba Malloš vote: əmə ki šukr kārdeš pinani. Mallo vote: hāy āxmax, zənanış ki agar ča veyza do avaz gəle xāmza do abi ba čəmān sa če baloyi avoyi.

3. Translation: “The Walnut Tree”

One day Mullah was sleeping under the walnut tree that[when] suddenly a walnut fall on the head. Then Mullah began to thank [The God], and a person was passing. When he learned about the incident he said to Mullah: Well, there is no need to thank [The God]. Mullah said: “Hey, fool! You don’t know if [it] was a melon tree instead of the walnut tree, what a trouble it would bring.

4. Glossary and comments

4.1 i ‘one’ < OIr. *áiwa-¹

4.2 ruž ‘day’ < OIr. *raučah-

4.3 ča ‘from, of’ < OIr. *hačā-². Most likely in Anbarāni there are two ča, a preposition and the possessive form of the demonstrative pronoun *a* ‘that’, i.e. ča ‘of that’ < čə+a, cf. čəm ‘of this’ < čə+əm ‘this’, i.e. čəm kina čašun ‘this girl’s eyes’, ča kina čašun ‘that girls eyes’. As for the preposition ča, in this case, it can be assumed that this would be the same čə, where the sound change: ə→a has taken place influenced by ča. In the earlier stages of the Talyshi language the functions of today’s ča were performed by čə. This is proved by the fact that the form čə is still preserved in čəmān, the possessive personal pronoun of the 1st person singular, which is formed by the preposition čə and mān, the oblique form of 1st singular personal pronoun āz. Despite the fact that in my text corpus there is not any example of čə, it seems that it is still rarely used in Anbarāni. Daniel Paul in his work entitled “A Comparative Dialectical Description of Iranian Taleshi” gives a couple of examples of the preposition čə, i.e. cə də gəlau ku ilayə piana? ‘which one of the two do you want?’³.

¹ Rastorgueva, Edelman 2000: 135.

² Rastorgueva, Edelman 2007: 301.

³ Paul 2011: 154. In the description of this sentence D. Paul defines čə (cə) as 3S.POSS, i.e. the third-person singular possessive pronoun, and in the sentence *bāla merd cə hān=u pe-kā* ‘the child woke the man up’ (lit. the child woke the man of the dream, Paul 2011: 160) čə (cə) is described as POSSD.3S (the abbreviation POSSD is not found in the list, but most likely it means “possessive form of the demonstrative pronoun”), but it is obvious that in these sentences we deal with the preposition čə combined with the postposition *u*, since, firstly, the only form of the possessive pronoun for the third-person singular in Anbarāni is čavə, which consists of the preposition čə and the oblique form of the 3rd person singular personal pronoun *av*. The same goes for the possessive form of

The preposition *ča* is rarely used independently in Anbarāni, but based on the few examples from our database a conclusion can be made that it combines with nouns in oblique case and marks the possessor, e.g. *ča zua nana uma* ‘the mother of the boy came’, *mānə ča Ahmadə dadam vinde* ‘I saw Ahmad’s father’, but the use of *ča* in such constructions is optional (see the comments on **do**).

Ča also combines with various postpositions such as *ku*, *sa* (see §4.13), but most likely it only strengthens the meaning of those postpositions with which it combines, and in this case the usage of *ča* is optional⁴.

Although the phrase *ča veyza do žio* can easily be understood as ‘under that walnut tree’, but it is obvious that in this case we deal with the preposition *ča*, not the possessive form of *a*, since *i ruž Mallo ča veyza du žio həta bə* is the first sentence of the story and the walnut tree is mentioned in the text for the first time.

4.4 veyz ‘walnut’ < OIr. *gauza-⁵

4.5 do ‘tree’ < OIr. *dāru-. In the noun phrase *veyza do* ‘walnut tree’ the words *veyz* ‘walnut’ and *do* ‘tree’ are linked to each other by the connective vowel *-a* which in Anbarāni (as well as in other Central and Southern Talyshi dialects) usually links attributive adjectives to nouns, e.g. *šin-a angə* ‘sweet grapes’, *māhbub-a kina* ‘beautiful girl’ etc. In Anbarāni, as well as in Talyshi dialects spoken in the Republic of Azerbaijan⁶, sometimes nouns can also take *-a* when they are in attributive position and have adjectival value, e.g. *əm žen-a kif xayli čok-e* ‘This woman’s bag is very good’, this is exactly as happens in our text.

4.6 žio ‘under’ = *ži* < OIr. *hača-adari + *o* < OIr. *-at⁷. The postposition *žio* in Anbarāni always combines with the oblique form of nouns. Anbarāni nouns in the oblique case are marked with the suffix *-ə*⁸ (= Az.Tal. *-i*). The morphological distinction between the direct and oblique cases disappears when a word ends by a vowel, cf. *ženə bālā* ‘the woman’s child’, *kina bəva* ‘the girl’s brother’.

One of the main functions of the oblique case is the expression of possession (as in the above-mentioned examples). Sometimes it can be expressed also through the combination of the preposition *ča* and the oblique case marker *-ə*

the demonstrative pronoun *a*, which is *ča* < *čə* + *a*, and not *ča*. Secondly, the use of those forms is not relevant in this case, while the use of the preposition *čə* with *-u* (=Az.Tal. *o*) is completely logical, it expresses the meaning of the ablative case and is attested in other varieties of Northern Talyshi (see **Miller** 1953: 75-76, **Pireyko** 1991: 166).

⁴ Probably the fact that *ča* (*čə*) is not even mentioned in the works on Anbarāni by D. Paul (**Paul** 2011: 172-174) and R. Amiriān-Budālālu (**Amiriān-Budālālu** 2005: 53) can be considered as an indicator that the use of this preposition is marginal.

⁵ **Tsabolov** 2001: 409-410, **Rastorgueva, Edelman** 2007: 257

⁶ **Miller** 1953: 73.

⁷ **Miller** 1953: 75; **Stilo** 2006: 325. According to L. **Pireyko** (1991: 168) Northern Talyshi *o* corresponds to the postposition *rā* in all the Tati dialects and both derive from OIr. *radi.

⁸ The oblique case marker *-ə* of Anbarāni corresponds to the suffix *-i* in other Talyshi dialects, and B. **Miller** (1953: 79) claims it derives from Old Persian demonstrative particle *hya*. According to W. Schulze (**Schulze** 2000: 17) it corresponds to Old Persian *-ahyā* (genitive singular of *a*-stems), which in its turn derives from Old Iranian case ending *-ahya (**Windfuhr** 1992: 29).

(*ø* after a vowel), e.g. *ča Ahmadə dada* ‘Ahmad’s father’, *ča merdə ka* ‘the man’s house’, *ča do liva* ‘the leaf of the tree’ etc. (see the comments on *ča*). Thus, in the noun phrase *ča veyza do žio* ‘under the walnut tree’ the word *do* is in oblique case, even though it is not morphologically expressed.

4.7 həta bə ‘[he] was asleep’. *Həta* is the past participle⁹ of the verb *həte* ‘to sleep’ (<OIr. *x^wāpta-) and *bə* is the 3rd person past form of the Auxiliary verb *be* ‘to be’. This construction, when the past participle of some stative verbs are used as adjectives with the verb *be*, should not be confused with the past perfect tense of intransitive verbs. Past perfect tense of intransitive verbs in Anbarāni is formed with the past participle followed by the past simple forms of *be* (1sg. *bim*, 2sg. *biš*, 3sg. *bə*, 1pl. *bimon*, 2pl. *bin*, 3pl. *bin*), e.g. *ša bim* ‘I had gone’, *oma biš* ‘you had come’, *ogārda bə* ‘he had come back’ etc. Thus, the sentence *i ruž Mallo ča veyza do žio həta bə* should be translated as ‘one day Mullah **was asleep** under the walnut tree’ rather than ‘... had slept/had fallen asleep...’.

4.8 ki ‘that’. *Ki* in Anbarāni is a universal subordinate conjunction for introducing relative clauses (*a žen ki ayo nəšta Mariame* ‘The woman who is seating there is Mariam’), as well as various completive clauses (*āz buva kānanim ki avun uman* ‘I don’t believe that they have come’, *ama ba nanamun vota ki tə dəzdiš* ‘We have told our mother that you are a thief’). Like in Persian *ki* functions also as emphatic¹⁰ and can be translated into English by words ‘well’ or ‘so’ or through interrogative expressions. In our text, in the sentence *əmə ki šukr kārdeš pinani* the conjunction *ki* is emphatic and can be translated as either ‘Well/So there is no need to thank’ or ‘There is no need to thank, is there?’.

4.9 i karanda ‘suddenly’ = *i* ‘one’ + *kara* ‘an instance or occurrence, time’ + *anda* < OIr. *antar ‘in, with’.

4.10 gəle ‘a, one’. Definiteness is not a specific category in Anbarāni: definite nouns are devoid of any morphological markers and are used in their direct form, e.g. *kina xayli māhbub bə* ‘The girl was very beautiful’. Sometimes definiteness can be optionally marked by demonstrative pronouns, e.g. *a žen uma* ‘The (that) woman came’. In contrast to this indefiniteness is expressed by a special marker, the word *gəle/gəla* or *ila*, e.g. *gəle dəzdə avunəš kəšte* ‘A thief killed them’, *əm deyoanda ila jazira heste* ‘There is an island in this sea’ etc. According to Professor Boris Miller this word is likely consisted of the numeral *i(g)* (see §4.1)

⁹ Past participle is constructed by the addition of the suffix *-a* to either the Pst. or Cst., e.g. *kārda* ‘done’, *mārda* ‘dead’, *hārda* ‘eaten’ etc. Anbarāni past participle corresponds to those of Classical Persian and New Persian with the endings *-a* and *-e* respectively, and derives from OIr. participle ending with *-ta followed by the suffix *-ka (e.g. *karta-ka) (see Yefimov, Rastorgueva, Sharova 1982: 169)

¹⁰ Chodzko for the Persian emphatic *ke* suggested the translation-meaning ‘voilà, mais, eh bien’ in French, for details see Windfuhr 1979: 70-72

and *la*, which isn't used separately in Talyshi and is related to Persian *lā* 'layer' which also metaphorically means 'times', e.g. *čand lā* 'several times'¹¹.

4.11 agəninə '[it] falls', 3rd person singular of the present indicative of the verb *agənie* 'to fall'. In Anbarāni, in contrast to the Talyshi dialects spoken in the Republic of Azerbaijan¹², the present tense of the indicative mood is formed from the present stem of the verb (or from the common stem of one-stem verbs¹³), the postposition *-na*, which is probably derived from the postposition *anda* (> **anna* > *-na* due to the assimilation), and the following personal endings: 1sg. *-m*, 2sg. *-š*, 3sg. *-y*; 1pl. *-mun*, 2pl. *-n*, 3pl. *-n*. For the form of 3rd person singular, like in this case, the personal ending is often omitted.

4.12 sa 'head' < OIr. **sarah*-¹⁴

4.13 ča sasa 'on the head'. In Anbarāni there is also a postposition *sa* 'on, on top of', which, can be considered as a result of a semantic expansion of the noun *sa* 'head'. The postposition *sa* can be used both independently and along with the preposition *ča* as in our text. *Sa* combines with the nouns in oblique form, e.g. *bāndə sa* 'on/on top of the mountain', but since the noun *sa* 'head' ends with a vowel, it is used in its direct form. Thus, in the phrase *ča sasa* the first *sa* means 'head' and the second one derives from the same noun and functions as a postposition meaning 'on, on top of'.

4.14 čayo 1. 'there, from there', 2. 'then' = preposition *ča* 'from, of' + *ayo* 'there'.

4.15 šuruš kā '[he] began', 3rd person singular of the simple past tense indicative of the verb *šuru kārde* 'to begin'. The formation of the simple past tense of transitive verbs differs from that of intransitive, which is due to the existence of split ergativity in Anbarāni. Transitive verbs form their simple past tense from the past stem of two-stem verbs or the common stem of one-stem verbs, followed by the enclitic pronouns (1sg. *-əm*, 2sg. *-ə/-e*, 3sg. *-əš*; 1pl. *əmun*, 2pl. *-ən*, 3pl. *-əšun*)

¹¹ Miller 1953: 128

¹² In all Northern Talyshi dialects of the Republic of Azerbaijan the present tense of the indicative mood is formed from the infinitive by adding the personal endings, which are almost the same as in Anbarāni (except of slightly different form of 1pl with *o* (*-imon*), instead of Anbarāni *u*. In these dialects there are different forms for 2pl. and 3pl., while in Anbarāni the 2nd and 3rd plural persons have the same ending).

¹³ It is well known that the two-stem verbal system is highly typical for Iranian languages and is considered as 'remarkably stable characteristic, one of the deepest traces of genetic unity across the family' (Haig 2008: 9-10). In spite of the fact that the opposition of two stems, past and present, still is found in Anbarāni, it is significantly blurred and the most of the verbs have lost one of the stems and at the present stage of the language development have only one common stem. Although the same verbs can differ from each other in Anbarāni and Northern Talyshi dialects of Azerbaijan from the perspective of how many stem numbers they contain (for example the verb *gārde* 'to move, to walk' has one stem in Az.Tal. (Pireyko 1976: 49), while it still preserves the two-stem paradigm in Anbarāni, e.g. *āz gār-na-m* 'I walk', *av gārd-e* 'he/she walked'), the situation of the verb system in two varieties is almost the same (for much more detailed information see Kaye 2013)

¹⁴ Cheung 2002: 223

functioning as personal endings, and the marker *-e*¹⁵ comes next, e.g. *vindəme* ‘I saw’, *havātəmunə* ‘we sold’ etc. It should be noted, that the enclitic pronouns can be easily detached from the verb and attached to the other members of the sentence, and the marker *-e* attaches to the verb stem, e.g. *tə vindəme* or *tə-m vinde* ‘I saw you’, *ila go vindəmunə* or *ila go-mun vinde* or even *ila-mun go vinde* ‘we saw a cow’. The detaching of the enclitic pronouns from the main verb can also lead to the omission of the marker *-e*, especially when the verb stem ends with a vowel.

As for the N+V compound verb *šuru kārde* ‘to begin’ in our text, which is used in the simple past tense and appears as *šuruš kā*, the 3rd singular enclitic pronoun has been detached from the verb *kārde* ‘to do’ and attached to the noun *šuru* ‘start, beginning’, and since it ends with the vowel *u*, the vowel *-ə* of the 3rd singular enclitic pronoun is omitted. This process has caused the omission of the marker *-e*. It is noteworthy that instead of the past stem *kārd*, we have the present stem *kā*. In spite of the fact that *kārde* is considered as a two-stem verb¹⁶, it undergoes the process of losing two-stem paradigm and converts into one-stem verb with the stem *kā*. For example, the future tense of the indicative mood in Anbarāni is built by the prefix *ba-*, the past stem and the personal endings. In case of the verb *kārde* the stem *kā* is used for the future tense: *bakām* ‘I will do’, *bakās* ‘you will do’, *bakāy* ‘he/she will do’ etc.

4.16 *ba* ‘to’, cf. NP. *be*.

4.17 *šukr kārde* ‘to thank’, from Ar. *šukr* ‘thankfulness, gratitude’

4.18 *nafar* ‘person’. In all probability this is a new loanword of Arabic origin borrowed from Persian, since the world-final liquid *r* is not dropped which is typical not only for inherited Talyshi words (see §4.31), but also borrowings, like *xaba* ‘news’ < Ar. *xabar*, *xəyo* ‘cucumber’ < NP. *xiyār*, etc.

4.19 *davāna bə* ‘[he] was passing’, 3rd person singular of the past imperfect 1¹⁷ tense of the verb *davārde* ‘to pass’. Its formation is quite similar to the present

¹⁵ B. Miller (1953: 168) compares this marker with NP. *ast* and claims that it should be considered as copula. D. Stilo (2008: 374) defines it as the 3rd person singular enclitic form of the auxiliary verb, while D. Paul (2011: 137) calls it transitivity marker.

¹⁶ see Paul 2011: 104 for Iranian Talyshi, Pireyko 1976: 117 for Talyshi spoken in the Republic of Azerbaijan.

¹⁷ Daniel Paul calls this tense “Past Progressive” (Paul 2011: 125), so does Donald Stilo speaking about the analogical form in Azerbaijani Talyshi (Stilo 2008: 385-388). Doubtlessly this tense expresses progressiveness/continuousness, indicating an action that was ongoing at the past time being considered, e.g. *a vaxti ki av ogārde, āz kitob bim hānna* ‘when he came back, I was reading a book’. In this case this tense fully corresponds to the past continuous tense of English or Persian, but at the same time in Anbarāni the habitual aspect combined with the past tense as well can be expressed through this tense, e.g. *pona āz hā māng ba rustā šina bim* ‘last year every month I went to the village’, or *av hamiša omina bə ba čama ka o gap bimun žana* ‘he always came to our house and we talked’. This shows that this tense expresses imperfectivity in general, including iterativity, habituality and progressivity, and since all these can be considered as types or subcategories of imperfectivity (see Comrie 1976: 25), it would be more correct to call this tense ‘Past Imperfect’.

tense, i.e. the present stem (or the common stem for one-stem verbs) and the postposition *-na* are used in this case as well, and the opposition over the present tense is expressed through the auxiliary *be* ‘to be’, which is used in the past perfect and indicates the person and number of the subject: 1sg. *bim*, 2sg. *biš*, 3sg. *bə*, 1pl. *bimun*, 2pl. *bin*, 3pl. *bin*, e.g. *šina bim* ‘I was going’, *kāna biš* ‘you were doing’, *šəma vona bin* ‘you (pl.) were saying’, *avun ogārna bin* ‘they were returning’ etc. This form is the same for both transitive and intransitive verbs.

4.20 A vāxti ki ‘when’ < DEM. *a* ‘that’ + *vāxt* ‘time’ + *i*¹⁸ + CONJ. *ki* ‘that’. As Rubinčik¹⁹ claims about the Persian analogue of **a vāxti ki** (NP. *vaqti ke* ‘when’) from which most likely the Anbarāni version is calqued, this compound conjunction is actually a phraseological combination consisting of correlative words and the universal subordinating conjunction *ki*, but there are also two significant differences between these forms: while the Persian conjunction can be used without *ke* and in the same time the use of *yā-ye ešarat (i)* is mandatory, in the Anbarāni form *ki* can’t be omitted and *i* is optional, e.g. *a vāxt ki žen ba ka rase čavə merd ba ko bə ša* ‘when the woman got home, her husband had gone to work’.

4.21 γaziya ‘incident, bad luck’, Arabic borrowing, cf. Ar. *qadiyya* ‘case, lawsuit’.

4.22 zənə(še) ‘[he] has known’, 3rd person singular of the simple past tense of the verb *zəne* ‘to know, to learn’ < OIr. **zana-*. In the verb phrase *γaziyaš zəne*, as it appears in the text, the enclitic pronoun *-əš* has been detached from the verb and attached to the object *γaziya* of the ergative sentence, and the marker *-e* has been preserved and directly attached to the stem *zən-*.

4.23 vote ‘[he] said’, 3rd person singular of the simple tense of the verb *vote* ‘to say’ < OIr. **waxta-*²⁰. We have already discussed the formation of the simple past tense of transitive verbs. The verb *vote* ‘to say’ has the following paradigm for the simple past tense: 1sg. *votəme* ‘I said’, 2sg. *vote*²¹ ‘you said’, 3sg. *votəše*

¹⁸ In Anbarāni this suffix is also used in relative clauses, e. g. *merdi ki zina uma bə vindəme* ‘I saw the man who came yesterday’ (Paul 2011: 80), but in all probability this construction is influenced by Persian and can be considered as a syntactic calque, since, first of all, the use of this suffix is optional and normally it is omitted, unlike the demonstrative pronoun *a* ‘that’ is usually used, e. g. *a merd ki čəmān itoqanda həta, čəmān daday* ‘the man who is asleep in my room is my father’, *a žen ki zina iyo bə əmruže vinda?* ‘have you seen today the woman who was here yesterday?’. Secondly, this morpheme does not have any other function in the grammar of Anbarani, which gives rise to doubt in its native Talyshi origin. Of course, the cardinal numeral *i* ‘one’, going back to OIr. **aiwa-* from which the Persian *i* (*yā-ye ešarat*) is thought to be derived, occasionally functions as a marker for singular-indefinite nouns, but such a development is attested in a big number of languages even not related to each other (see Givon 1981), thus it is highly unlikely that the inherited numeral *i* is the same *i* optionally used in the relative clauses.

¹⁹ Rubinčik 2001: 328.

²⁰ Pireyko 1991: 102.

²¹ Since the enclitic pronoun for the 2nd person singular in Anbarāni is *-e* (sometimes *-ə*) and it coincides with the transitivity marker *-e*, for avoiding the hiatus *ee* (*əe*) the enclitic pronoun always

‘he/she said’, 1pl. *votəmunə* ‘we said’, 2pl. *votəne* ‘you said’, *votəšune* ‘they said’. In the sentence *ba Malloš vote* ‘[he] said to Mullah’, the personal ending is detached from the verb and attached to the indirect object *Mallo*, the marker *-e* is attached to the past stem *-vot*.

It is interesting that in the last sentence of our text in the clause *Mallo vote* ‘Mullah said’ the verb *vote* occurs without the pronominal clitic *-əš* which would indicate the person and number of the agent. Most likely this is similar to the case when in Anbarāni and also in the Northern Talyshi dialects spoken in the Republic of Azerbaijan in a completely clear context, both the overt agent and the enclitic pronouns can be omitted²². In this case the 3rd person singular of the simple past tense of a transitive verb coincides with the form of the same person, number and tense of an intransitive verb, but, as it was mentioned above, in the case of transitive verbs *-e* is the transitivity marker, while in the case of intransitive verbs *-e* is 3rd person singular personal ending, and if the agent (the subject of nominative sentences) is not omitted, it is used in oblique case with transitive, and in direct case with intransitive verbs, e.g. *avə vote* ‘he/she said’, but *av vite* ‘he/she ran’, *Ahmadə pāte* ‘Ahmad cooked’, but *Ahmad həte* ‘Ahmad slept’. The simple past tense of intransitive verbs in Anbarāni is formed with the past stem of two-stem verbs or the common stem of one-stem verbs by adding the following personal endings: 1sg. *-im/-em*, 2sg. *-iš*, 3sg. *-e*, 1pl. *-imun/-emun*, 2pl. *-in*, 3pl. *-in*, e.g. *šim* ‘I went’, *davārdiš* ‘you (sg.) passed’, *avun māndin* ‘they stayed’ etc.

4.24 əmə the oblique form of DEM. *əm* ‘this’ < OIr. *ima-.

4.25 pinani ‘[it] doesn’t want, doesn’t need’. The verb *pie*, which means ‘to love’ and ‘to want’, holds a special place in the verbal system of Anbarāni (and generally in Northern Talyshi²³) this verb shows an ergative pattern not only in the simple past, present perfect and past perfect tenses, but also even in present tenses (actually this is not a unique phenomenon in Iranian languages²⁴). If considered out of the sentence, *pinani* looks like a negative form²⁵ of the 3rd person singular of any other verb (no matter transitive or intransitive) in the present tense of the indicative mood, cf. *šinani* ‘he/she doesn’t go’, *hətnani* ‘he/she doesn’t sleep’, *vārnani* ‘he/she doesn’t bring’, *gatnani* ‘he/she doesn’t take’ etc. Actually, the complete form for ‘he/she/it doesn’t want’ in Anbarāni is *pinaniše*, which, unlike the other verbs with *-ə* ending after the negative particle *-ni*, obtains *-(ə)š* and the transitivity

detaches from the verb and attaches to other parts of the sentence (except of the agent), e.g. *tə keyna avə vinde?* ‘when did you see him?’. But if the clause consists of only the agent and the predicate, the enclitic pronoun is omitted, e.g. *tə vote: bo iyo* ‘you said: come here!’. In this case the 2nd person singular form of the verb in the simple past tense is exactly the same as 3rd person singular in a clause with a completely clear context, such as *Mallo vote* ‘Mullah said’.

²² see Paul 2011: 139, Stilo 2008: 382.

²³ see Miller 1953: 182, Stilo 2008: 369.

²⁴ see Haig 2008: 305.

²⁵ See the comments on §4.28

marker *-e*. The sentence *əmə ki šukr kārdeš pinani* ‘well, there is no need to thank’ (lit. ‘this does not want thanking’) shows an ergative pattern: the agent *əmə* is used in oblique case, the direct object, which is the infinitive of *šukr kārde*, has not been changed morphologically since it ends with a vowel, but the personal ending *-əš* is detached from the verb and attached to the direct object, and the marker *-e* is omitted.

4.26 hāy ‘hey!’.

4.27 āxmax ‘fool’. Obviously, an indirect Arabic loanword with a Turkish source as intermediary, which is indicated by the first consonant *x*. The original Arabic word *aḥmaq*²⁶ was borrowed by Persian, but most likely Persian was not the source for Anbarāni loanword *āxmax*, since the consonant *x* in Northern Talyshi is relatively less active and even in the loanwords the original *x* tends to change into *h*, e.g. Ar. *xayr* > *hāy*, *xāsiyat* > *hosiya*²⁷. Instead the sound change *h* > *x* is found in a number of Turkic languages, e.g. Tab. *axmax*²⁸, Az. *āxmāq*²⁹, Gr. Tat. *axmax*³⁰ etc³¹. The Kurdish *āxmāx*, *āqmāq* is also defined as an Arabic borrowing through a Turkic source by R. Tsabolov³².

4.28 zənaniš ‘you don’t know’. The negative form of the 3rd person singular of the verb *zəne* ‘to know’. The negative forms of the present tense are built by adding the negating particle *ni* between the postposition *-na* and the personal endings, e.g. *šinanim* ‘I don’t go/I am not going’, *bārnani(y)* ‘he doesn’t take/he’s not taking’, *avon vitnanin* ‘they don’t run/they aren’t running’ etc. The verb *zəne* has one stem, *zən*, but instead of the expected form **zənnaniš* we have *zənaniš*. Obviously after adding the postposition *-na* to the verb stem which ends with *n*, the cluster *nn* is degeminated to *n*. But it seems this happens only during the negation, most probably under the influence of the negation particle *ni*, because both in my corpus and in the work of D. Paul the affirmative forms of the present and past imperfect tenses preserve cluster *nn*, e.g. *āz zənnam ki əštə pia dada xayli čuka merde* ‘I know that your grandfather is a very good person’.

4.29 agar ‘if’, most likely a Persian borrowing going back to OP. **hakaram*.

4.30 avaz ‘instead’, loanword of Arabic origin.

4.31 xāmza ‘melon’. Obviously this is a Southwestern Iranian, most likely Persian borrowing in Anbarāni, cf. NP. *xarboze* ‘melon’. There are two theories on the etymology of the Persian word. The first is that the word means ‘donkey

²⁶ see, for example, Steingass 1972: 17.

²⁷ Pireyko 1991: 114.

²⁸ Salimi 1976: 102.

²⁹ Tağıyev 2006: 72.

³⁰ Podolsky 1985: 3.

³¹ The word ախաւ ախա [axmax] is broadly used in colloquial Armenian and in a number of dialects. Ačaṙean (Ačaṙean 1902: 65) determines the word as a Turkish loanword of Arabic origin in the Armenian dialects of Constantinople, Van and Artsakh.

³² Tsabolov 2001: 102.

cucumber’ and derives from Middle Persian *kharbuzak*, *xarbōjīnā*³³, while supporters of the second theory claim that the word is an Old Indo-Aryan loanword, it originates from *trapusa* which was changed into *xarbūza* under the influence of the folk etymology³⁴. Even if the Persian *xarboze* is derived from Early Middle Persian *xarbūčak*³⁵, which in its turn consists of the roots *xar* ‘donkey’³⁶ < OIr. **xara-* and **bučak* ‘cucumber’, it can be considered as an inherited Persian word. The same can not be told about Anbarāni *xāmza*, since the consonants *x* and *z* in it indicate that it is borrowed from a Southwestern Iranian source. As we know in Northern Talyshi at the beginning of the inherited words **x* regularly changes into *h*, as in Anb. *ha* ‘donkey’ < OIr. **xara-*³⁷, Anb. *hərie* ‘to buy’ < OIr. **xri-na-*³⁸, and we should have *ž* instead *z*, which is a well-known isogloss between Northwestern and Southwestern Iranian languages³⁹, e.g. in *ruž* ‘day’ < OIr. **raučah-* ‘light, day’, cf. Prth. *rōž*, MP. *rōč*, *rōz*⁴⁰, NP. *ruz*, Anb. *rəže* ‘to collapse, to crumble’ < OIr. **raiča* < PIE. **leik^w-* ‘to leave, to abandon’⁴¹, cf. NP. *riz*, Prst. of *rixtan* ‘to pour’.

The liquid *r* is very unstable in Anbarāni (and generally in Northern Talyshi in contrast to Southern Talyshi dialects⁴²), while it is well-preserved at the beginning of the words, e.g. *ruž* ‘day’ < OIr. **raučah-*, *rəvos* ‘fox’ < OIr. **raupasa-* etc., it is usually lost in middle and final position, both in inherited words and borrowings, e.g. *ko* ‘work’ < OIr. **kāra-*, cf. NP. *kār*, *poa* ‘part, portion’ < OIr. **pāra-*, cf. NP. *pāre*, *xaba* ‘news’ < Ar. *xabar*, *deyu*⁴³ ‘sea’ < NP. *daryā*, *xəyo* ‘cucumber’ < NP. *xiyār*, *si* ‘garlic’ < NP. *sir* etc. The lengthening of *a* into *ā* before *r* after the loss of it, like in *xāmza*, is not unusual in Anbarāni either, e.g. *kāg* ‘hen’ < OIr. **k_ṛka-*⁴⁴, cf. Gil. *kark*, Maz. *kerk*⁴⁵, *čāx* ‘wheel’ < **čarx* < OIr. **čaxra-*. It is difficult to

³³ Horn 1893: 105.

³⁴ Doerfer 1967: 380, Abaev 1989: 141-142.

³⁵ Doerfer 1967: 380.

³⁶ There is also another opinion on the subject that *xar-* doesn’t mean ‘donkey’, but ‘big’ (see Abaev 1989: 141, f3), going back to OIr. **kara-/xara-* (see Edelman 2011: 280-282).

³⁷ Hasandust 2011: 223.

³⁸ Rastorgueva 1990: 219.

³⁹ see Paul 1998.

⁴⁰ Durkin-Meisterernst 2004: 297-298.

⁴¹ Rastorgueva 1990: 196.

⁴² see Bazin 1980: 70.

⁴³ This word goes back to OIr. **zrayah-* ‘sea’, but doubtlessly it is not an inherited Talyshi word, since the Southwestern Iranian shift of **z* to *d* instead of **z>z* (e.g. *zəne* ‘to know’ < OIr. **zan-*, *zua* ‘boy’ < OIr. **zata-* etc.) shows that it is actually a Persian loanword, although after borrowing it has undergone typical Northern Talyshi changes as the loss of *r* and the shift of Persian *ā* into *o>u* (cf. Az.Tāl. *dəyo*).

⁴⁴ Edelman 2011: 398.

⁴⁵ Hasandust 2011: 310.

explain the shift of *b* to *m*, but it is attested also in some other Iranian languages, cf. Tāt. *xamza*, Mm. *hermīze*, Vrn. *komze*⁴⁶.

4.32 abi ‘[if it] was’;

4.33 avoyi ‘[it] would come’. This is the form of the past imperfect 2⁴⁷ which has the following formation: prefix *-a* + verb stem (Prst. or Cst.) + personal endings (1sg. *-im*, 2sg. *-iš*, 3sg. *-i/-y*; 1pl. *-imun*, 2pl. *-in*, 3pl. *-in*). In our text corpus not a single usage of this form is found for expressing the past imperfective⁴⁸. Just like in this short story, this form always appears in counterfactual conditional sentences and it is used both in protasis and apodosis, e.g. *agar havo čuk abi, āz ba boy ašim* ‘if the weather was good, I would go to garden’, *agar tə avə aviniš, čič avotiš* ‘if you saw him, what would you say?’ etc. From this point of view the abovementioned form is analogical to the past imperfect of the Persian language, which is also used in a conditional meaning both in if-clause and in main clause.

Note that in the form *avoyi* between the prefix *-a* and the stem *o* the consonant *v* is inserted, and the consonant *y* is added between the stem and the personal ending *-i* to prevent hiatus.

4.33 če ‘what’

4.34 balo ‘trouble, disaster’, Arabic borrowing most likely with a Turkic source as intermediary. The construction *če baloyi* must be a calque from the Persian language, cf. *če*

Abbreviations

1pl. - the first-person singular	Gr. Tat. - Greek Tatar
1sg. - the first-person singular	Maz. - Mazanderani
2pl. - the second-person singular	Mm. - Meime’i
2sg. - the second-person singular	MP. - Middle Persian
3pl. - the third-person singular	N+V - a compound with noun+verb
3S.POSS - the third-person singular possessive pronoun	NP. - New Persian
3sg. - the third-person singular	OIr. - Old Iranian
Anb. - Anbarāni	OP. - Old Persian
	Pa. - Parthian

⁴⁶ Hasandust 2011: 146.

⁴⁷ It is noteworthy that during writing this article, I contacted my source of information Sinā Morādzādeh and asked him to translate a sentence from Persian to Anbarani. The sentence already existed in my text corpus, based on my records of the fieldwork conducted in July 2015. My goal was to see if the same form, past imperfect 1, would be used this time, and I got exactly the same result: NP. *pārsāl man har māj be rustā mi raftam* (‘last year every month I went to the village’) → Anb. *pona āz hā māng ba rustā šina bim*. Then I asked him if ‘šina bim’ can be replaced by the form ‘āšim’ (Past Imperfect 2). His answer was: “No, ‘āšim’ is used in conditional sentences, my friend”. Probably this fact indicates that for expressing the imperfective aspect in the past tense, native speakers of Anbarāni prefer to use past imperfect 1, and past imperfect 2 tends to be used only in conditional sentences, thus probably “Past Imperfect 2” is not a very correct way to call this tense and possibly should be replaced by “Past Unreal Conditional”.

⁴⁸ In D. Paul’s work there are some examples of this tense used as past imperfective, see Paul 2011: 129.

Ar. - Arabic	PIE. - Proto-Indo-European
Az. – Azerbaijani	Prst. - present stem
Az.Tal. - Talyshi dialects spoken in the Republic of Azerbaijan	Pst. - past stem
CONJ. - conjunction	Tab. - Tabrizi dialect of Azerbaijani
Cst. - common stem	Tāt. - Tati
DEM. - demonstrative pronoun	Vrzn. - Varzane'i
Gil. - Gilaki	

BIBLIOGRAPHY

- Abaev V. 1989:** Istoriko-etimologičeskij slovar osetskogo jazyka, vol. 4, Nauka, Leningrad.
- Ačaṙean H. 1902:** T'urkerēn p'oxareal baṙer hayerēni mēj (Polis, Vani, Ğarabali ew Nor Naxiṙewani barbaṙner), Moscow and Vałaršapat.
- Amiriān-Budālālu R. 2005:** Guyeš-e tāleši-e Anbarān-e Ardabil, Našr-e Jāme'e Negar, Tehran.
- Bazin M. 1980:** Le Tālech: Une region ethnique au nord de l'Iran, tome II, Editions ADPF, Paris.
- Bazin M. 2012:** 'Anbarān, in *Encyclopædia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/anbaran>
- Cheung J. 2002:** *Studies in the Historical Development of the Ossetic Vocalism*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.
- Comrie B. 1976:** *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Doerfer G. 1967:** *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, vol. 3, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- Durkin-Meisterernst D. 2004:** *Dictionary of Manichean Middle Persian and Parthian*, Brepols Publishers, Turnhout.
- Edelman D. 2011:** *Etimologičeskij slovar' iranskix jazykov*, vol. 4., Vostočnaja literatura, Moscow.
- Givon T. 1981:** On the Development of the Numeral 'One' as an Indefinite Marker, in *Folia Linguistica Historica*, volume 15, Issue Historica vol. 2,1, pp. 35-53.
- Haig G. 2008:** *Alignment Change in Iranian Languages: A Construction Grammar Approach*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Hasandust M. 2011:** *Farhang-e tatbiqi-mowzu'i-e zabānha va guyešha-ye irāni-e now*, Farhangestān-e zabān va adab-e fārsi, Tehran.
- Horn P. 1893:** *Grundriss der Neupersischen Etymologie*, Verlag Karl J. Trübner, Strassburg.
- Kaye S. 2013:** Morphomic stems in the Northern Talyshi verb: diachrony and synchrony, in S. Cruschina, M. Maiden & J. C. Smith (eds.), *The Boundaries of Pure Morphology*, Oxford University Press, Oxford.
- Miller B. 1930:** *Talyškije teksty*, RANION, Moscow.
- Miller B. 1953:** *Talyšskij jazyk*, Nauka, Moscow.
- Paul D. 2011:** *A comparative dialectical description of Iranian Taleshi*, PhD thesis, University of Manchester, Faculty of Humanities.

- Paul L. 1998:** The position of Zazaki among West Iranian languages, in Nicholas Sims-Williams (ed.), *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies*, part 1, Reichert Verlag, Wiesbaden.
- Pireyko L. 1976:** *Talyšsko-russkij slovar'*, Russkij jazyk, Moscow.
- Pireyko L. 1991:** *Talyškij jazyk. Dialekty tati Irana*, in Vera Rastorgueva (ed.), *Osnovy iranskogo jazykoznanija. novoiranske jazyki: severo-zapadnaja grupa*, vol. 1, Nauka, Moscow.
- Podolsky B. 1985:** *A Greek Tatar-English Glossary*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- Rastorgueva V., Edelman D. 2000:** *Etimologičeskij slovar' iranskix jazykov*, vol. 1, *Vostočnaja literatura*, Moscow.
- Rastorgueva V., Edelman D. 2007:** *Etimologičeskij slovar' iranskix jazykov*, vol. 3., *Vostočnaja literatura*, Moscow.
- Rastorgueva V. 1990:** *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika zapadnoiranskix jazykov: fonologija*, Nauka, Moscow.
- Rubinčik J. 2001:** *Grammatika sovremennogo persidskogo literaturnogo jazyka*, *Vostočnaja literatura*, Moscow.
- Salimi H. 1976:** *A Generative Phonology of Azerbaijani*. University of Florida, Gainesville.
- Schulze W. 2000:** *Northern Talysh*, Lincom Europa, Muenchen.
- Stilo D. 1981:** The Tati language group in the sociolinguistic context of Northwestern Iran and Transcaucasia, in *Iranian Studies*, vol. XIV, nos. 3-4, pp. 137-187.
- Stilo D. 2006:** Circumpositions as an areal response: The case study of the Iranian zone, in Lars Johanson and Christiane Bulut (ed.), *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Stilo D. 2008:** Two Sets of Mobile Verbal Person Agreement Markers in the Northern Talyshi Language, in Simin Karimi, Vida Samiian and Donald Stilo (ed.), *Aspects of Iranian Linguistics*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Tağıyev M. 2006:** *Azərbaycanca-Rusca lüğət*, vol. 1, Şərq-Qərb, Baku.
- Tsabolov R. 2001:** *Etimologičeskij slovar' kurdsкого jazyka*, vol. 1, *Vostočnaja literatura*, Moscow.
- Windfuhr G. 1979:** *Persian Grammar: History and State of its Study*, Mouton Publishers, The Hague-Paris-New York.
- Windfuhr G. 1992:** Cases, in *Encyclopædia Iranica*, Vol. V: Carpets-Coffee, Mazda Publishers, Costa Mesa, California.
- Yarshater E. 1996:** The Taleshi of Asālem, in *Studia Iranica*, vol 25.1, pp. 83-113.
- Yefimov V., Rastorgueva V., Sharova E. 1982:** *Persidskij, Tadžikskij, Dari*, in V. A. Abaev, M. N. Bogolyubov, V. S. Rastorgueva (ed.), *Osnovy iranskogo jazykoznanija. Novoiranske jazyki: zapadnaja grupa, prikaspijskie jazyki*, Nauka, Moscow.

Hakob Avchyan
Yerevan State University
hakob.avchyan@ysu.am

**ՄԻ ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՎԱԾՔ ՄՈԼԼԱ ՆԱՍՐԵԴԴԻՆԻ ՄԱՍԻՆ ԹԱԼԻՇԵՐԵՆԻ
ԱՆԲԱՐԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌՈՎ. ՏԵՔՍՏ, ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՌԱՐԱՆ ԵՎ
ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Հակոբ Ավչյան

Բանալի բառեր՝ թալիշերեն, հյուսիսային թալիշերեն, Անբարանի բարբառ, իրանական լեզուներ, լեզվաբանություն, բարբառագիտություն:

Թալիշերենը, որը պատկանում է հյուսիսարևմտյան իրանական լեզուների խմբին, ներառում է մեծ թվով բարբառներ ու խոսվածքներ, որոնք մի շարք հնչյունաբանական, քերականական և բառապաշարային առանձնահատկությունների հիման վրա ավանդաբար բաժանվում են բարբառային երեք հիմնական խմբի՝ հյուսիսային, կենտրոնական և հարավային: Անբարանի բարբառը հյուսիսթալիշական բարբառ է, որը խոսվում է Իրանի Արդեբիլ նահանգի (օսթան) Նամին շրջանի (շահրեսթան) Անբարան ենթաշրջանում (բախշ)՝ Անբարան քաղաքում և հարակից գյուղերում: Հյուսիսային թալիշերենի վերաբերյալ եղած ուսումնասիրությունների մեծ մասը նվիրված է Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքում խոսվող բարբառներին: Օրինակ՝ հայտնի իրանագետ, թալիշագետ Բորիս Միլլերի «Թալիշական տեքստեր» արժեքավոր աշխատանքը ընդգրկում է կարճ պատմվածքներ, անեկդոտներ, երկխոսություններ, բանաստեղծություններ՝ գրի առնված այս բարբառներով: Ի տարբերություն ադրբեջանաբնակ թալիշների բարբառների և խոսվածքների՝ Անբարանի բարբառը համեմատաբար շատ ավելի քիչ է ուսումնասիրված, ուստի այս բարբառով հրապարակված տեքստերի թիվը բավականին փոքր է:

Այս հոդվածի նպատակն է ընդլայնել Անբարանի բարբառի վերաբերյալ գիտական տվյալների շրջանակը՝ ներկայացնելով մի կարճ պատմվածք Մոլլա Նասրեդդինի մասին և դրա տեքստի հիման վրա վերլուծելով ու քննարկելով բարբառային մի շարք ձևաբանական, շարահյուսական և բառապաշարային առանձնահատկություններ:

**ՀԱՅԵՐԵՆ ԵՎ ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆՆԵՐԻ ԼԱՏԻՆԱՏԱՌ
ԳՐԱԴԱՐՁՈՒՄՆԵՐ**
**THE LATIN transliteration OF THE ARMENIAN AND RUSSIAN
ALPHABETS**

Հայերեն	Armenian Transliteration	Русский	Russian Transliteration
Ա ա	A	А а	A
Բ բ	B	Б б	B
Գ գ	G	В в	V
Դ դ	D	Г г	G
Ե ե	E	Д д	D
Զ զ	Z	Е е	E
Է է	Ē	Ё ё	Yo
Ը ը	ə	Ж ж	Ž
Թ թ	tʻ	З з	Z
Ժ ժ	Ž	И и	I
Ի ի	I	Й й	Y
Լ լ	L	К к	K
Խ խ	Kh	Л л	L
Ս Տ	cʻ	М м	M
Վ վ	K	Н н	N
Հ հ	H	О о	O
Ձ ձ	Dz	П п	P
Ղ ղ	Ġ	Р р	R
Ճ ճ	čʻ	С с	S
Մ մ	M	Т т	T
Յ յ	Y	У у	U
Ն ն	N	Ф ф	F
Շ շ	Š	Х х	Kh
Ո ո	Vo	Ц ц	Ts
Չ չ	Č	Ч ч	Č
Պ պ	P	Ш ш	Š
Ջ Ջ	J	Щ щ	Šč
Ռ ռ	rʻ	Ъ	“
Ս ս	S	Ы	Y
Վ վ	V	Ь	‘
Տ տ	T	Э э	Ē
Ր ր	R	Ю ю	Yu
Ց զ	Ts	Я я	Ya
Ու ու	U		
Փ փ	pʻ		
Ք ք	kʻ		
Է է	Ev		
Օ օ	O		
Ֆ ֆ	F		

ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

«Բանբեր Արևելագիտության ինստիտուտի» մատենաշարը հրատարակվում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում 1960 թ.-ից: Գիտական պարբերականը ընդգրկում է Հարավ-արևմտյան Ասիայի **երկրների հին և միջին դարերի, նոր և նորագույն ժամանակների պատմության, ինչպես նաև աղբյուրագիտության և բանասիրության** հարցերի վերաբերյալ հետազոտություններ: Զգալի տեղ է հատկացված նաև տարածաշրջանի քաղաքական զարգացումների, միջազգային հարաբերությունների և այլ հիմնախնդիրների լուսաբանությանը: Պարբերականում հրատարակվում են նաև աշխատություններ նվիրված Ասիայի և Հյուսիսային Աֆրիկայի այլ տարածաշրջանների միջև հարաբերություններին:

Պարբերականի հոդվածները հրատարակվում են հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն և այլ եվրոպական լեզուներով:

Պարբերականը լույս է տեսնում տարեկան 2 անգամ: Հոդվածները հարկավոր է ներկայացնել տվյալ տարվա առաջին համարի համար՝ մինչև տվյալ տարվա **մայիսի 15-ը**, իսկ երկրորդ համարի համար՝ մինչև **սեպտեմբերի 15-ը**:

Պարբերականին հոդվածներ կարող են ներկայացնել միայն **գիտական աստիճան** ունեցող հետազոտողները (*գիտական աստիճան չունեցողները՝ միայն խմբագրության որոշմամբ*):

Ժողովածուի պաշտոնական կայքէջը՝ <http://www.orientcpnme.am>, էլեկտրոնային հասցեն՝ journal@orient.sci.am:

Հոդվածներին ներկայացվող պահանջներ

Հարկավոր է որպեսզի հեղինակները իրենց հոդվածները համապատասխանեցնեն «Բանբեր Արևելագիտության ինստիտուտի» պարբերականի ոճային հետևյալ պահանջներին՝

Հոդվածի ծավալը պետք է լինի մինչև 15 էջ՝ ներառյալ նաև ամփոփումները և գրականությունը (ավելի մեծ ծավալը՝ խմբագրության որոշմամբ):

1. **Հոդվածի շարվածքը** ներկայացնել և՛ էլեկտրոնային (Word - doc, docx), և՛ թղթային տարբերակներով (Երևանից դուրս, կամ արտասահմանից ուղարկվող հոդվածները՝ միայն էլեկտրոնային տարբերակով, ժողովածուի էլեկտրոնային հասցեին՝ journal@orient.sci.am) (**շարվածքը՝ 12 տառաչափ, 1.5 միջտողային բացվածք, 3500 բառից ոչ ավել**):

2. Հայերեն տեքստերը ներկայացնել **GHEA Grapalat** տառատեսակով, **այլ լեզուներով՝ Times New Roman** (նույն սկզբունքով նաև ծանոթագրություններում և գրականության ցանկում):

3. **Հոդվածի** վերնագիրը և հեղինակի անուն և ազգանունը պետք է լինի մեծատառերով:

4. Հոդվածի տեքստից առաջ, բանալի բառերից հետո տալ նաև հոդվածի բովանդակության վերաբերյալ **համառոտ շարադրանք** (այն պետք է ներկայացվի այն լեզվով, որ լեզվով ներկայացվում է հոդվածը, շարվածքը՝ 12 տառա-

չափ, միջտողային բացվածքը՝ 1, **250 բառից ոչ ավելի**: Հայերեն տեքստերը ներկայացնել **GHEA Grapalat** տառատեսակով, **այլ լեզուներով՝ Times New Roman**):

5. Հեղինակը ներկայացնում է նաև իր հոդվածի անգլերեն վերնագիրը և իր անունը և ազգանունը անգլերեն (եթե հոդվածի տեքստը հայերեն է): Եթե հոդվածի տեքստը անգլերեն կամ եվրոպական այլ լեզուներով է և հեղինակը արտերկրից չէ, ապա նա ներկայացնում է իր հոդվածի վերնագիրը և իր անունը և ազգանունը նաև հայերեն:

6. Հոդվածներին կից ներկայացնել նաև հայերեն և անգլերեն **10 Բանալի բառեր (Keywords; Ключевые слова)**:

7. Եթե հոդվածում կան **հապավումներ**, ապա հոդվածի վերջում՝ Գրականությունից հետո տալ նաև հապավումները՝ բացված վիճակում:

Ծանոթագրությունները տալ ներկայացվող հոդվածի ամեն էջի տողատարայնում (Footnote):

8. **Ծանոթագրությունները** տալ ըստ հղված աշխատության լեզվի:

9. **Ծանոթագրությունների** միջտողային հեռավորությունը՝ 1, տառատեսակը՝ հայերենի դեպքում՝ **GHEA Grapalat** տառատեսակով, **այլ լեզուներով՝ Times New Roman**, տառաչափը՝ 10:

10. **Ծանոթագրությունների** մեջ նշված հեղինակների ազգանունները և տարեթիվը ընդգծել թավ (Bold), նմանապես նաև հոդվածի վերջում տրվող գրականությունում:

11. **Ծանոթագրությունները (հոդվածներ, գրքեր, զեկուցում) տալ հետևյալ կերպ՝**

Պողոսյան 2019, 36:

Poghosyan 2019: 36.

Погосян 2019: 36.

12. **Ծանոթագրություններում ներկայացվող համացանցային հոդվածները և կայքերը տալ հետևյալ կերպ՝**

Պողոսյան Պ., Վերնագիրը, ամսաթիվը, էլեկտրոնային հասցեն:

13. **Ծանոթագրություններում ներկայացվող հոդվածներ օրաթերթերից՝**

Պողոսյան «Օրաթերթի անունը չափերտների մեջ», օրաթերթի ամսաթիվը և համարը:

14. Եթե **ծանոթագրություններում** տրվում է նույն ազգանունը կրող երկու անձ՝ հարկավոր է նշել նաև (այդ դեպքում միայն) անվան առաջին տառը՝

Պողոսյան Պ. 2019, 36:

Պողոսյան Կ. 2019, 115:

15. Եթե **ծանոթագրությունում** նույն հեղինակը նույն տարում հրատարակել է երկու կամ ավելի աշխատություններ և դրանք հղվում են ներկայացվող հոդվածում՝ հարկավոր է ներկայացնել հետևյալ կերպ՝

Պողոսյան 2019ա, 36:

Պողոսյան 2019բ, 76:

Poghosyan 2019a: 36.

Poghosyan 2019b: 76.

16. **Ծանոթագրություններում** եթե նույն հեղինակի նույն հղումն է կրկնվում իրար ետևից հարկավոր է հայերենի դեպքում տալ այսպես՝

Նույն տեղում: Անգլերեն և այլ եվրոպական լեզուներով տրվող ծանոթագրությունների դեպքում՝ **Ibid.**, ռուսերենի դեպքում՝ **Там же**.

17. **Հոդվածում ներկայացվող նկար, քարտեզ և աղյուսակ**

Հոդվածում նկարներ, աղյուսակներ և քարտեզներ ընդգրկելու դեպքում դրանք պետք է ունենան առնվազն 300 խտություն (300 dpi): Հոդվածում նկարները, աղյուսակները և քարտեզները հարկավոր է համարակալել և վերնագրել:

Հոդվածի վերջում ներկայացնել նաև **ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ** (անգլերենի դեպքում՝ **BIBLIOGRAPHY**, ռուսերենի՝ **ЛИТЕРАТУРА** (տալ մեծատառերով, թավ **(Bold)**):

18. **Գրականության ցանկը ներկայացնել այբբենական կարգով:** Օգտագործված գրականությունը ներկայացնել հետևյալ հաջորդականությամբ՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն կամ այլ եվրոպական լեզուներով:

19. **Գրականության ցանկում աշխատությունը (գիրք, հոդված) նշել ամբողջական՝**

Պողոսյան Պ. 2019, հոդվածի կամ գրքի վերնագիրը, տպագրության վայրը, տարեթիվը, էջերը:

20. **Գրականության ցանկում ներկայացվող անտիպ արենախոսությունը ներկայացվում է հետևյալ կերպ՝**

Պողոսյան Պ. 2019, Վերնագիրը (անտիպ թեկնածուական ատենախոսություն, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ): Գրքի դեպքում նշել նաև հրատարակչատունը:

21. **Գրականության ցանկում ներկայացվող համացանցային հոդվածների և կայքերի** հասցեները պետք է նշվեն ամբողջությամբ և հնարավորության դեպքում նաև այն օրը, երբ վերջին անգամ այցելել եք այդ կայքը:

22. **Գրականության ցանկում ներկայացվող հոդվածներ օրաթերթերից, ամսագրերից՝**

Պողոսյան Պ., Վերնագիրը, «Օրաթերթի անունը չակերտների մեջ», օրաթերթի ամսաթիվը և համարը:

23. **Գրականության ցանկում ներկայացվող գիտաժողովի տպագրված թեզիս կամ հոդված՝**

Պողոսյան 2019, զեկուցման կամ թեզիսի վերնագիրը, Գիտաժողովի վերնագիրը, անցկացման վայրը և ամսաթիվը:

24. **Գրականության ցանկում եթե նույն հեղինակը** ներկայացված է մի քանի աշխատություններով, ապա հարկավոր է այդ աշխատությունները ներկայացնել ըստ տպագրման տարիների հաջորդականության:

25. Եթե հոդվածը ներկայացվում է հայերեն՝ հարկավոր է Գրականությունից հետո տալ նաև անգլերեն **ամփոփում** (200 բառից ոչ ավելի) /հարկավոր չէ գրել ամփոփում բառը/: Անգլերեն կամ եվրոպական այլ լեզվով ներկայացված հոդվածի դեպքում՝ հայերեն ամփոփում: Ռուսերենի դեպքում՝ հայերեն և անգլերեն ամփոփումներ:

26. Ուշադրություն դարձնել նաև պարբերականում և կայքէջում տեղադրված հայերեն և ռուսերեն այբուբենների **լատինապատ գրադարձումներին**: Գրականության ցանկում հարկավոր է հայերեն և ռուսերեն գրականությունը տալ այդ գրադարձմամբ (եթե հոդվածը անգլերեն կամ այլ եվրոպական լեզվով է), միևնույն ժամանակ նաև փակագծերում նշել նաև տվյալ աշխատության մեջ օգտագործված գրականության վերնագրի անգլերեն տարբերակը:

Ամփոփումները պետք է հանդիսանան տեքստի սեղմ բովանդակությունը: Հայերեն ամփոփման տառաչափը 12, միջտողային հեռավորությունը՝ 1, **GHEA Grapalat** տառատեսակով: Անգլերեն, ռուսերեն ամփոփումների դեպքում **Times New Roman** տառատեսակով: Ամփոփումների տեքստից առաջ պետք է մեծատառերով գրել հոդվածի վերնագիրը (կենտրոնում): Յուրաքանչյուր ամփոփման տեքստից առաջ գրվում են համապատասխան լեզվով Բանալի բառեր (**Keywords, Ключевые слова**): Բոլոր լեզուներով տրվող Բանալի բառերը պետք է լինեն նույնական:

Հոդվածի վերջում ներկայացնել նաև հեղինակի գիտական աստիճանը, նշել աշխատանքի վայրը, պաշտոնը և e-mail հասցեն:

Հոդվածները հարկավոր է ուղարկել միայն հետևյալ էլեկտրոնային հասցեին՝ journal@orient.sci.am

Հոդվածը ստանալուց անմիջապես հետո հեղինակները կտեղեկացվեն այդ մասին, ինչպես նաև դրա հրատարակման նպատակահարմարության և գրախոսման հանձնելու մասին:

Հեղինակների ուշադրությունն ենք հրավիրում հղումների հետևյալ համակարգի առանձնահատկությունների վրա և ակնկալում որպեսզի հոդվածների ներկայացման ժամանակ դրանք խստորեն պահպանվեն: Սույն համակարգի սկզբունքները չպահպանելու դեպքում ժողովածուի խմբագրական խորհուրդը իրավունք է վերապահում հոդվածները չընդունել քննարկման (հղումների համակարգին կարող եք ծանոթանալ նաև՝ <http://www.orientcpnme.am> կայքում):

Բոլոր հոդվածները գրախոսվում են, մերժման դեպքում չեն վերադարձվում:

Գրախոսման գործընթացը

Հոդվածը ստանալուց հետո, եթե այն չի մերժվում, խմբագրությունն այն ուղարկում է համապատասխան մասնագետի՝ գրախոսման համար: Գրախոսը պարտավոր է մեկամսյա ժամկետում ներկայացնել իր կարծիքը ըստ գրախոսման ձևի: Գրախոսի դրական կարծիքի դեպքում հեղինակը տեղեկացվում է այդ մասին և, անհրաժեշտ փոփոխություններ կատարելուց հետո խմբագրությունն ուղարկում հոդվածի վերջնական տարբերակը:

**«Բանբեր Արևելագիտության ինստիտուտի» պարբերականի
խմբագրություն**

GUIDE FOR THE AUTHORS

The journal "Bulletin of the Institute of Oriental Studies" has been published at the Institute of Oriental Studies of NAS RA since 1960. This scholarly journal publishes research on the ancient, medieval, modern and contemporary history of South-Western Asian countries, as well as on source studies and philology. Significant attention is also paid to the coverage of political developments in the region, international relations and other issues. The periodical also publishes works on the relations between other regions of Asia and North Africa.

The articles of the periodical are published in Armenian, Russian, English and other European languages.

The periodical is published twice a year. Articles must be submitted for the first issue of the given year by the **15th of May** of the same year, and by the **15th of September** for the second issue.

Articles can be submitted to the journal only by researchers with **a scientific degree** (*for those who do not have a degree, only by the decision of the editorial board*).

The official website of the collection is: <http://www.orientcpnme.am>, e-mail: journal@orient.sci.am.

Requirements for the articles

Authors should bring their articles in line with the following style requirements of the periodical "Bulletin of the Institute of Oriental Studies":

*The **volume** of the article should be **up to 15 pages**, including summaries and bibliography (larger volume by editorial decision).*

1. To submit the article **layout** in both electronic (Word - doc, docx), and paper versions (Articles sent from abroad or outside Yerevan, only in electronic version, to the e-mail address of the periodical: journal@orient.sci.am) (**layout: font size - 12, line spacing - 1.5, not more than 3500 words**).

2. To submit the texts in Armenian in **GHEA Grapalat font**, and in other languages in **Times New Roman font** (the same principle in footnotes and in bibliography).

3. The title of the article, the name and the surname of the author should be in capital letters.

2. Before the text of the article, after the keywords, give a **brief summary** of the content of the article (it should be presented in the language in which the article is presented, **the layout: font size - 12, line spacing - 1, not more than 250 words**. Armenian texts should be submitted in **GHEA Grapalat font**, and in other languages in **Times New Roman font**).

3. The author also submits the English title of his article, his name and surname in English (if the text of the article is in Armenian). If the text of the article is in English or in other European languages and the author is not from abroad, then he also submits the title of his article, his name and surname in Armenian.

4. To submit along with the articles also **10 Keywords (Բանալի բառեր, Ключевые слова)** in Armenian and English.

5. If there are **abbreviations** in the article, then at the end of the article, after the bibliography, give the list of the opened abbreviations.

*To give the **footnotes** under each page of the submitted article.*

6. To give the **footnotes** according to the language of the referenced work.

7. Line spacing of the **footnotes - 1, font in Armenian - GHEA Grapalat, font in other languages - Times New Roman, font size - 10.**

8. To **highlight** the surnames of the authors and the year mentioned in **the footnotes in BOLD**. To do the same in the bibliography at the end of the article.

9. To provide **the footnotes** (articles, books, reports) as follows:

Պողոսյան 2019, 36:

Poghosyan 2019: 36.

Погосян 2019: 36.

10. To give **the webpages and internet articles** presented in the footnotes as follows:

Poghosyan P., Title, date, web address.

11. To give **the articles in the footnotes from daily newspapers** as follows:

Poghosyan "The name of the daily newspaper in quotes", the date of the daily newspaper and the issue No.

12. If two persons with the same surname are given in **the footnotes**, it is necessary to indicate the **first letter** of the name (only in this case):

Poghosyan P. 2019: 36.

Poghosyan K. 2019: 115.

13. If in **the footnotes** the same author has published two or more works in the same year, which are referred to in the submitted article, it is necessary to write as follows:

Պողոսյան 2019ա, 36:

Պողոսյան 2019բ, 76:

Poghosyan 2019a: 36.

Poghosyan 2019b: 76.

14. If the same link of the same author is continuously repeated in **the footnotes**, in the case of Armenian it should be given as follows:

Նույն տեղում:. In case of footnotes in English and other European languages - **Ibid.**, In case of Russian - **Там же**.

15. Pictures, maps and tables presented in the article:

In case if pictures, tables, and maps are included in the article, they must be at least 300 dpi. In the article, the pictures, tables and maps should be numbered and titled.

*At the end of the article, to present the **BIBLIOGRAPHY** (in Armenian: **ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**, in Russian: **ЛИТЕРАТУРА** (in capital letters, Bold).*

16. **To submit the list of bibliography in alphabetical order.** To submit the used literature in the following order: Armenian, Russian, English or other European languages.

17. To indicate in the list of bibliography the work (book, article) in full:

Poghosyan P. 2019, the title of the article or the book, place of publication, year, pages.

18. The unpublished dissertations used in the bibliography are presented as follows:

Poghosyan P. 2019, Title (unpublished dissertation, Institute of Oriental Studies of NAS RA). In case of a book, also mention the publishing house.

19. **The URLs of the websites and internet articles** in the bibliography should be listed in full and if possible, also the day you last visited the site.

20. Articles in the bibliography from daily newspapers and magazines:

Poghosyan P., The title, "The name of the daily newspaper in quotes", the date of the daily newspaper and the issue No.

21. Published thesis or article of the conference presented in the bibliography:

Poghosyan 2019, title of the report or the thesis, title of the conference, venue, date.

22. **If the same author is presented in the bibliography with several works**, then it is necessary to present those works according to the sequence of the years of publication.

23. If the article is presented in Armenian, it is necessary to give **a summary** in English after the Bibliography (not more than 200 words) / it is not necessary to

write the word summary /. In case of an article submitted in English or another European language: a summary in Armenian. In case of Russian: Armenian and English summaries.

24. To pay attention to the ***Latin transliterations*** of the Armenian and Russian alphabets posted in the Periodical and on the website. In the bibliography, it is necessary to give the Armenian and Russian literature with that transliteration (if the article is in English or another European language), at the same time to indicate in brackets the English version of the title of the literature used in the work.

Summaries should be the concise content of the text. In case of summary in Armenian: **font size - 12, line spacing - 1, font - GHEA Grapalat**. In English and Russian summaries - **Times New Roman font**. The title of the article should be written in capital letters before the text of the summaries (in the center). **Keywords** (Բանալի բառեր, Ключевые слова) are written in the appropriate language before each summary text. Keywords given in all languages must be identical.

To present at the end of the article, the scientific degree of the author, the place of work, position and e-mail address.

The articles should only be sent to the following e-mail address: journal@orient.sci.am

Immediately after receiving the article, the authors will be informed about it, as well as about the expediency of publishing it and submitting it for review.

We draw the authors' attention to the features of the following system of references, and expect that they will be strictly adhered to while submitting the articles. In case of non-conformity with the principles of this system, the editorial board of the journal reserves the right not to accept the articles for discussion (you can also get acquainted with the reference system at <http://www.orientcpnme.am>).

All the articles are reviewed and are not returned if rejected.

The review processes

After receiving the article, if it is not rejected, the editorial board sends it to the relevant specialist for review. The reviewer is obliged to submit his / her opinion within one month according to the review type. In case of a positive opinion of the reviewer, the author is informed about it and, after making the necessary changes, sends the final version of the article to the editorial office.

***Editorial board of the Periodical
"Bulletin of the Institute of Oriental Studies"***

ԲԱՆԲԵՐ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
(պարբերականը մինչև 2020 թ. կոչվում էր «ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ
ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐ») ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

1. Արևելագիտական ժողովածու, Հատ. I, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, 402 էջ:
2. Արևելագիտական ժողովածու, Հատ. II, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1964, 380 էջ:
3. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. III, Արաբական երկրներ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, 237 էջ:
4. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. IV, Իրան: Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1969, 232 էջ:
5. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. V, Թուրքիա, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1970, 452 էջ:
6. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. VI, Արաբական երկրներ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1974, 439 էջ:
7. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. VII, Քրդագիտություն, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 385 էջ:
8. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. VIII, Իրան: Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 409 էջ:
9. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. IX, Արաբական երկրներ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978, 401 էջ:
10. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. X, Թուրքիա, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979, 334 էջ:
11. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XI, Իրան: Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1982, 350 էջ:
12. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XII, Թուրքիա, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, 278 էջ:
13. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XIII, Քրդագիտություն, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, 287 էջ:
14. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XIV, Արաբական երկրների ներքին և արտաքին քաղաքականության ժամանակակից պրոբլեմներ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987, 317 էջ:
15. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XV, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1989, 344 էջ:
16. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XVI, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1996, 270 էջ:
17. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XVII, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1998, 240 էջ:
18. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XVIII, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 1999, 248 էջ:

19. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XIX, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2000, 280 էջ:
20. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XX, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2001, 352 էջ:
21. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXI, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2002, 408 էջ:
22. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXII, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2003, 336 էջ:
23. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXIII, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2004, 568 էջ:
24. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXIV, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2005, 536 էջ:
25. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXV, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2006, 480 էջ:
26. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXVI, Եր., «Ասողիկ» հրատ., 2007, 316 էջ:
27. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXVII, Եր., «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2009, 272 էջ:
28. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXVIII, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2011, 352 էջ:
29. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXIX, Եր., «Զանգակ-97» հրատ., 2014, 352 էջ:
30. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXX, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2016, 276 էջ:
31. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXXI, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2018, 248 էջ:
32. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXXII/1, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2019, 345 էջ:
33. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXXII/2, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2019, 367 էջ:
34. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXXIII/1, Եր., «Գիտություն» հրատ., 2020, 534 էջ:
35. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Հատ. XXXIII/2, Եր., «Դաստ պրինտ» հրատ., 2020, 310 էջ:
36. Բանբեր արևելագիտության ինստիտուտի, I/1, Հատ. 34, Եր., «Վառմ» տպագրատուն, 2021, 204 էջ:

**BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF
ORIENTAL STUDIES**

VOLUME I, ISSUE 2

ԲԱՆԲԵՐ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ

ՀԱՏՈՐ I, ՀԱՄԱՐ 2

Տպագրված է «ՎԱՌՄ» տպագրատանը:
Ք. Երևան, Տիգրան Մեծի 48, բն. 43

Չափսը՝ 70x100 ^{1/16}: Տպ. մամուլը՝ 14.875:
Տպաքանակը՝ 120: